

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2019

7/8

HISTORY

Journal of the University of Latvia

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2019, 7/8

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Dibinātājs

Latvijas Universitāte

Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidieni ir minēti žurnāla 102./103. numurs.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českis – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Linneja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors (Zviedrija)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruizinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Lidsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičenonis – *Dr. hist.*, Vītauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Bredlijs Vudvorts – *Ph. D.*, Ņūheivenas Universitātes Mākslu un zinātņu koledžas asociētais profesors

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

No 2016. gada “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir iekļauts EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source”.

Literārā redaktore **Gīta Kļaviņa**

Angļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Adrese

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Telefons: + 371 67034992

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojums nesniedz.

Par žurnālā ievietoto citātu atbilstību oriģinālam atbild autori.

Žurnāla interneta vietne:

<https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© Latvijas Universitāte, 2019

ISSN 2500-9621

<https://doi.org/10.22364/luzv.7.8>

Established by
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 102nd/103rd volume of the series.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Anders Fröjmark – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus University (Sweden)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Samuēl Kruizinga – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Levāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, Romanian Association for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jonas Vaičėnionis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Bradley Woodworth – *Ph. D.*, Assistant Professor, College of Arts and Sciences, University of New Haven

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

“Journal of the University of Latvia. History” since 2016 is included in EBSCO database Central & Eastern European Academic Source.

Literary editor **Gita Kļaviņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout **Andra Liepiņa**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Address

“Journal of the University of Latvia. History”

Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tel.: +371 67034992

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subjected to the blind peer review.

No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory.

Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication.

Correspondence of the quotes published in the current journal to the original texts is the responsibility of authors.

Free access:

<https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](https://www.zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© University of Latvia, 2019

ISSN 2500-9621

<https://doi.org/10.22364/luzv.7.8>

Saturs / Contents

Redaktora sleja	
Editorial	9
Raksti	
Articles	11
Zenons Butkus	
Latvijas valdību maiņa 1926.–1927. gada mijā un ārvalstu ietekme. Demokrātijas pašaizsardzība <i>Changes of the Latvian Governments in 1926–1927 and External Influences. Self-defence of Democracy</i>	13
Elīna Kļaviņa	
Veselības departamenta izveide un darbība Latvijas Neatkarības kara laikā (1918–1920) <i>Establishment and Activity of the Department of Health During the Latvian War of Independence (1918–1920)</i>	38
Laura Melne	
Latgales teātra darbība (1921–1940) <i>Activity of Latgale Theatre (1921–1940)</i>	53
Ojārs Stepens	
Reklāmas un sludinājumi laikrakstā “Tēvija” 1941. gadā kā vēstures avots <i>Advertisements in the Newspaper Tēvija in 1941 as a Source of History</i>	72
Dāvis Beitlers	
Latvijas jūrnieru ceļi trimdā: izklišanas veidi, cēloņi, motīvi <i>Latvian Seamen’s Ways to the Exile: Types and Causes</i>	87
Edvards Seliška	
Žečpospoļitas dališanas (1772–1795) – to vērtējums poļu vēsturiskajā literatūrā <i>View of Polish Historiography on Partitions of Polish-Lithuanian Commonwealth (Rzeczpospolita) (1772–1795)</i>	103

Vytautas Jokubauskas	
Section of Military History in Lithuanian Army Staff (1935–1940)	
<i>Lietuvos armijos štāba Kara vēstures apakšnodaļa (1935–1940)</i>	131
Vēstures avoti	
Historical Sources	149
Ēriks Jēkabsons	
Norises Rīgā 1919. gada 12.–15. oktobrī kauju laikā ar Bermonta spēkiem: atspoguļojums Lielbritānijas politiskās misijas vadītāja Stīvena Talentsa ziņojumos	
<i>Events in Riga in October 12–15, 1919 during the Battles with Bermond Forces: Reflection in Reports of the Head of British Political Mission Stephen Tallents</i>	151
Nekrologs	
Obituary	169
Profesores Aleksandras Rolovas piemiņai	
Ziņas par autoriem	
About Authors	173

Jaunais žurnāla numurs veltīts galvenokārt jauno un jaunāko laiku vēstures problēmām, kuras ietver gan politisko vēsturi, gan sociālās un kultūras vēstures jautājumus. Numuru ievada Viļņas Universitātes profesora Zenona Butkus plašais raksts, kas veltīts Latvijas valdības krīzei 1926. gadā, kad iepriekšējo Artura Alberinga kabinetu nomainīja Margēra Skujenieka kreisā valdība, un PSRS lomai šajās norisēs. Pēdējā, kā izrādās, ir bijusi ievērojami lielāka, nekā tika uzskatīts. Balstoties uz Maskavas arhīvu materiāliem, profesors parāda, kā, piemērojot ekonomiskās un politiskās ietekmes sviras, PSRS vadība plānoja valdības maiņu Latvijā un kā sociāldemokrātu politiķi sadarbojās ar PSRS diplomātisko pārstāvniecību. Reizēm pārsteidzoša ir labā saprašanās un koordinācija starp PSRS diplomātiem un kreisajiem latviešu sociāldemokrātiem, viņu Latvijai nelojālie izteikumi. Profesors tomēr uzsver, ka demokrātiskajai iekārtai ir pašaizsardzības mehānismi, kuri var novērst šādus nevēlamus un naidīgus iespaidošanas mēģinājumus.

Vēstures maģistre Elina Kļaviņa pievērsusies Veselības departamenta izveidei un darbībai Neatkarības kara laikā. Tas bija laiks, kad Latvijā pēc kara un posta gadiem plosījās infekcijas slimības, cieta tautas ataudze, bet veselības iestāžu infrastruktūra bija neapskaužamā situācijā – trūka personāla un medikamentu. Šajos apstākļos Veselības departaments, tai skaitā ar ārvalstu, vispirms Amerikas Sarkanā Krusta, palīdzību, cīnījās ar infekcijas slimībām un centās sakārtot un efektīvi izmantot veselības aizsardzības institūciju tīklu.

Vēsturniece Laura Melne pētījusi līdz šim maz apzinātu tēmu – Latgales teātra kā samērā jaunas parādības veidošanos un darbību Rēzeknē starpkaru periodā. Autore uzskata, ka kultūras centru veidošana un cita veida atbalsts kultūrai bija veids, kā Latvijas varas iestādes veicināja Latgales integrāciju ar citiem Latvijas novadiem. Autore secina, ka lielāko uzplaukumu teātris piedzīvoja 30. gadu otrajā pusē, tomēr latviešu valodas dominances uzsvars nebija optimāls risinājums Latgalē.

Latvijas Universitātes doktorants Ojārs Stepens pievērsies samērā negaidītai tēmai – sludinājumiem laikrakstā "Tēvija". Sludinājumi liecina, ka arī šajā katastrofālajā periodā turpinājās cilvēku ikdienas gaitas. Interesants ir autora pieminētais Rīgā rādīto kinofilmu un izrāžu repertuārs. Cilvēki pirka un pārdeva, meklēja dzīvesvietu, darbu un darbiniekus, tomēr kara diktētās tēmas sludinājumos nenoliedzami atspoguļojās. Piederīgie ziņoja par padomju varas laikā bojāgājušo bērēm, okupāciju un kara norisēs pazudušo cilvēku meklēšanu, tāpat tika meklētas kara laikā nozaudētās materiālās vērtības. Savu vietu sludinājumos atrod arī holokausta atspoguļojums. Pētījums varētu ļaut piesardzīgi secināt, ka noteiktu laiku pēc okupācijas varu maiņas 1941. gada

vasarā dzīve daļēji stabilizējās, jo palielinājās kultūras un saimnieciskajām problēmām veltīto sludinājumu skaits.

Cits vēstures doktorants, Dāvis Beitlers, turpina pētīt latviešu jūrniecību trimdā. Šoreiz viņš pievērsies tam, kādā veidā latviešu jūrnieceki nonāca trimdā un kādu motīvu vadīti viņi devās uz brīvo pasauli. Kaut arī daudzi apstākļi un konkrēti fakti nav līdz galam skaidri, autors norāda, ka latviešu jūrnieceki nemilēja okupācijas varas. Latviešu jūrnieceku došanās trimdā sākās jau Latvijas okupācijas pirmsākumos un turpinājās arī padomju režīma gados, šeit minami gan patriotiski apsvērumi, gan bažas par savu likteni PSRS režīma varā, gan vēlākajos gados padomju pelēkā ikdiena. Rakstā jūrnieceku trimdas gaitas aplūkotas vispārējā latviešu trimdas kontekstā.

Vēsturnieks Edvards Seliška ļoti apjomīgā rakstā pievērsies historiogrāfiskai problēmai. Polijas dalīšana 18. gadsimta beigās ir ļoti nozīmīgs notikums Polijas un poļu tautas vēsturē, un tas būtiski ietekmēja Eiropas vēsturi. Autors pētījis šī dramatiskā notikuma atspoguļojumu Polijas historiogrāfijā no 18. gadsimta līdz mūsdienām, iedalot septiņus tā attīstības posmus. Polijas vēsturnieki, liekas, nav atstājuši neapgrieztu nevienu akmeni, skaidrojot šo traumējošo notikumu, un pamatojuši to gan tradicionāli – ar valsts varas vājumu, gan ar sociālās struktūras aspektiem un Polijas kā multietniskas valsts faktoriem. Otra, lielākā mērā pierasta skaidrojumu grupa ir ārējie faktori – Polijas trīs dalīšanas kā triju lielvalstu ārpolitikas konsekvences. Interesants ir jautājums par to, kurā no trim lielvalstīm poļu tautai bija vislabākie dzīves un kultūras attīstības apstākļi. E. Seliška ir analizējis ne tikai poļu, bet arī vairāku Rietumu vēsturnieku darbus un koncepcijas.

Klaipēdas Universitātes mācībspēks Vitauts Jokubausks pievērsies Lietuvas militārajai vēsturei Lietuvas armijas štāba paspārnē. Lietuvas militārajā vēsturē gandrīz pati svarīgākā problēma bija Lietuvas Neatkarības karš. Tā izpētei bija ne tikai vēsturiska un teorētiska, bet arī gluži praktiska nozīme, gatavojoties varbūtējām militārām kampaņām nākotnē. Tomēr šīs problēmas izpēte starpkaru perioda Lietuvā īpaši nesekmējās – to noteica gan nepietiekamie finanšu līdzekļi, kas tika atvēlēti pētniekiem, gan grūtības piesaistīt profesionālus vēsturniekus no Vitauta Dižā Universitātes. Kaut arī Armijas štāba Kara vēstures nodaļai neizdevās publicēt liela apjoma darbu par Neatkarības karu, tomēr tai bija vēra ņemami sasniegumi materiālu vākšanā un pētījumu publicēšanā.

Profesors Ēriks Jēkabsons turpina publicēt vēstures avotus, kas saistīti ar Latvijas Neatkarības karu. Žurnāla iepriekšējā numurā publicēts britu politiskās misijas vadītāja Stivena Talentsa ziņojums savai valdībai par Bermonta armijas uzbrukuma un Latvijas aizsardzības norisi 1919. gada 8.–11. oktobrī. Šoreiz publicējam divus pulkvežleitnanta S. Talentsa ziņojumus par norisēm laikā no 12. līdz 15. oktobrim. Tobrīd Latvijas valdība un armija bija atguvušās no sākotnējā šoka, ko izraisīja Bermonta uzbrukums. Valdība ķērās pie dažādiem pasākumiem, tostarp centās nodrošināt ārvalstu – gan Latvijas kaimiņu, gan sabiedroto – atbalstu un palīdzību. Latvijas armijai savukārt izdevās uzsākt pirmos veiksmīgos pretuzbrukumus. Dokumenti raksturo saspringto situāciju Rīgā, diplomātiskās pārrunas, sabiedroto aktivitātes, dažādu politisko spēku rosību. Interesants ir latviešu politisko darbinieku un virsnieku atspoguļojums ziņojumos. Dokumentiem ir sagatavoti solidi zinātniskie komentāri un detalizēti paskaidrojumi.

Numurā publicēts arī Ilgvara Misāna un Valdas Kļavas nekrologs ilggadējai LU profesorei Aleksandrai Rolovai. Autori uzsver profesores lielos nopelnus – viss viņas darba mūžs bija veltīts vēsturei. A. Rolova arī padomju vienveidīgās ideoloģijas apstākļos pievērsās vispārcilvēciskām vērtībām un iedvesmoja interesēties par Rietumeiropas vēsturi, tās mākslas un kultūras pasauli.

Ceram uz drīzu atkalredzēšanos nākamajā žurnāla numurā.

Jānis Taurēns

Raksti

Articles

Latvijas valdību maiņa 1926.–1927. gada mijā un ārvalstu ietekme. Demokrātijas paš aizsardzība

Changes of the Latvian Governments in 1926–1927 and External Influences. Self-defence of Democracy

---

Zenons Butkus, *Dr. habil. hist.*

Viļņas Universitātes Vēstures fakultātes profesors

Universitātes iela 7, Viļņa, LT-01122

E-pasts: zenonas.butkus@if.vu.lt

Rakstā, balstoties uz Krievijas un Baltijas valstu avotiem, analizēti Padomju Savienības mēģinājumi 1926.–1927. gada mijā inspirēt labējās Latvijas valdības pārveidi par tai izdevīgāku sociāldemokrātisko spēku vadītu Ministru kabinetu. Inspirēšanu sankcionēja Politbirojs, to iecerēja un pārraudzīja pats Josifs Staļins un īstenoja padomju diplomāti, izmantojot ciešas saites ar kreisajiem latviešu sociāldemokrātiem. Sešas nedēļas ilga obstrukcija Latvijas Saeimā noveda pie labējās valdības sabrukuma un kreiso valdības veidošanās – tā parafēja neuzbrukšanas paktu ar PSRS un parakstīja ar to tirdzniecības līgumu. Tas deva labumu Latvijas ekonomikai, taču vienlaikus draudēja vājināt tās Rietumu politisko orientāciju. Tomēr Latvijas demokrātiskās institūcijas drīz vien neitralizēja padomju ietekmi un saglabāja valsts neatkarību.

Atslēgvārdi: Latvija, Padomju Savienība, diplomātija, Latvijas valdība, Latvijas parlaments (*Saeima*), neuzbrukšanas pakts, tirdzniecības līgums, Politbirojs, ārējā ietekme.

The article analyses Soviet attempts undertaken at the juncture of 1926–1927, aimed at inciting the transformation of the right-wing Latvian government into a more socially-led Cabinet of Ministers as an advantageous option to serve the Soviet interests. The incitement came from Soviet politicians and diplomats, who took advantage of their close ties with left-wing Latvian Social Democrats. The six-week obstruction in the Latvian *Saeima* led to the collapse of the right-wing government and formation of the leftist government, which initialled a non-aggression pact with the USSR and signed a trade agreement with the Soviets. The said agreement was beneficial for the Latvian economy, but at the same time threatened to weaken Western political orientation. However, the Latvian democratic institutions practically neutralized the Soviet influence and retained the country's independence.

Keywords: Latvia, the Soviet Union, diplomacy, Latvian government, *Saeima*, non-aggression pact, trade agreement, Politburo, external impact.

Ievads

Līdz šim nav pievērsta pietiekama uzmanība unikālām Baltijas valstu vēstures sakritībām. 1926. gada 17. decembrī Lietuvā notika valsts apvērsums, un arī Latvijā tika īstenota valdības maiņa – izveidota kreisās koalīcijas valdība, kuru vadīja sociāldemokrāti. Tātad vienā dienā Lietuvā pie varas nāca labējie, bet Latvijā kreisie spēki, atšķirās arī varas pārņemšanas veids – Lietuvā tika izdarīts apvērsums, bet Latvijā notika demokrātisks process: parlaments izveidoja un apstiprināja jaunu valdību, kura valsts starptautisko orientāciju tomēr izmainīja vairāk nekā apvērsuma dāļinīki Lietuvā. Var rasties jautājums – vai tā ir tikai hronoloģiska sakritība vai arī kas vairāk, un vai šis izmaiņas vispār bija atkarīgas tikai no iekšpolitiskiem procesiem, vai arī tās ietekmēja ārēji faktori. Varbūt vajadzētu pievērst uzmanību demokrātisko un autoritāro vai totalitāro politisko sistēmu funkcionēšanas īpatnībām? Visbeidzot, kādā veidā tās vajadzētu pētīt?

Vispirms jāpievēršas politologu un sociologu pētījumiem, kuros ar salīdzinošās analīzes metodi ir analizēta starptautiskā demokrātiskā procesa stabilitāte. Vācu politologs Dirks Bergs-Šlosers (*Dirk Berg-Schlosser*) kopā ar citiem zinātniekiem nosaucis pat 73 iezīmes, kuras ietekmēja šo stabilitāti. Starp šīm iezīmēm norādīti arī deviņi ārējie faktori, kuri saistīti ar politiskām, ekonomiskām, kulturālām, kā arī ideoloģiskām ietekmēm,¹ taču tieša starptautiskā attiecību ietekme netika pētīta. Vēsturiskos pētījumos politiskās izmaiņas vēl joprojām ir ierasts aplūkot divos veidos: analizējot iekšpolitiku vai ārpolitiku, ārpolitikā ir iekļauti arī starptautiskā attiecību aspekti. Domājams, ka vēsturiskais process kļuva skaidrāks, ja abus politikas virzienus (iekšpolitikas un ārpolitikas) varētu analizēt vienkopus un pievērstu uzmanību ārējai ietekmei uz

iekšpolitikas norisēm, jo politiskais process bija nedalāms.

Te uzreiz ir jāizvirza paradoksāla hipotēze, ka ārējā ietekme vai kaut šīs ietekmes inspirēšana minētajā demokrātiskās valdības maiņā Latvijā nebija mazāka kā visos apvērsumos Baltijas valstīs kopā (Lietuvā 1926. gadā, Igaunijā un Latvijā 1934. gadā). Lai par to liecina vēsturiskie dokumenti. Varbūt viena no pārliecinošākajām šādām liecībām ir PSRS faktiskās augstākās varas – Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (CK) Politbiroja – 1926. gada 16. decembra sēdes protokols, kurā bija runa par Latvijas valdības maiņas vai pat izmaiņšanas iespējām un no šī fakta atkarīgo PSRS politikas koriģēšanu. Lūk, šī protokola saturs:

“Ir vēlams apsūtīt Latvijai piešķirt pasūtījumu par 6 miljoniem rubļu.² Ar noteikumu, ja tiks izveidota kreisās koalīcijas valdība, kurai ir jānodrošina garantijas, ka tā pārtrauks pret Padomju Savienību vērsto politiku, un ar kuru tiks noslēgts politisks līgums ar mūsu izvirzītajiem noteikumiem. Sarunu laikā ir jāpanāk PSRS valdībai konkrētas garantijas un jāparedz iespēja pārtraukt visas vienošanās, ja Latvijas valdība neievēros savus solījumus.”³

Šo dokumentu nav pētījuši ne Latvijas, ne Krievijas vēsturnieki. Cik man zināms, to minējis tikai Aleksandrs Rupasovs (*Aleksandr Rupasov*) saistībā ar PSRS un Baltijas valstu neuzbrukšanas līgumu slēgšanu;⁴ taču tas ir epizodisks, no konteksta izrietošs pieminējums vienā teikumā, nepievēršot uzmanību tam, ka tas var ko vēstīt par totalitārās valsts mēģinājumu ietekmēt demokrātiskās valsts politisko procesu. 2018. gadā publicētā rakstā šo dokumentu pieminējis Igaunijas vēsturnieks Magnuss Ilmjervs (*Magnus Ilmjärv*), bet viņš tikai norāda, ka tas ticis pieņemts 17. decembrī.⁵ To, ka Politbiroja locekļi nerunāja tukšas aplamības

un ka tas nebija blefs, rāda šī lēmuma vēsturiskais konteksts. Galu galā jau vienu dienu pēc šī lēmuma pieņemšanas, kā tajā bija paredzēts, Latvijas parlaments apstiprināja jaunu valdību sociāldemokrātu vadībā, kura 1927. gada 9. martā parafēja neuzbrukšanas paktu ar PSRS un 2. jūnijā parakstīja ar to tirdzniecības līgumu. Tādā veidā Politbiroja lēmums, kaut arī ne uzreiz, liekas, tika izpildīts, dažs varbūt varētu teikt – ko Maskava nolēma, to Rīga izdarīja.

Cik šie notikumi bija inspirēti, mēģināts noskaidrot šajā rakstā, izpētot vienu notikumu un cenšoties izanalizēt padomju totalitārās valsts ietekmi uz demokrātiskās Latvijas pārvaldes sistēmu un šīs sistēmas iespējām aizsargāties no ārējās ietekmes. Analizējot šos procesus, izmantoti avoti, kas atspoguļo kā ārpolitiku, tā iekšpolitiku, pirmām kārtām Krievijas un Baltijas valstu arhīvu materiāli, kā arī Latvijas Saeimas stenogrammas, Ministru kabineta, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) Centrālās komitejas sēžu protokoli un citi dokumenti, kuri parāda šīs valsts valdību veidošanas un darbības vēsturiskos apstākļus. Attiecībā uz historiogrāfiju jāatzīmē, ka ārvalstu ietekmei uz šeit apskatāmo valdības maiņu uzmanību pievērsis tikai ievērojamais Latvijas vēsturnieks Inesis Feldmanis, taču viņš norāda, ka šo ietekmi gan pierādīt, gan apstrīdēt ir grūti.⁶ Šī raksta autors, pamatodamies uz konkrētu dokumentu analīzi, tomēr uzņēmis aplūkot šo tēmu.

Aktīvas ārējās ietekmes priekšnoteikumi

Vērtējot šo procesu priekšnoteikumus, jāatceras PSRS ārpolitikas divkosīgais raksturs. Uzturēdama ar ārvalstīm pierastas diplomātiskas attiecības, Padomju Savienība aktīvi iejaucās to iekšējās lietās. Šī iejaukšanās bija koordinēta un centralizēta, bet tās veiksmīgu iedarbību stipri

ietekmēja apstākļi, ka jau aptuveni no 20. gadsimta 20. gadu vidus tās valdības olimpā nostiprinājās viena persona – Josifs Staļins (*Iosif Stalin*), kura autokrātiskā valdīšana bija manāma arī, risinot attiecības ar ārvalstīm. To atzīst arī mūsdienu Krievijas vēsturnieki,⁷ šī tendence atspoguļojas vēstures avotos. Ar Maskavai svarīgām politiskām akcijām saistītu diplomātisko dokumentu kopijas tika nosūtītas personīgi J. Staļinam. Piemēram, viņam tika iesniegtas kopijas no Ārlietu tautas komisariāta (ĀLTK) vadības instrukcijām sūtņiem Baltijas valstīs, viņš saņēma arī sūtņu atskaišu un citu dokumentu kopijas. Protams, J. Staļinam nosūtīja tikai dažu dokumentu kopijas. Laiku pa laikam to sūtīšana tika pārtraukta un atkal atjaunojās. Spriežot pēc tā, kādus dokumentus viņš ir vēlējies saņemt vai nesaņemt, netieši varam secināt par vienu vai citu PSRS ārpolitikas virzienu nozīmi pašam padomju diktatoram. Tā vai citādi viņa kā līdera vadība ārvalstu politikas jomā ir skaidri saskatāma diplomātiskajos avotos. Piemēram, Ļevam Trockim (*Lev Trockij*) sūtāmo dokumentu ir visai maz.

Var teikt, ka vislabvēlīgākie priekšnosacījumi Padomju Savienības ietekmei radās Baltijas valstīs, jo tās atradās blakus un tām arī nebija lielu materiālo resursu, kas bija visai svarīgi. Savukārt, izmantojot to, ka Padomju Savienībai bija milzīgi materiālie resursi, tā Baltijas valstīs uzturēja lielas sūtniecības, kā arī tirdzniecības pārstāvniecības. Diezgan liels skaits speciālistu, kuri interesējās par šo valstu iekšējām lietām, strādāja arī ĀLTK. Šādu speciālistu, diplomātu varēja būt ne mazāk, cik to darbinieku, kuri strādāja Lietuvas, Latvijas vai Igaunijas Ārlietu ministrijā. Katrai no Baltijas valstīm Padomju Savienība bija sagatavojusi un piemēroja specifisku, konkrētu ietekmēšanas pasākumu arsenālu. Lietuvu visveiksmīgāk izdevās ietekmēt, izmantojot tās konfliktu ar Poliju, bet Latviju un Igauniju – ar ekonomisku spiedienu vai ar

ietekmēšanas līdzekļiem. Kopumā Padomju Savienība bija ieinteresēta apgūt Baltijas reģionu kā ērtu izeju uz jūru ar labi iekārtotām ostām. Ieinteresētība, protams, bija abpusēja. Kamēr Lietuva palika agrāra valsts, Latvija un Igaunija jau 19. gadsimtā bija kļuvušas par svarīgu rūpniecības reģionu ar dziļu integrāciju Krievijas ekonomikā. Latvija un Igaunija, pēc Pirmā pasaules kara pasludinājušas neatkarību un nodibinājušas valstiskumu, centās atjaunot un attīstīt savu ekonomiku, tāpēc, pats par sevi saprotams, centās stiprināt saimnieciskos sakarus ar Krieviju un eksportēt savus ražojumus uz tās milzīgo tirgu, tādēļ ar lielo Austrumu kaimiņu vajadzēja noslēgt tirdzniecības līgumus. Īpaši tas bija nepieciešams Latvijai, kuras tirdzniecības bilance ar ārvalstīm bija negatīva. Gandrīz divreiz vairāk preču no PSRS tā importēja, nekā eksportēja. Tā kā PSRS bija tirdzniecības monopols ar ārvalstīm, eksportēt uz PSRS varēja tikai ar šīs valsts atļauju, tā saucamo pasūtījumu. Citētajā dokumentā ar 6 miljonu pasūtījumu bija paredzēts iekārdināt Latvijas politiķus, lai tie piedāvātu politiskas piekāpšanās.

Ar saviem pasūtījumiem Padomju Savienība manipulēja arī pašā Latvijā. Tā bija līdz detaļām izdibinājusi politiķu sakarus ar finanšu un rūpniecības aprindām, jau iepriekš izpētot, kuriem politiķiem kuros uzņēmumos ir akcijas, un pasūtījumi bija nododami tiem uzņēmumiem, ar kuru palīdzību bija paredzēts iespaidot vajadzīgos politiķus, partijas, pat parlamenta frakcijas. Tika mēģināts izmantot pat visai saprotamo un dabīgo baltiešu ieinteresētību par Krievijas tirgu, to īpaši uzsverot. Iespaidojot presi Latvijā, kā arī Igaunijā, bija jāpropagandē ideja, ka to ekonomikai ir īpaši izdevīgi tuvināties PSRS; tika skaidrots, ka šo valstu preces nevarēs līdzvērtīgi konkurēt Rietumu tirgū – vieglāk tās būs pārdot Krievijai, kur baltieši par lētāku cenu varētu iegādāties arī izejvielas. Tāds uzskats kļuva visai populārs.

Nozīmīgs bija ienesīgais padomju tranzīts caur Baltijas valstīm. Draudot to pārtraukt vai tā daļu nodot kaimiņvalstīm, PSRS saņēma politiskas piekāpšanās.

Kādas piekāpšanās PSRS bija vissvarīgākās 20. gadu vidū, kādu politisko līgumu citētajā dokumentā tā vēlējas? Ar Baltijas valstīm, kā arī ar Somiju un Poliju PSRS tiecās parakstīt neuzbrukšanas un neitralitātes līgumus. Tika atklāti paziņots, ka šie līgumi kalpos mieram un stabilitātei Baltijas reģionā. Taču Vācijas vēsturnieka Rolfa Āmana (*Rolf Ahmann*) izsmelošais pētījums⁸ rāda, ka neuzbrukšanas līgumi PSRS bija piemērots līdzeklis, lai paplašinātu savu politisko ietekmi. Tādam uzskatam būtībā piekrit arī minētais Krievijas vēsturnieks A. Rupasovs,⁹ un to var pamatot un papildināt ar pirmavotiem. Man ir izdevies atrast ĀLTK vadības sagatavotu speciālu izziņu par sarunām, kuras saistītas ar neuzbrukšanas līgumiem un to parakstīšanu.¹⁰ Izziņa tika iesniegta Politbirojam 1927. gada 23. janvārī.

Kā šis, tā arī citi avoti un vēstures pētījumi liecina, ka tikko nodibinājusies padomju Krievija, gribēdama parādīt savu spēku un lielvalsts statusu, ne tikai ignorēja Versaļas sistēmu un Tautu Savienību, bet centās koncentrēt ap sevi mazākas kaimiņvalstis, it kā radīt savu "Tautu Savienību".

Tiešas vajadzības noslēgt neuzbrukšanas līgumus Baltijas valstīm nebija, jo padomju Krievijas un Baltijas valstu attiecības regulēja 1920. gadā parakstītie miera līgumi un jaunam konfliktam nebija pamata. Neuzbrukšanas līgumu ideja tika lietota praktiskām PSRS politikas vajadzībām. Šo līgumu pirmsākumus vajadzētu meklēt 1923. gadā, kad, gaidot revolūciju Vācijā, PSRS mēģināja Polijai un Baltijas valstīm uzspiest neitralitātes paktus, uz kuriem pamatojoties būtu izveidota "brīva satiksme" starp PSRS un Vāciju.¹¹ Bet, kad revolūcija noslāpa, sarunas par šiem paktiem apsika.

Taču no "Baltijas neitralizācijas" idejas PSRS neatteicās. Tā centās panākt, lai Baltijas valstis ne savstarpēji, ne kopā ar Poliju un Somiju nevarētu izveidot militāri politisku savienību. Minētajā izziņā tika pasvītrots, ka ar neuzbrukšanas un neitralitātes līgumiem PSRS gribēja "uz visiem laikiem pārtraukt Baltijas valstu savienības dibināšanu" un "izraut tās no Polijas ietekmes".¹² Kā "kompensāciju" šai ietekmei PSRS tiecās uzspiest tām savu aizgādību, mazināt to orientāciju uz Rietumiem, un īpaši saistības pret Tautu Savienību. Pamatojoties uz šīs organizācijas statūtu 16. pantu, tās dalībvalstīm vajadzēja piedalīties sankciju piemērošanā pret agresoru. PSRS baidījās, ka gadījumā, ja tai izceltos karš ar Poliju, Angliju vai Franciju, Baltijas valstis saskaņā ar savām saistībām pret Tautu Savienību varētu pievienoties varbūtējai šo valstu koalīcijai. Ar neuzbrukšanas līgumu noslēgšanu PSRS cerēja paralizēt šīs saistības un pat kontrolēt Baltijas valstu ārpolitiku. Nav nejaušība, ka citētajā 16. decembra Politbiroja lēmumā bija teikts: ja Latvija neizbeigs naidīgu politiku pret PSRS, tā var lauzt visas ar Latviju parakstītas vienošanās.

PSRS priekšlikumi Baltijas valstīm parakstīt neuzbrukšanas līgumus tika atjaunoti 1926. gada februārī un kļuva īpaši aktuāli tā paša gada 12.–15. maijā pēc valsts apvērsuma Polijā. Kremļa saimnieki bažījās, ka federālo uzskatu pārstāvis Juzefs Pilsudskis (*Józef Piłsudski*, 1867–1935), kas bija nostiprinājis savu varu, atkal aktualizēs Baltijas Savienības dibināšanas jautājumu. Tika paziņots, ka Polijas diplomāti nāca ar priekšlikumu Baltijas valstīm vienoties par konkrētu militāro palīdzību PSRS uzbrukuma gadījumā. Šo lietu PSRS ļoti pārspīlēja un vainoja savus Rietumu kaimiņus, ka tie veido pret PSRS vērstas koalīcijas. 1926. gada septembrī Lietuva pirmā no Baltijas valstīm noslēdza ar PSRS neuzbrukšanas līgumu.¹³

Drīz pēc tam intensificējās PSRS sarunas ar Latviju par līdzīga veida līgumu, taču labējo spēku valdība rikojās apdomīgi un negribēja ar PSRS parakstīt līgumu ar tās diktētiem noteikumiem. Tādos apstākļos PSRS vadībai varēja rasties nodoms atbalstīt potenciāli piekāpīgākos Latvijas kreisos spēkus, ja tie nāktu pie varas labējās valdības vietā un paši izveidotu Ministru kabinetu. Tā 1926. gada 16. decembra Politbiroja lēmums atbilst toreizējiem vēsturiskiem apstākļiem. Tālāk apskatīsim, kā tas integrējas daudzslāņainajās Baltijas valstu un PSRS attiecībās.

PSRS politiskās variācijas un tās sakari ar Latvijas kreisajiem sociāldemokrātiem

Kaut arī nav atrasta 1926. gada 16. decembra Politbiroja sēdes stenogramma,¹⁴ taču tajā dienā citēto lēmumu var pamatot ar citiem dokumentiem, kuri ar to cieši saistīti. Droši vien visinformatīvākais ir 13. decembra ĀLTK vadības skaidrojums Politbirojam par komisariāta un Latvijas sociāldemokrātu vienošanās būtību. Uz šī raksta pamata varēja rasties jau daudzkārt minētais lēmums. ĀLTK Politbiroja locekļiem detalizēti izskaidroja visa nodoma motīvus un konkrētos apstākļus. Sākumā tekstā atzīmēts, ka 7. decembrī atkāpās Latvijas valdība, kurā dominēja "kulaku partija" – Zemnieku savienība.¹⁵ No trijiem iespējamiem jaunas valdības variantiem PSRS vadībai visizdevīgākais būtu tas, kuru īstenojot valdībā ieietu un to vadītu sociāldemokrāti, kuriem Latvijas parlamentā ir trešdaļa vietu. Šī vēlēšanās rakstā motivēta šādi:

"Latvijas sociāldemokrātu nostāja ir tuvināties ar mums, un tie rūpējas par savas valsts industrializāciju, kas ir pretēja "Zemnieku savienības" veicamajai valsts agrarizēšanai.

Latvijas sociāldemokrāti, īpaši kreisie, pēdējos gados uzturēja diezgan tuvus kontaktus ar mūsu sūtniecību Rīgā un ļoti bieži sniedza tai vērtīgu informāciju par Latvijas valdības politiku. Kreisā koalīcija cer sakompromitēt “Zemnieku savienību”, cer dienas gaismā parādīt tās vadītājus, apsūdzēt tos par valsts kases izlaupišanu viņu valdīšanas laikā, pārtraukt kredītēšanu lielam vairumam to saimniecisko organizāciju, uz kurām ir balstīta “Zemnieku savienības” valdīšanas bāze. Kad tas viss tiks realizēts, paredzēts izsludināt jaunas vēlēšanas, kurās labējie piedzīvotu absolūtu krahu.”¹⁶

Tālāk 13. decembra rakstā tika ziņots, ka divas oficiālas Latvijas sociāldemokrātu amatpersonas griezušās pie PSRS sūtņa Rīgā Semjona Aralova (*Semjon Aralov*, 1880–1969; ievērojams boļševiku darbinieks pilsoņu kara frontēs, no 1921. gada sūtnis Lietuvā, vēlāk Turcijā, no 1925. gada ĀLTK kolēģijas biedrs) ar oficiālu jautājumu, vai PSRS valdība ir gatava ar Latviju slēgt tirdzniecības līgumu, ar kuru uzņemtos stingras saistības sniegt sociāldemokrātiem pasūtījumus uz dažiem gadiem, ja viņi nāktu pie varas.¹⁷ Piekrītot šādam darījumam, ĀLTK Politbirojam rekomendēja:

“Būtu nepieciešams attiecīgi caur Aralovu konfidenciali un mutiski stingri apsolīt, ka PSRS sniegs 6 miljonus rubļu vērtus pasūtījumus katru gadu trīs gadu laika posmā ar noteikumu, ka jaunā Latvijas valdība parakstīs ar mums politisko līgumu (paktu) un apņemsies izbeigt orientāciju uz Poliju. Noslēdzot šo prelimināro vienošanos ar latviešu sociāldemokrātiem, mēs sagrausim Polijas un Baltijas bloku tā visjūtīgākajā vietā, stimulēsim Latvijas industrializāciju, un tādā veidā mēs varētu tajā stimulēt strādnieku kustību. [...] Ar mūsu palīdzību nāksusi pie varas, kreisā sociāldemokrātu koalīcija faktiski kļūtu no mums atkarīga, bet mēs jebkurā laikā varētu izbeigt pasūtījumus

Latvijai, ja tik tās jaunā valdība ļojāli nepildītu solījumus uz visiem laikiem izbeigt mums naidīgu Latvijas politiku. ĀLTK lūdz Politbiroju steidzamā kārtā pieņemt lēmumu par šo jautājumu, jo vajag dot galīgo atbildi Latvijas sociāldemokrātu partijai.”¹⁸

Šis paskaidrojums droši vien pārlicienāja Politbiroja locekļus, jo tie pieņēma ĀLTK priekšlikumu. Ar dažiem no viņiem, pirmām kārtām ar J. Staļinu, ĀLTK vadība, iespējams, šo lietu bija saskaņojusi jau pirms tam, jo viņš saņēma diplomātisko korespondenci, kā arī materiālus no sarakstes ar PSRS sūtniecību Rīgā, bet ar sūtni Latvijā S. Aralovu tam bija diezgan daudz kopīgu darīšanu.

13. decembra raksta argumentāciju var pamatot un papildināt ar tās pašas dienas ĀLTK kolēģijas sēdes protokolu. Tieši tad kolēģija nolēma lūgt Politbiroju apstiprināt sagatavoto vienošanos ar Latvijas sociāldemokrātiem un dot rīkojumu S. Aralovam paziņot viņu līderiem par lielu iespēju saņemt Maskavas pasūtījumus jaunas valdības izveidošanas gadījumā.¹⁹ Ir atrasti arī vairāki dokumenti, kas liecina par šo PSRS nodomu, un tās nolūki ir diezgan skaidri. Tikai nemitīgās PSRS sūdzības tālaika Latvijas valdībai par naidīgu politiku pret PSRS nebija objektīvas. Latvijas valdība īstenoja diezgan sabalansētu politiku un centās uzturēt labas attiecības ar visiem kaimiņiem. Padomju Savienībai ar to, protams, nepietika. Tā gribēja, lai Latvija, tāpat kā būtībā Lietuva, pakļautos tās diktātam, tāpēc centās uz savu pusi pavērst opozicionāros spēkus, pirmām kārtām – sociāldemokrātus.

Slepeni sociāldemokrātu kontakti ar PSRS ierēdņiem nav viegli konstatējami, tomēr ir labi zināms, ka visintensīvākos kontaktus uzturēja kreisie Latvijas sociāldemokrāti Klāvs Lorencs (1885–1971), Fricis Menders (1885–1971) un Ansis Buševics (1878–1942). A. Buševicu Padomju Savienība atzina par šī trijnieka līderi. Viņa

acīmredzami kreisie uzskati un labvēlīga politiskā orientācija pret PSRS jau ir atzīta historiogrāfijā. Par to rakstījis Latvijas vēsturnieks Aivars Stranga liela apjoma darbā par LSDSP vēsturi un tās reakciju uz 1934. gada apvērsumu.²⁰ Pazīstamajā grāmatā “Latvijas vēsture. 20 gadsimts” šī trijnieka biedri ironiski dēvēti par “maskaviešiem” – saistībā ar viņu labvēlīgajiem uzskatiem par PSRS.²¹ Nekādi dokumenti, kuri pierādītu viņu slepenos sakarus ar PSRS ierēdņiem, līdz šim nav publicēti. Tomēr šādi dokumenti eksistē.

Pirms apskatām šos dokumentus, jāuzsver, ka visas trīs minētās personas bija diezgan pazīstami Latvijas politiķi, viņi ilgu laiku piedalījās sociāldemokrātiskajā kustībā, viņiem bija plaši starptautiski sakari. Visi trīs bija 1905. gada revolūcijas dalībnieki. Par to F. Menders bija apcietināts un izsūtīts uz Jeņisejas guberņu. 1909. gadā izsūtīts uz Krieviju trimdā tika arī A. Buševics, bet gadu pirms tam bija spiests emigrēt K. Lorencs. Viņi visi nodibināja sakarus ar krievu revolucionāriem, jo vairāk tāpēc, ka LSDSP 1906. gadā pievienojās Viskrievijas sociāldemokrātu partijai un nosauca sevi par Latvijas Sociāldemokrātiju. Starp Krievijas revolucionāriem, kuri bija tuvos sakaros ar minēto trijnieku vēl no carisma laikiem, bija arī nākamie Padomju Savienības diplomātijas līderi Ādolfs Jofe (*Adolf Ioffe*, 1883–1927), Maksims Ļitvinovs (*Maksim Litvinov*, 1876–1951) un Georgijs Čičerins (*Georgij Chicherin*, 1872–1936). Šos sakarus izmantoja F. Menders un A. Buševics. Pirmais no viņiem ar savas valsts delegāciju Maskavā 1920. gada janvārī parakstīja ar padomju Krieviju slepenu pamiera līgumu. Savukārt A. Buševics bija Latvijas delegācijas sastāvā, kura 1920. gada 11. augustā parakstīja miera līgumu ar padomju Krieviju.²²

A. Buševics bez tam bija Latvijas Tautas padomes loceklis, kura 1918. gadā pasludināja Latvijas neatkarību, 1919. gadā

viņš kļuva par Liepājas pilsētas padomes priekšsēdētāju, bet gadu vēlāk viņu ievēlēja Latvijas Satversmes sapulcē, kur viņš bez visa cita strādāja ārlietu komisijā. 1918.–1922. gadā viņš ieņēma LSDSP Centrālās komitejas priekšsēdētāja amatu, 1923. gada pirmajā pusgadā (no 27. janvāra līdz 27. jūnijam) bija Latvijas finansu ministrs Jāņa Pauļuka koalīcijas valdībā, kurā savukārt K. Lorencs ieņēma darba ministra posteni. K. Lorencs bija 1., 2. un 3. Latvijas Saeimas deputāts, ilgu laiku faktiski pārvaldīja LSDSP CK kasi, bet F. Menders piederēja pie jau minētās Latvijas Tautas padomes un bija Satversmes sapulces, tāpat visu četru Saeimu deputāts. Tikai viens no šī trijnieka – A. Buševics – 1940. gadā aktīvi iesaistījās okupācijas valdības veidošanā. Viņš bija ievēlēts tā sauktajā Tautas saeimā un devās uz Maskavu pārvest “Staļina sauli”. F. Menderu un K. Lorencu gan represēja padomju vara, un viņi tika izsūtīti uz Sibīriju.

Tā vai citādi katrs no šī trijnieka ieņēma svarīgus posteņus neatkarīgajā Latvijas valstī, un viņu slepenie sakari ar citas valsts ierēdņiem varēja radīt draudus Latvijas valstiskumam. K. Lorencs un F. Menders ir sarakstījuši atmiņas, F. Mendera memuāri ir ļoti izsmeloši (aptuveni divi tūkstoši lappušu),²³ tikai daļa no tiem ir publicēti.²⁴ Viņi ir detalizēti apskatījuši savu politisko darbību, taču par saviem slepenajiem kontaktiem ar Maskavu, pats par sevi saprotams, ir noklusējuši. Tomēr diezgan daudz dokumentu liecina, ka šie trīs Latvijas sociāldemokrāti, kā jau bija uzsvērts ĀLTK 13. decembra rakstā Politbirojam, PSRS sūtnim un citiem sūtniecības ierēdņiem sniedza slepenu informāciju par valsts politisko dzīvi (galvenokārt par parlamenta Ārlietu komisijas un LSDSP CK sēdēm). Vēl vairāk, abu pušu slepenajās sarunās tika koordinētas darbības, tika apspriests jautājums, kā mainīt Latvijas valdību, kādā veidā izveidot jaunu Ministru kabinetu un kā

vispār korigēt Latvijas ārpolitiku par labu Maskavai. A. Buševics un K. Lorencs bija devušies arī uz Maskavu runāt par šīm lietām ar augstākajām ĀLTK amatpersonām. Centrālā figūra starp šiem ierēdņiem bija ĀLTK kolēģijas loceklis Boriss Stomoņakovs (*Boris Stomonjakov*, 1882–1940), kurš ilgus gadus bija viens no PSRS politikas kuratoriem (Baltijas valstīm un Somijai). ĀLTK viņš darbojās diezgan patstāvīgi, bija īsts diplomātiskā procesa virzītājspēks, principiālus jautājumus saskaņoja ar pašu J. Staļinu un prasīja piekrišanu no Politbiroja.

Saņēmis PSRS sūtņa Rīgā rekomendāciju, K. Lorencs 1926. gada 15. jūnijā ieradās Maskavā pie B. Stomoņakova, un abi apsprieda, kā tuvināt Latviju PSRS. Viesis apsolīja, ka uz rudenī viņa partija ievērojami aktivizēs savu darbību abu valstu tuvināšanās virzienā. Tai, pēc viņa domām, traucēja toreizējais Latvijas ārlietu ministrs Kārlis Ulmanis, kuru stipri ietekmējuši Igaunijas, Polijas un Anglijas politiķi. Padomju diplomāts jau šīs sarunas laikā ieminējās – ja Latvija beigs piedalīties “*pretpadomju kombinācijās*”, tai varētu piešķirt nopietnas ekonomiskas atlaides, varētu dot ilgtermiņa pasūtījumus dažām Latvijas rūpniecām. Nākamās dienas ziņojumā PSRS sūtnim Rīgā B. Stomoņakovs uzsvēra, ka K. Lorencs uz viņu atstājis “*labu iespaidu*” – šis latviešu sociāldemokrāts “*vaļširdīgi cenšas*”, lai viņa valsts orientētos uz PSRS.²⁵

Vēl atklātākas sarunas notika ar A. Buševicu, kurš (tāpat ar PSRS sūtņa Rīgā rekomendāciju) pie B. Stomoņakova ĀLTK pirmo reizi ieradās 1926. gada 28. jūnijā. Man izdevās atrast abu politiķu piezīmes no sarunas tajā dienā un 1927. gada 1. februārī. Kaut arī sarunas notika dažādā laikā un dažādās situācijās (pirmā – sociāldemokrātiem esot opozīcijā, bet otrā – jau esot pie varas), to tematika bija līdzīga, tika apspriestas ciešākas politiskās un ekonomiskās saites, tieši runājot par “*sakrustošanos (skreshhivanie)*”. Jau pirmās tikšanās laikā

A. Buševics paziņoja, ka abu valstu politikajām attiecībām vajag izveidot ekonomiskus pamatus, jo tikai tad “*latvieši iemācītos novērtēt draudzību ar PSRS*”.²⁶ Pēc viņa domām, Latvija “*ir mākslīgi atrauta no Krievijas saimniecības organisma un stāv krustcelēs*”. Tai vajag no jauna vai nu pieslieties pie lielā austrumu kaimiņa, vai nu meklēt jaunus ceļus. Viņš esot dziļi pārliecināts, ka Latvijai “*ar labu vai ļaunu (dobrim ili zlom)*” vajadzēs atgriezties Krievijā.²⁷ “*Jūs taču rīkojaties ar noteikumu, ka Latvija pie jums atgriezīsies*,”²⁸ skaidri un gaiši paziņoja rīdzinieks maskavietim.

Par šo tēmu tika runāts detalizētāk, tika izvirzīta ideja, ka Latvijā vajag būvēt jaunas rūpnīcas, kuras pilnībā strādātu Padomju Savienības ekonomikas labā un būtu saistītas ar tās “piecgades plāniem”. Nekādu zudumu taču tai nebūs – rūpnīcas tik un tā Padomju Savienībai “atgriezīsies”, proti, atgriezīsies tad, kad Latvija “*ieies Padomju Savienības sastāvā*”; mums ir jāiedomājas, ka tā būs “*atjaunota un attīstīta nākamās PSRS daļas rūpniecība*”.²⁹ “*Kur ir garantijas*,” jautāja B. Stomoņakovs, “*ka Latvija, saņēmusi Maskavas atbalstu, neapvienosies ar Maskavas ienaidniekiem, piemēram ar Poliju?*” A. Buševics atbildēja: “*Ir tikai vienīgā nopietnā garantija – nodibināt tādas ekonomiskās attiecības, kuras aizsargāt ietu plaši Latvijas sabiedrības slāņi, ja tās valdība mēģinātu šīs attiecības saraut*,” vai vispār novērsties no Maskavas.³⁰

Bija norunāts šīs idejas tālāk apspriest un noformēt rakstiski. Tās nevarēja būt tikai jociņi vai tukšas runas jau tādēļ vien, ka A. Buševica un B. Stomoņakova sarunu piezīmju kopijas tika nosūtītas J. Staļinam, kā arī ilggadējam PSRS iekšējās un ārējās tirdzniecības tautas komisāram Anastasam Mikojanam (*Anastas Mikojan*, 1895–1978).³¹ B. Stomoņakovs, saprotams, noprata piezīmju delikāto raksturu, jo tajās iekļāva teikumu, ka A. Buševics, ja kāds uzzinās par piezīmju saturu, var tikt

Latvijā apsūdzēts par “valsts nodevēju”.³² K. Lorencs tāpat ne vienu reizi vien bija ticis ar B. Stomoņakovu. Vēl ir saglabājies līdzīga satura viņu abu sarunas pieraksts no 1927. gada 22. februāra, tā kopiju arī saņēma J. Staļins un A. Mikoļjans.³³

Latvijas sociāldemokrātu kontakti ar PSRS sūtniecību Rīgā bija regulāri un diezgan bieži. Vadīt šās sūtniecības darbu Maskava sūtīja ietekmīgus diplomātus. Divi no viņiem – jau pieminētais S. Aralovs (sūtnis Latvijā 1923.–1925. gadā) un Aleksejs Čerņih (Aleksej Chernyh, 1892–1940) (sūtnis Latvijā 1926. gadā) – kļuva par ĀLTK kolēģijas locekļiem. Viņi spēja savā pusē pārvilnāt ne vienu vien ietekmīgu Latvijas politiķi (īpaši sekmīgi šajā lietā tiem palīdzēja PSRS kara atašejs Rīgā Fjodors Sudakovs (Fjodor Sudakov, 1897–1941), un abi bija ļoti tuvās attiecībās ar kreisajiem sociāldemokrātiem. Lūk, trešais no pieminētā trijnieka – F. Menders – 1926. gada 21. decembrī (dzirdot A. Buševicam, K. Lorencam, kā arī Saeimas deputātam, bijušajam Satversmes sapulces vicepriekšsēdētājam, sociāldemokrātam Andrejam Petrovicam) S. Aralovam paziņoja, ka viņš nebūtu pretim, ja “PSRS galu galā ieņemtu Latviju”, jo “viņi vieni paši” nespēj, “tiem vairs nav spēka” cīnīties par sociālismu savā valstī.³⁴ Šīs sarunas pierakstos S. Aralovs norādīja, ka F. Menders tādu domu viņam ir izteicis jau otro reizi. ĀLTK instrukcijās sūtniecībai Rīgā nereti sastopam frāzi, ka viens vai otrs uzdevums ir izpildāms, pateicoties “lieliskiem Jūsu sakariem ar kreisajiem Latvijas sociāldemokrātiem”.³⁵

Šie sakari bija diezgan dažādi. Raksta ierobežotā apjoma dēļ analizēti tikai tie, kuri ir saistīti ar neuzbrukšanas līguma sastādīšanu un Latvijas valdības maiņas apstākļiem. Kā jau norādīts, 1926. gada septembrī, kad Padomju Savienība bija parakstījusi neuzbrukšanas līgumu ar Lietuvu, tā sāka intensīvāk censties šādu līgumu noslēgt ar Latviju. Pēdējā bija ieinteresēta, jo pēc līguma parakstīšanas ar Lietuvu vairs

nejutās tik droša – lielais kaimiņš uzņēmās saistības neuzbrukt dienvidu kaimiņam (Lietuva, saprotams, rīkojās nesolidāri pret Latviju), bet pati Latvija no tāda uzbrukuma palika neaizsargāta, it kā atkailināta. Tādēļ abas puses diezgan viegli vienojās, ka Maskava uz Rīgu nosūtīs speciālu sūtņi ar īpašām pilnvarām galīgi vienoties un parakstīt līgumu. ĀLTK (ar Politbiroja piekrišanu) par sūtņi norīkoja savas kolēģijas locekli S. Aralovu, kurš 18. oktobrī ieradās Rīgā un uzreiz ķērās pie darba. Jau nākamajā dienā plkst. 11 viņš apmeklēja ārlietu ministru K. Ulmani, plkst. 13 Ministru prezidentu Artūru Alberingu (1877–1934) un pēc tam citus ietekmīgus politiķus. 20. oktobrī viņš tikās ar K. Ulmani un viņa vadītās ministrijas darbiniekiem, ar viņa partijas biedriem bija izsmēļošākas sarunas, 21. oktobrī viņš satikās ar Saeimas vadību un opozīcijas partiju līderiem. 23. oktobrī S. Aralovu pieņēma Valsts prezidents Jānis Čakste, kurš daudz runāja par iespējamem kompromisiem sarunās un paziņoja, ka viesi nekādā ziņā nelaidīs prom no Rīgas, kamēr abi nebūs devušie medībās.³⁶

Kopumā Maskavas īpašo sūtņi Rīgā sagaidīja ļoti viesmīlīgi un veltīja viņam īpašu uzmanību. Visas viņam par godu rīkotās pieņemšanas (svinīgas pusdienas, brokastis, vakariņas) nebūtu viegli precīzi reģistrēt. Tikai 20. oktobrī vien S. Aralovam par godu sarīkotai pieņemšanai Latvijas valdība asignēja 463,45 latus.³⁷ Prezidents solījumu turēja – viņš viesim par godu sarīkoja greznas “diplomātiskas” medības (Lietuvas pierobežas mežos), to pašu darīja K. Ulmanis un A. Alberings. Visos sarīkojumos (kā skaidrā prātā, tā ne visai) viscaur tika runāts par neuzbrukšanas paktu un tirdzniecības līgumu. Protams, notika arī oficiālas, protokolētas sarunas, kurās Latvijas pārstāvjus vadīja Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs Hermanis Albats (1879–1942).

Pompozās tikšanās atmosfēra kontrastēja ar sarunu saturu. Jau no paša sākuma

bija lieli strīdi par arbitrāžu. A. Alberinga valdība pieprasīja paredzēt, ka gadījumā, ja izcelsies strīdi starp neuzbrukšanas līgumu noslēgušajām valstīm, šie strīdi varētu tikt nodoti izskatīšanai trešo valstu tiesai, piemēram, Tautu Savienībai, Hāgas tribunālam, kādai no neitrālām valstīm vai citam neatkarīgam arbitram. S. Aralovs, tāpat kā citi padomju politiķi, bija kategoriski pret arbitrāžu, norādot, ka viņa pārstāvētā valsts ir vienīgā sociālistiskā valsts, visas citas ir “buržuāziskas”, tātad tās jebkura strīda gadījumā būs “buržuāziskās” valsts, arī Latvijas, pusē. Pēdējās pārstāvji uzskatīja, ka šāds arbitrs varētu būt Vācija, ar kuru PSRS ir tuvas attiecības un kopīgas intereses. 23. oktobra pieņemšanas laikā K. Ulmanis pat pacēla tostu “*par pirmo nākamo PSRS un Latvijas nesaskaņu arbitru S. Aralovu*”.³⁸ Taču padomju diplomāts uz jokiem noskaņots nebija. Arbitrāžas “diskreditācijai” viņš milēja runāt par Lietuvas un Polijas konflikta iespēju, norādīdams, ka Rietumi vienmēr bija stiprākās valsts – Polijas – pusē. Tā 1921. gadā Tautu Savienība mēģināja uzspiest Lietuvai Hīmansa (*Paul Hymans*) projektu par Lietuvas un Polijas izlīgumu,³⁹ bet 1923. gada 15. martā sūtņu konference atzina Polijas austrumu robežas un tādējādi Viļņu par Polijas daļu, tātad sankcionēja visas tās sagrābtās teritorijas. Reiz K. Ulmanis ieminējās, ka “*kādreiz Viļņa piederēja Polijai*”, bet S. Aralovs atteica: “*Kā Rīga Krievijai – vai gribat, lai tas atkārtotos?*”

Starptautiskās arbitrāžas vietā PSRS piedāvāja divpusēju “samierināšanas” komisiju, tas ir, līgumus noslēgušo valstu strīdu neregulēšanas komisiju. Taču K. Ulmanim un viņa domubiedriem tas likās nepieņemami. Viens no Zemnieku savienības līderiem, Ādolfs Klīve (1888–1974), 20. oktobrī S. Aralovam skaidroja:

“Samierināšanas paritārai komisijai nav jēgas, jo katrā valstī ir ārlietu ministrs un sūtnis, kuri var vienoties ne sliktāk par jebkādu

*divpusēju komisiju. Bet kas būs, ja neizdosies sasniegt kompromisu? Stiprākā puse taču ķersies pie sankcijām.”*⁴⁰

Ne mazāk kaislību sacēla arī padomju priekšlikums par tā saucamo “saraušanas protokolu” – pamatojoties uz to, PSRS varēja saraut visas vienošanās ar Latviju, ja tā iesaistītos “naidīgās koalīcijās”, piemēram, ja Latvija noslēgtu līgumu ar Poliju. Nepiekrīzdams šādam protokolam, K. Ulmanis 23. oktobrī S. Aralovam atcirta: “*Jūs vēlaties kontrolēt mūsu politiku, jūs cenšaties sapīt mums rokas un kājas, mums vajadzēs jums dot atskaites, bez jūsu piekrišanas mēs nevarēsim noslēgt jebkādu jaunu līgumu.*”⁴¹ Līdzīgi izteicās arī Ā. Klīve.

Politiski nepiekāpjoties Padomju Savienībai un uzturot līdzvērtīgu sarunu statusu, A. Alberinga valdība tomēr iesniedza tai diezgan daudz ekonomisko prasību. K. Ulmanis ne reizi vien (pirmo reizi medību laikā) lika saprast, ka tirdzniecības līgumā tai vajadzēs uzņemties saistības katru gadu Latvijai piešķirt pasūtījumus 20 miljonu rubļu apjomā, kā arī izveidot kopīgu abu valstu “linu trestu”, kas varētu samazināt postošo savstarpējo konkurenci linu tirgū; bez tam PSRS vajadzēs Latvijai nodrošināt solidus tranzīta apjomus, apejot tranzītu ar Igauniju un īpaši Lietuvu.

Aizstāvēt savas sarunu pozīcijas S. Aralovam būtiski palīdzēja viņa kontakti ar Latvijas sociāldemokrātiem, ar kuriem viņš apspriedās ne mazāk kā ar valdības pārstāvjiem. 18. oktobrī dzelzceļa stacijā viņu sagaidīja viens no sociāldemokrātu līderiem, Saeimas Ārlietu komisijas priekšsēdētājs Fēlikss Cielēns (1888–1964), ar kuru viņš satikās arī 19. oktobrī. Tajā dienā viesis tikās arī ar Saeimas priekšsēdētāju sociāldemokrātu Paulu Kalniņu, kurš paziņoja, ka “*sociāldemokrātu frakcija viesi atbalstīs*”, un paspēja iedzelt K. Ulmanim.⁴²

Saprotams, uzreiz piedrošanās arī minētais kreiso trijnieks. 19. oktobrī S. Aralovs

runāja pa telefonu ar A. Buševicu, bet otrā dienā tikās ar viņu pat divreiz. Pirmās tikšanās laikā A. Buševics mēģināja pārliecināt S. Aralovu, ka K. Ulmanis negatīvi izturas pret neuzbrukšanas un pat tirdzniecības līgumu. Sarunā piedalījās K. Lorencs, kurš paziņoja, ka Saeimas Ārlietu komisijā K. Ulmanis speciāla pilnvarotā pārstāvja ierašanos no Maskavas novērtējis kā tās īpašu, vienpusēju vēlēšanos parakstīt līgumu.⁴³ Otrā saruna notika A. Buševica dzīvoklī, kur speciālais pilnvarotais kopā ar PSRS tirdzniecības atašeju Rīgā Ivanu Ševcovu (*Ivan Shevcov*) ieradās plkst. 21. Tur viesojās arī K. Lorencs un F. Menders. Saviesīga vakara laikā PSRS pārstāvji operatīvi saņēma tiem vajadzīgo slepeno informāciju. Kā Saeimas Ārlietu komisijas loceklis F. Menders visās detaļās izklāstīja, kas tajā notiek. Viņš paziņoja, ka tad, kad K. Ulmanis jautājis, vai komisijas locekļi piekrit ar PSRS noslēgt tādu paktu, kādu pirms nepilna mēneša parakstījusi Lietuva, “visi enerģiski purināja galvu”. “Tikai es uzsaucu – “piekritu”; pēc tam visi man uzbruka, vicinādami rokas, pat mans partijas biedrs F. Cielēns man bargi pārmeta, tādēļ es klusēju, jo sāku bities, ka ar mani nebūtu tā, kā ar Jūsu opozīciju,”⁴⁴ padomju pārstāvjiem tēlaini skaidroja F. Menders.

Neņemot vērā neadekvātu un absurdu abu valstu opozīcijas likteņa salīdzinājumu, jāatzīst, ka informācija bija pareiza. Vakariņu laikā pēc izsmelošām diskusijām bija panākts slēdziens, ka labākajā gadījumā tikai pieci no 11 Saeimas Ārlietu komisijas locekļiem piekritīs neuzbrukšanas līgumam. Tie bija četri sociāldemokrāti (F. Cielēns, F. Menders, Roberts Dukurs un Ansis Rudevics) un varbūt vēl viens no diviem deputātiem: vācu mazākuma pārstāvis Pauls Šimanis (*Paul Schiemann*, 1876–1944) vai Rīgas Pareizticīgo baznīcas arhibīskaps Joans (Pommers) (1876–1934).⁴⁵ F. Menders arī paziņoja, ka Zemnieku savienības vadība jau ir nolēmusi neparakstīt

neuzbrukšanas līgumu bez arbitražas. Visi vienojās: kamēr šī partija ir pie varas, līgumu noslēgt neizdosies. No tā izrietēja cits slēdziens – vajag mēģināt mainīt valdību. A. Buševics vēl izteica domu, ka visa kritikas uguns ir jāvirza pret ārlietu ministru K. Ulmani un tas jānomaina ar citu, piekāpīgāku tās pašas partijas pārstāvi. Taču K. Lorencs un F. Menders norādīja, ka tāda rokāde neko nedos – nepieciešama radikāla valdības maiņa.⁴⁶

Līdzīga rakstura apspriedes notika gan drīz katru dienu, kamēr S. Aralovs bija Rīgā. Skaidrības labad apskatīsim F. Mendera un S. Aralova vienas dienas sarunu, piemēram, 5. novembrī. Padomju diplomāts par to raksta:

“Menders pastāstīja par Ārlietu komisijas sēdi, viņš ir tās loceklis. Tajā Ulmanis izteica paziņojumu neuzbrukšanas pakta jautājumā. 90% no paziņojuma bija vērsti pret līgumu. Cita starpā viņš lika noprast par Anglijas ietekmi, jo pateica: “ja mēs parakstīsim līgumu ar Krieviju, mēs varam zaudēt draugus Rietumos”. [...] Komisija nolēma, ka bez tās atļaujas valdība nevarēs pārtraukt pārrunas. 5 komisijas balsis no 11 arī turpmāk piekristu līgumam pat bez arbitražas. Tie ir 4 sociāldemokrāti un Šimanis, kurš paziņoja, ka līgumu vajag parakstīt bez jebkādiem priekšnoteikumiem. Menders man piedāvā sarunas vairāk neturpināt un stingrā formā pajautāt, vai latvieši ir ar mieru parakstīt līgumu bez arbitražas; ja tie nepiekristu, man vajadzētu beigt pārrunas un aizbraukt.”⁴⁷

Bez S. Aralova un tirdzniecības atašeja I. Ševcova apspriedēs piedalījās arī PSRS sūtniecības lietu uzticības persona (faktiski pildīja sūtņa pienākumus) Sigismunds Barkusevičs (*Sigismund Barkusevich*) un militārais atašejs (sākumā F. Sudakovs, vēlāk Ivans Klačko (*Ivan Klachko*)). Ar šiem padomju ierēdņiem bez zināmā trijnieka

tuvos sakaros bija vēl daži citi Latvijas sociāldemokrāti, vispirms A. Rudevics un A. Petrovics, kura sieva bija komunistu partijas biedre.⁴⁸ Tā izveidojās ne visai mazs pulciņš personu, kas domāja par valdības maiņas plāniem.

Šo apspriežu dokumentu kopijas tika sūtītas J. Staļinam.⁴⁹ Galu galā arī pati padomju valdība, liekas, ne pārāk cerēja, ka ar A. Alberinga vadīto Ministru kabinetu izdosies vienoties par neuzbrukšanas paktu. Bieži ĀLTK instrukcijās, kuras bija sūtāmas S. Aralovam vai S. Barkusevičam, tika uzsvērts, ka pārrunas ar Latviju būtu auglīgas arī tajā gadījumā, ja tās nebeigtos ar iespējami konkrētu vienošanos, ar pārrunām, taču vajag censties jo pilnīgāk izzināt šīs centrālās Baltijas valsts politiskās elites nolūkus, visa politiskā procesa “fizionomiju” – pēc tam kļūtu vieglāk konstruēt ilgstošas politikas programmu attiecībā ar šo valsti.⁵⁰

Valdības maiņas inspirēšana un demokrātijas paš aizsardzība

Kaut arī valdības maiņas inspirēšanas nodomi brieda Rīgā PSRS sūtniecības vidē, pati akcijas ideja droši vien radās Maskavā, Kremļa kabinetos. Diplomātisko dokumentu sagatavošanas un to sūtīšanas process, kā arī Politbiroja lēmumu gatavošanas materiāli rāda, ka šo ideju it kā izvirzīja J. Staļins, piekritot B. Stomoņakovam un S. Aralovam un izmantojot viņu savāktos datus. Ķerties pie inspirēšanas droši vien bija nolemts 1926. gada oktobra sākumā, kad, ar 28. septembra līgumu vēl vairāk orientējot Lietuvu Maskavas virzienā, uzreiz ir gribēts pakļaut arī Latviju. Par to ļauj spriest droši vien ne nejaušs Latvijai veltīts ievadraksts 16. oktobra laikrakstā “Izvestija”, kā arī tās pašas dienas ĀLTK instrukcija sūtniecībai Rīgā. Sūtniecībai obligāti vajadzēja “izsmeļoši (obstožatel’no)”

noskaidrot, vai ir reāla iespēja mainīt pie varas esošo Zemnieku savienības valdību ar jaunu Ministru kabinetu, kuru veidotu sociāldemokrāti kopā ar citām Saeimas frakcijām, piemēram, ar “Demokrātiskā centra” grupu, un vai tam netraucēs nesaikāšanās pašā sociāldemokrātu partijā.⁵¹

S. Barkusevičs, kurš Latvijā pildīja sūtņa pienākumus, uzskatīja, ka Zemnieku savienības valdības sastāvs ir pietiekami stabils (par to viņam ne reizi vien izteica pārmetumus B. Stomoņakovs, norādīdams, ka Maskavā pieejamie dati liecina par šīs valdības vājumu), bet 18. oktobrī ar īpašām pilnvarām un “jaunām direktīvām” Rīgā ieradās S. Aralovs un pauda viedokli, ka valdības maiņa ar tās pārdomātu inspirēšanu ir visai reāla. Protams, valdības maiņu bija domāts veikt demokrātiskā ceļā, pamatojoties uz konstitucionālām Saeimas procedūrām. Pie inspirācijām S. Aralovs ķērās bez svārstībām un uzreiz. Jau minētajā 20. oktobra apspriedē ar kreisajiem sociāldemokrātiem viņam uzdeva valdības maiņas jautājumu ne tikai celt gaismā, bet arī apsvērt. Ikviens no mums zināmā trijnieka uzreiz paziņoja, ka “neatteiksies pārņemt varu”,⁵² tikai vajagot atrast piemērotu ieganstu, lai Saeimā varētu izvirzīt interpelāciju A. Alberinga valdībai, izteikt tai neuzticību un to gāzt.

Pēc 20. oktobra apspriedes sākās drudzaina interpelācijas tēmu meklēšana. Visi trijnieka locekļi atzinās, ka piemērotu ieganstu arī “tuvākajā nākotnē neparedz”.⁵³ Taču S. Aralovs mudināja viņus vairāk “palaudzīt galvu”. Tad viņi izdomāja, ka valdības krīzes izraisīšanai var izmantot Saeimā izskatāmo lēmumu par 12% likmi kā maksimālo banku aizdevuma procenta likmi, jo tai nepiekrita vācu un citu mazākumtautību pārstāvji un arī daļa pārējās opozīcijas, bet šī jautājuma izskatīšanas kurators bija trijnieka loceklis F. Menders. Tālāk bija paredzēts vērst kritiku pret topošo preses likumu, taču drīz noskaidrojās, ka tas sociāldemokrātiem “nav tik briesmīgs”.⁵⁴

A. Buševics izvirzīja priekšlikumu izraisīt krīzi, apspriežot ārpolitikas jautājumus, bet viņa domubiedri tam nepiekrīta. S. Aralovs viņiem jautāja, vai A. Alberinga Ministru kabinets nekristu, ja pēkšņi tiktu sarautas viņa vestās sarunas par neuzbrukšanas paktu un drīz pēc tam ļoti pasliktinātos Latvijas attiecības ar PSRS. K. Lorencs šādu prognozi noraidīja, uzsvērdams, ka K. Ulmanis "daudz neraudātu", ja samazinātos tirdzniecība ar PSRS un tranzīts no šīs valsts, jo Zemnieku savienība paļaujas uz savas valsts lauksaimniecības potenciālu.⁵⁵

20. oktobrī tie paši politiķi pārrunāja, ar ko kopā sociāldemokrāti varētu izveidot jauno vairākumu valdībā. Daži saskatīja iespēju saformēt sociāldemokrātu un Zemnieku savienības tā saucamo "varavīksnes" koalīciju. To viņi mēģināja apspriest ar dažiem šīs partijas pārstāvjiem, bet A. Buševics, pēc boļševiku ieraduma, dzirdēdams S. Aralovu, izmeta saucienu: "*saformēsīm strādnieku un zemnieku valdību (raboche-krest'ijanskoe pravitel'stvo)*"!⁵⁶ Taču tāds variants likās nereāls. Kā jau bija paredzēts Maskavā, diezgan ātri tika nolemts izveidot valdību kopā ar centriskajiem spēkiem, proti, ar "Demokrātisko centru".

Ja salīdzinām S. Aralova un Latvijas sociāldemokrātu sarunu gaitu laika posmā no oktobra beigām līdz decembra sākumam, tad redzam, ka nemitīgi pastiprinājās viņa aicinājumi gāzt labējo Ministru kabinetu un saformēt savējo. Pat mājās pie A. Buševica, svinot viņa dzimšanas dienu, padomju sūtnis nepārtraukti sprieda par politiskiem jautājumiem.⁵⁷

Vispār padomju avotu liecības ļoti korelē ar pašu notikumu attīstību, šie avoti nerunā pretī Latvijas arhīvos atrastajiem materiāliem. Protams, ne visas aprakstītās epizodes var balstīt uz Latvijas materiāliem, jo tie nav pilnīgi un bieži vien ir fragmentāri. Pēc okupācijas vairums Latvijas diplomātisko arhīvu nonāca Maskavas rokās, un atpakaļ tika atdota tikai daļa. Īpaši grūti

ir noskaidrot, vai Latvijas pretizlūkošanas dienests, drošības policija un citi speciālie dienesti fiksēja kreiso sociāldemokrātu sakarus ar PSRS sūtniecību. Par komunistu izsekošanu un vajāšanu ir saglabāties ļoti daudz arhīvu materiālu. Nekomunistiskās partijas droši vien nebija turamas aizdomās par pretvalstisku darbību. Grūti aprakstīt, cik šo materiālu ir pārļapots, taču konkrētāki dati šai jautājumā vēl nav atrasti. Pamatojoties uz Latvijas avotiem, vēl nevar apstiprināt kreiso trijnieka sūdzības, kuras tie bija izteikuši S. Aralovam, par Latvijas "*politiskās policijas vajāšanu*". 1926. gada 21. decembrī F. Menders viņam žēlojās, ka ir spiests ierobežot savu darbību, jo viņu izseko "*drošības dienesta aparāts*".⁵⁸ Nākamajā dienā S. Aralova ziņojumā B. Stomonačovam rakstīts: "*F. Menders un K. Lorencs man atklāti teica, ka viņi baidās iet pie manis, jo viņus izseko, tādēļ būtu labāk satikties kādā neitrālā vietā.*"⁵⁹

Tā vai citādi kā Latvijas valdības sēžu protokoli, tā Latvijas Saeimas stenogrammas rāda, ka no 1926. gada oktobra beigām opozīcijas spēku spiediens uz A. Alberinga Ministru kabinetu spēji pastiprinājās. Domājams, nav nejaušība, ka uzreiz pēc S. Aralova ierašanās Rīgā uz šo kabinetu Saeimā sāka plūst interpelāciju straume. Jau 22. oktobrī sociāldemokrātu frakcija iesniedza jautājumu Finanšu ministram par lielām likmēm dažās bankās.⁶⁰ Starp jautājuma autoriem bija arī ar S. Aralovu saistītie A. Petrovics un A. Rudevics. Jautāts tika ne tikai atsevišķiem ministriem, bet arī premjeram, faktiski visai valdībai; opozīcija sāka pieprasīt lēmumus pieņemt steidzamā kārtā, mainot Saeimas darba kārtību. Sociāldemokrātu frakcijas deputāti vēl radikālāk sāka kritizēt valdību, mudinot to "aiziet".

Beidzot 26. novembrī iesniegtā interpelācija Ministru prezidentam par to, ka viņš, būdams premjers, ir arī finanšu ministrs, pēc vētrainām debatēm beidzās

sociāldemokrātiem sekmīgi. Sociāldemokrāti (starp kuriem bija arī ar S. Aralovu saistītie F. Menders un A. Rudevics) bija noformējuši rezolūciju, kas pauda neuzticību valdībai, un 7. decembrī par to nobalsoja lielākā daļa Saeimas locekļu (51 par, 46 pret).⁶¹ A. Alberinga valdība bija spiesta atkāpties. To, ka šī valdības demisija bija labi plānota sociāldemokrātu akcija, rāda, starp citu, dažas viņu runas Saeimā. Lūk, ar padomju sūtniecību tuvos sakaros bijušais A. Petrovics, gāžot valdību, paziņoja, precīzāk, izplāpājās, ka sociāldemokrātu frakcijai “*vajadzēja veikt 6 nedēļu obstrukciju Saeimā*”.⁶² No S. Aralova ierašanās Latvijā līdz tās valdības gāšanai, kā redzam, pagāja tikai nedaudz vairāk par sešām nedēļām.

Bez valdības gāšanas inspirēšanas PSRS sūtniecībai Rīgā vajadzēja veikt citu, nebūt ne vieglāku uzdevumu – mudināt sociāldemokrātus pārņemt varu un izveidot jaunu Ministru kabinetu. Lieta tā, ka no paša neatkarības sākuma LSDSP saglabāja nostāju būt opozīcijā, bet ne pie varas (1923. gada gadījums bija izņēmums). Tāda nostāja bija dogmatiska. Tika uzskatīts, ka Latvija, kurai nebija stipras rūpniecības un daudz strādnieku, vēl nav gatava “demokrātiskam sociālismam”. Tādēļ jāgaida, kamēr nobriedīs sociālisma priekšnoteikumi.⁶³ Tādā veidā S. Aralovam, pacietīgi skaidrojot, vajadzēja graut šo dogmatisko pārliecību. Taču tikai ar pārliecināšanu vien bija par maz, viņam bija jāapsola, ka PSRS palīdzēs steidzamā kārtā radīt sociālisma priekšnoteikumus Latvijā, tas ir, piešķirs tai pasūtījumus, kuri stiprinās tās rūpniecību un vairo strādnieku šķiru. Tieši šis apstāklis galvenokārt pamudināja Politbiroju pieņemt 16. decembra lēmumu.

Vēl 1. decembrī S. Aralovs satraukti rakstīja B. Stomoņakovam, ka jau ir sākusies valdības krīze, taču sociāldemokrāti vēl nav apsolījuši izveidot jaunu Ministru kabinetu; lielākā daļa no viņiem negrib nokļūt pie varas un to darītu tikai tādā

gadījumā, ja būtu pārliecināti, ka PSRS sniegs Latvijas rūpniecībai mērķtiecīgus pasūtījumus. Taču tādas garantijas nav, tādēļ viņu kreisie vadītāji skaidro, ka, tikuši pie varas, “*nevarēs veikt nekādas reformas*”, nevarēs uzņemties nekādus ekonomiskos pārkārtojumus, tādēļ sevi tikai sakompromitēs un “*taps par izsmieklu jau tā vājās strādnieku šķiras priekšā*”.⁶⁴ Par to, cik grūti PSRS diplomātam bija piespiest savus sarunu biedrus atteikties no dogmatisma, liecina viena saruna. S. Aralovs zināmajam trijniekam skaidroja, ka sociāldemokrātiem ir izdevīgi nokļūt pie varas, ka Maskava ir gatava atbalstīt viņu valdību un ka tās atbalsts būs izdevīgs gan Latvijas strādnieku šķīrai, gan zemniekiem; sociāldemokrāti “noslaucīs degunu” labējo partijai “Zemnieku savienība”, jo labāk par to pārstāvēs ne tikai pilsētas, bet arī lauku darbaļaudis. Atbildēdams S. Aralovam, A. Buševics pavisam negaidīti paziņoja, ka “*mums nemaz nav izdevīgi atbalstīt zemniekus, mums svarīgāk nostiprināties starp strādniekiem*”. Pēc tam viņš ņēmās apgalvot, ka ir svarīgi nodrošināt ebreju un vācu mazākumtautību kopienu atbalstu.⁶⁵

Tomēr S. Aralovam izdevās salauzt LSDSP dogmatismu, 8. decembrī viņš paziņoja B. Stomoņakovam, ka šī partija “*oficiāli piekritusi izveidot kabinetu*”, tāpēc vajag jo ātrāk izšķirties par pasūtījumiem.⁶⁶ Pozitīvu Maskavas lēmumu pasūtījumu jautājumā S. Aralovs deva ļoti piesardzīgi, no sākuma nenoteikti un tikai “uzticamiem” LSDSP līderiem. Tā, lūk, jaunveidojamās valdības ārlietu ministram F. Cielēnam viņš lēmumu varēja nodot vienīgi privātas sarunas laikā, kurai vajadzēja notikt “*ārpus valdības ēkas*”.⁶⁷ Vienā no instrukcijām S. Aralovam B. Stomoņakovs skaidroja, ka Politbiroja lēmumu vajag lietot “*īpaši konfidenciali*”, lai sakarā ar to neizceltos “*pretpadomju aģitācija*”.⁶⁸

Veidojot jauno valdību, kreisie sociāldemokrāti S. Aralovam arī apsolīja, ka šī

valdība nevilcināsies noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar PSRS. Padomju sūtnis mēģināja iejaukties jaunā Ministru kabineta veidošanas procesā, taču te viņam tik labi neveicās. Par ministru kļuva tikai viens viņam tuvāks cilvēks – A. Rudevics, kurš sāka vadīt Tautas labklājības ministriju. Kopā jaunajā valdībā, kuru Saeima apstiprināja 17. decembrī (52 deputāti balsoja par, 35 pret, 2 atturējās),⁶⁹ sociāldemokrātiem valdībā vajadzēja dalīties ar “Demokrātisko centru”, kā arī ar mazākumtautību pārstāvjiem.⁷⁰ Par Ministru prezidentu kļuva labējais sociāldemokrāts Marģers Skujenieks (1886–1941).

Jau jaunās valdības veidošanās stadijā padomju mērķu realizācija sāka iestrēgt Latvijas demokrātiskās sistēmas funkcionēšanas procedūrās, tās realizācija tajās, ja tā var teikt, amortizējās, nonāca strupceļā. S. Aralovs ne vienu reizi vien brīnījās, ka sociāldemokrātu partijā lēmumus pieņem demokrātiskā ceļā. Par to viņš varēja pārliecināties, kad tika gatavota jaunās valdības programmas deklarācija. LSDSP Centrālajā komitejā, kad notika programmas izskatīšana, F. Lorencs un A. Petrovics, S. Aralova pierunāti, izvirzīja priekšlikumu ierakstīt programmā punktu par saistībām parakstīt ar PSRS neuzbrukšanas paktu. CK locekļi tam nepiekrita. Bija zināms, ka savu piekrišanu nedos arī “Demokrātiskais centrs”. Galu galā nākamais ārlietu ministrs F. Cielēns izvirzīja kompromisa formulējumu: “*noslēgt neuzbrukšanas līgumu*” ar PSRS, “*rikojoties saziņā*” ar Igauniju un Somiju.⁷¹ Tātad bija iekļauta garantija, kas neļāva virzīties uz vienpusīgu tuvināšanos ar Maskavu. F. Lorencs un A. Petrovics CK balsoja pret šo labojumu, taču 9 bija par, bet 4 atturējās. Atturējās pat S. Aralovam tuvais F. Menders.⁷² Šāds formulējums bija atstāts arī jaunās valdības deklarācijā, kura tika nolasīta Saeimā 17. decembrī.⁷³

Šo deklarāciju ārlietu ministrs F. Cielēns stingri ievēroja. Pēc viņa iniciatīvas

1927. gada 3. janvārī Tallinā notika Somijas, Igaunijas un Latvijas ārlietu ministru konference, kurā vislielākā uzmanība bija pievērsta neuzbrukšanas līgumam ar PSRS. Triju valstu ministri nolēma, ka šo līgumu Baltijas valstis var noslēgt tikai tad, ja tas nebūs pretrunā ar šo valstu saistībām Tautu Savienībā. Viņi arī vienojās ievērot nosacījumu, ka “mierināšanas” komisijai būs neitrāls priekšsēdētājs. Tā bija tāda kā arbitražas aizvietotāja, un F. Cielēns to aizstāvēja. Vienreiz S. Aralovam viņš dūmīgi paziņoja: “*nedomājiet, ka Jums izdosies atšķirt Latviju no Igaunijas un abas no Tautu Savienības*”.⁷⁴ Padomju Savienībai vajadzēja rēķināties ar baltiešu solidaritāti. Tā bija ieinteresēta, lai Latvijā pie varas paliktu kreisā valdība, un rūpējās, lai to nepieņemtu Lietuvas kreiso liktenis. Padomju vadoņus darīja uzmanīgus tikko notikušais apvērsums Lietuvā – Latvijas labējā radikālisma spēki, iespējams, domāja sekot šādam piemēram. Jau 1927. gada 21. februārī Valmierā izcēlās pučš.⁷⁵

Padomju Savienība uztraucās par šo faktu un tagad tiecās M. Skujenieka valdībai piekāpties vairāk. Saistībā ar to B. Stomoņakovs uzrakstīja ļoti izsmeļošu vēstuli J. Staļinam.⁷⁶ Vēstules sākumā bija uzsvērts, ka Latvijā birst “*fašistisks apvērsums*”. Neskatoties uz neizdevušos puču Valmierā, tā draudi paliek. Tālāk vēstulē ziņots, ka A. Buševics, F. Menders un citi kreisie sociāldemokrāti ir izbijušies. LSDSP organizētās sporta militārās vienības nebūs spējīgas pretoties apvērsuma dalībniekiem. Maz ticams, ka, atbildot uz apvērsumu, Latvijā tiks pasludināta padomju vara, jo “*kreisajiem spēkiem nav atbalsta šajā valstī*”.⁷⁷ Viņu līderi jau ir lūguši (apvērsuma gadījumā) patvērumu Padomju Savienības sūtniecības un tirdzniecības ēkās, bet A. Buševics tādā gadījumā vispār gribētu “*paslēpties Maskavā (uehat' v Moskvu)*”.⁷⁸

B. Stomoņakovs J. Staļinam arī ziņoja, ka S. Aralovs mudinājis sociāldemokrātus

preventīvi pāriet uzbrukumā pret labējiem spēkiem, bet tie atbildēja, ka to nevar izdarīt, jo Latvijas armija “*nav ar viņiem*”.⁷⁹ Kad S. Aralovs privātā sarunā pateica A. Buševicam un F. Menderam, ka PSRS varētu “*nākt palīgā (pridti na pomoshh’)*”, ja “*kreisie saformētu savu valdību*” un grieztos Maskavā pēc palīdzības, abi noburkšķējuši, ka “*neviens to neizdarīs*”.⁸⁰

Tādēļ viņi, mutes pavēruši, gaidīja no PSRS ekonomisko palīdzību tirdzniecisko pasūtījumu veidā. Vēstules beigās B. Stomonakovs lūdza J. Staļinam un Politbirojā atļaut ĀLTK tālāk turpināt jau ieilgušās pārrunas ar Latviju par neuzbrukšanas paktu un tirdzniecības līgumu.⁸¹ Atļauja tika saņemta, jo padomju vadība tolaik domāja, ka sarunu pārtraukšana tai nebūs labvēlīga – tas būtu nozīmējis, ka PSRS zaudē cīņu par ietekmi Baltijas valstīs Polijai un Rietumu valstīm.

Atgriežoties pie S. Aralova mājieniem par kreiso spēku apvērsumu un padomju palīdzību tiem, jāpiezīmē, ka tā nebija tikai pēc sūtņa iniciatīvas veicama zondāža. Daži viņa ziņojumi augstākajai padomju vadībai, pašam J. Staļinam, rāda, ka iniciatīva nāca no Maskavas, sūtnis tikai izpildīja vadības uzdevumus. Apvērsuma varbūtību ne reizi vien cēla gaismā arī militārais atašējs I. Klačko un sūtnis. Pēdējais to darīja 15., 17. un 29. janvārī apsprendēs ar kreiso sociāldemokrātu lideriem, kā arī ar ārlietu ministru F. Cielēnu. Piemēram, 17. janvārī S. Aralovs konkrēti mudināja šos liderus pārņemt varu, izveidot valdību, sagaidīt vietējā proletariāta atbalstu un griezties pēc palīdzības pie PSRS.⁸² Pēc pāris dienām viņš Maskavu mudināja pastiprināt labējo spēku konfliktu ar sociāldemokrātiem un pēdējiem piedāvāt palīdzību no PSRS.⁸³ 28. janvāra ziņojumā J. Staļinam un citiem Politbiroja locekļiem S. Aralovs deva padomu F. Cielēnam organizēt sociāldemokrātu kontrolējamām bruņotām vienībām “*karamākslas apmācības*”. Noklausījies padomus,

Latvijas ārlietu ministrs atbildēja, kādā gadījumā varētu pieņemt “*padomju valdības militāro atbalstu*”. Viņš norādīja – ja izcelsies labējo spēku apvērsums, sociāldemokrātu valdība atkāptos tuvāk pie PSRS robežas un prasītu padomju atbalstu “*ar ieročiem un militārām vienībām*”, taču vienību priekšgalā būtu paši latvieši. It kā nebūtu labi, ja PSRS iejauktos ar visu savu varu; tādā gadījumā “*uzvārtos putra*” un iejaukties varētu arī Rietumi.⁸⁴

Tādas apspriedes turpinājās arī februārī. 2. februārī S. Aralovs atkal sūtīja vēstuli J. Staļinam un ziņoja, ka Latvijas sociāldemokrāti “*apbruņo sportistus*” un izveido pulciņus armijā, kā arī sola prasīt padomju palīdzību ar ieročiem un ar “*dzīvo spēku*”.⁸⁵ Tai pašā dienā, 2. februārī, PSRS sūtnis piedāvāja F. Cielēnam izveidot “*apvienoto sociāldemokrātu fronti ar komunistiem*” un uzsvēra, ka runā ne kompartijas, bet padomju valdības vārdā.⁸⁶ Taču sociāldemokrātu politiķis pozitīvu atbildi nedeva, norādīdams, ka Latvijā komunistiem nav nekādas sociālās bāzes un ka zemnieki, kuri pēc agrārās reformas dabūja zemi, komunistus neatbalstīs.⁸⁷ Tātad Padomju Savienība, kaut arī nesekmīgi, kurināja militāro apvērsumu Latvijā, mudināja ar ļauniem nodomiem iejaukties šīs valsts iekšējās lietās un to anektēt vēl pagājušā gadsimta 20. gados.

1927. gada 9. martā Rīgā F. Cielēns un S. Aralovs parafēja Neuzbrukšanas līgumu, kurā Latvija un PSRS ne tikai uzņēmās saistības nesākt viena pret otru karu, bet arī izturēties neitrāli, ja kādai no abām valstīm uzbruks “*trešā valsts*”.⁸⁸ Bija arī absolīts nepiedalīties nekādās sankcijās (ne ekonomiskās, ne finansiālās), kuras būtu vērstas pret agresoru. Tādā veidā padomju vadība daļēji sasniedza savu mērķi (“*neutralizēt Latviju*”), taču līgums tika tikai parafēts, jo pusēm neizdevās līdz galam vienoties par arbitrāžu un dažiem citiem formulējumiem.

Tā paša gada 2. jūnijā Maskavā tika noslēgts PSRS un Latvijas tirdzniecības līgums. Starp personām, kuras parakstīja līgumu, no padomju puses bija A. Mikožans un B. Stomoņakovs, bet no Latvijas – F. Menders.⁸⁹ Šis līgums toreiz Padomju Savienībai atnesa ne mazumu politisko dividenžu, jo tikai dažas dienas pirms tam, 27. maijā, Lielbritānija pārtrauca diplomātiskās attiecības ar PSRS un nokļuva izolācijā. Līgums ar Latviju izolāciju kaut nedaudz, taču operatīvi samazināja. It kā izrādīdami pateicību par šo līgumu, LSDSP kreisie pārstāvji sāka aktīvi atbalstīt PSRS pozīciju II Internacionālē.⁹⁰ Droši vien ne nejauši sarunā ar Ostinu Čemberlenu (*Austen Chamberlain*) Ženēvā F. Cielēns viņam taisnojās, ka lēmums parakstīt Padomju Savienības tirdzniecības līgumu ar Latviju un pārtraukt diplomātiskās attiecības ar Angliju ir tikai nejauša sakritība. Šos melus atklāja cita, no F. Cielēna lūpām pasprukusi tirdzniecības līguma attaisnošana, it kā “Rīga Krievijai būtu tāda pati hinterlande kā Amsterdama Vācijai”.⁹¹

Darījuma sekas

Tirdzniecības līgums ar Padomju Savienību manāmi atdzīvināja Latvijas tautsaimniecību. Tā uzņēmās saistības katru gadu (piecus gadus pēc kārtas) pirkt no Latvijas preces par 15 miljoniem rubļu (40 miljoni latu)⁹² – tieši tik daudz, cik pirms gada A. Buševics Maskavā prasīja B. Stomoņakovam. Tā bija patiešām diezgan liela summa – 1926. gadā viss Latvijas rūpniecības preču eksports kopā veidoja tikai 37 miljonus latu. Dīvos gados pēc līguma parakstīšanas Latvijas eksports uz PSRS palielinājās 10 reizes, tās pasūtījumi nodrošināja darbu 10 tūkstošiem Latvijas strādnieku, bet no pieauguša padomju tranzīta šī Baltijas valsts katru gadu guva apmēram 10–12 miljonus latu ienākumu.⁹³

Saimniecisko sakaru paplašināšanās ar PSRS interesēja arī Latvijas labajos spēkos. Tā, piemēram, K. Ulmanis 1929. gadā izvirzīja priekšlikumu Latvijai pirkt miljonu tonnu Doņeckas ogļu.⁹⁴

Taču drīzumā atklājās arī negatīvas šeit apskatīto notikumu sekas. Padomju Savienība caur savu tirdzniecības pārstāvniecību Rīgā pasūtījumus dalīja, nevis balstoties uz konkurenci, bet pēc saviem ieskatiem, bieži vien pēc politiskiem apsvērumiem. Tādā veidā varēja iespaidot ne tikai ekonomiskos, bet arī politiskos spēkus. Padomju tirdzniecības pārstāvniecības darbinieki Latvijā saņēma diplomātisko imunitāti (15 personas uzreiz), bet analogiem Latvijas ierēdņiem Krievijā tādas tiesības dotas nebija. 1927. gada PSRS un Latvijas tirdzniecības līgums nopietni sarežģīja Baltijas valstu ekonomiskās un pat politiskās attiecības. Ne Lietuvai vai Igaunijai, bet gan PSRS Latvija piešķīra muitas atlaides. Lietuvai pēc tam kļuva grūtāk ievest Latvijā, piemēram, kviešus, jo tos izkonkurēja ar muitas atlaidēm importētie kvieši no PSRS. Visvairāk līgums kaitēja Latvijas un Igaunijas jau no 1923. gada gatavotajai muitas ūnijai. PSRS sūtnis Tallinā Adolfs Petrovskis (*Adolf Petrovskij*) uz Maskavu ziņoja, ka ar 1927. gada līgumu šī ūnija ir sevi “*neatgriezeniski apglabājusi*”.⁹⁵ Padomju sūtniecība Rīgā tā gada Ziemassvētku vakarā savai vadībai paziņoja, ka ar Latviju 2. jūnijā noslēgtais tirdzniecības līgums ir vislabākais līdzeklis, kā graut Baltijas savienību.⁹⁶

Tātad ar ekonomiskiem līdzekļiem Padomju Savienība šķēla Baltijas valstis, un tādējādi arī Latvijā izcēlās neapmierinātība. Jau Saeimā, ratificējot tirdzniecības līgumu ar PSRS, sacēlās vētrainas diskusijas. Šo diskusiju laikā nacionālās apvienības deputāts Arveds Bergs bez visa cita paziņoja, ka sociāldemokrāti, īpaši F. Menders un A. Buševics, vēlas, lai Latvija agrāk vai vēlāk apvienotos ar padomju Krieviju,⁹⁷ bet pie tā taču var novest izskatāmais līgums.

Uz šiem diezgan trāpīgajiem un pravietiskajiem vārdiem tolaik nopietni netika reaģēts. Otrajā debašu dienā (26. oktobrī) Latvijas Saeima ar balsu vairākumu (52 par, 45 pret, 2 atturējās)⁹⁸ ratificēja tirdzniecības līgumu ar PSRS.

Visumā Latvijas kreiso sociāldemokrātu darījumam ar padomju emisāriem nebija tādu seku, uz kādām cerēja tā organizatori. Tas savā būtībā nesagrāva Latvijas demokrātisko, parlamentāro sistēmu, kura izrādījās dzīvotspējīgāka, nekā varēja paredzēt Kremļa stratēģi. Latvijas ārpolitika tikai nedaudz pavirzījās Austrumu virzienā, taču, nedaudz pasvārstījusies, noturējās patstāvīgās pozīcijās. Pašā sociāldemokrātiskajā partijā radās ne mazums veselīgu demokrātisko spēku, kurus nevarēja stipri iespaidot šīs partijas kreisais spārns, kas atradās PSRS sūtniecības redzeslokā. Nesamērīgai tuvināšanai ar Maskavu nepiekrita ne premjers M. Skujenieks, ne ārlietu ministrs F. Cielēns, kuram, kā bija atzinuši paši PSRS diplomāti, vairāk rūpēja ne partijas, bet savas valsts intereses. Viņa stingrās pozīcijas dēļ tie viņu sauca par “dzelzs Fēlikšu” (alūzija uz Fēlikšu Dzeržinski), protams, Latvijas “Fēlikšu”. Tomēr arī šim “Fēlikšam” neizdevās izvairīties no riskantām pārrunām ar Maskavu par tās militāro “palīdzību”. Galu galā pati sociāldemokrātu vadītā valdība pie varas noturējās mazliet vairāk par gadu – 13 mēnešus un 6 dienas. “Demokrātiskais centrs” pārstāja atbalstīt sociāldemokrātus saistībā ar to kreiso politiku, un Latvijas Saeimā tie zaudēja vairākuma pozīcijas. 1928. gada 24. janvārī tika izveidota jauna Latvijas valdība, kuru vadīja “Demokrātiskais centrs”. Jaunā valdība sāka kontrolēt no Padomju Savienības plūstošos Latvijas pasūtījumus, bet ar to padomju puse nebija apmierināta, un abu valstu savstarpējās tirdzniecības bums sāka apsīkt.

Interesanti atzīmēt, ka padomju diplomāti mēģināja glābt sociāldemokrātu

valdību ar Vācijas atbalstu. 1927. gada 15. decembrī PSRS sūtnis Berlīnē Nikolajs Krestinskis (*Nikoláj Krestínskij*) griezās pie Vācijas ārlietu ministra Gustava Štrēzemaņa (*Gustav Stresemann*) ar lūgumu, lai viņš caur Vācijas sūtniecību Rīgā vāciešu mazākuma pārstāvjus Latvijas Saeimā (vāciešiem Saeimā bija 5 vietas no 100) iespaidotu tā, ka tie atbalstītu sociāldemokrātu valdību.⁹⁹ Taču pat ar tādiem līdzekļiem valdību izglābt neizdevās. Tuvas attiecības ar Padomju Savienību sociāldemokrātiem palīdzēja visai maz. To parādīja 1928. gada III Latvijas Saeimas vēlēšanas, kurās sociāldemokrāti zaudēja vairāk vietu nekā pārējās Latvijas partijās. II Saeimā viņiem bija 32 vietas, bet III Saeimā tikai 25.¹⁰⁰

Vērtējot aprakstīto darījumu, jāņem vērā, kā uz tā sekām skatījās paši organizatori. Šī jautājuma izskatīšana pat sašķēla ĀLTK kolēģiju. Pie tās vairākuma piederīgais komisārs M. Ļitvinovs 1931. gada 31. oktobrī ar speciālu vēstuli griezās pie J. Staļina. Vēstulē bija izteikts priekšlikums denonsēt 1927. gada tirdzniecības līgumu ar Latviju – līgums it kā neattaisnojot gaidītos rezultātus, tas neesot devis gaidīto politisko efektu un neattaisnojot materiālos zaudējumus, kuri rodas, pildot līguma saistības. M. Ļitvinovs sūdzējās J. Staļinam, ka ĀLTK vajagot no saimnieciskām institūcijām “*pasūtījumus Latvijai izraut kā ar knaiblēm (kleshhami vytyagivat)*”.¹⁰¹ Kaut arī, saņemot no PSRS pasūtījumus, Latvija neizveidoja savienību ar Poliju, taču šo valstu politiskās un militārās attiecības palika visai tuvas. Tāda situācija neapmierināja ĀLTK.¹⁰²

Divi ĀLTK kolēģijas locekļi – B. Stomonakovs un Ļevs Karahans (*Lev Karahan*) – nepiekrita M. Ļitvinova vērtējumiem un ar atsevišķām vēstulēm griezās pie J. Staļina un citiem Politbiroja locekļiem, kurās aizstāvēja 1927. gada tirdzniecības līgumu ar Latviju, pierādot tā izdevīgumu Padomju Savienībai.¹⁰³ Ļ. Karahans mēģināja

pārliecināt J. Staļinu, ka ĀLTK kolēģijas lēmums “*ir kļūdainis un kaitīgs*”, ka tas pieņemts, “*nenovērtējot politisko lietas būtību*”. Vēstules autors savu pozīciju pamatoja pat ar pieciem argumentiem. Pirmkārt, viņš uzsvēra, ka tirdzniecības līgums ar Latviju nopietni traucējis veidoties Polijas un Baltijas valstu savienībai. Otrkārt, līgums bijis iedarbīgs ekonomisks līdzeklis, kas ļauj iespaidot Latvijas ārpolitiku. Treškārt, līguma laušana sabojās PSRS attiecības ar Latvijas sociāldemokrātiju, bet citu spēku, kurš to varētu nomainīt un kļūtu par stipru atbalstu tajā valstī, nevarēs atrast. Ceturtkārt, briesmīgs Latvijas konflikts ar Poliju, bet Maskavas uzdevums ir to padziļināt. Līguma laušana pamudinās latviešus doties poļu apkampienos. Visbeidzot, piektkārt, pati Padomju Savienība nespēj pildīt līguma saistības (1931. gadā pasūtījumi 15 miljonu vietā bija tikai par 12 miljoniem rubļu), tādēļ tai ir jāprasa Latvijai koriģēt tirdzniecības apjomus.¹⁰⁴

Līdzīgi J. Staļinu mēģināja pārliecināt arī B. Stomoņakovs, tikai viņš argumentus izklāstīja mērenāk un īsāk, tiesa, akcentēdams arī nozīmīgo cīņu par Anglijas ietekmi Latvijā.¹⁰⁵ J. Staļins un Politbirojs tiecās piekrist M. Ļitvinova pozīcijai. 1932. gada 5. maijā PSRS lauza 1927. gadā parakstīto tirdzniecības līgumu ar Latviju, kaut tam bija jābūt spēkā līdz tā paša gada 5. novembrim.

Tātad varam secināt, ka Latvijas parlamentārisms savā būtībā noturējās pret milzīgās totalitārās valsts jaukšanos tās iekšējās lietās. Padomju vadoņiem un nacistiem ievajadzējās 1939. gada paktu, lai varētu likvidēt Baltijas valstu neatkarību. Savukārt aprakstītā politiskās vēstures epizode spiež šaubīties, vai objektīvi spriež Krievijas vēsturnieki Oļegs Kēns (*Oleg Ken*) un A. Rupasovs, kuri norādīja, ka Padomju Savienībai, formulējot attiecības ar tuvējām kaimiņvalstīm, nebija skaidras ārpolitikas koncepcijas. Varbūt tā arī eksistēja, taču to

ir sarežģīti izskaidrot grūti pieejamo vēstures avotu dēļ. Ir arī apšaubāms minēto vēsturnieku apgalvojums, ka Baltijas valstis PSRS pakļāva sev ne saistībā “*ar savu Baltijas politiku*”, bet tieši no “*Berlīnes rokām*” pēc visiem zināmā 1939. gada pakta.¹⁰⁶ Šai viņu tā saucamajai veiksmei priekšnoteikumi bija formulējami jau pirms tam.

Secinājumi

Eiropas valstu demokrātijas trausluma cēloņus starpkaru laikā intensīvi pēta ne tikai vēsturnieki, bet arī politologi un sociologi. Taču gandrīz nemaz nav pētīts tas, kā uz tālaika demokrātiju iedarbojās totalitārisms. Par šo tēmu šajā rakstā analizēti Padomju Savienības mēģinājumi 1926. gada beigās inspirēt tai nelabvēlīgas labējās Latvijas valdības maiņu ar piekāpīgāku, sociāldemokrātu vadītu Ministru kabinetu. Inspirēšana visdrīzāk bija J. Staļina un ĀLTK kolēģijas locekļu B. Stomoņakova un S. Aralova nodoms, bet to izpildīja PSRS sūtniecība Rīgā, izmantojot tās tuvos sakarus ar Latvijas kreisajiem sociāldemokrātiem. Padomju emisāri kurināja Latvijas Saeimā obstrukciju, kas turpinājās sešas nedēļas un kas paātrināja A. Alberinga valdības krišanu; tiem neatlaidīgi mudinot un kārdinot ar ekonomiskām atlaidēm un liela apjoma tirdznieciskiem pasūtījumiem, sociāldemokrāti izveidoja jaunu Ministru kabinetu.

PSRS nodomi mainīt Latvijas valdību radīja draudus valsts patstāvībai. Kreisie Latvijas sociāldemokrāti, kuri sadarbojās ar padomju emisāriem, ne tikai bija gatavi pieņemt ekonomisko atbalstu, bet arī daudzinaja idejas par Latvijas pievienošanu PSRS, kuras politiķi zondēja iespējas, ja Latvijas kreisā valdība prasis (tradicionālā revolūcijas eksporta veidā), sniegt tai militāro palīdzību. Jaunais sociāldemokrātu kabinets parafēja ar PSRS neuzbrukšanas

līgumu un parakstīja ar to tirdzniecības līgumu, kas bija izdevīgs Latvijas tautsaimniecībai, taču tajā pašā laikā izveidojās apstākļi, kuros totalitārā padomju valsts varēja iegūt sev no šī līguma politiskās dividendes. Tuvākas Latvijas ekonomiskās saites ar PSRS ārdīja Baltijas valstu vienotību, īpaši traucēja realizēt Latvijas un Igaunijas muitas ūniju. Latvijas valdības sociāldemokrātu darbība neattaisnoja visas padomju varas cerības. Pēc PSRS vadības domām, Latvija nepietiekami norobežojās no Polijas un Rietumu valstu politikas un pilnā mērā nenoslēpās Maskavas virzienā. Darījums ar kreisajiem sociāldemokrātiem iestrēga Latvijas politiskā procesa

demokrātiskajās procedūrās. LSDSP labējā puse nepadevās kreiso spiedienam, "Demokrātiskais centrs", kas piedalījās valdības darbā, bija pret nesamērīgu politikas tuvināšanu PSRS, bet Saeima veiksmīgi kontrolēja Ministru kabineta darbību. Tādā veidā ārējo ietekmi amortizēja demokrātiskā sistēma.

Šī viena atgadījuma analīze izceļ gaismā demokrātiskās valdības pārākumu pār citām sistēmām, taču vienlaikus parāda, ka tādai valdībai nav ārējās ietekmes pārvarēšanas mehānisma. Lai arī cik pilnīga būtu demokrātiskās procedūras, tām nav "iedzimtas imunitātes" pret ārēju ietekmi. To nepieciešams radīt.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ GISÈLE DE MEUR, DIRK BERG-SCHLOSSER. Comparing political systems: Establishing similarities and dissimilarities. In: *European Journal of Political Research* 1994, No. 26, pp. 193–219; DIRK BERG-SCHLOSSER, JEREMY MITCHELL (eds.). *Conditions of Democracy in Europe 1919–39. Systematic Case-Studies*. Basingstoke 2000, pp. 335–353; DIRK BERG-SCHLOSSER, JEREMY MITCHELL (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39, Comparative Analyses*. New York 2002, pp. 203, 280, 325 et al.
- ² Attiecas uz PSRS vadības piekrišanu, ievērojot ārējās tirdzniecības monopolu, importēt no Latvijas preces par 6 miljoniem rubļu.
- ³ Politbiroja sēdes protokols [kr. val.], 16.12.1926. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social'no – politicheskoj istorii, Maskava (Krievijas Sociāli politiskās vēstures arhīvs; turpmāk – KSPVA), 17-162-3, 28. lp.
- ⁴ ALEKSANDR RUPASOV. Garantii. Bezopasnost'. Nejtralitet. SSSR i gosudarstva – limitrofy v 1920-h – nachale 1930-h gg. Sankt-Peterburg 2008, s. 144.
- ⁵ MAGNUS ILMJÄRV. Jekonomicheskaja politika SSSR i strany Baltii v 1920–1933 gg.: na primere Jestonii i Latvii. In: *Uroki Oktjabrja i praktiki sovetskoj sistemy 1920–1950-e gody. Materialy X mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii*. Moskva, 5–7 dekabreja, 2017 r. Moskva 2018, s. 292.
- ⁶ INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, JĀNIS TAURĒNS, ANTONIJS ZUNDA. *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. 1. sēj. Rīga 2016, 230. lpp.
- ⁷ PAVEL MAKARENKO. Mehanizim vneshnepoliticheskikh reshenij v sovetskoj Rossii v nachale 1920-h godov. In: *Otechestvennaja istorija* 2008, No. 4, s. 143–156; PAVEL MAKARENKO. *Stalinskaja rekonstrukcija mehanizma vneshnepoliticheskikh reshenij na rubezhe 1920–1930-h godov*. In: *Rossijskaja istorija* 2011, No. 5, s. 37–51 u. c.
- ⁸ ROLF AHMANN. *Nichtangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa 1922–1939*. Baden-Baden 1988.
- ⁹ RUPASOV, Garantii, s. 7–8.

- ¹⁰ ĀLTK izziņa Politbirojam [kr. val.], 23.01.1927. Arhiv vneshnej politiki Rossijskoj Federacii, Maskava (Krievijas Federācijas ārpolitikas arhivs; turpmāk – KFĀPA), 0150-19-35-39, 23.–25. lp.
- ¹¹ ĀLTK izziņa Politbirojam [kr. val.], 23.01.1927. KFĀPA, 0150-19-35-39, 25. lp. Par šo epizodi, tā saukto “Kopa misiju”, sk. arī EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture: Ārpolitika. 1. sēj. Stokholma 1982, 88.–92. lpp.
- ¹² Ibidem.
- ¹³ ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926. metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė. Vilnius 1996; ZENONAS BUTKUS. 1926. m. TSRS – Lietuvos nepuolimo sutartis ir Latvija. In: Mūsų praeitis 1990, Nr. 1.
- ¹⁴ Par Politbiroja sēžu stenogrammu problēmu sk.: OLEG HLEVNJUK. Politbjuro. Mehanizmy politicheskoj vlasti v 1930-e gody. Moskva 1996. Šis darbs izdots arī vācu valodā – OLEG CHLEVNJUK. Das Politbüro. Mechanismen der politischen Macht in der Sowjetunion der dreissiger Jahre. Hamburg 1998.
- ¹⁵ ĀLTK ziņojums Politbirojam (kopijas tā locekļiem) [kr. val.], 13.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 150. lp.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ Ibidem, 149. lp.
- ¹⁸ Ibidem.
- ¹⁹ ĀLTK kolēģijas sēdes protokols [kr. val.], 13.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 191. lp.
- ²⁰ AIVARS STRANGA. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. Demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga 1998.
- ²¹ DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga 2005, 147. lpp.
- ²² 11.08.1920. Krievijas un Latvijas miera līgums. In: ANDRĒJ GROMÝKO (red.). Dokumenty vneshnej politiki SSSR. 1 ijulja 1920 g. – 18 marta 1921. T. 3. Moskva 1959, s. 101. Latviešu valodā sk., piemēram, Latvijas Republikas un Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas 11.08.1920. miera līgums. In: ALBERTS SARKANIS, SARMĪTE ŠĀVĒJA (sast.). Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998. Rīga 1999, 79.–81. lpp.
- ²³ FRICIS MENDERS. Domas, darbi un dzīve 1903.–1940. J. Misiņa bibliotēka, 2214. f., Nr. 25.
- ²⁴ FRICIS MENDERS. Domas, darbi un dzīve 1903.–1940. In: Neatkarīgā Cīņa, 18.06.–24.08.1991.
- ²⁵ B. Stomoņakova ziņojums PSRS sūtnim Rīgā [kr. val.], 16.06.1926. KFĀPA, 0150-19-31-3, 64. lp.
- ²⁶ B. Stomoņakova ziņojums PSRS sūtnim Rīgā [kr. val.], 30.06.1926. Ibidem, 73. lp.
- ²⁷ B. Stomoņakova un A. Buševica sarunas piezīmes [kr. val.], 01.02.1927. Ibidem, 09-2-13-2, 291. lp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ Ibidem, 294. lp.
- ³⁰ Ibidem, 292. lp.
- ³¹ Ibidem, 294. lp.
- ³² Ibidem, 292. lp.
- ³³ B. Stomoņakova un K. Lorenca sarunas piezīmes [kr. val.], 22.02.1927. Ibidem, 295.–296. lp.
- ³⁴ PSRS sūtniecības vadītāju un latviešu sociāldemokrātu sarunas piezīmes [kr. val.], 21.12.1926. Ibidem, 0150-18-4-5, 159. lp.
- ³⁵ Sk., piemēram: B. Stomoņakova instrukcija A. Černiham [kr. val.], 18.06.1926. Ibidem, 67. lp.
- ³⁶ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 18.–23.10.1926. Ibidem, 134.–151. lp. u. c.

- ³⁷ Latvijas valdības 1926. gada oktobra sēžu protokoli. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 1307-1-1339, 265. lp.
- ³⁸ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 23.10.1926. KFĀPA, 0150-18-24-9, 134.–135. lp.
- ³⁹ Bijušā Beļģijas ārlietu ministra, Tautu Savienības padomes priekšsēdētāja, vēstures profesora projekta mērķis bija samierināt Poliju un Lietuvu. Tika prezentēti divi projekta varianti. Pirmais, ierosināts 1921. gada pavasarī, plānoja Viļņu atdot Lietuvai, bet Lietuvu sadalīt divos kantonos – Kauņas un Viļņas; pēdējam bija jāgarantē Polijas ietekme. Otrais, ierosināts 1921. gada rudenī, atmeta kantonu iedalījumu, bet Viļņas reģionam, kas palika Lietuvai, bija jābūt autonomam, un Lietuvai bija jāizveido militāra savienība ar Poliju. Jau tā paša gada decembrī Lietuva atteicās no šī projekta, un arī Polija to nepieņēma, tāpēc tas cieta fiasko (sk. ZENONAS BUTKUS. Himansa projekts Polijas un Lietuvas attiecību risinājumā 1921. gadā: Latvijas Vēsture 1995, Nr. 1, 15.–22. lpp.).
- ⁴⁰ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 20.10.1926. KFĀPA, 0150-18-24-9, 149. lp.
- ⁴¹ Ibidem, 138. lp.
- ⁴² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 18.–19.10.1926. Ibidem, 144.–147. lp.
- ⁴³ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 20.10.1926. Ibidem, 151. lp.
- ⁴⁴ Ibidem, 132. lp.
- ⁴⁵ Ibidem.
- ⁴⁶ Ibidem, 133. lp.
- ⁴⁷ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 05.11.1926. Ibidem, 90. lp.
- ⁴⁸ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 19.12.1926. Ibidem, 155. lp.
- ⁴⁹ 1926. gada 23. oktobra ĀLTK instrukcijas, nosūtītas S. Aralovam [kr. val.], 23.10.1926. (kopiju saņēma arī J. Staļins). Ibidem, 0150-18-24-5, 142. lp.
- ⁵⁰ Sk. ĀLTK instrukcijas, nosūtītas 1926. gada oktobra sākumā S. Barkusevičam [kr. val.]. Ibidem, 64.–73. lp.
- ⁵¹ ĀLTK instrukcija PSRS sūtniecībai Rīgā [kr. val.], 16.10.1926. Ibidem, 9. lp.
- ⁵² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 20.10.–05.11.1926. Ibidem, 133. lp.
- ⁵³ Ibidem.
- ⁵⁴ Ibidem, 132.–133. lp.
- ⁵⁵ Ibidem, 133. lp.
- ⁵⁶ Ibidem.
- ⁵⁷ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 01.–05.11.1926. Ibidem, 0150-18-24-9, 70. lp.
- ⁵⁸ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 21.12.1926. Ibidem, 0150-18-24-5, 159. lp.
- ⁵⁹ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 22.12.1926. Ibidem, 165. lp.
- ⁶⁰ Latvijas Republikas II Saeimas IV sesijas 4. sēde 1926. gada 22. oktobrī. In: Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, ārkārtējā un IV sesija. Rīga [1926], 306.–314. lpp. Pieejams: friga.lu.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_4_sesija_1926.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁶¹ Alberinga valdība kritusi. In: Latvijas Sargs, 08.12.1926., 1. lpp.
- ⁶² Latvijas Republikas II Saeimas IV sesijas 21. sēde 1926. gada 17. decembrī. In: Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, ārkārtējā un IV sesija. Rīga [1926], 1002. sl. Pieejams: friga.lu.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_4_sesija_1926.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁶³ BLEIERE et al., Latvijas vēsture. 20. gadsimts, 140. lpp.
- ⁶⁴ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 01.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 128.–129. lp.
- ⁶⁵ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 21.12.1926. Ibidem, 158.–159. lp.
- ⁶⁶ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 08.12.1926. Ibidem, 134. lp.

- ⁶⁷ 1926. gada decembra B. Stomoņakova instrukcijas S. Aralovam [kr. val.], 12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 147. lp.
- ⁶⁸ Ibidem, 146. lp.
- ⁶⁹ Jaunā valdība guvusi Saeimas uzticību. In: Latvijas Kareivis, 18.12.1926., 4. lpp.
- ⁷⁰ ĀDOLFS ŠILDE. Latvijas vēsture 1914–1940. Stokholma 1976, 407.–408. lpp.
- ⁷¹ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 16.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 155. lp.; LSDSP CK 1922.–1927. gada sēžu protokoli. LNA LVVA, 3017-1-47.
- ⁷² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 16.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 150.–155. lp.
- ⁷³ Latvijas Republikas II Saeimas IV sesijas 21. sēde 1926. gada 17. decembrī. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, ārkārtējā un IV sesija. Rīga [1926], 993. sl. Pieejams: flriga.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_4_sesija_1926.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁷⁴ S. Aralova sarunu piezīmes 1927. gada janvārī [kr. val.], 01.1927. KFĀPA, 0150-18-24-9, 189.–197. lp.
- ⁷⁵ ŠILDE, Latvijas vēsture 1914–1940, 408. lpp.
- ⁷⁶ Vēstules teksts [kr. val.], 27.02.1927. KFĀPA, 0150-19-35-39, 26.–29. lp.
- ⁷⁷ Ibidem, 29. lp.
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Ibidem, 28. lp.
- ⁸⁰ Ibidem.
- ⁸¹ Ibidem, 26.–27. lp.
- ⁸² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 17.01.1927. Ibidem, 09-2-16-32, 40. lp.
- ⁸³ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 19.01.1927. Ibidem, 38.–39. lp.
- ⁸⁴ S. Aralova ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 28.01.1927. (kopija Politbiroja locekļiem). Ibidem, 158. lp.
- ⁸⁵ S. Aralova ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 02.02.1927. (kopija Politbiroja locekļiem). Ibidem, 151. lp.
- ⁸⁶ S. Aralova diplomātiskā dienasgrāmata [kr. val.], 04.02.1927. Ibidem, 168. lp.
- ⁸⁷ Ibidem, 169. lp.
- ⁸⁸ ANDRÉJ GROMÝKO (red.). Dokumenty vneshnej politiki SSSR. 1 janvarja – 31 dekabreja 1927 g. T. 10. Moskva 1965, s. 76–78.
- ⁸⁹ Ibidem, s. 267–279.
- ⁹⁰ ĀPTK izziņa, iesniegta J. Staļinam [kr. val.], 27.06.1927. KFĀPA, 05-11-77-69, 9. lp.
- ⁹¹ Cit. pēc: ILMJĀRV, Jekonomicheskaja politika SSSR i strany Baltii v 1920–1933 gg, s. 308.
- ⁹² GROMÝKO, Dokumenty vneshnej politiki SSSR, t. 10, s. 279.
- ⁹³ Valsts statistiskā pārvalde. Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1930. Rīga 1930, 8.–9. lpp.; KFĀPA, 05-11-77-69, 5.–6. lp.
- ⁹⁴ ILMJĀRV, Jekonomicheskaja politika SSSR i strany Baltii v 1920–1933 gg, s. 304.
- ⁹⁵ A. Petrovska ziņojums ĀLTK [kr. val.], 20.09.1927. KFĀPA, 04-47-54284-294, 68. lp.
- ⁹⁶ PSRS sūtniecības Rīgā ziņojums Maskavai [kr. val.], 24.12.1927. Ibidem, 150-19-31-1, 485. lp.
- ⁹⁷ Latvijas Republikas II Saeimas VII sesijas 4. sēde 1927. gada 25. oktobrī. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, 7. sesija. Rīga [1927], 174. sl. Pieejams: http://flriga.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_7_sesija_1927.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁹⁸ Tirdzniecības līgums ar PSRS ratificēts. In: Latvijas Kareivis, 27.10.1926., 4. lpp.
- ⁹⁹ KFĀPA, 04-47-54284-294, 28.–31. lp. Par šo lūgumu raksta arī Inesis Feldmanis. FELDMANIS et al., Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 230.–232. lpp.

- ¹⁰⁰ Latvijas Republikas III Saeimas I sesijas sēde 1928. gadā. Latvijas Republikas III Saeimas stenogramas, 1. sesija. Rīga [1928], 7.–8. sl. Pieejams: http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/III_Saeima_1_sesija_1928.PDF (skatīts 05.10.2019.). Latvijas vēsturnieka Ā. Šildes darbā šie dati ir neprecīzi – ŠILDE, Latvijas vēsture 1914–1940, 394. lpp. [Norādītajā vietā Šilde min 30 sociāldemokrātus, acimredzot runādams par šo politisko virzienu kopumā, kurā bez LSDSP ietilpa arī divas citas nelielas frakcijas ar pieciem deputātiem kopā – zinātniskā redaktora piezīme.]
- ¹⁰¹ M. Ļitvinova ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 14.10.1931. KFĀPA, 05-11-77-69, 1.–2. lp.
- ¹⁰² Ibidem, 2. lp.
- ¹⁰³ Ļ. Karahana ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 14.10.1931. Ibidem, 27. lp.
- ¹⁰⁴ Ibidem.
- ¹⁰⁵ B. Stomoņakova vēstule J. Staļinam [kr. val.], 14.10.1931. Ibidem, 31.–32. lp.
- ¹⁰⁶ OLEG KEN, ALEKSANDR RUPASOV. Moskva i strany Baltii. Opyt vzaimootnashenij 1917–1939 gg. In: DMITRII FURMAN, ELLA ZADOROZHNIK (red.). Strany Baltii i Rossija, obshhestva i gosudarstva. Moskva 2002, s. 25–252.

SUMMARY

The causes of the fragility of democracies in interwar European states are intensely explored not only by historians, but also by political scientists and sociologists. However, the influence of totalitarianism on democracy in those times is almost entirely overlooked. The article explores this subject while analysing attempts of the Soviets at the end of 1926 to trigger the replacement of the uncooperative right-wing Latvian government by a more compliant Cabinet of Ministers led by Social Democrats. The replacement was probably inspired by Stalin acting in concurrence with B. Stomoniakov and S. Aralov, members of the board of the People's Commissariat for Foreign Affairs, and executed by the Soviet Embassy in Riga through close links with Latvian left-wing Social Democrats. Incited by the Soviets, there was a six-week obstruction in the Latvian *Saeima*, which accelerated the collapse of the A. Albering government. Urged by the Soviets and tempted with economic concessions and large trade orders, Social Democrats formed a new Cabinet of Ministers.

The Soviet project to replace the Latvian government posed a threat to the independence of Latvia. The collaborative left-wing Social Democrats not only were willing to accept economic concessions, but also were considering Latvia joining the USSR. Soviet politicians were probing the possibility, at the request of the left-wing government of Latvia (via the traditional export of revolution), to provide it with military support. The new Social Democrat cabinet initiated a non-aggression pact with the USSR and signed a trade agreement which was useful to the Latvian economy, but at the same time it allowed the Soviets to extract political concessions. Latvia's closer economic ties with the USSR were disrupting the unity of the Baltic states, especially hampering the realization of the Latvian-Estonian customs union.

The activities of the Latvian government led by Social Democrats did not meet the expectations of the Soviets. In their opinion, Latvia did not sufficiently distance itself from the policies of Poland and Western countries, and did not fully circulate in Moscow's orbit. The implementation of the deal with left-wing Social Democrats was delayed in the democratic procedures of the Latvian political process. The right wing of LCDP resisted

the pressure of the left wing, the Democracy Centre, which took part in the government, opposed the unreasonable alliance with the USSR, while *Saeima* effectively controlled the activities of the Cabinet of Ministers. Thus, the external impact was absorbed by the functioning democratic system.

This single-case study highlights the advantages of democratic governance, but it also shows that this governance has no external impact prevention mechanism. No matter how perfect the democratic procedures might be, they have no “natural immunity” to external influences. It must be built.

Veselības departamenta izveide un darbība Latvijas Neatkarības kara laikā (1918–1920)

Establishment and Activity of the Department of Health During the Latvian War of Independence (1918–1920)¹

Elīna Kļaviņa, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: elinaklavina91@inbox.lv

Rakstā analizēta Veselības departamenta izveide un darbība Latvijas Neatkarības kara laikā, uzmanību pievēršot tiem jautājumiem, kas skāra Veselības departamenta galvenās funkcijas, kuras ietekmēja veselības aprūpes attīstību Latvijā. Darbā raksturota vispārējā situācija Latvijas veselības aprūpē, koncentrējoties uz svarīgākajiem tās elementiem; analizētas nozīmīgākās Veselības departamenta funkcijas un uzdevumi, kā arī aplūkota tā pārraudzīto iestāžu darbība. Secināts, ka Veselības departaments bija nozīmīgākā pārraudzības institūcija veselības aprūpē Latvijā ar vairākām funkcijām. Tās galvenais uzdevums bija nodrošināt kvalitatīvu veselības aprūpi Latvijas iedzīvotājiem.

Atslēgvārdi: Veselības departaments, veselības aprūpe, sabiedrības veselība, ārstniecības iestādes.

The article analyses formation and work of the Department of Health during the Latvian War of Independence, focusing on issues affecting the main functions of Department of Health that influenced the development of health care in Latvia. The article describes the general health care situation in Latvia, paying special attention to the most important elements of care, analyses the most important functions and tasks of the Department, as well as discusses the activities of institutions supervised by Department of Health. It is concluded that Department of Health was the most important monitoring institution in health care in Latvia with several functions. The main task was to provide quality health care to the inhabitants of Latvia.

Keywords: Department of Health, health care, public health, medical institutions.

Ievads

20. gadsimts bija ļoti dinamisks laiks Latvijas vēsturē – revolūcijas, kari, neatkarības pasludināšana, okupācijas un beigu beigās neatkarības atgūšana. Visu šo notikumu centrā vienmēr bijis cilvēks, bet cilvēka dzīvē visos laikos viens no svarīgākajiem faktoriem ir veselība, ko ietekmēja kara apstākļi, rekvizīcijas, bads, sabalansētas pārtikas trūkums, infekcijas slimību izplatība un higiēnas normu neievērošana. Turklāt veselības aprūpes nozare ir nozīmīga ikvienam sabiedrības loceklim bez jebkādiem izņēmumiem.

Lai gan medicīnas vēsture ir plaši aplūkots temats Latvijas vēsturē, tomēr Veselības departamenta darbība 1919.–1934. gadā autoru lielu uzmanību publicētajā zinātniskajā literatūrā nav izpelnījusies. Atsevišķi neviens darbs, kas pētītu un analizētu šīs institūcijas darbību, nav tapis, departamenta darbība galvenokārt pieminēta kontekstā ar kādu no pētnieku darbos aplūkotajām tēmām. Piemēram, medicīnas vēstures pētniece Ieva Libiete savā promocijas darbā “Psihiatrijas attīstība Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam” piemin Veselības departamentu kā vienu no svarīgākajām veselības aprūpes institūcijām, kuras pārzinā atradās psihiatriskās slimnīcas.² Visvairāk savos darbos Veselības departamenta darbībai ir pievērsies medicīnas vēsturnieks Arnis Viksna (1942–2018). Tieši viņš pirmais ir ieskicējis departamenta darbību. Īpaši izceļama A. Viksnas grāmata “Dodot gaismu sadegu”,³ kurā aplūkota medicīnas attīstība Latvijā. Šajā grāmatā sniegta informācija arī par Veselības departamenta attīstību, akcentējot svarīgākos notikumus un pieņemtos likumprojektus un īpaši uzsverot departamenta vadītāju nozīmi. Tāpat vairāki A. Viksnas raksti publicēti dažādos laikrakstos un žurnālos gan mūsdienās, gan padomju periodā. Jāatzīmē, ka padomju periodā publicētie A. Viksnas raksti ir

visnotaļ tendenciozi un spilgti atspoguļo pastāvošās politiskās iekārtas noteiktos rāmjus, līdz ar to tie pelnījuši kritisku izvērtējumu, lai neņemtu vērā padomju laika propagandu, kura īpaši uzsvēra padomju institūciju nozīmīgo lomu veselības aprūpes uzlabošanā.

Veselības departaments pieminēts vispārīga rakstura darbos par Latvijas vēsturi.⁴ Temata izpētei palīdz arī darbi, kas ir veltīti tālaika veselības aprūpei, bet nav cieši saistīti ar Veselības departamentu, piemēram, pētnieces Maijas Pozemkovskas (Anžes) publikācijas,⁵ kā arī Innas Gīles publikācijas,⁶ kurās aplūkota kara medicīnas nozare Latvijā. Būtiski temata padziļinātai izpratnei ir darbi, kuros apskatīts konkrēts laika posms Latvijas vēsturē un kuri pievēršas arī sociālajiem un veselības aprūpes jautājumiem. Par tādiem var uzskatīt vēsturnieku Ērika Jēkabsona⁷ un Klāva Zariņa⁸ darbus, kas atsedz sabiedrībā aktuālos jautājumus Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara laikā, ieskaitot veselības aprūpes aspektus.

Pēc neatkarības pasludināšanas jaunajai Latvijas valstij bija veicami ļoti svarīgi iekšpolitiski un ārpolitiski uzdevumi, piemēram, Latvijas valsts *de iure* atzīšana. 1919. gads nenoliedzami ir viens no nozīmīgākajiem Latvijas valsts vēsturē – tieši tajā izšķīrās, vai pastāvēs Latvijas valsts. Galvenokārt gan tas saistāms ar militāro aspektu – Latvijas Neatkarības karš kļuva par svarīgāko notikumu kopumu, jo Latvijas teritorijas atbrīvošana bija Pagaidu valdības primārais uzdevums. Lai gan saukts arī par Atbrīvošanas karu un Brīvības cīņām, tomēr termins “Latvijas Neatkarības karš” šo procesu raksturo visprecīzāk, turklāt būtiski atzīmēt, ka mūsdienās tieši šis termins vēsturnieku darbos ir ieņēmis vadošo pozīciju.

Viens no svarīgākajiem iekšpolitiskajiem uzdevumiem bija saistīts ar veselības aprūpi un aizsardzību. Situācija Latvijā

šajā laikā bija politiski nestabila, jau kopš Pirmā pasaules kara gadiem cilvēkiem bija jācīnās ar lipīgo slimību izplatību un pārtikas trūkumu. Līdz ar to par svarīgāko institūciju Latvijas veselības aprūpes dzīves vadīšanā kļuva 1919. gadā izveidotais Iekšlietu ministrijas Veselības departaments. Lai gan no dibināšanas brīža līdz 1925. gada 1. aprīlim Veselības departaments atradās Iekšlietu ministrijas pakļautībā, tomēr tā darbība galvenokārt saistāma ar Tautas labklājības ministriju, kurai to pievienoja 1925. gadā.⁹ Veselības departaments šajā laika posmā kļuva par augstāko pārraudzības institūciju veselības aprūpē Latvijā, tāpēc šī raksta mērķis ir analizēt Latvijas valdības Veselības departamenta darbību Latvijas Neatkarības kara laikā, galvenokārt uzmanību pievēršot Veselības departamenta medicīnvaldei. Svarīgi atzīmēt, ka šajā laika posmā Veselības departaments nav vienīgā institūcija, kas nodrošināja veselības aprūpi Latvijā, – militārpersonām un dzelzceļa nozarē strādājošajiem bija izveidotas savas valsts nodrošinātas veselības aprūpes sistēmas, kuras šajā rakstā netiks analizētas.

Veselības aprūpes nozare Latvijā pirms Veselības departamenta izveides

Pirmais pasaules karš un Latvijas Neatkarības karš bija ļoti spraigs laika posms Latvijas vēsturē, tas ietekmēja gan politisko, gan sociālo, gan ekonomisko situāciju, līdz ar to arī veselības aprūpi. Veselības aprūpe ir viena no svarīgākajām jomām jebkurā valstī. Par to, ka vēl pirms Neatkarības kara un Latvijas valsts proklamēšanas veselības aprūpe Latvijā bija viens no būtiskākajiem aspektiem, liecina tas, ka ikviena Latvijas teritorijā esošā pārvalde Pirmā pasaules kara laikā veidoja savas institūcijas, lai nodrošinātu kvalitatīvu

veselības aprūpi un tās pieejamību civiliedzīvotājiem. Piemēram, jau vācu okupācijas laikā Kurzemes guberņā no 1915. gada (līdz ar vācu spēku ienākšanu) tika pakāpeniski veidota veselības aprūpes sistēma, kuras mērķis bija pasargāt Vācijas armijas karavīrus no infekcijas slimībām, līdz ar to nebija pieļaujama arī civiliedzīvotāju saslimšana ar tām.¹⁰ 1915. gada rudenī ar veselības aprūpes problēmām saistīto jautājumu risināšanu pārņēma Kurzemes vācu pārvalde. 1916. gada sākumā katram apriņķim tika norīkots galvenais ārsts, kurš, būdams pārvaldes amatpersona, bija atbildīgs par veselības aprūpi, medicīnā nodarbināto kontroli un sanitārajiem apstākļiem apriņķī (apriņķa ārsta amats pastāvēja gan Krievijā, gan Vācijā pirms kara).¹¹ Būtiskākās problēmas saistāmas ar mediķu, medikamentu un inventāra trūkumu, kas traucēja sekmīgi apkarot galveno problēmu šajā laika posmā – sliktos sanitāros apstākļus apriņķos un līdz ar to arī infekcijas slimību izplatību, kas ieguva epidēmisku raksturu. Tādas bija skarlatīna, tifs, dizentērija, tāpat bija saslimšanas gadījumi ar lepru un holēru.¹² Vācu okupācijas laikā arī pārējā Latvijas teritorijā vācu pārvalde turpināja uzturēt ārstniecības iestādes, kas bija izveidotas pirms kara, piemēram, Strenču slimnīca savā darbības pārskatā atzīmē, ka saņēmusi materiālu palīdzību no vācu varas iestādēm, kaut arī tā nebija pietiekama kara apstākļos, lai cīnītos ar lipīgajām slimībām.¹³

Ne tikai vācu pārvalditajā teritorijā pievērsa uzmanību veselības aprūpes jautājumiem. 1917. gadā arī Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomitejas jeb Iskolata pakļautībā tika izveidota sava Sanitārā nodaļa, kura pastāvēja no 1917. gada decembra līdz 1918. gada februārim Valkā un kuras svarīgākais uzdevums bija risināt problēmas, kas saistītas ar lipīgo infekcijas slimību

apkarošanu.¹⁴ Par Iskolata Sanitārās nodaļas vadītāju kļuva Andrejs Priedkalns (1873–1923), kurš vēlāk neatkarīgajā Latvijā bija pazīstams bērnu ārsts.¹⁵

Kā 1917. gada 3. oktobrī ziņoja laikraksts “Cēsu Avīze”, aprakstot situāciju pirms vācu iebrukuma, piemēram, Cēsu apriņķī ir darbojušies tikai deviņi ārsti, bet no slimībām visvairāk bijusi izplatīta dizentērija jeb tautas valodā “asinssērga”. Tomēr slimību apkarošana nebija sekmīga, turklāt nav zināms, kāds bija stāvoklis 1917. gada rudenī, ņemot vērā to, ka infrastruktūra bija ļoti sliktā stāvoklī un satiksme pārtraukta, tāpēc nebija iespējams izbraukāt apriņķi, lai uzzinātu patieso situāciju. Līdz ar to nācās paļauties uz nepārbaudītām ziņām, kas pienāca no apkārtnējiem pagastiem, proti, asinssērga vēl joprojām nebija apkarota un turpināja izplatīties. Apriņķa ārsts Jānis Plāte secināja, ka bēgļu ieplūšanas, slimnīcu evakuēšanas un tuvās frontes dēļ, kā arī tādēļ, ka aizgāja daži ārsti, kuru skaits jau tā bija niecīgs, Cēsu apriņķī sanitārā situācija un sabiedrības veselība kopumā bija ļoti sliktā stāvoklī.¹⁶ Toreizējā Cēsu apriņķa Zemes padome nolēma risināt jautājumus, kas saistīti ar sabiedrības veselības stāvokli, apbraukāja apriņķi, lai uzzinātu patieso situāciju, un ievāca anketas, lai konstatētu, kuras slimības ir visizplatītākās un kādi ir visbiežākie mirstības cēloņi. Tika nolemts lielākajos centros atvērt slimnīcas, gādāt par dezinfekcijas līdzekļu pieejamību un laukos un pilsētās noturēt priekšlasījumus par lipīgajām slimībām un to apkarošanu, aicinot cilvēkus neslēpt savas slimības un nekavējoties griezties pie ārsta.¹⁷

Situāciju veselības aprūpē raksturoja arī Rīgas pilsētas bērnu slimnīcas direktors Jēkabs Nimanis (1892–1979). 1932. gadā viņš rakstīja, ka kara, revolūcijas, pilsoņu kara un bada gadi sagrāvuši normālos dzīves apstākļus, izmainot dzimstības un mirstības koeficientus, savukārt sērgas

padziļinājušas tautas traģēdiju – iznīcību. Rīgā trūka slimnīcu, sociālekonomiskie un sanitārie apstākļi bija ļoti slikti, līdz ar to Rīgu Latvijas valsts 1918. gadā pārņēma visnelabvēlīgākajos apstākļos.¹⁸

1919. gada janvārī Rīgā tika izveidots Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas valdības Tautas veselības komisariāts, bet maijā to pārcēla uz Rēzekni, kur tas darbojās līdz pat 1920. gada janvārim. Par veselības komisariāta mērķi bija pasludināta visiem pieejama bezmaksas medicīna, kā arī lipīgo slimību novēršana. Jau 1919. gada februārī šis valdības vadītājs Pēteris Stučka parakstīja Latvijas Padomju valdības dekretu par sociālo apgādību, kurā tika pasludināta bezmaksas medicīniskā un medikamentozā palīdzība “darbaļaudim”. Līdz ar to ne tikai ārstēšanās, bet arī aptieku zāles kļuva pieejamas cilvēkiem bez maksas. Tas gan attiecās tikai uz iedzīvotājiem – “darbaļaudim”. 1919. gada februārī tika izsludināta arī visa medicīniskā personāla darba klausība.¹⁹

Par būtisku soli veselības aprūpes uzlabošanā var uzskatīt to, ka 1919. gada 6. martā Liepājā tika nodibināta Kurzemes medicīniskā pārvalde, kas atradās Latvijas Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijas pakļautībā, un uzsāka aktīvu darbību akūtu lipīgo slimību izplatības ierobežošanā.²⁰ Par pārvaldes vadītāju iekšlietu ministrs Miķelis Valters (1874–1968) iecēla ārstu Aleksandru Kairi (1873–1936). Pārvaldes personāls bija pavisam niecīgs – farmaceits, darbvedis un kancelejas ierēdne. Ņemot vērā to, ka Latvijā vēl joprojām bija karš un plosījās dažādas lipīgās infekcijas slimības, piemēram, “spāņu gripa”, par svarīgāko uzdevumu kļuva sanitārās situācijas uzlabošana.²¹ Pārvaldes vadītājs A. Kaire bija ievērojams ārsts no Liepājas, izglītību medicīnā ieguvis Petrogradā un Maskavā. Kurzemes medicīniskās pārvaldes vadītāja amatā viņš bija līdz 1919. gada decembrim, kad atstāja amatu ģimenes apstākļu

dēļ, bet 1920. gada augustā A. Kaire tika iecelts par Liepājas pilsētas ārstu, tomēr tā paša gada novembrī viņu no amata atcēla strukturālu pārmaiņu dēļ – pilsētu ārsta amats tika likvidēts, bet viņu funkcijas pārņēma departamenta ieceltais aprinča ārsts un feldšeris. A. Kaire uz neilgu laiku kļuva par Liepājas pilsētas ārsta vietas izpildītāju, bet 1920. gadā tika iecelts par Liepājas slimnīcas vadītāju.²²

Sanitārās situācijas uzlabošanai no boļševikiem atbrīvotajos aprinčos pārvalde iecēla savus aprinču ārstus un viņu tiešos palīgus – aprinču feldšerus. Pavisam neilgu laiku darbojās arī pilsētu ārsti, kas veica tos pašus pienākumus, ko aprinču ārsti.²³

1919. gada sākumā laikrakstu slejās bija atrodamas ziņas par to, ka Latvijā sastopamas dažādas lipīgas infekcijas slimības, piemēram, “Strādnieku Avīze” 1919. gada februāra vidū ziņoja par situāciju Liepājā, kad 1919. gada 13. februārī 21 persona tika ievietota Liepājas slimnīcas lipīgo slimību nodaļā ar izsitumu tīfu. Turklāt, kā vēstīja laikraksts, seši ievietotie nāca no bēgļu patversmes.²⁴ 1919. gada novembrī no Cēsīm laikraksti ziņoja par lipīgo slimību izplatību, turklāt laikraksts “Cēsu Vēstnesis” savās slejās bija ievietojis pat pamācību, kā izvairīties no tādām slimībām kā tīfs un difterija.²⁵

Līdz ar to, neskatoties uz dažādo institūciju izveidi, 1919. gadā veselības aprūpes jomā valdīja teju pilnīgs sabrukums – valstī plosījās dažādu slimību epidēmijas, trūka ārstu, slimnīcas bija bez medikamentiem un nepieciešamā inventāra, turklāt slimnīcu ēkas kara gados tika vai nu nopostītas, vai nolaistas. Nebija vienotas sistēmas, kā atrisināt samilzušās problēmas veselības aprūpes nozarē, ņemot vērā militāri politisko situāciju un to, ka Latvijas teritorijā vēl joprojām notika aktīva karadarbība.²⁶

Šajā laika posmā civiliedzīvotāju apgādē ar nepieciešamo pārtiku, apģērbu un medikamentiem ļoti liela nozīme bija

Amerikas Sarkanā Krusta palīdzībai. 1919. gada 20. martā ASV delegācija Parīzes Miera konferencē nolēma, ka Amerikas Sarkanais Krusts sniegs palīdzību no boļševikiem atbrīvotajām Latvijas un Lietuvas teritorijām.²⁷ Čīna ar slimībām un rūpes par sanitāro stāvokli kopumā ieņēma galveno vietu organizācijas darbībā. Par to, cik slikta bija sanitārā situācija, liecina lielais saslimušo skaits, piemēram, ar tīfa epidēmiju. 1920. gada 1. februārī Amerikas Sarkanā Krusta komisijas vadītāja vietnieks Hjū Grifins (*Hugh Griffin*) telegrafēja, ka Daugavpili ir 250 jauni tīfa gadījumi un vēl 200 starp pilsētas iedzīvotājiem, kuri ārstējas mājās. Tāpat Rīgā konstatēti 300, Jelgavā 150, bet Valmierā 50 tīfa slimnieki. Viņš ziņoja, ka Amerikas Sarkanais Krusts uz visām minētajām vietām nosūta slimnīcu drēbju krājumus, turklāt situāciju ievērojami sarežģī vispārējs pārtikas trūkums un tas, ka arī provincē, ko tīfa epidēmija nav skārusi, vērojami baku un gripas uzliesmojumi, bet Liepājā – gripas epidēmija.²⁸ Vēlāk H. Grifins savā vēstulē Kārlim Ulmanim iesaka “*viņa tautai*” ievērot tīrību, tādējādi izvairīties no tām šausmām, kam “*cauri iet Tallina un Narva*”, piebilstot, ka kara izraisītais terors nav tik briesmīgs kā tas, ko izraisījis šīs slimības (tieši Igaunija, pēc Sarkanā Krusta pārstāvju novērojumiem, bija visvairāk cietusi no tīfa epidēmijas, piemēram, 1920. gada februāra sākumā Baltijas valstīs tika konstatēti 10 000 jaunu tīfa slimnieku, no šiem gadījumiem apmēram puse bijusi Igaunijā).²⁹

Veselības departamenta izveide un darbība Neatkarības kara laikā 1919.–1920. gadā

Kaut arī Latvijā norisinājās karadarbība un valsts teritorija vēl nebija atbrīvota, Pagaidu valdībai bija jārisina daudzi būtiski uzdevumi, kas skāra Latvijas iedzīvotājus.

Jāuzsver, ka sociālo un ar veselības aprūpi saistīto problēmu risināšana bija svarīgs solis iekšpolitiskās situācijas uzlabošanai valstī, kurā vēl joprojām bija karš, domstarpības politisko spēku vidū, kā arī vispārēja iedzīvotāju neapmierinātība ar sociālo situāciju.³⁰ Līdz ar to 1919. gadā Iekšlietu ministrijas pakļautībā tika izveidots Veselības departaments, par kura pirmo vadītāju 1919. gada 25. jūlijā tika iecelts ārsts Gustavs Reinhards (1868–1937). Departamenta dienestā tika ieskaitīti arī visi Kurzemes medicīniskās pārvaldes darbinieki.³¹ Tieši uz Kurzemes medicīniskās pārvaldes bāzes tika izveidots Veselības departaments – tas pārnāca no Liepājas un Rīgu.³²

Pašos departamenta pirmsākumos tajā bija tikai viena nodaļa – Bērnu apgādības nodaļa, kas gan pastāvēja pavisam īsu brīdi, proti, no 1919. gada 1. augusta līdz 9. septembrim.³³ Septembrī departamentā notika reorganizācija, un tās rezultātā tika izveidotas trīs nodaļas: 1) Sanitārstatistikā nodaļa; 2) Vispārīgā nodaļa; 3) Aptieku pārvalde (kā arī Ķīmiskā nodaļa ar ķīmisko laboratoriju). Veselības departamentam bija pakļauta arī Veterinārā valde, tomēr to iespējams uzskatīt par atsevišķu struktūrvienību, jo tā darbojās ļoti patstāvīgi, līdz ar to plašāk šajā rakstā netiks aplūkots.³⁴

Viens no svarīgākajiem uzdevumiem, ko veica Veselības departaments tūlīt pēc tā izveides, bija apriņķu ārstu un feldšeru iecelšana atbrīvotajās teritorijās, to jau pirms tam bija uzsākusi Kurzemes medicīniskā pārvalde (līdz ar to 1919. gada 4. decembrī savu darbību pārtrauca Kurzemes medicīniskā pārvalde).³⁵ Ne visur tika izveidots apriņķa ārsta amats, piemēram, Rīga tika sadalīta trīs iecirkņos, un katrā tika iecelts viens tiesas – policijas ārsts, bet Liepājā tika iecelts pilsētas ārsts. Šo ārstu funkcijas gan bija tieši tādas pašas kā apriņķu ārstiem – lipīgo slimību apkarošana, veselības stāvokļa uzraudzība apriņķī, tiesas medicīniskie pienākumi, aptieku un

zāļu tirdzniecības uzraudzība, kā arī vecmāšu darbības pārraudzīšana.³⁶

Sākotnējais projekts par Veselības departamentu paredzēja, ka departaments pārzina un vada procesus, kas saistīti ar tautas veselību, ārstniecību, farmāciju un veterināro medicīnu.³⁷ Tas nozīmē, ka visām veselības iestādēm, kas bija pakļautas un uzturētas no citu ministriju budžetiem, Latvijas Sarkanā Krusta medicīnas iestādēm, citu biedrību un pašvaldību medicīnas iestādēm, kā arī citu veidu organizācijām, kas nodarbojas ar veselības aprūpi, sava darbība bija jāsaskaņo ar Veselības departamentu un jāievēro visi likumi, ko noteikusi valdība un kas attiecināmi uz veselības aprūpi.³⁸ Par Veselības departamenta direktoru drīkstēja kļūt tikai persona, kam bija medicīnas doktora grāds. Vadītāju iecēla Ministru kabinets, un viņš bija pakļauts iekšlietu ministram.³⁹ Veselības departamentā ietilpa medicīnvalde, farmācijas valde un departamenta kanceleja, kā arī atsevišķi nodibināta veterinārā valde. Medicīnvaldē 1922. gadā tika izveidotas trīs apakšnodaļas: 1) Sanitāri-epidemioloģiskā statistikas nodaļa; 2) Slimnīcu un kūrortu nodaļa; 3) Tiesmedicīnas nodaļa. Nodaļas vadīja ārsti – speciālisti, kurus amatā apstiprināja iekšlietu ministrs.⁴⁰

Veselības departamentam bija vairāki svarīgi uzdevumi, proti, valsts aizsardzība pret lipīgu slimību ievazāšanu, kas iekļāva slimību reģistrāciju un statistiku, lepras un venerisko slimību pacientu uzraudzība un šādu pacientu ievietošana slimnīcās, kā arī tuberkulozes pacientu uzraudzība un šīs slimības apkarošana, epidēmiju apkarošana valsts robežās, visu iestāžu (skolu, rūpniecības un tirdzniecības iestāžu) sanitārā pārraudzība un prostitūcijas, kā arī liķu transporta uzraudzība. Veselības departaments arī ievāca ziņas par epidēmiju attīstību ārvalstīs un sniedza šādas ziņas ārvalstu iestādēm par Latviju, tāpat departamenta uzdevums bija sagatavot sanitāro

konvenciju projektus un ieviest tos dzīvē. Arī bērnu mirstības statistika un reģistrēšana bija Veselības departamenta pārziņā, tāpat abortu uzraudzība, to reģistrācija un vainīgo nodošana tiesai.⁴¹

Viens no svarīgākajiem departamenta uzdevumiem bija saistīts ar medicīniskā personāla reģistrāciju un tā darba uzraudzību, turklāt tas ietvēra pienākumu saukt pie atbildības mediķus par nolaidību pret pacientiem; departamenta pakļautībā atradās valsts slimnīcas un kūrorti.⁴² Pašvaldības iestāžu veselības un sanitāro nodaļu pārraudzība arī bija departamenta uzdevums, tomēr departaments tikai pārraudzīja pašvaldības pārziņā esošās iestādes, bet to darbībā neiesaistījās, piemēram, par ārstniecības iestāžu budžetu bija atbildīga konkrētā pašvaldība.⁴³

Lai arī Veselības departaments savu darbību sāka 1919. gadā, Pāvela Bermonta-Avalova (*Pavel Bermont-Avalov*) uzbrukums aktīvu tā darbību pārtrauca, līdz ar to 1920. gadā var runāt par Veselības departamenta darba atsākšanu. Cīņa ar lipīgajām slimībām arī pēc darbības atsākšanas bija svarīgākais un vienlaikus viens no sarežģītākajiem departamenta uzdevumiem.⁴⁴ Lai cīnītos ar lipīgajām slimībām, tika organizētas sanitārās kolonnas, kas bija mobilas mediķu grupas un sniedza palīdzību krīzes punktos. Tās tika sūtītas uz Latgales reģionu, kur pēc atbrīvošanas no lieliniekiem izsitumu un vēdera tīfs bija ļoti bieži sastopamas slimības. Kopumā šajā laikā tika organizētas trīs kolonnas uz visvairāk apdraudētajiem rajoniem – Ludzas, Rēzeknes, Balvu un Viļakas. Tādējādi vasaras sākumā jau varēja runāt par to, ka risks saslimt ar kādu no slimībām, piemēram, tīfu, bija samazinājies, lai gan tieši izsitumu tīfs bija prasījis visvairāk saslimušo.⁴⁵ Pēc departamenta rīcībā esošajām ziņām, pateicoties sanitārajām kolonnām Livānos un Liksnā, izsitumu tīfa epidēmija tika sekmīgi apkārota, un jauni saslimšanas gadījumi netika

konstatēti.⁴⁶ Tajā pašā laikā, lai arī pārējā Latvijā nesāktos kādas epidēmijas uzliesmojums, Strenčos (no 1920. gada marta līdz jūnijam) un Rēzeknē tika izveidotas karantīnas – iestādes, kurās uzturējās bēgļi. Iebraukšana attiecīgajos reģionos un izbraukšana no tiem tika ierobežota, kā arī no valsts budžeta bija izsniegti pabalsti pašvaldībām slimību apkarošanai.⁴⁷

Ziņojumā par Rēzeknes karantīnas darbību no 1919. gada līdz 1921. gada 31. oktobrim norādīts, ka gandrīz visi bēgļi (arī gūstekņi un pārbēdzēji, kuri uzturējās karantīnā un nepalika Latvijā, bet devās uz citām valstīm) ar maz izņēmumiem, ienākot Latvijas teritorijā no padomju Krievijas, gāja cauri tieši Rēzeknes karantīnai. Pēc ziņojuma datiem, 1919. gadā 5087 cilvēki, bet 1920. gadā jau 87 967 cilvēki nonāca karantīnā no padomju Krievijas.⁴⁸ Tomēr šķiet, ka šis ziņojums ir daudz optimistiskāks par reālo situāciju un vēlamais tajā uztverts par esošo – par to liecina citi darbības pārskati, piemēram, Veselības departamenta darbības pārskats par 1921.–1922. gadu rāda, ka ne visi bēgļi vai citi iebraucēji no padomju Krievijas nokļuva Rēzeknes karantīnā, jo daudzos gadījumos cilvēki mēdza šķērsot robežu nelegāli. Tieši nelegālie robežu šķērsotāji bija viens no lielākajiem apdraudējumiem kopējai sabiedrības veselībai, jo neviens no nelegālajiem šķērsotājiem neizgāja nepieciešamās pārbaudes.⁴⁹

Jāatzīmē arī, ka Rēzeknes bēgļu karantīna līdz 1921. gada vasarai bija katastrofālā stāvoklī. Ūdens padeves Rēzeknes karantīnā nebija, pirtī katls nestrādāja, tāpēc daļa bēgļu apsaldējās un no atutošanas telpām iznāca ar vairāk parazitītiem, nekā iegāja. Barakas nebija remontētas – 1920. gada rudenim iestājoties, daļai no tām nebija ne logu, ne durvju, ne siltinājuma. Par to tika daudz rakstīts arī tālaika presē, bet atbildīgās institūcijas saņēma vairākas bēgļu sūdzības. Līdz 1920. gada decembrim Rēzeknes bēgļu karantīnas izbūvē valsts

bija ieguldījusi 7,5 miljonus Latvijas rubļu, tas bija ļoti liels un nozīmīgs finansējums, kam vajadzēja atspoguļoties karantīnas infrastruktūras sakārtošanā, taču redzama progresa nebija. Trūka pat tualešu, bet jau pabeigtie remontdarbi bija ļoti nekvalitatīvi un veikti ar krāpnieciskām metodēm, piemēram, materiāli dažu baraku remontam tika iegūti no citām, kas atradās labākā stāvoklī. Remontdarbus veica Ceļu un būvju valde un privātfirma "Čermo".⁵⁰ Līdz 1921. gadam nepilnības Rēzeknes karantīnā tika novērstas – pēc tam, kad nācās iesaistīties Ministru kabinetam; kad kļuva zināms par nelikumībām, kas norisinājās remontdarbu laikā, tika nomainīta Rēzeknes karantīnas vadība. Līdz 1921. gada aprīlim caur Rēzeknes karantīnu bija izgājuši 108 748 bēgļi, kuri bija spiesti vismaz 2–3 dienas uzturēties ļoti sliktos apstākļos atbildīgo institūciju nolaidības un pasivitātes dēļ.⁵¹

Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc slimības bija grūti apkarot, saistāms ar jau pieminēto bēgļu pieplūdumu no Krievijas, kā arī ar kara laika antisanitārajiem apstākļiem, kādos cilvēkiem bija jādzīvo. Bēgļu radītais risks vietējiem saslimt ar dažādām slimībām noveda pie tā, ka Rīgas pilsētas valde atsacījās Rīgā uzņemt bēgļus no Krievijas. Pilsētas valde gan vēlāk nāca preti un Rīgas 2. slimnīcu atļāva izmantot bēgļiem.⁵² Līdz ar to Veselības departamenta pakļautībā tika nodibināta Rīgas bēgļu slimnīca, kuras telpas atradās Rīgas 2. slimnīcā, bet, bēgļu skaitam samazinoties, 1920. gada 15. novembrī Rīgas bēgļu slimnīca tika slēgta. Lai arī slimnīca bija neliela ārstniecības iestāde ar tikai pāris darbiniekiem, tomēr finansiāli tā bija ļoti neizdevīga, par ko liecina tas, ka slimnīcas galvenajam ārstam A. Dīriķim nebija izmaksāta alga.⁵³ Pēc departamenta sniegtajām ziņām, cīņu ar epidēmijas rakstura slimībām apgrūtināja arī finansējuma trūkums no valsts puses.⁵⁴

Par to, ka lipīgo infekcijas slimību apkarošana bija viens no svarīgākajiem Veselības departamenta uzdevumiem, kas tika pakļauts īpaši stingrai kontrolei, liecina arī departamentā saņemtie ziņojumi no apriņķu ārstiem – šajos ziņojumos bija nepieciešams norādīt detalizētu informāciju par slimnieku daudzumu un slimību izplatību. 1920. gada aprīli Veselības departamenta direktors G. Reinharde izdeva rīkojumu visiem skolu vadītājiem par katru skolēnu, kas saslimis ar kādu no lipīgajām slimībām, ziņot apriņķa, pilsētas vai sanitārajam ārstam.⁵⁵ Piemēram, 1921. gadā Daugavpils apriņķa ārsts Veselības departamentam iesniedza nepilnīgu informāciju par 1920. gadā paveikto un saņēma departamenta aizrādījumu un lūgumu precizēt informāciju ar skaitļiem, kurus ārsts savā ziņojumā nebija pieminējis, piemēram, cik izsaukumu uz mājām bijis lipīgo slimību gadījumos.⁵⁶ Galu galā – tieši Veselības departaments bija atbildīgs par apriņķu ārstu iecelšanu, kuri kļuva par galvenajiem atbildīgajiem veselības nozarē un sabiedrības veselības uzlabošanā Latvijas apriņķos.⁵⁷ Kopumā šajā periodā bija 17 apriņķu ārsti.⁵⁸ Latgales reģions uzskatāms par visvairāk cietušo no dažādu slimību uzliesmojumiem, piemēram, Slimnīcu un kūrortu nodaļa savā darbības pārskatā uzsver, ka līdz ar Latgales atbrīvošanu pirmām kārtām Veselības departamenta darbības loks paplašinājās, turklāt lielinieku vadības rezultātā Latgalē valdija bads un antisanitāri apstākļi, kuru dēļ Latgale kļuva par dažādu infekcijas slimību perēkli.⁵⁹

1920. gada jūlijā atsevišķos apvidos sākās dizentērijas izplatība, kas turpinājās apmēram līdz oktobra vidum, kad saslimšanas gadījumi palika arvien retāki. Lai cīnītos ar šo uzliesmojumu, departaments noorganizēja piecas sanitārās kolonnas, kuras devās ne tikai uz Latgali (Rēzekni, Daugavpili un Ludzu), bet arī Liepājas, Aizputes un Jelgavas rajonu. Jelgavas rajona kolonna gan darbojās arī Ventspils un

Kuldīgas aprīņķi. Viena kolonna sastāvēja no ārsta, kas bija arī kolonnas vadītājs, feldšera un piecām māsām. Šīs kolonnas darbojās aptuveni no augusta līdz oktobrim.⁶⁰ Veselības departamenta pārstāvji savos ziņojumos gan īpaši uzsver Amerikas Sarkanā Krusta lomu un nozīmi, jo no tā tika saņemti medikamenti un dezinfekcijas līdzekļi. Pēc Veselības departamenta aplēsēm, Amerikas Sarkanā Krusta materiālā palīdzība kopumā bijusi aptuveni 100 000 Latvijas rubļu, kā norādīts Veselības departamenta pārskatā par 1920. gadu.⁶¹

Par izplatītākajām infekcijas slimībām, kas skāra Latvijas iedzīvotājus, var uzskatīt izsitumu tīfu, vēdera tīfu, dizentēriju, skarlatīnu, masalas, gripu un difteriju. Pēc Veselības departamenta rīcībā esošās informācijas, 1920. gadā tika reģistrēti 5021 izsitumu tīfa, 1458 vēdera tīfa, 2498 šarlaka gadījumi, 1021 masalu gadījums (abas pēdējās tiek sauktas par “bērnu slimībām”, jo pārsvarā ar tām slimo bērni), 1137 difterijas slimnieki, kā arī 368 baku saslimšanas gadījumi. Jāuzsver gan, ka šīs ziņas, visticamāk, ir neprecīzas un neaptver visus saslimušos, jo uzskaites un kontroles sistēma sāka darbību tikai 1920. gadā, tāpat nav arī datu par 1919. gada situāciju, turklāt pieejamie dati attiecas tikai uz tiem slimniekiem, kas vērsušies pēc palīdzības, līdz ar to nav zināms, cik daudz cilvēku patiesībā slimoja un ar ko slimoja.⁶²

Veselības departaments 1920. gadā ne tikai nodarbojās ar slimību apkarošanu, bet arī veica preventīvo darbu, lai pasargātu un informētu iedzīvotājus par slimību bīstamību un izvairīšanos no tām, piemēram, izplatīja dažādas skrejlapas – “Sargies no lipīgām slimībām”, “Sargies no dizentērijas”, “Kašķis”.⁶³ Turklāt Veselības departaments gatavojās arī holēras un mēra izplatībai, izstrādājot rīcības plānu, kā rīkoties šo slimību uzliesmojuma gadījumā.⁶⁴

Ne tikai infekcijas slimības prasīja Veselības departamenta resursu īpašu

uzmanību, bet arī veneriskās slimības un lielais abortu skaits. Par to, ka šī ciņa bija ļoti nopietna, liecina 1920. gadā Veselības departamentam pienākušais lūgums no armijas komandantūras izolēt kādu Valkas aprīņķī dzīvojošu sievieti, kura slimoja ar nenosauktu venerisko slimību, jo viņa apdraudēja Valkā esošos karavīrus, radot tiem risku saslimt.⁶⁵ Pēc Veselības departamenta informācijas, 1920. gadā bija reģistrēti 3242 saslimšanas gadījumi ar veneriskajām slimībām, no tiem 2633 ar sifilisu.⁶⁶

Atsevišķos aprīņķos un pilsētās ar ārstēšanu nodarbojās nekvalificēti speciālisti, kuri, izrakstot neatbilstošus medikamentus un izvēloties nepareizas ārstēšanas metodes, noveda pacientus līdz pat letālam iznākumam – to apliecina Valmieras aprīņķa Rencēnu pagasta piemērs. Rencēnos ar ārstēšanu nodarbojās kāds students Arvids Rogulis, kura dēļ cieta vairāki Rencēnu pagasta iedzīvotāji, piemēram, 1920. gadā ar vēdera tīfu saslima rencēnietis Kārlis Rušmans. A. Rogulis viņam izrakstīja pulverveida zāles, no kurām tīfa pacientam palika vēl sliktāk, līdz ar to bija nepieciešams vērsties pie cita ārsta – Rencēnu pagasta ārsta A. Sukura, kurš pacientam konstatēja ne tikai vēdera tīfu, bet arī plaušu karsoni. Ārstēšana diemžēl tika saņemta novēloti, un pēc pāris dienām K. Rušmans nomira.⁶⁷

Slimību epidēmijas nebija lokāla Latvijas problēma, tās bija izplatītas visā Eiropā, un to apkarošanai bija nepieciešama starptautu sadarbība. Situācijas uzlabošanai sabiedrības veselības jautājumā liela nozīme bija piešķirama Veselības departamenta darbībai starptautiskā aspektā, īpaši tāpēc, ka Latviju (un arī pārējās Baltijas valstis) bija iespējams uztvert par aizsargjoslu Rietumeiropas valstīm, lai tajās nenokļūtu dažādas slimību epidēmijas, kas varēja ienākt no Krievijas līdz ar bēgļiem. Veselības departamenta kompetencē bija veidot sarakstus ar infekcijas slimību saslimšanas gadījumiem, un tieši šī reģistra pārskati

tika izmantoti, lai informētu ne tikai Latvijas iedzīvotājus un dažādas iestādes, bet arī ārvalstu interesentus.⁶⁸ Piemēram, jau 1920. gada septembrī Latvijā pienāca ziņas no Polijas par turienes situāciju, un Latvijai tās bija ļoti svarīgas, ņemot vērā, ka Polijā nonāca ļoti liels skaits Krievijas bēgļu.⁶⁹

Ne tikai lipīgās slimības bija ļoti liela pēckara problēma Latvijā, vēl viens tikpat nozīmīgs jautājums, kas skāra gan pacientus, gan mediķus, bija nolaistas, sagrautas slimnīcas un infrastruktūra ap tām. Līdz ar kara beigām jaunizveidotā Veselības departamenta pārraudzībā nonāca ārstniecības iestādes, kuras līdz karam uzturēja cara valdība, bruņniecība vai privātās biedrības. Piemēram, kā Krievijas valdības iestādes savu eksistenci izbeidza Vidzemes un Kurzemes vispārīgās aizgādniecības, kuru pārziņā atradās Aleksandra Augstumu slimnīca Rīgā un slimnīca "Staļļu laukumā" Jelgavā. Bruņniecības Kurzemē uzturēja Ģintermuižas vājprātīgo slimnīcu, bet Vidzemē – vājprātīgo slimnīcu Strenčos. Kurzemes mācītāju sinodes aprūpē atradās plānprātīgo un epileptiķu iestāde "Tabora" pie Jelgavas. Leprozoriji atradās privāto Vidzemes un Kurzemes lepras apkarošanas biedrību apgādībā. Visas šāda veida iestādes pēc P. Bermonta-Avalova vadītās Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas uzbrukuma 1920. gada sākumā nonāca valsts pārziņā.⁷⁰

Šo slimnīcu un iestāžu pārņemšana Veselības departamenta pārziņā notika ļoti intensīvi – jau 1919. gada novembrī un decembrī, bet Aleksandra Augstumu slimnīca – jau tā paša gada septembrī.⁷¹ Tomēr valsts finansiālo apstākļu dēļ daļu slimnīcu nācās likvidēt vai apvienot. Piemēram, 1919. gada 8. septembrī likvidēja Bauskas leprozoriju, 1921. gadā "Taboras" iestāde tika pievienota Ģintermuižas slimnīcai.⁷² Strenču valsts slimnīcas darbības pārskatā sniegta informācija par aktuālākajām pēckara perioda problēmām – smagiem

saimnieciskajiem apstākļiem, nepietiekamu uzturu un naudas līdzekļiem, lipīgām slimībām. Turklāt Strenču slimnīca isā laika posmā nonāca dažādu varu kontrolē, piemēram, 1918. gada nogalē tā atradās vācu okupācijā, pēc tam lielinieku pārvaldītājā teritorijā (līdz 1919. gada maija beigām), bet no 1919. gada maija līdz 1920. gada pavasarim Strenčos bija Igaunijas spēki. Šis periods Strenču slimnīcas darbības pārskatā 1924. gadā nodēvēts par "Igaunijas okupāciju".⁷³ Turklāt karš un tas, ka slimnīca atradās tuvu frontes līnijai, atstāja nopietnas sekas uz slimnīcas teritorijā esošajām ēkām. Tās tika regulāri apšaudītas, viena igauņu uzbrukuma laikā divas mājas tika pilnībā nodedzinātas, pārējām ēkām trūka logu un durvju, mēbeles tika sadedzinātas, un tikai ar Igaunijas karaspēka aiziešanu bija iespējams uzsākt slimnīcas atjaunošanas darbus, līdz ar to pirmie pēckara gadi pagāja, atjaunojot slimnīcas kompleksa ēkas.⁷⁴ Strenču slimnīca tika pārņemta 1919. gadā; līdz tam boļševiki, kuru pārvaldībā slimnīca atradās, algas esot izmaksājuši līdz pat savai aiziešanai 1919. gada maijā. Pēc maija algas darbiniekiem sāka izmaksāt Latvijas Pagaidu valdība.⁷⁵

Veselības departamenta pārraudzībā nonāca arī divi kūrorti – Ķemeru un Baldones. Jāatzīmē gan, ka sākotnēji Ķemeru kūrorts atradās Zemkopības ministrijas pārziņā, lai gan faktiski Ķemeru vadību bija pārņēmusi Satiksmes ministrijas Ceļu un būvju virsvalde, nodibinot tur sabiedrisku strādnieku koloniju. 1920. gadā Zemkopības ministrija izteica Veselības departamentam priekšlikumu pārņemt tā pakļautībā Ķemeru kūrortu, pret ko iebilda Satiksmes ministrija. Galvenais Satiksmes ministrijas arguments bija tas, ka Ķemeru kūrortu veiksmīgāk spēs vadīt inženieri, nevis ārsti.⁷⁶ Tomēr 1920. gadā Ķemeru kūrortu Iekšlietu ministrijas Veselības departamenta pakļautībā. Viens no pirmajiem uzdevumiem bija iecelt Ķemeru kūrorta pārvaldi

pēc pirmskara modeļa – direktoru (ārstu), inspektoru un grāmatvedi. Kara laikā Ķemeru tika ļoti izpostīti, pilnībā tika iznīcinātas visas peldvietas. Pirmie pēckara gadi pagāja, sakārtojot parku un labiekārtojot ēkas, kā arī atjaunojot divus tiltus un tramvaju satiksmi, lai ne tikai atgūtu pirmskara spozmi, bet arī paceltu Ķemeru kūrortu ārzemju kūrortu līmenī – tas bija viens no pirmajiem un svarīgākajiem Ķemeru kūrorta vadības izvirzītajiem mērķiem.⁷⁷

***

Kopumā jāsecina, ka Veselības departamenta izveide nav unikāls process šajā laika posmā Latvijā, jo līdzīgas iestādes darbojās jau kara laikā un pildīja tieši tādas pašas funkcijas, kādas veica institūcijas pirms departamenta izveides, – pārraudzīja veselības aprūpi. Svarīgākais uzdevums šajā

periodā bija cīņa ar lipīgajām infekcijas slimībām, un te būtiska nozīme bija Amerikas Sarkanā Krusta palīdzībai, ņemot vērā to, ka Veselības departamenta darbiniekiem šajā laikā nebija ne pieredzes, ne korektas informācijas par situāciju valstī, ne pietiekami liela finansējuma un pieejamo resursu, lai cīnītos ar šīm slimībām. Turklāt svarīgi atzīmēt, ka sanitārā situācija kara laikā valstī kopumā bija ļoti smaga – trūka gan personāla, gan medikamentu, gan inventāra. Paralēli bija nepieciešams ne tikai apkarot infekcijas slimības, bet arī sekmīgi pārņemt savā pārziņā veselības aprūpes institūcijas, no kurām gan daļu nācās likvidēt finansiālu apsvērumu dēļ. Tomēr Veselības departamentam sekmīgi izdevās ierobežot lipīgo slimību izplatību laikā, kad Latvijā nebija vienotas veselības aprūpes sistēmas, kā arī ielikt pamatus tālākai Veselības departamenta darbībai un veselības aprūpes sistēmas izveidei Latvijā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta darbība 1919.–1934.” (Latvijas Universitāte, 2019), darba zinātniskais vadītājs – Ēriks Jēkabsons.
- ² IEVA LĪBIETE. Psihiatrijas attīstība Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam. Promocijas darbs. Rīga 2014, 185 lpp.
- ³ ARNIS VĪKSNA. Dodot gaismu sadegu. Rīga 2018, 335 lpp.
- ⁴ VALDIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). 20. gs. Latvijas vēsture II: Neatkarīgā valsts, 1918–1940. Rīga 2003, 540. lpp.
- ⁵ MAIJA ANŽE. Politiskās cīņas un slimokasu reorganizācija Latvijā 1929.–1930. gadā. In: Latvijas Vēsture 2002, Nr. 3, 31.–37. lpp.
- ⁶ INNA GĪLE. Medicīnas aprūpe Latvijas armijā Bermontiādes laikā, 1919. gada oktobris – decembris. In: Latvijas Arhivi 2012, Nr. 3, 95.–120. lpp.
- ⁷ ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā. Rīga 2018, 831 lpp.
- ⁸ KLĀVS ZARIŅŠ. Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915–1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji. Mārupe 2014, 82. lpp.
- ⁹ OSKARS SĪLIS. Veselības departaments. In: MATĪSS ĀRONS (red.). Latvija desmit gadus: Latvijas valsts nodibināšanas un viņas pirmo 10 gadu darbības vēsture. Rīga 1928, 348.–355. lpp., šeit 348. lpp.
- ¹⁰ ZARIŅŠ, Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915–1917), 82. lpp.

- ¹¹ ZARIŅŠ, Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915–1917), 83. lpp.
- ¹² Ibidem.
- ¹³ Valsts slimnīcas Strenčos darbības pārskats par laiku no 18/XI 1918 – I/IV 1924, 08.06.1924. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 4578-4-207, 2. lp.
- ¹⁴ ARNIS VĪKSNA. Latvijas veselības aprūpes vadība (hronoloģiski saraksti). In: Acta medico-historica Rigensia 2002, 145.–151. lpp.
- ¹⁵ ARNIS VĪKSNA. Andreja Priedkalna simtgade. In: Padomju Mediķis, 29.11.1973., 4. lpp.
- ¹⁶ Cēsu apriņķa Zemes padome. In: Cēsu Avīze, 03.10.1917., 1. lpp.
- ¹⁷ Ibidem.
- ¹⁸ JĒKABS NĪMANIS. Rīgas pilsētas slimnīcas. In: TEODORS LĪVENTĀLS (sast.). Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. Rīga 1932, 585.–624. lpp., šeit 585. lpp.
- ¹⁹ VĪKSNA, Latvijas veselības aprūpes vadība (hronoloģiski saraksti), 145.–151. lpp.
- ²⁰ BĒRZIŅŠ, 20. gs. Latvijas vēsture II, 540. lpp.
- ²¹ SĪLIS, Veselības departaments, 348. lpp.
- ²² Latvijas Iekšlietu ministrijas ierēdņa Aleksandra Kaires, Kurzemes medicīnāl-inspektora dienesta gaitas atzīmes, 16.12.1919. LNA LVVA, 4578-3-22, 3.–11. lp.
- ²³ SĪLIS, Veselības departaments, 349. lpp.
- ²⁴ Liepājas zaldātu padomes uzsaukums. In: Strādnieku Avīze, 16.02.1919., 3. lpp.
- ²⁵ Bēgļu un vietējo iedzīvotāju ievēribai. In: Cēsu Vēstnesis, 08.11.1919., 2. lpp.
- ²⁶ Iekšlietu ministrijas Veselības departamenta Slimnīcu un kūrortu nodaļas darbības pārskats, 24.02.1921. LNA LVVA, 4578-4-208, 28. lp.
- ²⁷ JĒKABSONS, Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā, 598. lpp.
- ²⁸ Ibidem, 627. lpp.
- ²⁹ Ibidem.
- ³⁰ KĀRLIS POČS. Latvijas neatkarības problēmas 1918.–1923. gads. In: Latvijas Vēsture 1995, Nr. 1, 6.–14. lpp, šeit 10. lpp.
- ³¹ SĪLIS, Veselības departaments, 348. lpp.
- ³² KĀRLIS SERŽANS. Tautas veselība. In: ALFRĒDS BĪLMANIS (galv. red.). Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados. Rīga 1928, 464.–466. lpp., šeit 464. lpp.
- ³³ SĪLIS, Veselības departaments, 349. lpp.
- ³⁴ Ibidem.
- ³⁵ Ibidem.
- ³⁶ SERŽANS, Tautas veselība, 464. lpp.
- ³⁷ Projekts par veselības lietu pārvaldīšanu Latvijā, 25.05.1920. LNA LVVA, 4578-4-146., 16. lp.
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Ibidem, 17. lp.
- ⁴¹ Ibidem.
- ⁴² Ibidem.
- ⁴³ Ibidem.
- ⁴⁴ Veselības departamenta Slimnīcas un kūrortu nodaļas darbības pārskats par 1920. gadu, 24.02.1921. Ibidem, 4578-4-208, 3. lp.
- ⁴⁵ Ibidem, 4. lp.

- ⁴⁶ Veselības departamenta Epidem. statist.-sanitar. nodaļas darbības pārskats par laiku no 1/IX 1921. g. līdz 1/XI 1922. g., 17.11.1922. LNA LVVA, 4578-4-210, 6. lp.
- ⁴⁷ Veselības departamenta Slimnīcas un kūrortu nodaļas darbības pārskats par 1920. gadu, 24.02.1921. Ibidem, 4578-4-208, 4. lp.
- ⁴⁸ Rēzeknes karantīnas darbība skaitļos par laiku no bēgļu kustības sākuma /1919/ līdz 1. oktobrim 1921, 19.06.1924. Ibidem, 4578-4-207, 34. lp.
- ⁴⁹ Veselības departamenta Epidem. statist.-sanitar. nodaļas darbības pārskats par laiku no 1/IX 1921. g. līdz 1/XI 1922. g., 17.11.1922. Ibidem, 4578-4-210, 2. lp.
- ⁵⁰ REINIS BRUSBĀRDIS. Problēmas Latvijas valdības organizētajā bēgļu reevakuācijā no Padomju Krievijas (1920–1925). In: Latvijas Vēsture 2011, Nr. 1, 35.–46. lpp., šeit 39.–40. lpp.
- ⁵¹ Ibidem, 40. lpp.
- ⁵² Veselības departamenta Slimnīcas un kūrortu nodaļas darbības pārskats par 1920. gadu, 24.02.1921. LNA LVVA, 4578-4-208, 3. lp.
- ⁵³ Protokols par Veselības departamenta II pilsētas slimnīcā ierīkotās bēgļu slimnīcas likvidāciju, 18.12.1920. Ibidem, 4578-4-159, 4. lp.
- ⁵⁴ Veselības departamenta Epidem. statist.-sanitar. nodaļas darbības pārskats par laiku no 1/IX 1921. g. līdz 1/XI 1922. g., 17.11.1922. Ibidem, 4578-4-210, 6. lp.
- ⁵⁵ Rīkojums. In: Valdības Vēstnesis, 28.04.1920., 1. lpp.
- ⁵⁶ Daugavpils apriņķa ārstam, 13.01.1921. LNA LVVA, 4578-4-208, 18.–19. lp.
- ⁵⁷ Ibidem, 28. lp.
- ⁵⁸ Ibidem, 51. lp.
- ⁵⁹ Ibidem, 28. lp.
- ⁶⁰ Veselības departamenta Slimnīcas un kūrortu nodaļas darbības pārskats par 1920. gadu, 24.02.1921. Ibidem, 4. lp.
- ⁶¹ Ibidem, 3. lp.
- ⁶² Veselības departamenta Epidem. statist.-sanitar. nodaļas darbības pārskats par laiku no 1/IX 1921. g. līdz 1/XI 1922. g., 17.11.1922. Ibidem, 4578-4-210, 6. lp.
- ⁶³ Veselības departamenta Slimnīcas un kūrortu nodaļas darbības pārskats par 1920. gadu, 24.02.1921. Ibidem, 4578-4-208, 4. lp.
- ⁶⁴ Iekšlietu ministrijas Veselības departamenta Sanitār-Statistiski-Epidemioloģiskās nodaļas darbības pārskats, 30.07.1921. Ibidem, 4578-4-209, 2. lp.
- ⁶⁵ Iekšlietu ministrijas Veselības departamentam no Valkas apriņķa priekšnieka, 23.12.1920. Ibidem, 4578-4-489, 1. lp.
- ⁶⁶ Veselības departamenta Epidem. statist.-sanitar. nodaļas darbības pārskats par laiku no 1/IX 1921. g. līdz 1/XI 1922. g., 17.11.1922. Ibidem, 4578-4-210, 7. lp.
- ⁶⁷ Protokols par studentu Roguli, 10.05.1921. Ibidem, 4578-4-511, 55.–56. lp.
- ⁶⁸ Protokols par Rēzeknes slimnīcas nodošanu Sarkanajam Krustam 1932. gada 29. oktobrī, 29.10.1932. Ibidem, 4578-4-118, 25. lp.
- ⁶⁹ Iekšlietu ministrijas Veselības departamentam, 29.09.1920. Ibidem, 4578-4-467, 61. lp.
- ⁷⁰ SĪLIS, Veselības departaments, 351. lpp.
- ⁷¹ Iekšlietu ministrijas Veselības departamenta Slimnīcu un kūrortu nodaļas darbības pārskats, 15.06.1921. LNA LVVA, 4578-4-208, 28. lp.
- ⁷² SĪLIS, Veselības departaments, 351. lpp.
- ⁷³ Valsts slimnīcas Strenčos darbības pārskats par laiku no 18/XI 1918 – I/IV 1924, 08.06.1924. LNA LVVA, 4578-4-207, 2. lp.
- ⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Veselības departamentam, 25.03.1925. LNA LVVA, 4578-4-204, 70. lp.

⁷⁶ Administratīvi un sociālekonomiski problēmi attiecībā uz Ķemeriem. In: Latvijas Ārstu Žurnāls, 01.01.1929., 143. lpp.

⁷⁷ Ibidem.

SUMMARY

The 20th century was a very dynamic time in the history of Latvia – revolutions, wars, proclamation of independence, occupation and, finally, regaining of independence. A human has always been at the centre of all these events, and one of the most important factors in a person's life at all times is health. Consequently, healthcare is always a pressing topic. In recent years, not only Latvia, but also other countries worldwide have continued to seek the path toward better and modern healthcare. Moreover, it is the healthcare industry that is important to every member of society, without exception.

After the declaration of independence, the new Latvian state was faced with very important domestic and foreign policy tasks. Indisputably, 1919 stands among the most significant years in the history of Latvia, first of all, due to the military aspect – the Latvian War of Independence became one of the most decisive events, as the liberation of Latvia was the primary task of the Provisional Government. The imperative domestic policy tasks included health care and protection. The situation in Latvia at that time was politically unstable, and since World War I people had to contend with the spread of contagious diseases and food shortages. As a result, the newly established Health Department of the Ministry of the Interior became the principal institution in the management of health care in Latvia.

The First World War and the Latvian War of Independence constitute a very intense period in the history of Latvia, which influenced the political, social and economic situation, and thus also the sphere of health care. The status of health care in Latvia as one of the most important problems in the society before the War of Independence and the proclamation of the Latvian state is supported by the fact that every government in the territory of Latvia formed its own institutions to ensure quality health care and its accessibility to civilians.

Addressing social and health care issues was an important step in improving the internal political situation in the country, which was still at war, torn by the political divisions and the general dissatisfaction of the population with the social situation. Thus, on 25 July 1919, the Department of Health was established under the Ministry of the Interior. The first head of the department was Gustavs Reinharde.

The Department of Health was assigned a number of key tasks, namely, protection of the country against the contagious diseases, which included registration and statistics of diseases, monitoring and hospitalization of patients with leprosy and venous diseases and tuberculosis patients, combating epidemics, health monitoring of all institutions and spheres – schools, industry, trade, prostitution, and corpse transport. The Department of Health was also responsible for collecting news on the development of epidemics abroad, and provided such information to foreign authorities about Latvia.

All in all, the establishment of the Department of Health during this period was not a process unique to Latvia, as similar institutions were in place during the war and

performed exactly the same functions as prior to the establishment of the Department – supervised health care. The most important task during this period was the fight against infectious diseases. In addition, it is important to note that this is a time of war when the sanitary situation in the country as a whole was very challenging, with a shortage of staff and supplies. However, the Department of Health succeeded in limiting the spread of communicable diseases at a time when there was no unified health care system in Latvia, and during this period it was able to lay the foundations for further operation of the Department of Health and establishment of the health care system in Latvia.

Latgales teātra darbība (1921–1940)

Activity of Latgale Theatre (1921–1940)¹

Laura Melne, *Mg. hist.*

Muzeja “Ebreji Latvijā” krājuma speciāliste

Skolas iela 6, Rīga, LV-1010

E-pasts: laurai.melnei@gmail.com

Īsts latviešu kultūras dzīves uzplaukums Latgalē pirmoreiz vērojams tikai pēc Neatkarības kara noslēguma, kad reģionā sāka atjaunoties mierīga dzīve. Latgalieši un pārējie latvieši, kurus Latgalē sauca par baltiešiem, arī pēc kopīgas valsts nodibināšanas cits citam bija diezgan sveši gan kulturālā, gan saimnieciskā ziņā. Viens no līdzekļiem, kā jaunizveidotās Latvijas valsts valdība centās tuvināt latgaliešus un pārējos latviešus, bija kultūra, un veiksmīgs piemērs bija tieši teātris. Rakstā sniegts ieskats Latgales teātra darbībā no tā izveidošanas 1921. gadā līdz slēgšanai 1940. gadā, akcentējot pārmaiņas, ko teātra attīstībā iezīmēja Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maijā realizētais valsts apvērsums.

Atslēgvārdi: Latgales teātris, Rēzekne, Latgale, kultūra, teātris.

Latvian cultural life in Latgale for the first time truly flourished only after the end of the War of Independence, as life in the region returned to normalcy. Even after the establishment of a common state, Latgalians and other Latvians referred to as the Balts in Latgale differed both culturally and economically. One of the realms whereby the government of the newly established state of Latvia tried to bring Latgalians and other Latvians together was culture. Theatre was one of the most successful examples. The present article describes activities of Latgale Theatre from its establishment in 1921 to 1940, when it was closed, highlighting the changes introduced in theatre development by the coup d'état of Kārlis Ulmanis on 15 May 1940.

Keywords: Latgale Theatre, Rēzekne, Latgale, culture, theatre.

Ievads

Latgaliešu nacionālā un arī kultūras atmoda sākās aptuveni pusgadsimtu vēlāk nekā pārējās latviešu apdzīvotajās teritorijās. Par sākotnējo tās centru kļuva Pēterburga, kur latgalieši lielā skaitā darba vai mācību nolūkos ieceļoja pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā.

Pēterburgā dzimušās idejas pakāpeniski tika izplatītas arī Latgalē, īpaši ar preses palīdzību, kas strauji uzplauka pēc drukas aizlieguma atcelšanas 1904. gadā, tomēr process bija lēns, un nevarētu teikt, ka līdz Pirmajam pasaules karam Latgalē latgaliešu kultūra būtu plaši uzplaukusi, lai gan atsevišķās jomās bija panākumi. Jāņem vērā, ka vispirms bija veiksmīgi jārealizē nacionālā atmoda, lai varētu domāt par plašāku kultūras atmodu, jo līdz pat 20. gadsimta sākumam lielai daļai Latgales iedzīvotāju bija ļoti grūti sevi definēt – cilvēki sevi identificēja kā katoļus atbilstoši reliģiskajai piederībai, nevis kā latviešus vai latgaliešus. Arī pats jēdziens “latgalietis” iesakņojās tikai Latgales nacionālās atmodas laikā.

Par īstu kultūras dzīves attīstību un uzplaukumu, ar to saprotot mākslas, mūzikas, teātra, literatūras u. c. cilvēku radošās izpausmes, Latgalē var runāt tikai pēc 1920. gada janvāra, kad tika pabeigta tās teritorijas atbrīvošana no lielnieku karspēka un sāka atjaunoties mierīga dzīve. Latgales pārstāvji lēmumu par apvienošanu ar pārējām latviešu apdzīvotajām teritorijām, no kurām tā bija nošķirta jau gandrīz trīs gadsimtus kopš Poļu-zviedru kara (1600–1629), pieņēma Latgales kongresā 1917. gada 26. un 27. aprīlī (pēc vecā stila). Realizējot šo apvienošanu, nācās saskarties ar daudzām problēmām, ko veicināja šo gadsimtu laikā izveidojušās būtiskās atšķirības, kā Romas katoļu ticības dominēšana, atšķirīgais latviešu valodas paveids, izglītības līmenis utt. Latgalieši un pārējie latvieši, kurus Latgalē sauca par baltiešiem, cits citam bija diezgan sveši gan kulturālā, gan saimnieciskā ziņā. Viens no līdzekļiem, kā jaunizveidotās Latvijas valsts valdība centās tuvināt latgaliešus un pārējos latviešus, bija kultūra. Īpaši nozīmīgu vietu ieņēma teātris – Rēzeknē tika izveidots Latgales teātris, bet Daugavpilī – Daugavpils Latviešu teātris.

Daugavpils teātra vēsturi ir pētījuši teātra zinātniece Silvija Geikina, šim

jautājumam veltīta viņas monogrāfija, kas izdota 2015. gadā.² Savukārt Latgales teātra vēsture līdz šim praktiski nav pētīta. Pat Rēzeknes vēsture kopumā ir maz pētīta, nav izdots akadēmisks apkopojošs darbs par pilsētas vēsturi, nemaz nerunājot par atsevišķu pētījumu, kurā būtu apskatīta Rēzeknes kultūras dzīve. Arī, rakstot par Latvijas kultūras dzīvi attiecīgajā laika posmā, Latgalei parasti tiek pievērsta maza uzmanība.

Šī raksta mērķis ir analizēt Latgales teātra darbību no tā izveides 1920. gadā līdz slēgšanai 1940. gadā, akcentējot pārmaiņas, ko teātra attīstībā iezīmēja Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maijā realizētais valsts apvērsums.

Latviešu teātra aizsākumi Latgalē

Latviešu teātra pirmsākumi Latgalē datējami vairākas desmitgades vēlāk nekā pārējā Latvijas teritorijā. Taču teātris pilnīgi svešs šī novada iedzīvotājiem nebija – tieši Daugavpilī 19. gadsimta 50. gados pilsētas cietokšņa galvenais inženieris pulkvedis Nikolajs Hagelstroms (1812–1883) nodibināja pirmo krievu teātri mūsdienu Latvijas teritorijā.³ Teātris pat devās viesizrādēs uz Rīgu, kur tolaik vēl nebija organizēta krievu teātra.⁴ Teātra zinātniece S. Geikina norāda, ka, visticamāk, lielākajai daļai Daugavpils iedzīvotāju šī teātra eksistence ir bijusi vienaldzīga, to pamatā apmeklējuši armijas cilvēki, kas dienējuši Daugavpils cietoksnī.⁵ Ar garnizonu saistīta arī pirmā izrāde Daugavpilī latviešu valodā – Ādolfa Alunāna “Icīgs Mozes”, kas 1875. gadā uzvesta latviešu virsnieka Lapiņa dzīvoklī.⁶ Tomēr regulāra latviešu teātra tradīcija šajā pilsētā neizveidojās līdz pat Latvijas kļūšanai par neatkarīgu valsti. Tā kā 1897. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka tikai 2% Daugavpils iedzīvotāju bija latvieši,⁷ to var uzskatīt tikai par likumsakarību.

Otras lielākās Latgales pilsētas, Rēzeknes, iedzīvotāji ar teātra mākslu sāka iepazīties tikai 20. gadsimta sākumā. Par pirmo amatieru teātra izrādi Rēzeknē tiek uzskatīta 1907. gada 27. decembrī Pēterburgas latgaliešu uzvestā Rūdolfā Blaumaņa luga “Zagli” latgaliešu valodā.⁸ Pēterburgā 1903. gadā tika izveidota Latvišu Muzikālisko bīdreiba. Tās galvenais mērķis bija latviskā gara un latgaliešu valodas saglabāšana caur muzikālo un teātra kultūru, savukārt pamatuzdevums – nepieļaut latgaliešu pārkrievošanu un pārpoļošanu kā Pēterburgā, tā arī dzimtenē. Lai biedrību būtu iespējams reģistrēt, nosaukumā tika izcelts muzikālais novirziens.⁹ Pakāpeniski biedrība kļuva par latgaliešu nacionālās atmodas centru, aktīvi darbojās kultūras dzīvē, rīkoja koncertus un teātra izrādes. Tika iestudēti gan latviešu un krievu autoru darbi, gan arī pašu latgaliešu kultūras darbinieku sarakstītās oriģināllugas. Paralēli kultūras darbībai lielākā slepenībā tika diskutēts arī par Latgales un visas latviešu apdzīvotās teritorijas nākotnes iespējām.¹⁰ Noprotams, ka Pēterburgas latgaliešu izrādē redzētais atstājis spēcīgu iespaidu uz vietējiem iedzīvotājiem, mudinot tos aktivizēties un organizēt pašiem savu kultūras dzīvi. Latgaliešu laikraksts “Drywa” diezgan regulāri rakstīja par kultūras dzīvi Rēzeknē. Viena no pirmajām tajā publicētajām vēstīm par šo tematu ir saistīta ar 1908. gada 10. novembri Rēzeknes Labdarīgās biedrības sarīkoto “latvisko vakaru”, kurā koris izpildījis tautasdziesmas, kā arī nospēlēja luga “Ubagi”. Laikrakstā uzsvērts, ka “vakars, kā vienmēr Rēzeknes latviskie vakari, atstāja ļoti labu iespaidu”.¹¹ Tomēr kultūras dzīvei Latgalē trūka pieredzējušas publikas. Laikraksts “Drywa” raksta, ka zemnieki, kas vēro izrādi, tās laikā mēdz runāt, smieties nevietā, kā arī siltajā zālē nenogērbj virsdrēbes, turpinot “svist kažokos”.¹² “Drywas” autori gan šos cilvēkus nenosoda, jo apzinās, ka vārdi “teātra izrāde” un “koncerts”

Latgalē zināmi vien aptuveni divus gadus.¹³ Skaidrs, ka gan izrāžu skatītāji, gan aprakstītāji presē vēl nemaz necentās vērtēt to māksliniecisko kvalitāti vai aktierspēli, bet vairāk domāja par emocijām un dzīves pamācībām, ko tās sniedza. Piemēram, par R. Blaumaņa “Indrāniem” “Drywa” rakstīja, ka tā būs izrāde, kas “ne vienam klausītājam izspiedīs asaras no acīm, kad ieraudzīs, kā slikti var apieties dēls un vedekla ar saviem vecākiem vecumā”.¹⁴

Kultūras dzīves organizēšanu Rēzeknē uzņēmās latgaliešu sabiedrisko darbinieku Nikodema Rancāna (1870–1933) un Ontona Skrindas (1881–1918) nodibinātā Rēzeknes Saviesīgā biedrība. Tās paspārnē darbojās arī jaunie teātra entuziasti. 1911. gadā biedrība atvēra lielāko teātra zāli Rēzeknē, kurā bija 600 vietu.¹⁵ Turpinājās “latvisko vakaru” rīkošana ar teātra izrādēm un kora priekšnesumiem, kurus apmeklēja ne tikai pilsētnieki, bet arī tuvākas un tālākas apkārtnes ļaudis.¹⁶ Izrādes pamatā notikušas latgaliski, taču atsevišķos gadījumos spēlētas arī latviešu literārajā valodā.¹⁷ Kultūrvēsturnieks Pēteris Zeile vērtē, ka tieši Pēterburgas latgaliešu izveidotais tilts uz Latgali ir bijis nozīmīgs faktors Latgales kultūras dzīves izveidē un attīstībā, ļaujot atmodas procesā aizvien vairāk iesaistīties arī vietējiem Latgales iedzīvotājiem.¹⁸

Latviešu teātris Rēzeknē turpināja darboties arī Pirmā pasaules kara laikā,¹⁹ savukārt 1919. gada vasarā, kopā ar lieliniekiem atkāpies no Valmieras, Rēzeknē atradās un izrādes spēlēja Valmieras Padomes (zināms arī kā Strādnieku) teātris.²⁰

Latgales teātra izveide un darbība līdz 1934. gadam

Pēc Neatkarības kara noslēguma izglītības un kultūras dzīve Rēzeknē bija praktiski jāveido pilnīgi no jauna. Trūka gan nepieciešamās infrastruktūras, gan

cilvēkresursu – izglītotu kultūras darbinieku un skatītāju. 1920. gadā Latgalē tikai 49% iedzīvotāju prata lasīt.²¹ Par pirmajiem kultūras centriem reģionā kļuva izglītības iestādes un dažādas biedrības. Kultūras dzīvi Latgalē centās veicināt arī Iekšlietu ministrijas pārziņā esošais Latgales lietu departaments, kas 1920. gada pavasarī Rīgā nodibināja Latgaliešu dramatisko studiju režisora Jāņa Munča (1886–1955) vadībā.²² Laikraksts “Jaunō Straume” vēlāk rakstīja, ka studijā radušās dažādas nesaskaņas un trūcis līdzekļu, tādēļ tās darbība drīz pārtraukta.²³ Ministru kabinets 1920. gada nogalē teātra organizēšanai Rēzeknē piešķīra 150 tūkstošu rubļu pabalstu, kas gan kopumā bija pārāk maza summa, lai varētu nodibināt un organizēt teātri.²⁴ Ar 1921. gada janvāri Latgales teātra studija sāka darbu Rēzeknē. Studijā bija paredzēts lasīt lekcijas par teātra mākslas jautājumiem, kā arī veikt praktiskos darbus. Tajā varēja iestāties jebkurš interesents, mācības bija bez maksas. Uz sākot darbu, tika arī noteikts, ka audzēkņi, kuri tiks nodarbināti teātra uzvedumos, jau no paša sākuma saņems algu 1500 rubļu apmērā. Ar aktieriem tika slēgti līgumi ar stingriem noteikumiem, piemēram, neviens darbinieks nevarēja atteikties no viņam piešķirtās lomas vai dalības masu skatos, bez direktora atļaujas nedrīkstēja piedalīties pasākumos ārpus teātra. Tāpat tika noteikts, ka aktieriem lugas teksts jāzina no galvas ne vēlāk kā pēc sestā mēģinājuma.²⁵ Teātra administratora pienākumus pildīja Vladislavs Rubuļš (1887–1937), bet studiju un teātri vadīja no Rīgas ataicinātais aktieris Kārlis Hamsters (1892–1923).²⁶ 1921. gada 10. aprīlī, piedaloties valdības pārstāvjiem, notika Latgales teātra atklāšana ar Morisa Māterlinka (*Maurice Maeterlinck*) lugu “Mosa Beatrisa”. Kāds apmeklētājs laikrakstā “Latgolas Vārds”, aprakstot šo notikumu, secinājis, ka aktierspēle bijusi apmierinoša, taču teātra vadošais gars

neatbilstot Latgalei – latgaliešu dvēselei esot svešas futūrisma idejas.²⁷ Tas saistīts ar izrādes dekorācijām, kur Jēzus un citu svēto tēli uzzīmēti atbilstoši aktuālajām modernisma tendencēm, kas Latgalē tika uztvertas kā mākslas kropļošana.²⁸ Izrādes dekorāciju autors pēc Romana Sutas (1896–1944) skicēm bija Erasts Šveics (1895–1992), kuram palīdzēja rēzekniecis, par pirmo profesionālo latgaliešu mākslinieku uzskatītais Francisks Varslavāns (1899–1949).²⁹ Jau 1921. gada maijā pēc personīga konflikta ar V. Rubuļu darbu pameta K. Hamsters,³⁰ bet drīz vien atļūgumu iesniedza arī V. Rubuļš.³¹ Lai gan teātris centās turpināt darbu, plānoja iestudēt “Pūt, vējiņi” un “Raudupieti”, tomēr 28. augustā presē parādījās paziņojums, ka Latgales teātris pārtraucis savu darbību līdzekļu trūkuma dēļ.³²

1921. gada beigās Latgales teātra administrāciju savā pārziņā pārņēma Latvijas Kultūras veicināšanas biedrības Rēzeknes nodaļa, kurai Ministru kabinets bija piešķīris 500 tūkstošus rubļu, lai tā visus Latgales dramatiskos pulciņus apvienotu vienā Latgales teātrī.³³ Rēzeknē tika izveidota šī teātra nodaļa, kas pirmo izrādi – jau iepriekš iecerēto Raiņa lugu “Pūt, vējiņi” Jāņa Plūmes (1889–1930) režijā – uzveda 1922. gada 7. janvārī. Par izrādi saglabājušās samērā labas atsauksmes. Tā esot izcēlusies ar labu kādreizējās Latgales Teātra studijas audzēkņu aktierspēli un skaistiem kostīmiem, problēmas radījusi vien zāles sliktā akustika.³⁴ Skatītāju interese gan nesot bijusi liela, izrādes tikušas spēlētas ne vairāk kā divas vai trīs reizes.³⁵ Īpaši audzis vēl nebija arī skatītāju kultūras līmenis, jo ugunsdzēsēju biedrības priekšnieks 1922. gada maijā Latgales teātra pārzinim lūdzis zālē uz abām sienām izkārt plakātu lieliem burtiem latviešu un krievu valodā, ka tajā smēķēt aizliegts, citādi publika ignorējot aizrādījumus un aizbildinoties, ka atšķirībā no kinoteātra nekāda aizliedzoša

uzraksta zālē neesot.³⁶ Teātra pāriešana biedrības pakļautībā gan neuzlaboja tā finansiālo stāvokli, joprojām bija problēmas ar algu izmaksu, tomēr, kā liecina Latgales teātra aktiera un režisora Antona Varslavāna (1904–1990) atmiņas, tas turpināja darboties līdz 1924. gadam, režisori J. Plūme un Edgars Podiss (1898–1969) kopumā iestudēja 18 izrādes.³⁷

Pēc iepriekšējās organizācijas panīšanas teātri Rēzeknē turpināja attīstīt 1923. gadā nodibinātā Rēzeknes Latviešu biedrība. Tā tika izveidota kā organizācija, kas apvienoja t. s. “baltiešus” jeb latgaliešu valodā nerunājošos, pamatā luterticīgos pilsētas iedzīvotājus. Biedrība izveidoja savu bibliotēku, dāmu komiteju un kori, organizēja koncertus un citus kultūras pasākumus. Pārskatā par Rēzeknes Latviešu biedrības darbu 1924. gadā minēts, ka tās dramatiskais teātris E. Podisa un V. Zāģera vadībā uzvedis 10 izrādes, no kurām divas bijušas ļoti nopietni sagatavotas,³⁸ bet 1925. gadā bija paredzēts iestudēt 33 (!) lugas.³⁹ Biedrības valdes sēdē 1924. gada 14. decembrī tika nolemts dibināt patstāvīgu teātri, kuru pārvaldītu teātra padome, kas sastāvētu no trīs biedrības valdes locekļiem un diviem aktieru trupas pārstāvjiem.⁴⁰ Rēzeknes Latviešu biedrības dramatiskais teātris pastāvīgu darbību sāka 1925. gada 26. janvārī ar Frīdriha Šillera (*Friedrich von Schiller*) traģēdiju “Mīla un viltus”. Teātra padomi vadīja Pēteris Zadvinskis (1891–1965), savukārt par režisoriem tika uzaicināti vietējie teātra darbinieki E. Podiss un V. Zāģers.⁴¹ Visticamāk, plānotās 33 lugas netika iestudētas, taču vismaz gada sākumā regulāri notika jaunie iestudējumi: februārī tika uzvesta M. Māterlinka “Monna Vanna”,⁴² martā Visvalža “Vecais Vicups”,⁴³ kā arī martā teātris ar R. Blaumaņa joku lugu “No saldenās pudeles” viesojās Zilupē.⁴⁴ 1925. gada oktobrī biedrības valde nolēma veidot sadarbību ar Rēzeknes Valsts skolotāju institūtu, lai

tā paspārnē organizētu teātra studiju.⁴⁵ 28. novembrī institūta telpās tika atklāta Rēzeknes teātra mākslas studija aktiera un režisora Viļa Segliņa (1882–1961) vadībā. Par studijas mērķi tika izvirzīts sagatavot izglītotus skatuves darbiniekus, lai nākotnē varētu izveidot patstāvīgu Rēzeknes dramatisko teātri.⁴⁶ Tomēr lielie plāni ātri piedzīvoja neveiksmi – jau 1926. gada 19. februārī biedrības padomes sēdē tika nolemts teātri finansiālu apsvērumu dēļ likvidēt.⁴⁷

1926. gada 24. oktobrī Rēzeknē pirmskara Latgales teātra telpās ar V. Segliņa iestudēto izrādi “Indrāni” tika atklāts tautas nams jeb Latgales “Tautas pils”.⁴⁸ Par to atbildību bija uzņēmusies speciāli šim mērķim nodibināta biedrība “Latgolas Tautas pils”. Pēc tautas nama atklāšanas tieši šīs biedrības rokās koncentrējās nozīmīgākie Rēzeknes kultūras dzīves notikumi, “Tautas pils” telpās notika svarīgākie pasākumi, biedrības paspārnē nonāca arī Latgales teātris, kuru pārvaldīja biedrības teātra komisija ar Rēzeknes Valsts skolotāju institūta direktoru Kārli Dāvi (1886–1942) priekšgalā.⁴⁹ Kā savās atmiņās raksta aktieris A. Varslavāns, biedrības telpas kultūras pasākumu rīkošanai līdz pārbūvei 1928.–1929. gadā neesot bijušas kultūras pils vārda cienīgas, raksturojot ēku kā “šķūnim līdzīgu sarkanu ķieģeļu māju”.⁵⁰ Garīdznieks Jānis Velkme (1876–1962), kurš biedrības pirmsākumos bija tās kassieris, norādījis, ka ēka sastāvējusi tikai no četrstūrainas teātra telpas un garderobes.⁵¹ Telpas bijušas šauras un neglītas, skatuve iekārtota primitīvi, bet ģērbtuves un grimētavas zem skatuves atgādinājušas putekļainu, ledusaukstu pagrabu.⁵² Pirmo pirmizrādi “Latgolas Tautas pils” pakļautībā teātris piedzīvoja jau 1926. gada 14. novembrī. Tā bija izrāde “Ziemeļu varoņi”, kas tika spēlēta latviešu literārajā valodā.⁵³ Pirmajā sezonā jaunajā ēkā vienu izrādi vidēji bija apmeklējuši 257 skatītāji, naudas izteiksmē tā ienesa 176 latus.⁵⁴

Vēlāk gan šī sezona tika vērtēta kā kopumā ne visai veiksmīga,⁵⁵ arī izrāžu apskati presē liecina, ka problēmas bijušas gan ar repertuāra izvēli un aktierspēles kvalitāti, gan skatītāju uzvedību, jo izrāžu laikā nav tikušas slēgtas zāles durvis un skatītāji skaļi meklējuši savas vietas starp nenumurētajiem krēsliem.⁵⁶ Latviešu literārajā valodā rakstošā prese pārmeta teātrim arī valodas kropļošanu, jo aktieriem “baltiešiem” nācās runāt latgaliski. Kā par izrādi “Uguni” rakstīja “Daugavas Vārds”: “*Ja Blaumanis redzētu tādu kropļošanu, liekas, viņš kapā apgriezto uz otriem sāniem.*”⁵⁷

1927. gada rudenī teātris presē publicēja sludinājumu, aicinot pieteikties aktierus, jo tika plānots organizēt pastāvīgu, atalgotu aktieru truppu.⁵⁸ Pastāvīgu mēnešalgu gan saņēma tikai režisors, dekorators un četri aktieri, pārējiem vairāk nekā 15 aktieriem pienācās honorāri. Vēl teātri darbojās 26 studisti.⁵⁹ Jau pēc mēneša tika atklāta teātra sezona ar Ā. Alunāna lugas “Kas tī taidi, kas dzidoja” iestudējumu jaunā režisora Voldemāra Ābrama (1891–1956) režijā, un presē kopumā tas tika vērtēts atzinīgi.⁶⁰ Latgales teātris savā repertuārā atgriezās pie izrāžu iestudēšanas latgaliski. Viens no retajiem gadījumiem, kad iestudējumā skanēja latviešu literārā valoda, bija 1927. gada 18. novembrī uzvestie fragmenti no Raiņa poēmas “Daugava”, kam valsts svētku pasākumā sekoja komēdija “Čarļa krystamote” latgaliešu valodā.⁶¹ Komēdija gan izpelnījās latgaliešu preses kritiku, jo neatbilda to izpratnei par labu humoru – teātrim esot jāveicina kultūra, nevis jāuzved šāda limeņa komēdijas.⁶² Mazāk kritiski 18. novembra pasākumu vērtēja Rēzeknes kājnieku pulka virsleitnants Gustavs Rauskiņš (1902–1979) laikrakstā “Latvijas Kareivis”. Viņu gan neapmierināja dažu aktieru sniegums, F. Varslavāna veidotās dekorācijas, kā arī sliktā dzirdamība, bet kopumā “Čarļa krystamote” šķitusi pieņemama.⁶³ Pārmetumi par nepareizi

izvēlētu repertuāru nebija retums arī teātra turpmākajā darbībā. Tomēr 1928. gadā laikrakstā “Zemnika Ziņas” teātra darbība kopumā vērtēta kā samērā profesionāla. Raksta autors arī aicināja teātri biežāk apmeklēt Latgales lauku centrus, ļaujot tiem iepazīt “īstu teātri” (tas gan jau notika, piemēram, 12. februārī Latgales teātris viesojās Viļānos),⁶⁴ kā arī izteica nožēlu par nepietiekamo teātra finansiālo nodrošinājumu.⁶⁵ No 1927. gada līdz 1929. gadam par Latgales teātra dekoratoru strādāja arī mākslinieks Alberts Filka.⁶⁶ Vēlāk savās atmiņās A. Varslavāns, vērtējot sava brāļa F. Varslavāna un A. Filkas veidotās dekorācijas, norādījis, ka tiem laikiem un apstākļiem tās bijušas labas, lai gan abiem gleznotājiem kā ainavistiem labāk padevušies dabas skati, nevis interjeri.⁶⁷ 1928. gada februārī V. Ābrams iestudēja R. Blaumaņa darbu “Pazudušais dēls” latgaliski, savukārt martā pirmizrādi piedzīvoja iestudējums “Slavas tirgotāji” latviešu literārajā valodā. Laikraksts “Pēdējā Brīdī” abām izrādēm veļtija recenzijas. “Pazudušais dēls” kopumā vērtēts labi, kā nepārliciecināšu savā lomā atzīstot vien F. Varslavānu, bet reizē arī piebilstot, ka izrādes latgaliešu valodā teātri tiekot apmeklētas maz.⁶⁸ Savukārt “Slavas tirgotāju” iestudējums tika izteikti slavēts, norādot uz režisora V. Ābrama spēju vest teātri uz progressa ceļa.⁶⁹ Tomēr režisora un teātra ceļi šķīrās. Nākamajos divos gados V. Ābrams, kurš tolaik strādāja Valmierā, apsvēra iespēju atgriezties Rēzeknē un vairākkārt lūdza Latgales teātra vadībai atļauju iestudēt kādu izrādi vai pat strādāt kā pastāvīgam režisoram, jo viņa domas aizvien kavējoties pie Rēzeknes, kur bijusi tik patīkama strādāšana,⁷⁰ tomēr tas nenotika. Sezonu Latgales teātris noslēdza ar komēdiju “Buridana ēzelis”, kuru iestudēja režisors E. Podiss. Presē izrāde raksturota kā īpaši izdevusies, un arī visa sezona nosaukta par būtisku soli uz priekšu teātra attīstībā.⁷¹ 1928. gadā Latgales teātris no

Kultūras fonda saņēma 30 tūkstošus latu.⁷² Līdzīgu summu Kultūras fonds tam atvēlēja arī nākamajos gados, bet 30. gadu sākumā tā pakāpeniski saruka.

1928. gadā “Tautas pils” pārbūves dēļ izrādes reizēm nācās spēlēt Rēzeknes garnizona virsnieku kluba telpās, kā arī izbraukumos laukos.⁷³ Pēc arhitekta Pāvela Pavlova projekta pārbūvētajā ēkā, kuras pirmajā stāvā atradās teātra zāle ar plašu foajē, Latgales teātris atgriezās 1928. gada nogalē, kad E. Podiss uzveda Hermaņa Zūdermaņa (*Hermann Sudermann*) drāmu “Dzimtene”.⁷⁴ Tika arī paziņots par dramatiskās mākslas studijas izveidi, tā nākamajā vasarā tika atklāta, un to vadīja mākslas pedagogs Zeltmatis (Ernests Kārklīņš) (1868–1961).⁷⁵ Kursos piedalījās aptuveni 40 cilvēku.⁷⁶ Tāpat šajā laikā teātris solīja ne tikai doties viesizrādēs uz laukiem, bet arī ar padomjiem, dekorācijām un rekvizītiem palīdzēt lauku teātriem.⁷⁷ G. Rauskiņš, kurš tolaik “Latvijas Kareivī” samērā labvēlīgi aprakstīja teju visas Latgales teātra izrādes, pēc sezonas beigām aicināja teātri vairāk iestudēt latviešu autoru darbus, kā arī apdomāt izrāžu iestudēšanu latviešu literārajā valodā.⁷⁸ Pēc jaunās ēkas atklāšanas režisors un pedagogs Zeltmatis darbu Rēzeknē pameta, režisora pienākumus liekot pārņemt E. Podisam.⁷⁹ 1930. gada sākumā teātri tika uzvesta Raiņa luga “Pūt, vējiņi”, kas izpelnījās labas atsauksmes presē.⁸⁰ Kopumā 1929./1930. gada sezonā tika iestudētas septiņas lugas,⁸¹ izrādes kopā apmeklēja 9000 skatītāju, notika arī četras viesizrādes: Varakļānos, Zosnā, Bērzgalē un Ludzā.⁸²

1930./1931. gada sezonu Latgales teātris atklāja ar R. Blaumaņa komēdiju “Nu soldonos buteles” teātra jaunā režisora Ēriha Lauberta (1878–1931) iestudējumā,⁸³ tam sekoja tobrīd Latvijā iecienītā Hugo Raudsepa (*Hugo Raudsepp*) komēdija “Morteņcīms” Ē. Lauberta režijā ar teātra labāko aktieru piedalīšanos.⁸⁴ Ē. Lauberta vadībā

darbojās arī teātra dramatiskā studija, kur tika pasniegta gan aktiermāksla, gan nepieciešamības gadījumā latgaliešu izloksne.⁸⁵ Ē. Lauberts pats bija autodidakts, aktierspēli un režiju apguvis 20. gadsimta pirmajā desmitgadē.⁸⁶ Pirms ierašanās Rēzeknē Ē. Lauberts strādāja Daugavpils Latviešu teātri, kur viņam bijušas regulāras nesaskaņas ar teātra vadību un administrāciju, tāpēc teātra zinātniece S. Geikina grāmatā par Daugavpils teātri izteikusi pieņēmumu, ka režisors Rēzeknē vēlēties “sākt visu no jauna”, izveidojot stabilu aktieru truppu.⁸⁷ Ē. Laubertam savās atmiņās labus vārdus veltījis A. Varslavāns, rakstot, ka viņu “bija iemīlojis viss kolektīvs kā reti talantīgu mākslinieku, prasmīgu pedagogu un smalkjūtīgu cilvēku”,⁸⁸ savukārt vēlāk pazīstamais latgaliešu rakstnieks Antons Rupainis (1906–1976), kurš tolaik mācījās Latgales teātra studijā, atmiņās norādījis, ka tieši Ē. Lauberts pirmais nostādījis Latgales teātri limenī, kuru var saukt par mākslu.⁸⁹ Diemžēl teātra attīstību būtiski ietekmēja tā režisora Ē. Lauberta pēkšņā nāve 1931. gada jūlijā.⁹⁰

1931./1932. gada sezona tika atklāta ar Annas Brigaderes lugas “Kod sīvas spākojās” iestudējumu E. Podisa režijā – viņš uz laiku bija uzņēmies teātra režisora pienākumus. Pirmizrādē esot bijis vairāk skatītāju nekā iepriekš, un tas licis cerēt uz veiksmīgu teātra nākotni, lai arī atsauksmes par iestudējumu presē nav viennozīmīgas.⁹¹ E. Podisa mākslinieciskajā vadībā teātris strādāja visu sezonu, savukārt 1932. gada rudenī Latgales teātris sagaidīja ar būtiskām pārmaiņām. Vēlmi kļūt par Latgales teātra režisoru bija izrādījuši divi pretendenti: Daugavpils teātra aktieris Jānis Geidāns (1889–1965) un bijušais Dailis teātra aktieris Jānis Priede (1907–1948). Biedrības valde nolēma režisora amatā pieņemt J. Priedi,⁹² papildinājies bija arī aktieru sastāvs. Par pirmo J. Priedes iestudēto izrādi kļuva Irmas Bračas luga “Valni”. Presē vislielāko kritiku izpelnījās aktieru latgaliešu valoda, kas tika

raksturota kā izkropļota.⁹³ Publikas atzinību neguva arī J. Priedes iestudējums “Bej’ maņ vīnas rūzes dēļ”, kam dekorācijas veidoja mākslinieks Arvīds Zirnis.⁹⁴

1933. gadā Latgales teātris nodibināja dramatisko studiju bijušā Nacionālā teātra režisora Ernesta Feldmaņa (1889–1947) vadībā.⁹⁵ Šajā gadā teātri ne tikai kārtējo reizi mainījās režisors, bet arī tika uzlabota un modernizēta skatuves iekārta.⁹⁶ Sezonu teātris atklāja ar Jēkaba Janševska romāna “Laimes bērns” iestudējumu, kurā bija iesaistīti vairāk nekā 60 dalībnieki: aktieri, studijas audzēkņi, dejotāji, koris un orķestris. Izrādes apskatā laikrakstā “Rīgas Vēstnesis” īpaši izcelti aktieri E. Podiss, Vera Podiss, aktieris un režisors E. Feldmanis un Konstantīns Skangels.⁹⁷ Tam sekoja Osipa Dimova komēdija “Savu skumju dziedonis”. Interesanti, ka, aprakstot šo komēdiju, presē izcelts tās vēstījums ebrejiem un atzīts, ka tas esot teātra vadības komerciāli veiksmīgs solis, piesaistot sev vietējo ebreju publiku.⁹⁸ 1934. gadu Latgales teātris iesāka ar Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*) lugas “Spītnieces precības” iestudējumu, kas tika izrādīts ne tikai Rēzeknē, bet arī Jaunlatgalē, Varakļānos un Viļānos.⁹⁹ Tāpat 1934. gada sākumā Latgales teātris pirmoreiz viesojās Daugavpilī,¹⁰⁰ kur latviešu teātris darbojās kopš 1921. gada un ātri bija izveidojies par krietni profesionālāku kolektīvu, 20. gados vairākkārt viesojās arī Rēzeknē. Liela daļa 1933./1934. gada sezonas Latgales teātra izrāžu tika spēlētas latviešu literārajā valodā, savukārt atgriešanās pie iestudējumiem latgaliski notika 1934. gada martā, kad pirmizrādi piedzīvoja M. Māterlinka luga “Marija Magdaļa”. Presē gan atkal tika kritizēta aktieru izruna, tāpat secināts, ka ar atgriešanos pie vietējās runas nav pieticis, lai izdotos palielināt apmeklētāju skaitu.¹⁰¹ Šo laiku teātri A. Varslavāns atminas kā smagu gan līdzekļu trūkuma un profesionālu aktieru piesaistes (jo izrādes pamatā tika spēlētas

latgaliski), gan arī seklā repertuāra dēļ, tomēr paralēli tam teātri auguši vairāki talantīgi aktieri, pie kuriem viņš pieskaitīja arī sevi. Turklāt A. Varslavāns un Helēna Apine (Leitāne) 1933. gadā bija devušies uz Rīgu, kur mācījušies Mihaila Čehova (*Mihail Chehov*, 1891–1955) un Viktora Gromova (*Viktor Gromov*, 1899–1975) aktieru skolā.¹⁰² Šī iespēja viņiem radās pēc tam, kad pēc Latgales teātra aktieru ielūguma M. Čehovs un V. Gromovs bija ieradušies Rēzeknē ar plašu teātra programmu. 1934. gadā, kad teātra darbība pakāpeniski sāka nostiprināties, tika nolemts atteikties no deju rīkošanas pēc izrādēm, ko prese vērtēja kā mākslas uzvaru pār izklaidi.¹⁰³ Mākslinieks Arvīds Egle, kurš veidojis vairāku Latgales teātra izrāžu dekorācijas, 1933. gadā radīja arī tā emblēmu – skatuvi ar liesmu centrā.¹⁰⁴

A. Rupainis savās atmiņās norāda, ka esot grūti vērtēt aktieru profesionālās spējas, jo Latgalē vēl nav bijis neviena īsta mākslas recenzenta. Laikrakstos reizēm nodrukātos izrāžu aprakstus aktieri neesot uztvēruši nopietni. Pats A. Rupainis no Latgales teātra aktieriem īpaši izceļ Annu Klincāni (?–1935), nosaucot aktrisi par Latgales Daci Akmentiņu. Viņa bijusi apveltīta “*ar reti labām aktrises dāvanām un [...] ilgus gadus ar saviem skatuves tēliem valdzināja teātra skatītājus*”.¹⁰⁵ A. Klincāni kā teātra vadošo aktrisi kopā ar E. Podisu un K. Skangeli nosaucis arī A. Varslavāns.¹⁰⁶ 9. Rēzeknes kājnieku pulka administratīvās daļas virsnieku E. Podisu var uzskatīt par vienu no Latgales teātra balstiem teju visu tā darbības laiku – gan atveidojot lomas, gan iestudējot izrādes.

Latgales teātra darbība (1934–1940)

Daudzviet pētījumos un atmiņās norādīts, ka tieši ar 1935. gadu Latgales teātra darbību var sākt dēvēt par nopietnu un

profesionālu. Tomēr var secināt, ka pamati izaugsmei jau bija ielikti iepriekš – līdz ar režisora E. Feldmaņa stāšanās amatā, viņa paveiktais jau 1934. gadā tika atzinīgi novērtēts latgaliešu presē.¹⁰⁷

Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma teātru darbību kontrolēja Sabiedrisko lietu ministrijas Sabiedriski kulturālā departamenta Kultūras un mākslas nodaļa. Ar to bija jāaskaņo praktiski visas svarīgākās teātru darbības – gan vadības izvēle, gan līgumu slēgšana ar personālu, gan arī mākslinieciskie jautājumi (piemēram, pirms katras sezonas teātriem bija nodaļai jāiesniedz plānoto lugu teksti, lai varētu saņemt atļauju tās iestudēt).¹⁰⁸ Jau 1934. gada rudenī laikrakstā “Rīts” nodrukātajos teātra jaunās sezonas plānos tika norādīts – “*lai stiprinātu nacionālismu un latvisko domu, teātris lielāku vērību piegriezīs latviešu nacionāliem darbiem*” un izrādes izrādīs tikai latviešu literārajā valodā, tā stiprinot vienību Latgalē.¹⁰⁹ Tomēr šajā pašā laikā Mākslas padomē bija izskanējusi ideja par Rēzeknes un Daugavpils teātra apvienošanu. Latgales teātra priekšsēdētājs Jezups Bekers izglītības ministram šajā jautājumā nosūtīja vēstuli, norādot, ka Rēzeknes teātris ir vecāks nekā Daugavpils, bet līdz šim tam ir veicies mazāk, jo trūcis profesionālu spēku, tāpēc daudz ticis spēlēts izloksnē, nevis literārajā valodā. Turklāt tagad Latgales teātris sācis pakāpeniski attaisnot savu nosaukumu un ar izrādēm apkalpot visu Latgali, nevis tikai Rēzekni. Ja teātrus apvienotu, vairs nebūtu iespējams apbraukāt Latgales laukus. Latgalē vairāk nekā citur Latvijā nepieciešams attīstīt **latviešu** kultūru, un nacionālisms “*vislabāk propagandējams no skatuves, kura tieši iedarbojas uz tautu*”.¹¹⁰ Politiskās policijas pārvaldes ziņojumi liecina, ka Latgales teātra likvidēšana netika apsvērta, jo K. Ulmaņa vēlēšanās esot bijusi, lai tas turpina pastāvēt un ir “*latviešu “alma mater”*” Latgalē.¹¹¹ Latgales teātris bija vismazākais no pieciem Latvijas provinču teātriem

līdzās Jelgavas, Liepājas, Daugavpils, Valmieras un Ventspils teātrim.¹¹² No Kultūras fonda tas katru gadu saņēma 14–20 tūkstošus latu.¹¹³

Pārmaiņas notika arī Latgales teātra vadībā – 1935. gada 24. februārī tika pieņemts lēmums par Rēzeknes Latviešu biedrības un latgaliešu kultūras biedrības “Latgolas Tautas piļš” apvienošanu. Apvienots tika arī to nosaukums – Rēzeknes latviešu biedrība “Tautas piļš”. Šis process presē tika atspoguļots kā saprašanās starp latviešiem, kas jau notikusi visā Latgalē, un apvienošanās “*stiprās latviskās vienības, lai veiktu paliekošu darbu valsts un tautas labā*”.¹¹⁴ Jaunajos biedrības statūtos kā tās mērķis tika norādīts “*pulcināt ap sevi latviešus, kas kopdarbības ceļā vēlas stiprināt mīlestību un uzticību savai tautai un Tēvijai, nest gara gaismu sev un līdztautiešiem un kalpot latvju tautas vienības idejai*”.¹¹⁵

1935./1936. gada sezonā teātra kolektīvu papildināja nozīmīgi papildspēki – tajā ienāca arī vēlāk zināmā Dailes teātra aktrise Alma Ābele (1907–1984) un viņas vīrs aktieris un režisors Nikolajs Krauklis (1900–1945).¹¹⁶ Viņi abi uz Latgales teātri pārgāja no Jelgavas teātra, jo Rēzeknē par režisoru strādāja A. Ābeles kādreizējais pedagogs E. Feldmanis.¹¹⁷ Līdzīgi gadu iepriekš cerībā izveidot spēcīgu aktieru ansambli E. Feldmanis uz Rēzekni bija uzaicinājis arī Kārli Locenieku un Jāni Lūsēnu no Liepājas, Elzu Tauriņu un Gustavu Amolu no Jelgavas.¹¹⁸ Pats pieredzējušais aktieris un režisors E. Feldmanis pēc konflikta ar Nacionālā teātra vadību bija spiests to pamest un doties strādāt uz Rēzekni.¹¹⁹ Ilggadējais Latgales teātra aktieris un režisors A. Varslavāns savās atmiņās raksta, ka A. Ābele bijusi jau pilnīgi nobriedusi māksliniece, kura darbojusies līmeni augstāk nekā pārējie aktieri, kļūstot tiem par paraugu, kam sekot. Viņa arī bijusi ļoti prasīga pret saviem skatuves partneriem, neciešot pasivitāti to

tēlojumā.¹²⁰ 1937. gada rudenī jauno sezonu teātris sāka ar 13 štata aktieriem,¹²¹ bet 1940. gada sākumā Latgales teātri strādāja 14 aktieri un septiņi štata darbinieki, kuru skaitā nav bijis sufliera, jo katras lugas sagatavošanai bija apmēram mēnesis laika, kas deva iespēju aktieriem pašiem labi iemācīties tekstu.¹²² Aktieru darba līgumos bija noteikts laiks, cik ātri jāapgūst savas lomas teksts. Skaitot no pirmā mēģinājuma, prozas teksts bija jāapgūst četru dienu laikā, bet dzejas – septiņu.¹²³

Teātra zinātnieces Evitas Sniedzes apkopotā teātra hronika liecina, ka kopš 1934. gada katru gadu Latgales teātri iestudētas vidēji 10 izrādes.¹²⁴ Grūti spriest par šīs informācijas precizitāti, jo jau iepriekšējos teātra darbības gados hronikā nav norādītas pilnīgi visas izrādes, kuras atrodamas vēstures avotos. Arī kultūrvēsturnieks P. Zeile raksta, ka 1935./1936. gada sezonā Latgales teātri tika uzvestas 17 lugas un notikušas 106 izrādes ar kopumā 28 tūkstošiem skatītāju,¹²⁵ bet, pēc E. Sniedzes apkopotajiem datiem, šajā sezonā var saskaitīt tikai 13 izrādes, kā arī pie tām pieskaitīto karnevālu 1936. gada sākumā.¹²⁶ 30. gadu otrajā pusē Latgales teātris regulāri rikoja viesizrādes, apbraukājot gan Latgali, gan Vidzemi un tuvāko Zemgales apkārtni. Zemgalē gan teātris viesojās salīdzinoši reti, jo, kā norāda A. Varslavāns, starp Daugavpils un Rēzeknes teātri bijusi nerakstīta vienošanās par darbības zonām, kuru robeža bijusi Daugava.¹²⁷ Kopumā sezonā teātris nospēlēja ap 100 izrāžu, no kurām 25–35 notika Rēzeknē, bet pārējās – izbraukumos.¹²⁸ Ne vienmēr Latgales teātra viesizrādes bija labi apmeklētas, jo lauku iedzīvotāji, sevišķi jaunatne, vairāk bija ieinteresēti izklaides, nevis kultūras pasākumos. Viesizrāžu organizēšanu par vienu no savas darbības prioritātēm Latgales teātris izvirzīja 1935. gadā, publicējot presē aicinājumu organizācijām (garnizoniem, aizsargu nodaļām, pašvaldībām, kultūras

biedrībām, skolām u. c.) sadarboties, lai varētu laikus nodrošināt pietiekamu reklāmu uz vietas, kas veicinātu kuplāku izrāžu apmeklējumu.¹²⁹ Regulāri izskanēja pārmetumi arī Rēzeknes publikai, kas izrādes apmeklēja retāk, nekā varētu cerēt.¹³⁰

1935./1936. gada sezonu Latgales teātris atklāja ar režisora E. Feldmaņa iestudēto A. Brigaderes lugu “Princese Gundega un karalis Brusubārda”, kurā galvenajās lomās bija pieredzējušie aktieri A. Ābele un N. Krauklis, kuri šajā sezonā bija uzsākuši darbu Rēzeknē, kā arī K. Locenieks.¹³¹ Lai arī A. Varslavāns savās atmiņās slavē šo izrādi un aktierdarbu,¹³² A. Ābele vēlāk to un sevi kā Gundegu vērtēja kritiski, uzskatot, ka nav pratusi atklāt šo tēlu, tāpat lomu nav spējis iznest K. Locenieks, kuru A. Ābele raksturo kā “*labu operešu aktieri*”. Neesot izdevušies izrādes kostīmi, trūcis masu skatu dalībnieku, tāpēc pieaicināti brīvprātīgie, kas spējuši runāt tikai latgaliski, arī tehniski nav bijis iespējams realizēt režisora iecerī Žņaudzēja tēlam nolaisties no skatuves augšas.¹³³ Atzinīgāk A. Ābele vērtē Oskara Vailda (*Oscar Wilde*) “Ideālā vīra” iestudējumu, kurā viņa tēloja Čivleja kundzi.¹³⁴ Elinas Zālītes lugu “Svešas asinis” šajā sezonā iestudēja N. Krauklis, kurš pats arī tēloja vienu no galvenajām lomām. Latgaliešu presē izrāde vērtēta atzinīgi, īpaši izceļot aktieri K. Skangeli. Kritika izteikta tikai autorei virzienā par latgalieša tēlu, kurš parādīts kā “*kalps, dzērājs un melis*”.¹³⁵ Nozīmīgs bija vietējā autora A. Rupaiņa lugas “Kod pyrmī gaili dzidōja” pirmiestudējums E. Feldmaņa režijā 1935. gada 17. novembrī.¹³⁶

Viktora Hausmaņa grāmatā par A. Ābeli nedaudz ieskicētas tālaka provinces teātru aizkulisēs, piemēram, aktieri nereti uz skatuves kāpuši paši savā apģērbā, tāpēc, pārceļoties uz darbu citā pilsētā, ņēmuši līdzī daudz drēbju, jo tās vēl varēja nodevēt.¹³⁷ Tas bija atrunāts jau aktieru darba līgumā – modernajās lūgās viņiem pašiem

bija jāsagādā pienācīgi apģērbi, bet vēsturiskām lūgām kostīmus nodrošināja teātris. To, kas ir moderna luga, noteica režisors un teātra vadība.¹³⁸ Ar nožēlu A. Ābele atceras, ka Rēzeknes teātra izrādes nav tikušas fotografētas, tāpēc viņai nav saglabājušās vizuālas liecības par atveidotajām lomām.¹³⁹ To trūkums liedz izdarīt plašākus secinājumus par Latgales teātra dekoratoru darbu. Savukārt A. Varslavāns aprakstījis izbraukumu apstākļus, tie prasījuši daudz spēka un enerģijas. No Rēzeknes uz izrādei tuvāko staciju aktieri braukuši ar vilcienu, tam sekojis nereti garš brauciens ratos vai kamanās. Visi pastāvīgi bijuši neizgulējušies, jo nakšņojuši kur pagadās, reizēm turpat dzelzceļa stacijā. Atgriezušies mājās, aktieri jutušies kā nodzīti zirgi, kas no viesizrādēm nav guvuši prieku, lai arī skatītāju atsaucība bijusi jūtama. Apstākļus uzlabojis fakts, ka 1936. gadā dzelzceļa vadība pēc teātra administrācijas uzstājīga lūguma piešķīrusi teātrim savu vagonu, kas izmaksājis ļoti dārgi, bet *“uzlabojis teātra kolektīva radošās potences”*.¹⁴⁰ Problēmas bijušas arī ar viesizrāžu organizēšanu. Daudzviet bijis sarežģīti nokļūt, traucējuši katoļticīgo gavēņi, kad cilvēki neapmeklē šādus pasākumus (tas veicinājis plašāku Vidzemes apceļošanu ar viesizrādēm). Sākotnēji, lai pievilinātu skatītājus, laukos pēc izrādēm vienmēr bija jāriko *“saviesīgā dzīve”* jeb dejas. Reiz šāds pasākums Ludzas apkaimē sarīkots gavēņa laikā – tas beidzies ar vietējo iedzīvotāju uzbrukumu lauku kapelai, piekaujot tās dalībniekus un sasitot instrumentus.¹⁴¹

Nogurdinošie viesizrāžu braucieni, kā arī ģimenes apstākļi lika A. Ābelei un N. Krauklim 1936. gadā doties uz Rīgu.¹⁴² Šajā gadā uz Daugavpils teātri strādāt devās viens no spožākajiem vietējiem aktieriem, kurš gan nebija profesionāli apguvis aktiermākslu, – K. Skangels.¹⁴³

Lai gan mākslinieciskā attīstība bija jūtama, problēmas teātrim joprojām radīja

finanses. 1936. gadā Rēzeknes latviešu biedrība *“Tautas pils”* nolēma dibināt teātra padomi, kurā ar saviem pārstāvjiem piedalītos Latgales pašvaldības un organizācijas. Tās katru gadu speciālā fondā iemaksātu konkrētu summu, kas ļautu segt iespējamus teātra zaudējumus. Sākotnēji bija atsaukušās vairāk nekā 30 organizācijas, kas uzreiz ziedoja naudu vai piedāvāja telpas un darbspēku izrāžu organizēšanai. Teātra vadība uzskatīja, ka ar šādu soli tas kļūtu par istu Latgales teātri ne tikai nosaukuma ziņā, bet arī burtiski, ņemot vērā lielo viesizrāžu skaitu.¹⁴⁴ Savukārt 1937. gadā jaunievēlētais Rēzeknes latviešu biedrības *“Tautas pils”* valdes priekšsēdētāja biedrs, Rēzeknes garnizona priekšnieks pulkvedis Rūdolfs Ceplītis (1895–1941) ziedoja Latgales teātrim 1000 latu darbinieku algu izmaksai, jo tam biedrībai sācis trūkt līdzekļu.¹⁴⁵

1937. gada vasaras sākumā Latgales teātris ar izrādi *“Jēkabs Saltups”* viesojās Rīgā. Tas bija īpaši liels pārbaudījums, jo tobrīd šī luga bija arī Nacionālā teātra repertuārā. *“Jaunākās Ziņas”* vērtēja, ka arī šajos apstākļos rēzeknieši turējušies braši, lai gan, protams, aktieriem vēl esot, kur augt.¹⁴⁶

Krāšņa Latgales teātrim izvērtās 1937./1938. gada sezona, kuras kulminācija bija Raiņa lugas *“Indulis un Ārija”* uzvedums, kas tika veltīts pirmās latgaliešu teātra izrādes atcerei.¹⁴⁷ Pateicoties Kultūras fonda atbalstam, tēripi izrādei *“Indulis un Ārija”* tika izgatavoti Dailes teātra darbnīcās.¹⁴⁸ Alfrēda Alkšņa (1902–1959) iestudētā Raiņa luga uzskatāma par dārgāko Latgales teātra vēsturē, jo izmaksājusi ap 3000 latu, taču bijusi mākslinieciski spoža.¹⁴⁹ Šajā sezonā vienu izrādi vidēji noskatījušies 350 apmeklētāji.¹⁵⁰ 1937. gadā režisors E. Feldmanis, izveidojis Latgales teātri par nopietnu un profesionālu, atgriezās Rīgā.¹⁵¹ A. Varslavāns norāda, ka E. Feldmanim esot radies konflikts ar teātra administrāciju.¹⁵² Tas ir ticami, jo

jau 1935. gadā valdes sēdē tika apspriests kāds E. Feldmaņa un teātra komisijas konflikts un nolemts izstrādāt instrukciju par to, kādi ir teātra režisora pienākumi un attiecības ar teātra komisiju.¹⁵³ Jaunu galveno režisoru teātrim neiecēla, bet par tā māksliniecisko vadītāju kļuva G. Amols.¹⁵⁴ 30. gadu beigās Latgales teātri strādāja arī režisori Jēkabs Zaķis (1893–1961)¹⁵⁵ un Jānis Kļava (1892–1971).¹⁵⁶ 1938. gadā tika iecelts jauns Latgales teātra direktors – pulkvežleitnants Jānis Birzulis (1895–?),¹⁵⁷ bet jau tā paša gada beigās viņu nomainīja Rēzeknes apriņķa skolu valdes priekšsēdētājs un apriņķa 1. iecirkņa tautskolu inspektors Kārlis Šēnhofs (1878–1968).¹⁵⁸

Lai arī vairs ne tik izteikti, tomēr Latgales publika joprojām mēdza izteikt pārmetumus par, viņuprāt, morālei neatbilstošām teātra izrādēm. Īpaši neviennozīmīgi tika uztvertas komēdijas. Tā pēc viesizrādēm Kaunatā presē tika kritizēts lugas “Mīlas spēks” iestudējums, lūdzot iestudēt katoliskajai publikai pieņemamas izrādes, kas būtu “vairāk ideoloģiskas un pamācoša satura”,¹⁵⁹ bet Rēzeknes publika bija vilusies komēdijā “Lielais laimests”, kurā demonstrēta uzdzīve un alkohola lietošana. Atsauksmēs presē tika aicināts liegt šādas izrādes apmeklēt skolēniem.¹⁶⁰ Neapmierinātība izskanēja arī par latgalisku lugu trūkumu teātra repertuārā.¹⁶¹

1940. gadā Latgales teātra režisora amatā debitēja ilggadējais teātra aktieris A. Varslavāns, kurš iestudēja Paula Aldres lugu “Lidumniēki”. Pirms tam viņš jau bija izmēģinājis spēkus režijā Ludzas latviešu biedrībā un citās amatieru teātra kopās, kā arī asistējis A. Alksnim “Induļa un Ārijas” iestudējumā. Recenzijās A. Varslavāna darbs vērtēts ļoti atzinīgi, norādot, ka apvienot režisora un galveno lomu aktiera pienākumus varētu būt sarežģīti pat pieredzējušākiem māksliniekiem.¹⁶² Prese īpaši izcēla, ka A. Varslavāns ir viens no pirmajiem latgaliešiem – režisoriem.¹⁶³ Tika

plānots, ka 1940. gada rudenī viņš turpinās apgūt režiju Rīgā.¹⁶⁴ Skatītāju un apskatnieku īpašu atzinību šajā gadā guva G. Amola iestudētā R. Blaumaņa luga “Uguni”, kas tika raksturota kā nedaudz sasteigta, tomēr vislatviskākā izrāde Latgales teātra repertuārā.¹⁶⁵ Komplimentus regulāri izpelnījās arī mākslinieks A. Zirnīs, jo ar katru izrādi viņa darbs pie skatuviskās telpas veidošanas esot progresējis.¹⁶⁶

1940. gada pavasarī no amata atteicās gan teātra direktors K. Šēnhofs, gan trupas vadītājs G. Amols, kā arī vairāki aktieri.¹⁶⁷ Bija iecerēts, ka nākamajā sezonā teātra kolektīvam pievienosies režisors Roberts Mustaps un Daugavpils teātra aktieri Vilma Liepiņa un Kārlis Adernieks.¹⁶⁸ 1940. gadā Latgales teātris vienojās ar Daugavpils teātri par savstarpēju viesizrāžu apmaiņu. Pirmie izbraukumā uz Rēzekni devās daugavpilieši, 20. februārī izrādot lugu “Jaunaudze”. Presē atzinīgi tika vērtēta gan pati izrāde, gan viesizrāžu ideja, jo Latgales teātris sezonā sniedzot “tikai 10 pirmizrādes”.¹⁶⁹ Savukārt no Madonas puses izskanēja vēlme, ka Latgales teātris šajā pilsētā varētu viesoties ne tikai periodiski, bet ar katru jaunu izrādi, jo Madonas skatītāji teātri esot ļoti iecienījuši.¹⁷⁰ Latgales teātris regulāri apmeklēja arī Varakļānus, kur ieradās apmēram septiņas reizes sezonā.¹⁷¹ Uz Daugavpili Latgales teātris devās 1940. gada martā, kur izrādīja “Hētēras mantojumu”.¹⁷²

Visus nākamās sezonas plānus pārtrauca Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā. Zīmīgi, ka 1940. gada septembrī par Rēzeknes latviešu biedrības “Tautas pils” likvidatoru iekšlietu tautas komisārs Alfons Noviks iecēla tieši F. Varslavānu,¹⁷³ kurš pats pirms tam bija darbojies biedrībā un aktīvi iesaistījies Rēzeknes latviešu kultūras dzīvē. Par mērķi tika izvirzīta “Tautas pils” nodošana tautas rīcībā, jo līdz šim tā kalpojusi “šaurām aprindām”.¹⁷⁴ To organizēja F. Varslavāna vadītā Progresīvās

darba intelīģences Rēzeknes komiteja, kurā darbojās arī viņa brālis A. Varslavāns. 1940. gada rudenī tika slēgts Latgales teātris, ko A. Varslavāns, kurš tolaik tika iecelts par jaunizveidotā Rēzeknes aprinča kultūras nama direktoru un māksliniecisko vadītāju, vēlāk savās nepublicētajās atmiņās nodēvējis par “*neattaisnojamu, aplamu un nepārdomātu*” soli.¹⁷⁵

Secinājumi

Starpkaru periodā Rēzeknē attīstīt latviešu kultūru bija valstiski svarīgi, jo līdz pat Latvijas okupācijai un Otrā pasaules kara sākumam latviešu skaits pilsētā ne reizi nesasniedza absolūto vairākumu. Rēzeknes latvieši pamatā bija ierēdņi, garnizona pārstāvji, izglītības darbinieki un skolu audzēkņi. Kultūras dzīves veicināšanai tika saņemta finansiāla palīdzība no valdības, piesaistīti profesionāli kultūras darbinieki no citām Latvijas daļām, kā arī domāts par piemērota kultūras centra – “Tautas pils” – izveidošanu.

Latgales teātrim pēc nestabilā darbības sākuma, kad tas vairākkārt mainīja savu pakļautību, pakāpeniski izdevās nostiprināties, 1926. gadā kļūstot par latgaliešu kultūras biedrības “Latgolas Tautas piļs” sastāvdaļu. Tā attīstību bremsēja gan regulārā galveno režisoru maiņa, gan salīdzinoši mazā vietējās publikas interese, kā arī fakts, ka vairums latviešu dzīvoja laukos, nevis Rēzeknē. Nenoliedzamu uzplaukumu Latgales teātris piedzīvoja 30. gadu otrajā pusē. Literatūrā un atmiņās tas bieži saistīts tieši ar atteikšanos no izrādēm latgaliski un pāriešanu uz darbu tikai latviešu literārajā valodā. Tajā varētu būt zināma daļa taisnības, jo tas ļāva piesaistīt vairāk

profesionālu aktieru no citām Latvijas daļām, uz skatuves vairs neveidojās valodu mikslis, kad teju katrs aktieris runā savā izloksnē, teātris varēja paplašināt skatītāju loku, dodoties viesizrādēs arī uz Vidzemi un tuvējo Zemgali. Tomēr pilnīgu atteikšanos no savām reģionālajām atšķirībām nevar vērtēt pozitīvi. Lielu daļu izrāžu teātris 30. gadu otrajā pusē izrādīja viesizrādēs visā Latgalē. Laukos tobrīd lielākā daļa latviešu bija latgaliski runājošie, kuriem noteikti nebūtu pretenziju pret izrādēm ne tikai latviešu literārajā valodā, bet arī latgaliski. Ja šis būtu nevis uz autoritārā režīma ideoloģiju balstīts lēmums, bet gan dabiska teātra attīstības izpausme, izrādes latgaliešu valodā, visticamāk, turpinātu iestudēt pamīšus ar darbiem latviešu literārajā valodā. Teātra uzplaukumu drīzāk vairāk ietekmēja profesionālu režisoru un aktieru piesaiste, vietējo aktieru uzkrātā pieredze, kā arī valsts finansiālais atbalsts.

Atklāta vērsšanās pret latgalisko Rēzeknes kultūras vidē pēc 1934. gada 15. maija nenotika, tomēr akcentēts tika vienotais latviskums, kas radies pēc būtiskajām pārmaiņām valstī. Tajā latgaliskais īsti neiekļāvās. Tomēr avoti liecina, ka Latgales teātris varētu būt baudījis īpašu vadoņa K. Ulmaņa uzmanību. Iespējams, zināma taisnība bijusi kādreizējam “Latgolas Tautas piļs” vadītājam J. Bekeram, kurš 1934. gadā rakstīja, ka Latgales un Daugavpils teātri nedrīkst apvienot, jo nacionālisms vislabāk propagandējams no skatuves, kas tieši iedarbojas uz tautu. K. Ulmaņa režīma attieksme pret latgaliešu valodu un kultūru ir temats, kas prasa plašāku pētniecību, jo pašlaik diskutējās par šo jautājumu argumenti vairāk pamatojas uz atsevišķiem, no konteksta izrautiem faktiem, nevis kopsakarību meklēšanu.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Latviešu kultūras dzīve Rēzeknē (1920–1940): Rēzeknes Latviešu biedrības “Tautas pils” piemērs” (Latvijas Universitāte, 2019), darba zinātniskais vadītājs Aivars Stranga.
- ² Sk. SILVIJA GEIKINA. Daugavpils teātris. Rīga 2015.
- ³ KĀRLIS KUNDZIŅŠ. Latviešu teātra vēsture. Pirmais sējums. No pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām. Rīga 1968, 38. lpp.
- ⁴ Ibidem, 39. lpp.
- ⁵ GEIKINA, Daugavpils teātris, 10. lpp.
- ⁶ Ibidem, 13. lpp.
- ⁷ GENOVEFA BARKOVSKA, JOSIFS ŠTEIMANS. Daugavpils vēstures lappuses. Rēzekne 2005, 17. lpp.
- ⁸ KĀRLIS KUNDZIŅŠ. Latviešu teātra vēsture. Otrais sējums. No 20. gs. sākuma līdz 1940. g. Rīga 1972, 153. lpp.
- ⁹ JĀNIS PAUKŠTE. Latgales mūzikas kultūra. Rēzekne 2002, 30. lpp.
- ¹⁰ PĒTERIS ZEILE. Latgales kultūras vēsture. No akmens laikmeta līdz mūsdienām. Rēzekne 2006, 367. lpp.
- ¹¹ [B. A.]. Nu Rēzeknes. In: Drywa, 15.11.1908., 3. lpp.
- ¹² REZEKNĪTS. Rēzeknē. In: Drywa, 26.01.1909., 3.–4. lpp.
- ¹³ REZEKNĪTS. Seši koncerti Latgalā. In: Drywa, 14.02.1909., 1. lpp.
- ¹⁴ [B. A.]. Rēzeknē 25. oktobrī byus latwysks wokors. In: Drywa, 14.10.1909., 4. lpp.
- ¹⁵ [B. A.]. Rēzeknē. In: Drywa, 23.11.1911., 2. lpp.
- ¹⁶ RĒZEKNES KATOLIŅU LABD. BIDRIBAS KOMITETS. Rēzekne. In: Drywa, 21.12.1909., 1.–2. lpp.
- ¹⁷ X. Y. Rēzekne. In: Drywa, 19.02.1910., 2. lpp.
- ¹⁸ ZEILE, Latgales kultūras vēsture, 373. lpp.
- ¹⁹ ANTONS VARSLAVĀNS. Reiz bija tāds teātris. In: Karogs 1984, Nr. 7, 159. lpp.
- ²⁰ KUNDZIŅŠ, Latviešu teātra vēsture. Otrais sējums, 187. lpp.
- ²¹ ZEILE, Latgales kultūras vēsture, 435. lpp.
- ²² [B. A.]. Latgališu dramatiskā studija un trupa. In: Latgolas Vārds, 14.04.1920., 4. lpp.
- ²³ A. E. Teatrs Latgolā. In: Jaunā Straume, 24.09.1921., 5. lpp.
- ²⁴ Z-GA. Teatrs Latgolā. In: Latgolas Vārds, 02.12.1920., 3. lpp.
- ²⁵ Līgums starp Latgales teātri administratora V. Rubuļa personā un skatuves darbiniekiem, 12.01.1921. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 2739-1-86, 105. lp.
- ²⁶ [B. A.]. Latgolas teatrs. In: Latgolas Vārds, 14.04.1920., 4. lpp.
- ²⁷ APMĀKLATOJS. Par Latgolas teatru. In: Latgolas Vārds, 20.04.1921., 4. lpp.
- ²⁸ JURIS PABĒRZS. Latgolas Teatra pyrmo izrode. In: Latgalīts, 14.04.1921., 3. lpp.
- ²⁹ IRĒNA VILČUKA. Francisks Varoslavāns. Rēzekne 2013, 135. lpp.
- ³⁰ A. E. Teatrs Latgolā. In: Jaunā Straume, 14.09.1921., 5. lpp.
- ³¹ [B. A.]. Latgolas teatrs. In: Jaunā Straume, 21.05.1921., 5. lpp.
- ³² [B. A.]. Rēzekne. In: Latgolas Vārds, 17.08.1921., 3. lpp.
- ³³ L. T. Latgolas teatrs. In: Latgalīts, 02.12.1921., 3. lpp.
- ³⁴ GOSTS. Latgolas teatrs. In: Latgalīts, 12.01.1922., 2. lpp.
- ³⁵ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 159. lpp.

- ³⁶ Rēzeknes Ugunsdzēsēju biedrības priekšnieka B. Čerfasa vēstule Latgales teātra pārzinim Jaudzemam, 02.05.1922. LNA LVVA, 2739-1-86, 72. lp.
- ³⁷ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 161. lpp.
- ³⁸ Pārskats par Rēzeknes Latviešu biedrības darbību 1924. gadā. LNA LVVA, 2739-1-54, 4. lp.
- ³⁹ Rēzeknes Latviešu biedrības dramatiskā teātra repertuārs uz 1925. gadu. Ibidem, 7. lp.
- ⁴⁰ Rēzeknes Latviešu biedrības valdes sēdes protokols, 14.12.1924. Ibidem, 2739-1-3, 37. lp.
- ⁴¹ A. S. Teātris. In: Jaunō Straume, 01.02.1925., 4. lpp.
- ⁴² Rēzeknes Latviešu biedrības valdes vēstule Rēzeknes apriņķa priekšniekam, 1925. gada februāris. LNA LVVA, 2739-1-54, 24. lp.
- ⁴³ Rēzeknes Latviešu biedrības valdes vēstule Rēzeknes apriņķa priekšniekam, 13.03.1925. Ibidem, 34. lp.
- ⁴⁴ Rēzeknes Latviešu biedrības valdes vēstule Ludzas apriņķa priekšniekam, 1925. gada marts. Ibidem, 28. lp.
- ⁴⁵ Rēzeknes Latviešu biedrības valdes sēdes protokols, 31.10.1925. Ibidem, 2739-1-3, 45. lp.
- ⁴⁶ [B. A.]. Paziņojums. In: Latgolas Words, 16.12.1925., 4. lpp.
- ⁴⁷ Rēzeknes Latviešu biedrības padomes sēdes protokols, 19.02.1926. LNA LVVA, 2739-1-3, 48. lp.
- ⁴⁸ [B. A.]. Tautas noma un teatra atklošona Rēzeknē. In: Latgolas Vārds, 27.10.1926., 3. lpp.
- ⁴⁹ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 162. lpp.
- ⁵⁰ Ibidem, 163. lpp.
- ⁵¹ ANTONS ZALĀNS (sast.). Prelāts Jānis Velkme. North Aurora 1995, 162. lpp.
- ⁵² VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 162. lpp.
- ⁵³ [B. A.]. [B. n.]. In: Jaunō Straume, 04.11.1926., 4. lpp.
- ⁵⁴ [B. A.]. Latgolas Teatra darbība. In: Jaunō Straume, 28.04.1927., 1. lpp.
- ⁵⁵ V. M. Latgolas Teatra lītā. In: Jaunō Straume, 16.11.1928., 4. lpp.
- ⁵⁶ G[USTAVS] R[AUSKIŅŠ]. "Latgolas teatrs" – Rēzeknē. In: Latvijas Kareivis, 29.12.1926., 3. lpp.
- ⁵⁷ [GUSTAVS RAUSKI]ŅŠ. Iekšzeme. In: Daugavas Vārds, 11.12.1926., 2. lpp.
- ⁵⁸ TEATRA KOMISIJA. Paziņojums. In: Latgolas Vārds, 14.09.1927., 4. lpp.
- ⁵⁹ Latgales teātra aktieru un studijas dalībnieku saraksts 1927./1928. gada sezonā. LNA LVVA, 2739-1-63, 15. lp.
- ⁶⁰ [B. A.]. Rēzekne. In: Latgolas Vārds, 19.10.1927., 4. lpp.
- ⁶¹ [B. A.]. Rēzekne. In: Latgolas Vārds, 09.11.1927., 4. lpp.
- ⁶² [B. A.]. Rēzekne. In: Latgolas Vārds, 23.11.1927., 4. lpp.
- ⁶³ GUSTAVS RAUSKIŅŠ. "Latgolas teatrs" – Rēzeknē. In: Latvijas Kareivis, 22.11.1927., 3. lpp.
- ⁶⁴ [B. A.]. Latgolas teātra izrode Viļānūs. In: Zemnika Ziņas, 16.02.1928., 4. lpp.
- ⁶⁵ FR[ANCIS ZEPS]. Īprīcinojūši sasnāgumi "Latgolas Teātri". In: Zemnika Ziņas, 02.02.1928., 2. lpp.
- ⁶⁶ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 163. lpp.
- ⁶⁷ Ibidem.
- ⁶⁸ [B. A.]. "Latgolas Teātris" – Rēzeknē. In: Pēdējā Bridī, 08.02.1928., 8. lpp.
- ⁶⁹ GUSTAVS RAUSKIŅŠ. "Latgolas Teātris" – Rēzeknē. In: Pēdējā Bridī, 15.03.1928., 6. lpp.
- ⁷⁰ Voldemāra Ābrama vēstule Latgales teātra padomes priekšsēdētājam Pēterim Zadvinskim, 01.01.1930. LNA LVVA, 2739-1-63, 82. lp.
- ⁷¹ V. ERDMANS. "Latgolas teātris" – Rēzeknē. In: Latvijas Kareivis, 09.05.1928., 2. lpp.
- ⁷² Izvilks no Kultūras fonda domes sēdes protokola, 30.04.1928. LNA LVVA, 1632-3-5, 11. lp.

- ⁷³ V. M. Latgolas Teatra litā, 4. lpp.
- ⁷⁴ [B. A.]. Latgolas Teātris. In: Jaunō Straume, 22.12.1928., 4. lpp.
- ⁷⁵ [B. A.]. Dramatiskōs mōkslas studija Rēzeknē. In: Jaunō Straume, 30.05.1929., 1. lpp.
- ⁷⁶ Antona Varoslavāna apraksts "Latgales teātris Rēzeknē", 1962./1963. g. Latgales Kultūrvēstures muzejs (turpmāk – LKM), Plg-720, 3. lpp.
- ⁷⁷ CASINUS. Latgolas teātra trešū sezonu slādzūt. In: Jaunō Straume, 30.05.1929., 4. lpp.
- ⁷⁸ GUSTAVS RAUSKIŅŠ. "Latgolas teātris" – Rēzeknē. In: Latvijas Kareivis, 10.04.1929., 2. lpp.
- ⁷⁹ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 164. lpp.
- ⁸⁰ P. BR. Rēzekne. In: Latgales Ziņas, 17.01.1930., 2. lpp.
- ⁸¹ Latgales teātra izrādīto lugu un apmeklētāju skaits no 1930. gada 1. janvāra līdz 1931. gada 1. aprīlim. LNA LVVA, 2739-1-64, 6. lp.
- ⁸² Ss. Latgolas teātris. In: Nōkūtne 1931, Nr. 1, 38. lpp.
- ⁸³ TEATRA KOMISIJA. Latgolas teātris atkļoj sezonu. In: Latgolas Vārds, 10.10.1930., 4. lpp.
- ⁸⁴ S. Jaunums Latgolas teātri. In: Latgolas Vārds, 07.11.1930., 4. lpp.
- ⁸⁵ [B. A.]. [B. n.]. In: Jaunō Straume, 11.09.1930., 1. lpp.
- ⁸⁶ GEIKINA, Daugavpils teātris, 44.–45. lpp.
- ⁸⁷ Ibidem, 56. lpp.
- ⁸⁸ Antona Varoslavāna apraksts "Latgales teātris Rēzeknē", 1962./1963. g. LKM, Plg-720, 4. lpp.
- ⁸⁹ ANTONS RUPAINIS. Manu dienu liču-loči. In: PĒTERIS ĒRMANIS (red.). Trimdas rakstnieki. 3. sēj. Kempten 1947, 51. lpp.
- ⁹⁰ -TS. Miris Latgolas Teātra režisors Erichs Lauberts. In: Jaunais Vārds, 23.07.1931., 6. lpp.
- ⁹¹ H[ERONIMS] T[IHOVSK]IS. Rēzekne. In: Latgolas Vārds, 17.04.1931., 3. lpp.
- ⁹² Latgaliešu kultūras biedrības "Latgolas Tautas piļs" valdes sēdes protokols, 28.09.1932. LNA LVVA, 2739-1-6, 11. lp.
- ⁹³ H[IERONIMS] T[IHOVSKIS]. Moksla. In: Latgolas Vārds, 28.09.1932., 3. lpp.
- ⁹⁴ J--IS. Pymizrōde Latgolas teātri. In: Jaunō Straume, 26.01.1933., 4. lpp.
- ⁹⁵ LATGOLAS TEĀTRA KOMISIJA. Dramatiska studija pi Latgolas Teātra Rēzeknē. In: Latgolas Vārds, 23.08.1933., 4. lpp.
- ⁹⁶ [B. A.]. Latgolas teātris. In: Jaunō Straume, 08.09.1933., 4. lpp.
- ⁹⁷ Ls. Latgales teātrim pavērti jauni ceļi. In: Rīgas Vēstnesis, 05.10.1933., 4. lpp.
- ⁹⁸ H[IERONIMS] T[IHOVSK]IS. Latgolas teātrys. In: Latgolas Vārds, 29.11.1933., 4. lpp.
- ⁹⁹ [B. A.]. Latgolas Teātris. In: Latgolas Vārds, 17.01.1934., 3. lpp.
- ¹⁰⁰ [B. A.]. Latgales teātris Daugavpilī. In: Latgales Ziņas, 23.02.1934., 3. lpp.
- ¹⁰¹ H[IERONIMS] T[IHOVSKIS]. Latgolas teātrys. In: Latgolas Vārds, 14.03.1934., 5. lpp.
- ¹⁰² Antona Varoslavāna apraksts "Latgales teātris Rēzeknē", 1962./1963. g. LKM, Plg-720, 4. lpp.
- ¹⁰³ [B. A.]. Latgales teātra sezona atklōšona. In: Latgolas Vārds, 05.09.1934., 3. lpp.
- ¹⁰⁴ RASMA LĀCE. Arvids Egle. Rīga 1985, 28. lpp.
- ¹⁰⁵ RUPAINIS, Manu dienu liču-loči, 51. lpp.
- ¹⁰⁶ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 163. lpp.
- ¹⁰⁷ [B. A.]. Latgales teātra sezona atklōšona. In: Latgolas Vārds, 05.09.1934., 3. lpp.
- ¹⁰⁸ INESIS FELDMANIS (red.). 15. maija Latvija. Rīga 2017, 324.–325. lpp.
- ¹⁰⁹ H[IERONIMS] T[IHOVSKIS]. Latgales teātris Rēzeknē sāk sezonu. In: Rīts, 06.09.1934., 3. lpp.

- ¹¹⁰ Latgales teātra priekšsēdētāja Jezupa Bekera paskaidrojumi un lūgums izglītības ministram, 15.08.1934. LNA LVVA, 2739-1-49, 21. lpp.
- ¹¹¹ Politiskās pārvaldes Rēzeknes rajona priekšnieka Jāņa Žigura slepenais ziņojums Drošības policijas departamenta direktoram, 31.03.1940. LNA LVVA, 3235-5-3488, 15. lpp.
- ¹¹² FELDMANIS, 15. maija Latvija, 320. lpp.
- ¹¹³ Kultūras fonda Domes sēžu protokoli. LNA LVVA, 1632-3-12, 13, 14, 15.
- ¹¹⁴ [B. A.]. Apsavīnoj latvišu bidreibas. In: Jaunais Vārds, 11.10.1934., 6. lpp.
- ¹¹⁵ Rēzeknes Latviešu biedrības "Tautas pils" statūti, 1935. LNA LVVA, 2739-1-82, 129. lpp.
- ¹¹⁶ KUNDZIŅŠ, Latviešu teātra vēsture. Otrais sējums, 389. lpp.
- ¹¹⁷ VIKTORS HAUSMANIS. Alma Ābele. Rīga 1983, 27. lpp.
- ¹¹⁸ Ibidem, 28. lpp.
- ¹¹⁹ GUNA ZELTIŅA. Ernests Feldmanis. Rīga 1979, 131. lpp.
- ¹²⁰ HAUSMANIS, Alma Ābele, 27. lpp.
- ¹²¹ [B. A.]. Latgolas teātris atklāj sezonu. In: Latgolas Vārds, 09.09.1937., 2. lpp.
- ¹²² [B. A.]. Latgales teātra sūtība. In: Daugavas Vēstnesis, 28.02.1940., 8. lpp.
- ¹²³ Darba līgums starp Rēzeknes Latviešu biedrības "Tautas pils" valdi un Gustavu Amolu, 04.01.1937. LNA LVVA, 2739-1-21, 1. lpp.
- ¹²⁴ EVITA SNIEDZE. Latviešu teātra hronika, 1919–1944. Rīga 2006, 462.–466. lpp.
- ¹²⁵ ZEILE, Latgales kultūras vēsture, 464. lpp.
- ¹²⁶ SNIEDZE, Latviešu teātra hronika, 463. lpp.
- ¹²⁷ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 166. lpp.
- ¹²⁸ KUNDZIŅŠ, Latviešu teātra vēsture. Otrais sējums, 390. lpp.
- ¹²⁹ [B. A.]. Latgolas teātra uzaicinājums organizācijom. In: Jaunais Vārds, 03.10.1935., 2. lpp.
- ¹³⁰ [B. A.], Latgales teātra sūtība, 8. lpp.
- ¹³¹ SNIEDZE, Latviešu teātra hronika, 463. lpp.
- ¹³² ANTONS VARSLAVĀNS. Reiz bija tāds teātris. In: Karogs 1984, Nr. 8, 155. lpp.
- ¹³³ HAUSMANIS, Alma Ābele, 31. lpp.
- ¹³⁴ Ibidem, 32. lpp.
- ¹³⁵ K. K. Latgolas teātris. In: Latgolas Vārds, 02.10.1935., 3. lpp.
- ¹³⁶ [B. A.]. Rēzeknē. In: Latgolas Vārds, 14.11.1935., 3. lpp.
- ¹³⁷ HAUSMANIS, Alma Ābele, 27. lpp.
- ¹³⁸ Darba līgums starp Rēzeknes Latviešu biedrības "Tautas pils" valdi un Gustavu Amolu, 04.01.1937. LNA LVVA, 2739-1-21, 1. lpp.
- ¹³⁹ HAUSMANIS, Alma Ābele, 27. lpp.
- ¹⁴⁰ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 166. lpp.
- ¹⁴¹ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 8, 156. lpp.
- ¹⁴² HAUSMANIS, Alma Ābele, 32. lpp.
- ¹⁴³ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 7, 164. lpp.
- ¹⁴⁴ [B. A.]. Latgales teātra darbības paplašināšanas nodomi. In: Latvijas Kareivis, 30.07.1936., 4. lpp.
- ¹⁴⁵ D[ONATS] L[ATKOVSKIS]. Atbolsta Latgolas teātri. In: Latgolas Vārds, 28.04.1937., 2. lpp.
- ¹⁴⁶ R. SPR. Latgales un Ziemeļlatvijas teātri Rīgā. In: Jaunākās Ziņas, 07.06.1937., 6. lpp.
- ¹⁴⁷ SNIEDZE, Latviešu teātra hronika, 465. lpp.
- ¹⁴⁸ DONATS LATKOVSKIS. Jubilejas izrōde Latgolas teātri. In: Zidūnis 1938, Nr. 4, 35. lpp.

- ¹⁴⁹ VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 8, 157. lpp.
- ¹⁵⁰ [B. A.]. Latgales teātra darbs vainagojies panākumiem. In: Latgales Vēstnesis, 30.05.1938., 2. lpp.
- ¹⁵¹ ZELTIŅA, Ernests Feldmanis, 135. lpp.
- ¹⁵² VARSLAVĀNS, Reiz bija tāds teātris, Nr. 8, 155. lpp.
- ¹⁵³ Latgaliešu kultūras biedrības "Latgales Tautas pils" valdes sēdes protokols, 10.04.1935. LNA LVVA, 2739-1-6, 33. lp.
- ¹⁵⁴ -KA. Latgales teātra panākumi. In: Latgales Vēstnesis, 11.01.1937., 3. lpp.
- ¹⁵⁵ [B. A.]. Latgolas teātris atklāj sezonu. In: Latgolas Vārds, 09.09.1937., 2. lpp.
- ¹⁵⁶ D[ONATS] L[ATKOVSKIS]. Jēkabs Saltups – Latgales teātri. In: Latgales Vēstnesis, 28.04.1937., 3. lpp.
- ¹⁵⁷ [B. A.]. Īcalti teātru direktori. In: Latgolas Vārds, 10.03.1938., 1. lpp.
- ¹⁵⁸ [B. A.]. Latgolas teātram jauns direktors. In: Latgolas Vārds, 22.12.1938., 8. lpp.
- ¹⁵⁹ G. B. Kaunata. In: Latgolas Vārds, 23.02.1939., 4. lpp.
- ¹⁶⁰ S. Latgolas teātris. In: Latgolas Vārds, 04.01.1940., 2. lpp.
- ¹⁶¹ A. St. Atgōja, bolsu nūdeve un aizgōja. In: Latgolas Vārds, 21.03.1940., 7. lpp.
- ¹⁶² ALEKSANDRS EMSIŅŠ. "Lidumnieki" Latgales teātri. In: Daugavas Vēstnesis, 20.12.1939., 4. lpp.
- ¹⁶³ [B. A.]. Leidumnieki – Latgolas teātri. In: Latgolas Vārds, 04.01.1940., 2. lpp.
- ¹⁶⁴ MEIKULS APEĻS. 10 gadu skotuves dorbā. In: Jaunais Vārds, 07.03.1940., 6. lpp.
- ¹⁶⁵ [ALEKSANDRS EMSIŅŠ]. Studentes vasara uz Latgales teātra skatuves. In: Daugavas Vēstnesis, 20.11.1939., 8. lpp.
- ¹⁶⁶ ALEKSANDRS EMSIŅŠ. "Meitene no Pēterpuštas" Latgales teātri. In: Daugavas Vēstnesis, 11.10.1939., 3. lpp.
- ¹⁶⁷ [B. A.]. Jurdinas Latgolas teātri. In: Jaunais Vārds, 25.04.1940., 4. lpp.
- ¹⁶⁸ -TNS. Nu soldonos pudeles – Latgolas teātri. In: Latgolas Vārds, 09.05.1940., 3. lpp.
- ¹⁶⁹ D[ONATS] L[ATKOVSKIS]. Daugavpils teātris visojās Rēzeknē. In: Latgolas Vārds, 29.02.1940., 7. lpp.
- ¹⁷⁰ M. Latgales teātris. In: Madonas Ziņas, 30.11.1939., 2. lpp.
- ¹⁷¹ [B. A.]. Latgales teātra sūtība. In: Daugavas Vēstnesis, 28.02.1940., 8. lpp.
- ¹⁷² IRMA GREBZDE. Latgales teātra viesizrāde Daugavpilī. In: Daugavas Vēstnesis, 01.03.1940., 6. lpp.
- ¹⁷³ AIVARS STRANGA. Latvijas kultūras un mākslas sovetizācija pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. I daļa. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 5, 43. lpp.
- ¹⁷⁴ [B. A.]. Latgales tautas pils – tautai. In: Daugavas Vēstnesis, 31.07.1940., 3. lpp.
- ¹⁷⁵ Antona Varoslavāna apraksts "Reiz bija tāds teātris", 1981. g. LKM, Plg-22268, 51. lpp.

SUMMARY

The inhabitants of Rēzekne were acquainted with stage art since the beginning of the 20th century; however, it can be regarded that Latgale Theatre originated in the spring of 1920, when the Department of Latgale of the Ministry of the Interior founded theatre studies in Riga. In the beginning of 1921, the studies were moved to Rēzekne, where the Latgale Theatre was established, and the first performance was directed by Kārlis Hamsters. The development of Latvian culture in Rēzekne was of national importance, since until the very occupation of Latvia and the beginning of the Second World War

the number of Latvians in the town did not reach the absolute majority. It was also a way to draw together Latgalians and other Latvians, who had become distanced after the establishment of a common state in terms of language, culture and economy. Due to financial difficulties, in 1921 the theatre was taken over by the Department of Rēzekne of Latvian Culture Promotion Society with the goal to create a unified theatre of Latgale. In 1924, the theatre was closed and preceded by the theatre of the Latvian Society of Rēzekne uniting members that had moved to Latgale from other regions of Latvia; the theatre, similarly to its predecessor had set great plans but lacked financial resources.

The Latgale Theatre gradually strengthened its position after it came under the wing of the Latgalian cultural society *Latgolas Tautas piļs* in 1926. The society established a culture house or *tautas piļs* in Rēzekne that became the main cultural centre of the town. The majority of the performances were played in Latgalian, thus causing difficulties to the actors of non-Latgalian origin. Moreover, the Latgalian actors spoke in different dialects. Other problems included the relatively small number of spectators, lack of funds, as well as frequent change of the main director. For a short period of time, the Latgale Theatre has employed such directors as Voldemārs Ābrams, Ērihs Lauberts, Jānis Priede, as well as the actor Edgars Podiss who worked as a director for several seasons.

The Latgale Theatre started to flourish in 1933, when Ernests Feldmanis, former director and actor of the National Theatre, took over as the main director, and he worked in the theatre until 1937. He also attracted experienced actors from other towns to the Latgale Theatre. In the mid-1930s, the Latgale Theatre could be regarded as a serious and professional theatre. After the coup d'état on 15 May 1934, the Latgale Theatre performed plays only in Latvian literary language. There was no overt action against Latgalians; however, a unified Latvianness was emphasized due to the major changes in the country. Nothing Latgalian was appropriate. This is also evidenced by the merger of Latgalian cultural society *Latgolas Tautas piļs* and the Latvian Society of Rēzekne, establishing a single society of Latvians living in Rēzekne. The Latgale Theatre was the smallest of the five provincial theatres of Latvia; therefore, there was a discussion about its merger with Daugavpils Theatre. However, the secret messages of Political Police Department indicate that the Latgale Theatre was especially loved by Kārlis Ulmanis; therefore, its closure was not raised. In the second half of the 1930s, the Latgale Theatre often organized guest performances touring around Latgale, Vidzeme and the nearest part of Zemgale. The future plans of the theatre were disrupted by the occupation of Latvia. In the autumn of 1940, the Latgale Theatre was closed.

Reklāmas un sludinājumi laikrakstā “Tēvija” 1941. gadā kā vēstures avots

Advertisements in the Newspaper *Tēvija* in 1941 as a Source of History

---

Ojārs Stepens, *Mg. hist., Mg. art.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: ojars.stepens@inbox.lv

Lai gan parasti vēstures pētniecībā masu informācijas līdzekļos publicētajiem sludinājumiem pievērš maz uzmanības, tie ir nozīmīgs informācijas avots, kas sniedz ziņas par pagātnes norisēm. Tie veido atsevišķu slāni mediju komunikācijā ar sabiedrību, īpaši tādēļ, ka bieži no tiem var gūt ziņas, kuras saistītas nevis ar “oficiālo viedokli”, bet gan ar cilvēkiem patiešām aktuāliem sadzīves jautājumiem (pērk, pārdod, maina, izklaide u. c.). Tāpat sludinājumi atklāj saimnieciskās, politiskās un sabiedriskās dzīves norises. Raksta mērķis ir analizēt reklāmas un sludinājumus Latvijā nacistu okupācijas varas izdotajā oficiālajā laikrakstā “Tēvija” 1941. gadā. Pētījuma hronoloģiskais ietvars izvēlēts, ņemot vērā šādus apsvērumus: 1941. gads bija laiks, kad Latvijā formējās nacistu okupācijas varas sistēma, vēlāk tā pastāvēja vairāk vai mazāk stabilā formā; tieši šajā laika posmā bija raksturīga padomju okupācijas laikā un karadarbībā bojāgājušo radnieku meklēšana ar sludinājumu palīdzību, ar holokausta īstenošanu saistītās nacistu antisemitiskās propagandas uzsākšana un izvēršana u. c. Minēto cēloņu dēļ Latvijas iedzīvotāju ikdienas dzīvē šis laiks bija īpašs, un tas atspoguļojas arī reklāmās un sludinājumos.

Atslēgvārdi: reklāmas, sludinājumi, vēstures avoti, nacistu okupācija.

Although often neglected in historical research, classifieds are an important source of information referring to past events. They form a distinct layer in media communication with the general public. Classifieds are particularly important since they can provide messages that are not subject to different types of the “official opinion”, but rather reflect people's actual lives and concerns (buying, selling, exchanging goods, entertainment, etc.). Classifieds can also hint at ongoing economic, political and social developments. The purpose of the article is to analyse classifieds in the official newspaper *Tēvija* issued by the Nazi occupation power in Latvia in 1941 as a source of historical information. The chronological framework of the research was

chosen taking into account the following considerations: 1941 was the time when the Nazi occupation regime was formed in Latvia (whereas later the situation stabilized). 1941 also marked the period when such phenomena as the search for relatives killed during the Soviet occupation and war or launching and expansion of Nazi anti-Semitic propaganda related to the Holocaust rapidly gained importance. Consequently, this time period was of a particular consequence for the inhabitants of Latvia, and its specifics are also reflected in classifieds regarded as a historical source.

Keywords: classifieds, advertisements, history sources, Nazi occupation.

Problēmas izpēte Latvijas vēstures literatūrā

Jāatzīst, ka aplūkotā problēma Latvijas historiogrāfijā pētīta maz, ir pētījumi par latviešu ikdienas dzīvi nacistu okupācijas laikā, par nacistu propagandu un ekonomisko politiku, kurus var izmantot, šajā rakstā iztirzātos jautājumus iekļaujot plašākā Latvijas vēstures kontekstā.¹ Atzīmējams ir apkopojošais Latvijas Otrā pasaules kara vēstures pārskats “Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)”,² tāpat nozīmīga ir vēsturnieku Edvīna Evarta un Jura Pavloviča monogrāfija “Ikdienas dzīve Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941–1945”³ un Kaspara Zeļļa monogrāfija “Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)”.⁴ Ir veikti pētījumi par preses izdevumu un preses vēsturi Latvijā, šeit var minēt Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Nacionālā identitāte un komunikācija” ietvaros izdoto rakstu krājumu “Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes” Ojāra Skudras redakcijā.⁵ Atsevišķus aspektus

par nacistu okupācijas laika preses izdevumu izmantošanu, izplatot propagandu, rakstā “Karikatūra kā “kara ierocis”: dažas tendences nacionālsociālistiskajā propagandā” ir pētījis vēsturnieks Dmitrijs Oļehnovičs.⁶ Tēmai par preses izdevumu nozīmi nacistu okupācijas varas politikas veidošanā pievērsies arī vēsturnieks Arturs Žvinklis rakstā “Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā”.⁷ Preses izdevumu lomu nacistiskās okupācijas beigu posmā apskatījis K. Zellis pētījumā “Latviešu prese Kurzemē, 1944./45. gads”.⁸ Savukārt attiecībā uz preses lomu nacistu okupācijas laika antisemitisma ideoloģijas izplatīšanā var atzīmēt vēsturnieka Leo Dribina pētījumu “Antisemitisms nacistiskās okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā (1941–1945)”.⁹

Vairākos pētījumos pievērsta uzmanība tieši laikraksta “Tēvija” nozīmei nacistu okupācijas režīma politikas un propagandas formēšanā. Minētajā rakstu krājumā “Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes” iekļauts arī Didža Bērziņa pētījums “Latviešu identitātes konstrukcija laikraksta “Tēvija” propagandas materiālos: “mēs un viņi” diskurs (1941. gada jūlijs – 1942. gada janvāris)”.¹⁰ D. Bērziņš ir pētījis arī laikraksta “Tēvija” izmantošanu nacistu antisemitisma propagandā okupācijas sākumposmā – rakstā “Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurs”.¹¹ Vēsturnieki K. Zellis un D. Oļehnovičs veikuši kopīgu pētījumu par laikrakstā “Tēvija” publicēto karikatūru nozīmi nacistu propagandā,¹² K. Zellis publicējis rakstu par nacistu okupācijas sākuma posmā laikrakstā “Tēvija” nodrukāto liriskas darbu statistisko analīzi.¹³

Tomēr jākonstatē, ka minētajā literatūrā sludinājumi un reklāmas kā viens no vēstures avotu veidiem nav pētīti. Arī reklāmas vispārējā vēsture Latvijā vēl joprojām ir lauks, kurā nepieciešama izpēte.¹⁴

Laikmeta politisko un sociālo norišu atspoguļojums laikrakstā “Tēvija” 1941. gadā ievietotajos sludinājumos un reklāmās

Īpaša nacistu okupācijas varas kontroļu latviešu laikrakstu izdošana bija plānota jau pirms Vācijas uzbrukuma PSRS.¹⁵ Laikrakstus bija paredzēts pakļaut stingrai cenzūrai.¹⁶ Vācijas karaspēkam ienākot Latvijā 1941. gada jūlijā, visu preses izdevumu kontroli pārņēma Vērmahta Rīgas propagandas nodaļa (*Propagandastaffel Riga*).¹⁷ Jebkurus mēģinājumus izdot neatkarīgus preses izdevumus okupācijas vara jau sākumā apspieda, bez tās kontroles izdevās izdot tikai vienu laikraksta “Brīvā Zeme” numuru 1941. gada 1. jūlijā Rīgā.¹⁸ 2. jūlijā Rīgas vācu komandants laikraksta izdošanu aizliedza.¹⁹

Realizējot iepriekšminētos norādījumus, okupācijas vara 1941. gada jūlijā uzsāka vairāku laikrakstu izdošanu. Pirmais nacistu okupētajā Latvijā iznāca Mārtiņa Vagulāna rediģētais laikraksts “Nacionālā Zemgale” 30. jūnijā Jelgavā.²⁰ Nozīmīgākais no nacistu varas laikā izdotajiem laikrakstiem bija “Tēvija”, kas sāka iznākt 1941. gada 1. jūlijā Rīgā.²¹ Laikmeta vēsturiskās norises atspoguļojās preses izdevumos ievietotajos sludinājumos.

Šajā pētījumā aplūkots, kā laikrakstā “Tēvija” publicētajās reklāmās un sludinājumos atklājas nosacītas tēmas: laikmeta politiskie notikumi, stāvoklis saimnieciskajā dzīvē un kultūras norises. Laikā no 1941. gada jūlija līdz decembrim laikrakstā “Tēvija” tika publicēti apmēram 34 000 sludinājumu. Pirmajos “Tēvijas” numuros jūlija sākumā nebija ievietots neviens sludinājums, 3. jūlija numurā bija 20 sludinājumi. To skaits pieaugā no dažiem desmitiem jūlija vidū līdz vairākiem simtiem katrā laikraksta numurā līdz pat gada beigām. Šos sludinājumus var iedalīt vairākās grupās pēc tēmām. Pirmkārt,

sludinājumi, kurus var vērtēt kā zināmā mērā politiskus, – te vispirms jāmin sludinājumi, kuros piederīgie ziņo par padomju varas laikā bojāgājušo bērēm, meklē padomju okupācijas varas un karadarbības laikā pazudušos radniekus, tāpat arī kara laikā nozaudētās materiālās vērtības utt. Pie šīs sludinājumu grupas var pieskaitīt arī nedaudzos nacistu varas iestāžu ievietotos sludinājumus, kuriem cita starpā varēja būt zināms propagandas uzdevums.

Otrkārt, sludinājumi par ekonomikas jautājumiem – tādi bija t. s. dzīvokļu problēmai veltītie sludinājumi. Padomju okupācijas vara ievērojami izpostīja Rīgas un citu pilsētu dzīvojamo fondu, bet karadarbība 1941. gadā radīja vēl nopietnākus postījumus. Savukārt pēc Latvijas nonākšanas Vācijas okupācijā daļa dzīvojamā fonda tika nodota okupācijas armijas un ierēdņu rīcībā, līdz ar to nepieciešamība iegūt dzīvojamās telpas daudziem Latvijas iedzīvotājiem kļuva ļoti aktuāla.

Vēl viena tipiska problēma, kas atspoguļojās arī sludinājumos, bija dažādu preču un materiālu trūkums. Padomju okupācijas varas uzsāktie plašie sociālekonomiskie eksperimenti lielā mērā sagrāva Latvijā ierasto ražošanas un tirdzniecības sistēmu, radot akūtu dažādu preču trūkumu. PSRS un Vācijas kara laikā ekonomikas attīstību kavēja kara postījumi. Arī Vācijas okupācijas vara uzsāka pārveidot Latvijas ekonomiku atbilstoši nacistu ideoloģijas prasībām un jau no pirmajām okupācijas dienām ekspluatēja vācu kara vajadzībām ievērojamus Latvijas tautsaimniecības resursus, kas agrāk bija pieejami privātam patēriņam.

Cita sludinājumos skartā ekonomikas tēma bija darbaspēka pieprasījums. 1940.–1941. gadā padomju okupācijas varas politiskais terors skāra vairākus desmitus tūkstošu Latvijas iedzīvotāju, liedzot viņu darbaspēku izmantot tautsaimniecībā. Sākoties Vācijas un PSRS karam, darbaspēka zaudējumus papildināja ap 50 000 uz

PSRS teritoriju evakuēto Latvijas iedzīvotāju.²² Upru skaitu palielināja nacistu terors, kas 1941. gada vasarā vērsās pret t. s. bijušajiem padomju aktīvistiem, kad tika nogalināti ap 10 000 Latvijas iedzīvotāju.²³ Jau no pirmajām nacistu okupācijas dienām sāktais holokausts no tautsaimniecībā aktīvi iesaistīto cilvēku skaita izslēdza ap 70 000 ebreju, kuri tika nogalināti, ieslodzīti geto un citādi represēti. Līdz ar to jaunu darbinieku meklēšana kļuva par vienu no izplatītākajām sludinājumu tēmām. Kopumā tas atspoguļoja Vācijas okupācijas varas ekonomisko politiku iekarotajās teritorijās, kur par galveno uzdevumu kļuva resursu maksimāla izmantošana kara vajadzībām.²⁴ Īpaša šīs politikas sastāvdaļa, kas sevišķi ietekmēja Latvijas iedzīvotāju uzskatus par vācu okupācijas varu, bija lēmums ātrāk sākt izmantot Latvijas tautsaimniecības resursus, cik iespējams, nemainot padomju okupācijas laikā ieviesto saimniekošanas sistēmu: pārņemt vācu kontrolē padomju nacionalizētos uzņēmumus, nevis atdot tos bijušajiem īpašniekiem utt.²⁵

Bez jau minētajām grupām no "Tēvijā" ievietotajiem sludinājumiem nodalāmi tādi, kuros tematikas ziņā nosacīti var iekļaut sadaļā "kultūras dzīves norises".²⁶ Pirmām kārtām tādi ir paziņojumi par izklaides un sabiedrisko pasākumu norisi, tie ļauj gūt ieskatu to pasākumu klāstā, kādi Latvijas iedzīvotājiem bija pieejami kara laikā. Šeit, protams, izceļas dažādi pasākumi un sarīkojumi, kuri bija specifiski tieši nacistu okupācijas laikam (piemēram, organizācijas "Tautas palīdzība" rīkotie). No kopējā sludinājumu klāsta nodalāmi arī tie, kas informē par Latvijas kino un teātru repertuāru un ļauj iepazīt, kāda vieta to programmās bija atvēlēta nacistu ideoloģijas propagandai. Tāpat jānodala sludinājumi, kas reklamē tiešus nacistu okupācijas varas propagandas pasākumus, piemēram, aicinājumi iegādāties dažādus nacistu propagandas materiālus.

1940.–1941. gada upuru un zaudējumu tēma

Pirmais sludinājums, kurā paziņots, ka Atis Jaunzems un Jānis Fridrihs Jaunzems miruši "upura nāvē Salaspilī 29. jūnijā, 1941", ievietots "Tēvijās" 3. jūlija numurā.²⁷ Sludinājumi saistībā ar padomju okupācijas laika terora upuriem vai karadarbības laikā bojāgājušajiem tika publicēti visu gadu, to skaits ievērojami samazinājās tikai novembrī. Jūlija pirmajā pusē šī tēma dominēja sludinājumu kopējā masā. Jau minētajā "Tēvijās" 3. jūlija numurā, piemēram, kopumā bija ievietoti 20 sludinājumi, no tiem upuru tēmai veltīti 12;²⁸ no 5. jūlija numurā publicētajiem sludinājumiem (61) šai tēmai veltīti 27.²⁹ Pamatā var izšķirt tuvinieku paziņojumus par piederīgo bojāeju padomju okupācijas laikā un sludinājumus, kuros iedzīvotāji aicināti sniegt ziņas par padomju okupācijas laikā pazudušajiem. Tā "Tēvijās" 12. jūlija numurā publicēti 132 sludinājumi, no tiem 14 ir paziņojumi par padomju terorā bojāgājušo bērēm un trīs lūgumi palīdzēt atrast pazudušos.³⁰ 5. augusta "Tēvijās" numurā publicēti sludinājumi par padomju terorā nogalinātu četrus cilvēkus bērēm un 46 sludinājumi par pazudušu personu meklēšanu.³¹

Kā tipiski šādu sludinājumu paraugi turpmāk citēti paziņojumi no laikraksta jūlija un augusta numuriem. 14. jūlijā "Tēvijā" publicēja paziņojumu par padomju terora laikā nogalinātā Lāčplēša Kara ordeņa Voldemāra Brašes nāvi: "Mūsu mīļotais Voldemārs Braše [...] nošauts no komunistiem Rīgas centrālcietumā š. g. 28. jūlijā. Sieva un piederīgie." Turpat publicēts paziņojums par ārsta Teodora Volframa nāvi padomju terora laikā: "Š. g. jūnijā žīdu un komunistu noslepkavots ārsts Teodors Volframs bij. Liepājas slimnīcas direktors. Apbedīts Liepājas Centrālkapcētā. Dziļās sērās piederīgie."³² 11. augusta numurā ievietots sludinājums vēstīja par Oskara Henninga nāvi: "Mūsu

miļo Oskaru Henningu š. g. 28. jūnijā noslep- kavoja komunistu bendes. Apglabāts š. g. jū- lijā Rīgā, Meža kapos. Sērojošie piederīgie.”³³ Tipisks bezvēsts pazudušo meklēšanas sludinājums ir arī 14. jūlija “Tēvijas” numurā ievietotais paziņojums par Jāņa Šmita un Konstantīna Kalniņa meklēšanu: “Kas ko zinātu par Jāni Šmitu no Ogres pag. Emmas dzirnavām, apc. 25. VI un aizvestu uz Ma- donas cietumu, un Konstantīnu Kalniņu no Liepkalnes pag., apc. 22. VI, paziņot Marijas ielā 82–84, dz. 80, E. Kanai.”³⁴ Savukārt 23. augusta numurā radinieki meklēja bezvēsts pazudušo karavīru Kārli Arvēdu Jansonu: “Ja kāds ko zinātu par bij. Zenīt- baterijas pulka 5. baterijas šoferi Kārli Arvē- du Jansonu [...] lūdz paziņot Ogresgala pag. Puriņos M. Jansonam.”³⁵ Turpmākajos laik- raksta numuros šādu sludinājumu skaits samazinājās, tomēr neizzuda līdz pat gada beigām. “Tēvijas” 11. decembra numurā ievietoti pieci,³⁶ bet 27. decembra numurā trīs sludinājumi, meklējot padomju okupā- cijas laikā pazudušos.³⁷

Vairākos paziņojumos lūgts līdzpilso- ņus palīdzēt atrast kara laikā pazudušās mantas – daudzi iedzīvotāji cerēja atkal atsākt miera laika dzīvi. Jāatzīmē, ka mē- ģinājumi ar sludinājumu palīdzību atrast kara laikā pazudušās mantas ar laiku skait- liski samazinājās, tomēr ik pa brīdim tika atkārtoti līdz pat gada beigām. Visbiežāk ar sludinājumu palīdzību meklēti pazudu- šī zirgi un transportlīdzekļi, liela daļa no tiem izrādījās iznīcināti karadarbības lai- kā. “Tēvijas” 5. augusta numurā ievietots Jelgavas lombarda sludinājums, meklējot pazudušās materiālās vērtības: “Jelgavas pilsētas lombardam komunisti nolaupijuši zelta priekšmetus un pulksteņus. [...] Atrašanas ga- dījumā ziņot lombardam Jelgavā.”³⁸ 24. jūlijā ievietots viens no pirmajiem sludinājumiem par karadarbības laikā pazuduša transportli- dzekļa meklēšanu: “Kas ko zinātu par vieglo auto Mercedes Benz [...], lūdz paziņot Dzir- navu ielā 67–12.”³⁹ “Tēvijas” 11. augusta

izdevumā īpašnieks meklēja pazudušu Ford markas automašīnu: “Pret pateicības algu kas varētu uzrādīt bolševiku aizvestā tumši zilā “Ford” limuzīna 1930. g. mod., braukš. Nr. 727, [...] atrašanās vietu, sniegt ziņas par to rakst. A. Bētiņam, Madlienai aptiekā.”⁴⁰ Reizēm norādīta atradēja atlīdzības sum- ma, piemēram, sludinājumā 27. decembrī, meklējot pazudušu zirgu: “RM 60. – mak- sāju tam, kas varētu uzrādīt š. g. 23. jūnijā lielnieku Madonā rekvizēto zirgu. 5. g. v., bēru. 163 centm. augstu, krēpes un aste mel- nas [...] Ziņot A. Saliņam Meirānu pag. [...]” Turpat ievietots sludinājums, kas apliecina, ka reizēm zudušo izdevās atrast – Rēzeknes pilsētas valdes paziņojums, ka tiek meklēts īpašnieks jūnija beigās pamestam zirgam, ko “atstājis kāds šķūtnieks, kuram vajadzējis vest tālāk kādu bēgošās Sarkanarmijas koman- dieri, un pats aizmucis”.⁴¹

Šīs grupas sludinājumi sniedz intere- santu informāciju par Latvijas iedzīvotāju dzīvi okupāciju varas maiņas laikā. Šādu sludinājumu īpatsvars visu 1941. gadā publicēto sludinājumu vidū nav liels, tie veido tikai mazu daļu no sludinājumu kop- skaita, tomēr tiem ir izteikta informatīvā spriedze. Tāpat jāatzīmē sakritība, ka mi- nētie sludinājumi lielākoties publicēti pe- rioda sākumā un kopējā sludinājumu masā 1941. gada jūlija sākumā ir dominējošie.

Nacistu okupācijas režīma politika un propaganda

Sludinājumu, kas saistīti ar nacistu propagandu, nav daudz. Protams, tas bija ļoti specifisks propagandas veids. Nacistu propaganda sludinājumos galvenokārt iz- paudās dažādos aicinājumos iedzīvotājiem iegādāties nacistu aģitācijas materiālus un varas simbolus. Viens no šādiem slu- dinājumiem ievietots laikraksta “Tēviņa” 12. jūlija numurā: “Lielvācijas karogi kat- rā daudzumā dabūjami firmā “Gentleman”

Kaļķu ielā 22/24. [...]”⁴² Savukārt laikraksta 24. jūlija izdevumā iedzīvotājiem bez Vācijas karogiem piedāvāts iegādāties arī Latvijas karogus: “*Lielvācijas un Latvijas karogus gatavo E. Junde. Ķertrūdes ielā 20–20 [...]*.”⁴³ Bez karogiem aktuāls bija arī citu propagandas materiālu piedāvājums, piemēram, sludinājumā “Tēvijas” 19. jūlija numurā: “*Lielvācijas vadoņa Ādolfa Hitlera ģimenes dabūjamas rakstāmlietu veikalā Blaumaņa ielā 38–40.*”⁴⁴ Aicinājumi iegādāties nacistu aģitācijas materiālus nav vienīgie sludinājumi, kuros izpaudās nacistu propaganda, piemēram, 24. jūlija numurā publicēts paziņojums par Vācu muzeja atklāšanu Rīgā: “*Vācu Mūzejs Rīgā. Pirmais mūzejs, kas atvērts no padomju virskundzības atbrīvotajās teritorijās, ir Vācu mūzejs Rīgā. Tani redzami vācu vēstures pieminekļi Baltijā [...]*.”⁴⁵

Vairākos sludinājumos izpaudās arī nacistu uzsāktā antisemitisma politika, vēršanās pret ebrejiem un viņu vajāšana. Piemēram, “Tēvijas” 8. novembra numurā ievietots kādas grāmatnīcas Rīgā, Marijas ielā, sludinājums par dažādu grāmatu u. c. materiālu iepirkšanu: “*Grāmatas un pastmarkas pērk katrā vairumā un visās valodās [...] Žīdu un žīdu izdotas grāmatas nepērk.*”⁴⁶ Pret ebrejiem vērsto nacistu okupācijas varas politiku apliecina arī paziņojumi par dažādu ebreju organizāciju likvidāciju. Tā “Tēvijas” 1. novembra numurā ievietots sludinājums par Ebreju sporta biedrības likvidāciju: “*Valsts statistiskās pārvaldes sporta pulciņa, Rīgas sporta putnkopības pārraudzības b-bas, Rīgas šacha biedrības senioru kluba un Žīdu sporta biedrības “Hakoah” likvidators uzaicina augšminēto likvidējamo biedrību debitorus, kreditorus [...] pieteikties likvidatoram [...]*.”⁴⁷

Tāpat no sludinājumiem varēja uzzināt par dažādu padomju varas izveidotu organizāciju likvidāciju. “Tēvijas” 4. septembra numurā ievietots sludinājums par Latvijas Padomju rakstnieku savienības likvidāciju: “*Rakstnieku savienības likvidators uzaicina visas personas un iestādes, kam no Rakstnieku*

savienības kas pienākas [...] pieteikt savas prasības un nokārtot savas saistības mēneša laikā [...].”⁴⁸

Minētās grupas sludinājumi dod būtisku ieskatu nacistu okupētās Latvijas dzīvē. Attiecībā uz sludinājumiem par nacistu simbolikas un propagandas materiālu tirdzniecību jāpiezīmē, ka lielā mērā tiem bija raksturīga informatīva, nevis propagandas funkcija, jo propagandas izplatīšanai piemērotāki bija citi līdzekļi (plakāti, kino u. c.). Šāda tipa sludinājumu īpatsvars kopējā skaitā nav liels, kaut gan tie atkārtojas visā aplūkojamajā laika posmā.

Kara laika ekonomiskās problēmas. Dzīvokļu jautājums

Nepieciešamība atrast dzīvesvietu daudziem Latvijas iedzīvotājiem kara laikā kļuva ļoti aktuāla. “Tēvijā” pirmais sludinājums par dzīvokļa meklēšanu ievietots jau 3. jūlijā: “*Istabiņu klusā ģimenē meklē nedzēr., nesmēķ. kungs [...]*.”⁴⁹ Gada pēdējos mēnešos tomēr sludinājumu skaits samazinājās. “Tēvijas” 25. jūlija numurā ievietots sludinājums: “*Mazu dzīvokli 2 istabas, Doma l. tuvumā meklē vientuļa persona. [...]*”⁵⁰ Viens no pēdējiem sludinājumiem, meklējot dzīvojamās telpas, ievietots “Tēvijas” 27. decembra numurā: “*Students – laucinieks meklē ērtu mēbelētu istabu. [...]*”⁵¹

Īpašu interesi izraisa sludinājumi, kas liecina par nacistu okupācijas varas politiku. 1941. gada vasarā un rudenī, veidojot okupācijas administrāciju, Latvijā iesūtīja vairākus tūkstošus vācu ierēdņu, tāpat dzīvojamās platības bija nepieciešamas okupācijas karaspēka virsniekiem. Jāatzīmē, ka ne vienmēr sludinājumos tika norādīts, ka dzīvokli meklē tieši okupācijas varas ierēdnis, tomēr par to ļauj spriest izmantotais formulējums “dzīvokli meklē valsts vācietis”, piemēram, sludinājumā “Tēvijas” 22. augusta numurā: “*Mēbelētas istabas vai visu dzīvokli,*

eventuēli atsevišķu mājiņu centrā vai klusā solidā rajonā [...] vēlas irēt valsts vācietis ilgākam laikam [...].”⁵² Līdzīgs sludinājums arī 10. septembra numurā: “Valsts vācietis meklē [...] 2 gaišas, ļoti labi mēbelētas istabas ar apkalpošanu un visām ērtībām [...].”⁵³ Tāpat arī 21. oktobra numurā: “Mēbelētas istabas steidzami meklē iebraucēju – valstsvāciešu ierēdņu vajadzībām ilgākam laikam. [...]”⁵⁴ Viens no pēdējiem šādiem sludinājumiem ievietots “Tēvijas” 8. decembra numurā: “Mēbelētas istabas steidzami meklē valstsvāciešu-iebraucēju vajadzībām.”⁵⁵

Minētā sludinājumu grupa atspoguļo būtisku problēmu kara laika sadzīvē, jo tā veido apmēram trešdaļu no saimnieciskajai dzīvei veltītajiem sludinājumiem. Lai gan perioda sākumā šādu sludinājumu ir vairāk, tie parādās arī turpmāk. Savukārt sludinājumu, kuros okupācijas varas pārstāvji meklē dzīvokļus, vairāk ir perioda sākumā (jūlijā, augustā, septembrī), kad nacisti veidoja iekaroto teritoriju pārvaldi. Vēlāk to skaits ievērojami samazinās – tas skaidrojams ar nacistu pārvaldes sistēmas stabilizēšanos, tāpat arī ar ievērojamu apdzīvojamo platību (tai skaitā holokaustā iegūto) nonākšanu okupācijas varas kontrolē, kas ļāva uzsākt centralizētu tās izmantošanu nacistu ierēdņu vajadzībām.

Karalaika ekonomiskās problēmas. Preču deficīts

Vēl viena karalaika problēma bija dažādu preču un izejmateriālu trūkums. Vācijas okupācijas vara Latvijas tautsaimniecības resursus jau ar pirmajām dienām izmantoja kara vajadzībām. Laikrakstos parādījās vācu iestāžu un privātfirmu sludinājumi, meklējot iespējas iepirkt dažādus materiālus un resursus. Ja veikalos brīvi iegādāties vajadzīgās preces bija grūti, par vienu no risinājumiem kļuva savstarpēja preču apmaiņa starp iedzīvotājiem, un tai

noderēja arī sludinājumi laikrakstos. Jau “Tēvijas” 3. jūlija numurā ievietots sludinājums: “Stikla lūžņus pērk katrā daudzumā stiklu fabrika Narvas ielā 2.”⁵⁶ “Tēvijas” 9. oktobra numurā ievietots kādas vācu firmas sludinājums: “Lielāka Lielvācijas firma meklē pirkt vai irēt 3–4 transporta automobiļus jaunus vai lietotus.”⁵⁷ Raksturīgi arī sludinājumi, kas liecina par iedzīvotāju mēģinājumiem atjaunot privāto uzņēmējdarbību, bet tam bija nepieciešams iegādāties darbarikus un materiālos resursus. 25. jūlijā sludinājumā “Tēvijā” meklēti izejmateriāli ražošanas vajadzībām: “Atspēru matračus, lietotus, pērk Blaumaņa ielā 10 taps. darbnīcā.”⁵⁸ 1. novembra “Tēvijā” ievietots paziņojums: “Pērkam apģērbus, veļu, traukus un c. mantas, Adolfa Hitlera (Brīvības) ielā 42 [...]”⁵⁹ Laikraksta 9. oktobra numurā ievietots sludinājums: “Pērk kartupeļus, saknes, dārzājus lielos vairumos Rīgas pilsētas Sociālās nodrošināšanas pārvaldes Centrālā produktu noliktavā Rīgā, Centrāltirgū [...]”⁶⁰ Pirkšanas un pārdošanas sludinājumi bieži liecināja par mēģinājumiem, izpārdodot dažādas privātās mantas, iegūt nepieciešamos naudas līdzekļus. “Tēvijas” 27. decembra numurā ievietots sludinājums: “Rīgas pilsētas lombarda veikals M. Ķēniņu ielā 8, [...] pērk un pieņem pārdošanai komisijā lietotas drēbes, veļu, mēbeles daž. citas mantas.”⁶¹ Savukārt laikraksta 20. septembra numurā publicēts paziņojums: “[Pērk] Uzvalka drēbi vai uzvalku vid. auguma.”⁶² 6. decembrī kāda ģimene ievietoja sludinājumu: “Pārdod lietotas dāmu, bērnu galošas, botes un kurpes. 33.–38. nr., 1 dāmu un 1 bērnu mēteļi. 12 g. v. Skolas ielā 25–22. I stāvā, sestdien no 16–19. Uzpircējiem nenākt.”⁶³

Dažādu preču tirdzniecība veido lielāko daļu no saimnieciskajai dzīvei veltītajiem sludinājumiem – aptuveni vienu trešdaļu. Tie atspoguļo situāciju, kad preču trūkumu veikalos iedzīvotāji centās pārvarēt, tirgojoties savā starpā. Šādu sludinājumu skaits ir apmēram vienāds visā periodā.

Tas liecina, ka preču deficīts bija pastāvīga problēma, ko nespēja novērst okupācijas varas pretpasākumi – kartiņu ieviešana, propaganda u. c.

Karalaika ekonomiskās problēmas. Darbaspēka tēma

Viena no aktuālākajām sludinājumu skartajām tēmām bija darbaspēka pieprasījums un piedāvājums. Raksturīga laikmeta iezīme bija nepieciešamība pēc dažādiem speciālistiem ar vācu valodas zināšanām – tādi bija vajadzīgi nacistu okupācijas varas iestādēm un arī privātzņēmumiem. “Tēvijas” 28. augusta numurā ievietots sludinājums: “*Ādažu pagasta valdei vajadzīgs kancelejas ierēdnis(ne) vācu valodas pratējs(ja). Vēlama prakse pašvaldības darbā. Piet. rakstiski līdz š. g. 2. septembrim, iesniedzot īsu dzīves aprakstu [...]*”⁶⁴ Lidzīgu sludinājumu “Tēvijas” 26. novembra numurā ievietoja Smiltenes pagasta valde: “*Smiltenes pagasta valdei, Valkas apriņķī, vajadzīgs iestrādājies kancelejas ierēdnis-ne, kas pārvalda (mutiski un rakstiski) vācu valodu un ir strādājis kancelejas darbus. Personām, kas vēlas ieņemt šo amatu, lūgumi ar dzīves aprakstu un dokumentiem par izglītību, veselības stāvokli, līdzšinējo praksi un politisko uzticamību iesūtāmi pagasta valdei līdz š. g. 29. novembrim. [...]*”⁶⁵ Vācu valodas zināšanas bija nepieciešamas arī vienkāršāku darbu veicējiem. “Tēvijas” 2. decembra numurā ievietots sludinājums, ka tiek meklētas virtuves strādnieces: “*2 jaunas meitenes, latvietes, vēlams, kas drusku prot vācu valodu, vajadzīgas par palīdzēm virtuvē un pie istabām. Pieteikties Rotas kantorī, Blaumaņa ielā 38/40.*”⁶⁶

Kara sākuma juku laikos daudzi uzņēmumi bija spiesti pārtraukt darbību, tomēr tie centās, cik iespējams, saglabāt savus strādniekus, tos nosūtot bezalgas atvaļinājumos, lai, situācijai stabilizējoties, varētu atsākt darboties. Bieži strādniekus

okupācijas vara nosūtīja uz laukiem ražas novākšanas darbos, un rudenī tie atgriezās darbā savos uzņēmumos. 19. jūlijā laikrakstā “Tēvija” Rīgas šifera fabrika ievietoja šādu sludinājumu: “*Rīgas šifera fabrikas strādniekiem atvaļinājumi tiek pagarināti līdz š. g. 27. jūlijam ieskaitot.*”⁶⁷ Par saimnieciskās dzīves stabilizēšanos 1941. gada otrajā pusē, kad karadarbība aizvirzījās prom no Latvijas, liecina arī pieaugošs skaits sludinājumu, ka tiek meklēti darbinieki, piemēram, 7. jūlijā: “*Telefona līniju atjaunošanas darbiem Rīgas apkārtnē un provincē vajadzīgi vadu licēji. Pieteikties 4. telegrafa un telefona rajonā.*”⁶⁸ Vēlāk jaunus darbiniekus sāka meklēt arī lielāki uzņēmumi, kuri atjaunoja un, saņēmuši okupācijas varas pasūtījumus, pat paplašināja savu darbību. 22. augustā jaunus strādniekus meklēja Rīgas rauga un liķiera fabrika: “*Strādnieki, vajadzīgi Rīgas rauga un liķiera fabr. Rīgā, Ganību dambī [...]*”⁶⁹ Jaunus darbiniekus pēc kara sākuma juku laika meklēja arī daudzas pašvaldības institūcijas. “Tēvijas” 27. septembra numurā ievietots Mērsraga pagasta valdes sludinājums: “*Mērsraga pagasta valdei Talsu apriņķī vajadzīgs pagasta sekretārs. Pieņemšana š. g. 2. oktobrī. Lūgumi līdz ar dokumentiem par izglītību, sekretāra tiesībām, līdzšinējo darbību un vietējās policijas atsauksmi iesūtāmi pagasta valdei līdz minētai dienai.*”⁷⁰

Arī šīs grupas sludinājumi veido apmēram trešdaļu no saimnieciskajai dzīvei vēltajiem sludinājumiem. Vairāk to ir perioda sākumā (jūlijā, augustā, septembrī) – tas saistāms ar karadarbības izraisīto saimniecisko grūtību pakāpenisku pārvarēšanu, tomēr šādi sludinājumi publicēti arī turpmāk.

Kultūra un izklaide

Bez iepriekš aplūkotajām vēl viena sludinājumu tēma ir kultūra un izklaide – dažādas reklāmas un paziņojumi par kultūras, izklaides un sabiedrisko pasākumu

rikošanu. Starp tiem bija arī pasākumi, kas saistīti ar nacistu okupācijas režīma propagandas izplatīšanu. Pirmajos "Tēvijas" numuros jūlija sākumā sludinājumu par kultūras un izklaides pasākumiem praktiski nebija. Karadarbībai aizvirzoties prom no Latvijas teritorijas un nacistu okupācijas pārvaldei nostiprinoties, okupētajā Latvijā zināmā mērā atjaunojās stabila sadzīve un līdz ar to arī kultūras dzīve. Jau jūlija beigās un augustā savu darbību bija atsākuši kinoteātri, teātri, muzeji un citas kultūras iestādes. Vieni no interesantākajiem ir tie sludinājumi, kuri liecina par nacistu varas propagandas pasākumiem, piemēram, "Tēvijas" 12. decembra numurā: "*Vācu armijas pirmais lielkoncerts par labu vācu Ziemas palīdzībai un latviešu Tautas palīdzībai. Svētdien, 1941. gada 14. decembrī Virsnieku klubā (Latviešu Biedrības namā) [...]*"⁷¹

Tomēr visvairāk par okupācijas režīma propagandu liecina sludinājumi ar Rīgas kinoteātru repertuāru 1941. gada vasarā un rudenī.⁷² 14. jūlijā laikrakstā ievietots sludinājums:⁷³ "*Kinoteātris "Renesanse" [...] "Vācijas uzvaras gājieni".*"⁷⁴ Skatītājiem bija paredzēts demonstrēt dokumentālo kinožurnālu par Vācijas armijas uzvarām frontē. 25. jūlijā laikrakstā atkal ievietots sludinājums par šīs filmas demonstrēšanu, šoreiz kinoteātros "AT", "Aina", "Liesma" un "Renesanse".⁷⁵ Vienlaikus šajā sludinājumā minēts, ka kinoteātri *Splendid Palace* tiek rādīta antisemitiskā nacistu propagandas filma "Žīds Ziss".⁷⁶ Arī sludinājumā "Tēvijā" 16. augustā skatītājiem piedāvātas nacistu propagandas filmas.⁷⁷ Kinoteātri "AT" – dokumentālās filmas "Staļina linijas pāriešana", "Berlīne – Olimpiādes pilsēta", "Mūsu Zēni"⁷⁸ un "Vācu ieroču kaltuves".⁷⁹ 27. oktobrī sludinājums laikrakstā "Tēvija" piedāvāja skatītājiem šādas nacistu propagandas filmas⁸⁰ – "Padomijas un angļu sagraušana", "Veselīga jaunatne – spēcīga tauta", "Mūsu bērni – mūsu nākotne", "Vācijas ieroču kaltuves", "Kad vīri aizceļo",⁸¹

"Uguns kristības" un kinožurnālu "Nedēļas apskats".

Bez propagandas filmām plašs bija arī mākslas filmu piedāvājums. Raksturīgi, ka nacistiskās okupācijas apstākļos lielākā daļa Latvijā izrādīto filmu bija vācu ražojums. 12. jūlijā Rīgas kinoteātros piedāvājumā bija⁸² drāma "Bel Ami"⁸³ un piedzīvojumu filma "Kongo ekspresis".⁸⁴ 25. jūlijā – "Bel Ami". 18. augustā⁸⁵ – ASV mākslas filma "Kāzu nakts",⁸⁶ čehu filmu "Julika",⁸⁷ ASV filmas "Pagājušās nakts meitene",⁸⁸ "Milu nemuito"⁸⁹ un "Operas balle".⁹⁰ 15. septembrī⁹¹ – "Hallo, Janine",⁹² "Bel Ami", "Kāzu nakts", "Nevainīgā miļākā",⁹³ "Kriminālkomisārs Eiks",⁹⁴ "Operas balle", dokumentālā filma "Iglu mūžīgā klusēšana",⁹⁵ "Neskati vīru no cepures",⁹⁶ "Deju virpuli".⁹⁷ 22. septembrī⁹⁸ – "Deju virpuli", "Hallo, Janine", "Operas balle", "Deju virpuli", "Iglu mūžīgā klusēšana", "Neskati vīru no cepures", "Nevainīgā miļākā", "Pandūrs Trenks",⁹⁹ "Cieņa mūzika",¹⁰⁰ "Kāzu nakts", "Mūsu Zēni".

Bez kino piedāvājuma sludinājumi laikrakstos ļauj spriest arī par citiem tobrīd pieejamiem izklaides pasākumiem. Līdzīgi kā kino, arī teātri 1941. gada vasarā un rudenī ar sludinājumu palīdzību regulāri informēja publiku par savu repertuāru. 25. jūlijā Dailes teātris Rīgā laikrakstā "Tēvija" ievietoja sludinājumu, piedāvājot Rūdolfa Blaumaņa "Trīnes grēkus". Rīgas opera tai pašā laikā reklamēja izrādes "Čigāņu barons" un "Karmena".¹⁰¹ 31. jūlijā Dailes teātris atkal piedāvāja izrādi "Trīnes grēki", bet Rīgas opera – izrādi "Čigāņu barons" un baleta vakaru.¹⁰² 25. augustā Dailes teātra sludinājums aicināja uz izrādēm "Burvju liesma" un "Trīnes grēki", Rīgas opera piedāvāja izrādes "Grafs Luksemburģis", "Masku balle", "Gulbju ezers", "Čigāņu barons" un "Aīda".¹⁰³ 26. novembrī Dailes teātris reklamēja izrādes "Jūras vilki" un "Trīnes grēki", Rīgas opera – operas "Baņuta", opereti "Čigāņu barons" un operu "M-me Butterfly".¹⁰⁴ 2. decembrī Dailes teātris

piedāvāja izrādes “Jūras vilki” un “Maija un Paija”, Rīgas opera – operu “Baņuta”, baletu “Rozes gars” un operu “Skrejošais holandiešis”.¹⁰⁵ Rīgas Filharmonija 31. jūlijā sludinājumā piedāvāja Marisa Vētras un Ādolfā Kaktiņa koncertu: “*Sestd., 2. augustā plkst. 19 Mariss Vētra, Ādolfis Kaktiņš dziedās Franz Schubert un Emīla Dārziņa dziesmas. Pie klavierēm L. Garūta.*”¹⁰⁶ 26. septembrī reklāma “Tēvijā” informēja, ka Doma baznīcā 28. septembrī notiks “*Bacha koncerts [...] Piedalās: V. Kačalovs (ērģeles), A. Teichmanis (čello).*”¹⁰⁷

Ar sludinājumiem laikrakstā “Tēvija” savus pasākumus regulāri reklamēja arī Rīgas cirks. Sludinājums 25. jūlijā vēstīja: “*Cirks Merķeļa ielā sākot [...] ar 26. jūliju, ikvakarus pl. 18.30, sniegs interesantu programmu, kurā, dalību ņems: artisti, zirgi, suņi, laivas un lāči [...].*”¹⁰⁸ 2. oktobrī Rīgas cirks aicināja uz “*Ziemas sezonas atklāšanu. Programmā Rob. Cimzes trupa un motocikls cirka arēnā.*”¹⁰⁹ Savus sludinājumus “Tēvijā” regulāri ievietoja arī Rīgas hipodroms, varietē teātris *Frasquita* un citi. *Frasquita*, piemēram, 1. novembrī piedāvāja plašu programmu: “*Šodien jaunā lielā novembra programma ar 26 pirmklasīgiem numuriem [...].*”¹¹⁰

Kultūras dzīvei veltīto sludinājumu ir ļoti daudz, apmēram trešdaļa no visiem sludinājumiem. Aplūkojamā perioda sākumā (jūlijā) to ir relatīvi mazāk, bet turpmāk to skaits pieaug. Šie sludinājumi sniedz informāciju par plašu kultūras norišu klāstu – kino, teātri, mākslas izstādēm, dažādiem sarīkojumiem utt. Spriežot pēc sludinājumu skaita un tajos pieejamās informācijas, aplūkojamajā periodā Latvijas kultūras dzīve bija intensīva un bagāta.

Secinājumi

Vēstures izpētei ir pieejami dažādi informācijas avoti, to skaitā var minēt arī reklāmās un sludinājumos iekļautās ziņas,

konkrēti – nacistu okupācijas varas perioda sākumā, 1941. gadā, laikrakstā “Tēvija” publicētās reklāmas un sludinājumus. Izanalizējot tajos iekļauto informāciju, iespējams iegūt ziņas par attiecīgā laika posma Latvijas iedzīvotāju dzīvi.

Var izšķirt vairākas sludinājumu tēmas. Aplūkojamā perioda sākumā – 1941. gada vasarā – raksturīgi sludinājumi, ar kuru palīdzību tika meklēti padomju okupācijas un karadarbības laikā bojāgājušie radnieki. Nākamā lielākā sludinājumu un reklāmu grupa sniedz informāciju par Latvijas iedzīvotāju sadzīves problēmām nacistiskās okupācijas laika sākumā. Vispirms jāmin ekonomiskās attīstības īpatnības, kas raksturīgas nacistu okupācijas posmam – preču deficīts tirdzniecībā, dzīvojamo telpu trūkums, tāpat arī dažādu uzņēmumu darbībai nepieciešamo izejmateriālu un resursu iepirkumi. Vēl vienu sludinājumu un reklāmu bloku veido ziņas par kultūras un izklaides pasākumu rīkošanu. Bez visa minētā jāatzīmē, ka laikrakstā “Tēvija” publicētajās reklāmās un sludinājumos, lai arī nedaudz, tomēr atspoguļojās arī laikmeta politiskās norises – nacistu okupācijas varas propaganda un nacistu ekonomiskā politika okupētajā Latvijā.

Par katras minētās sludinājumu grupas nozīmīgumu liecina arī tās īpatsvars pārējo sludinājumu vidū. Šeit gan jāņem vērā fakts, ka noteikt pilnīgi precīzu katras grupas sludinājumu skaitu ir grūti tādēļ, ka vairums sludinājumu tēmu pārklājas, piemēram, sludinājumi, kur vācu okupācijas varas pārstāvji meklē dzīvojamās platības, iekļaujas saimnieciskās dzīves vajadzībām veltīto sludinājumu klāstā. Tomēr ir iespējams noteikt aptuvenu rakstā aplūkoto sludinājumu grupu īpatsvaru. Sludinājumi, kuros radnieki meklēja padomju varas laikā vai karā bojāgājušos, dominē perioda sākumā – 1941. gada jūlija pirmajā pusē. Savukārt kultūras dzīvei veltīto sludinājumu skaits ir mazs perioda

sākumā, bet vēlāk pieaug līdz apmēram trešdaļai no kopējā sludinājumu skaita. Saimnieciskajai dzīvei veltīto sludinājumu skaits ir vislielākais, vairāk nekā puse visu sludinājumu, un tajos iekļaujas arī rakstā aplūkotas tēmas – dzīvokļu jautājums, preču deficīta radīto problēmu risināšana u. c.

Var secināt, ka lielākā daļa sludinājumu nacistu okupācijas laikā liecina par cilvēku ikdienas dzīves problēmām, tomēr daudz uzmanības veltīts arī specifiskiem jautājumiem – upuru pieminēšanai, bojāgājušo meklēšanai, okupācijas varas politikas ietekmei ikdienas dzīvē; tas liecina, cik nozīmīgas šīs tēmas bijušas iedzīvotāju ikdienā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sludinājumus un reklāmas arī citur pasaulē kā vēstures avotus izmanto reti, tomēr atsevišķos gadījumos tie ir ļoti nozīmīgi kādas vēstures problēmas izpētē, piemēram, analizējot ASV verdzības vēsturi, būtisks avots ir sludinājumi 18.–19. gadsimta laikrakstos par izbēgušo vergu meklēšanu. Sk., piemēram, Databases of Runaway Slave Advertisements. In: U. S. History: Primary Source Collections Online. Pieejams: <https://shsulibraryguides.org/c.php?g=86715&p=558455> (skatīts 25.09.2019.).
- ² DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga 2008.
- ³ EDVĪNS EVARTS, JURIS PAVLOVIČS. Ikdienas dzīve Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941–1945. Rīga 2016.
- ⁴ KASPARS ZELLIS. Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945). Rīga 2012.
- ⁵ OJĀRS SKUDRA (red.). Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes. Rīga 2010.
- ⁶ DMITRIJS OĻEHNOVIČS. Karikatūra kā “kara ierocis”: dažas tendences nacionālsociālistiskajā propagandā. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945. Rīga 2004 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11), 30.–39. lpp.
- ⁷ ARTURS ŽVINKLIS. Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. In: DAINA BLEIERE, IVETA ŠKINĶE (sast.). Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs. Rīga 2000 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1), 353.–359. lpp.
- ⁸ KASPARS ZELLIS. Latviešu prese Kurzemē, 1944./45. gads. In: Starptautiska zinātniskā konference “Otrā pasaules kara beigās Kurzemē – zināmais, aizmirstais, pētāmais” Liepājā 2005. gada 14. aprīlī. Liepāja 2005, 25.–27. lpp.
- ⁹ LEO DRIBINS. Antisemitisms nacistiskās okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā (1941–1945). In: BLEIERE, ŠKINĶE, Latvija Otrajā pasaules karā, 360.–371. lpp.
- ¹⁰ DIDZIS BĒRZIŅŠ. Latviešu identitātes konstrukcija laikraksta “Tēvija” propagandas materiālos: “mēs un viņi” diskurs (1941. gada jūlijs – 1942. gada februāris). In: SKUDRA, Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes, 123.–143. lpp.
- ¹¹ DIDZIS BĒRZIŅŠ. Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurs. In: Latvijas Arhīvi 2009, Nr. 4, 63.–98. lpp.
- ¹² KASPARS ZELLIS, DMITRIJS OĻEHNOVIČS. Laikraksta “Tēvija” karikatūras kā nacistiskā okupācijas režīma propagandas līdzeklis (1941–1941). In: Latvijas Vēsture 2005, Nr. 1, 47.–65. lpp.
- ¹³ KASPARS ZELLIS. Vācu okupācijas sākumposmā 1941. gadā laikrakstā “Tēvija” publicēto liriskas darbu statistiskā analīze. In: HEINRIHS STRODS (zin. red.). Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005. Atbrīvotāji kā iekarotāji. Rīga 2006, 36.–49. lpp.

- ¹⁴ Piemēram, “Nacionālās enciklopēdijas” interneta mājaslapas šķirklī “Reklāma un sabiedriskās attiecības Latvijā” reklāmas vēsture Latvijā raksturota šādi: “*Reklāma kā apmaksāts pakalpojums parādījās, jau sākot ar Latvijas valsts atzišanu pirms simt gadiem. [...] Galvenais, ko reklāmdevēji centās publicēt, bija reklāmas teksts, ko reizēm papildināja arī ilustrācija. Šo periodu var uzskatīt par reklāmas sludinājumu izvietojšanas radošo risinājumu sākuma posmu.*” Tālāk aplūkota reklāmas vēsture Latvijā 20. gadsimtā, bet neskarot nacistiskās okupācijas posmu. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5166> (skatīts 23.08.2019.).
- ¹⁵ Norādījumi par propagandas izmantošanu “Barbarosas” variantā. Berlīne, 1941. gada jūnijs. In: VILIS SAMSONS (sast.). Latvijas suverenitātes ideja liktēngriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. Rīga 1990, 32. lpp.
- ¹⁶ RSHA IV pārvaldes (gestapo) priekšnieka H. Millera ziņojums. Ziņojums par notikumiem PSRS. Nr. 53. Berlīne, 1941. gada 15. augusts. In: SAMSONS, Latvijas suverenitātes ideja liktēngriežos, 38. lpp.
- ¹⁷ Directive of the Wehrmacht Propaganda Section in Riga (Propagandastaffel Riga) about permission to distribute periodicals and magazines. In: ANDREJS PLAKANS (ed.). Experiencing Totalitarianism. The Invasion and Occupation of Latvia by the USSR and Nazi Germany 1939–1941. A Documentary History. Bloomington 2007, p. 108.
- ¹⁸ EDGARS ANDERSONS, LEONĪDS SILIŅŠ. Latvijas Centrālā Padome LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. Upsala, 1994, 27. lpp.
- ¹⁹ Latviešu periodika. Bibliogrāfisks rādītājs. 4. sēj. 1940–1945. Rīga 1995, 39. lpp.
- ²⁰ Ibidem, 95.–96. lpp.
- ²¹ Ibidem, 125. lpp.
- ²² Latvijas Padomju enciklopēdija, 5.2 sēj. Rīga 1984, 222. lpp.
- ²³ HEINRIHS STRODS. Latvijas pirmās padomju okupācijas aktivistu vajāšanas (1941. gada 23. jūnijs – 1945. gads). In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi. Rīga 2005 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16), 106.–204. lpp., šeit 184. lpp.
- ²⁴ Piemēram, 1941. gada oktobrī vācu karaspēks no Latvijas izveda preces un resursus 5 644 439,97 reihsmarku apmērā, bet citām Vācu Reiha vajadzībām – preces un resursus 2 906 480,85 reihsmarku vērtībā; novembrī attiecīgi 8 891 956,59 un 343 366,04, decembrī – 9 543 884,41 un 449 608,92 reihsmarku vērtībā. Sk. Kopsavilkums par piegādēm 1941. gadā reihsmarkās (RM). In: ELMĀRS PELKAUSS (red.). Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums. Rīga 1999, 196. lpp.
- ²⁵ Ostlandes reihskomisāra H. Lozes 1941. gada 18. augusta rīkojums par Ostlandes civilpārvaldes pārņemšanu. In: PELKAUSS, Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991, 174. lpp.
- ²⁶ Vairāk par nacistu okupācijas varas kultūrpolitiku sk. DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvijas vēsture 20. gadsimts. Rīga 2005, 275.–283. lpp.; BLEIERE et al., Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945), 300.–312. lpp.
- ²⁷ Tēvija, 03.07.1941., 4. lpp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ Tēvija, 05.07.1941., 1.–6. lpp.
- ³⁰ Tēvija, 07.07.1941., 6. lpp.
- ³¹ Tēvija, 05.08.1941., 5.–6. lpp.
- ³² Tēvija, 14.07.1941., 7. lpp.
- ³³ Tēvija, 11.08.1941., 6. lpp.
- ³⁴ Tēvija, 14.07.1941., 6. lpp.
- ³⁵ Tēvija, 23.08.1941., 6. lpp.
- ³⁶ Tēvija, 11.12.1941., 4.–7. lpp.

- ³⁷ Tēvija, 27.12.1941., 4. lpp.
- ³⁸ Tēvija, 05.08.1941., 5. lpp.
- ³⁹ Tēvija, 24.07.1941., 8. lpp.
- ⁴⁰ Tēvija, 11.08.1941., 6. lpp.
- ⁴¹ Tēvija, 27.12.1941., 4. lpp.
- ⁴² Tēvija, 12.07.1941., 6. lpp.
- ⁴³ Tēvija, 24.12.1941., 7. lpp.
- ⁴⁴ Tēvija, 19.07.1941., 8. lpp.
- ⁴⁵ Tēvija, 24.07.1941., 7. lpp.
- ⁴⁶ Tēvija, 08.11.1941., 10. lpp.
- ⁴⁷ Tēvija, 01.11.1941., 4. lpp.
- ⁴⁸ Tēvija, 04.09.1941., 7. lpp.
- ⁴⁹ Tēvija, 03.07.1941., 4. lpp.
- ⁵⁰ Tēvija, 25.07.1941., 7. lpp.
- ⁵¹ Tēvija, 27.12.1941., 5. lpp.
- ⁵² Tēvija, 22.08.1941., 7. lpp.
- ⁵³ Tēvija, 10.09.1941., 7. lpp.
- ⁵⁴ Tēvija, 21.10.1941., 5. lpp.
- ⁵⁵ Tēvija, 08.12.1941., 4. lpp.
- ⁵⁶ Tēvija, 03.07.1941., 4. lpp.
- ⁵⁷ Tēvija, 09.10.1941., 4. lpp.
- ⁵⁸ Tēvija, 25.07.1941., 7. lpp.
- ⁵⁹ Tēvija, 01.11.1941., 5. lpp.
- ⁶⁰ Tēvija, 09.10.1941., 4. lpp.
- ⁶¹ Tēvija, 27.12.1941., 4. lpp.
- ⁶² Tēvija, 20.09.1941., 5. lpp.
- ⁶³ Tēvija, 06.12.1941., 5. lpp.
- ⁶⁴ Tēvija, 28.08.1941., 7. lpp.
- ⁶⁵ Tēvija, 26.11.1941., 5. lpp.
- ⁶⁶ Tēvija, 02.12.1941., 5. lpp.
- ⁶⁷ Tēvija, 19.07.1941., 7. lpp.
- ⁶⁸ Tēvija, 07.07.1941., 5. lpp.
- ⁶⁹ Tēvija, 22.08.1941., 6. lpp.
- ⁷⁰ Tēvija, 27.09.1941., 5. lpp.
- ⁷¹ Tēvija, 12.12.1941., 7. lpp.
- ⁷² Visām filmām, par kurām bija iespējams atrast informāciju, filmas režisors, uzņemšanas gads un sižets isumā norādīti piezīmēs. Ja pamattekstā nav minēta filmas uzņemšanas valsts, tā ir filmēta Vācijā.
- ⁷³ Tēvija, 14.07.1941., 4. lpp.
- ⁷⁴ Filmu nosaukumi saglabāti tādi, kā norādīts attiecīgajos sludinājumos. Jāņem vērā, ka, latviskojot ārzemju filmu nosaukumus, tika pieļauta visai brīva interpretācija. Šeit un turpmāk pamattekstā filmu nosaukumi atbilst attiecīgajiem sludinājumiem, oriģinālie nosaukumi norādīti piezīmēs.
- ⁷⁵ Tēvija, 25.07.1941., 6. lpp.

- ⁷⁶ Režisora Veita Harlana (*Veit Harlan*) filma “Žids Ziss” (*Jud Süß*), uzņemta 1940. gadā.
- ⁷⁷ Tēvija, 16.08.1941., 5. lpp.
- ⁷⁸ Režisora Veita Harlana (*Veit Harlan*) filma “Mūsu Zēni” (*Jugend*), uzņemta 1938. gadā. Sižets – jaunatnes dzīve Vācijā.
- ⁷⁹ Režisora Valtera Rutmaņa (*Walter Ruttmann*) filma “Vācijas ieroču kultuves” (*Deutsche Waffenschmieden*), uzņemta 1940. gadā. Sižets – vācu militārā rūpniecība.
- ⁸⁰ Tēvija, 27.10.1941., 5. lpp.
- ⁸¹ Režisora Bernda Hofmaņa (*Bernd Hofmann*) filma “Kad vīri aizceļo” (*Fahrt ins Leben*), uzņemta 1940. gadā. Sižets – stāsts par vācu karaflotes kursantiem.
- ⁸² Tēvija, 12.07.1941., 5. lpp.
- ⁸³ Režisora Vilija Frosta (*Willi Frost*) filma “Milulis” (*Bel Ami*), uzņemta 1939. gadā.
- ⁸⁴ Režisora Eduarda fon Borsodija (*Eduard von Borsody*) filma “Kongo ekspresis” (*Kongo-Express*), uzņemta 1939. gadā.
- ⁸⁵ Tēvija, 18.08.1941., 5. lpp.
- ⁸⁶ Karla Bēzes (*Carl Boese*) filma “Kāzu nakts” (*Hochzeitsnacht*), uzņemta 1940. gadā.
- ⁸⁷ Režisora Vladimira Slavinska (*Vladimír Slavínský*) komēdija “Julika” (*Pritelkyne pana ministra*), uzņemta Bohēmijas un Morāvijas protektorātā 1940. gadā.
- ⁸⁸ Režisora Hovarda Hoksas (*Howard Hawks*) komēdija “Pagājušās nakts meitene” (*His Girl Friday*), uzņemta 1940. gadā.
- ⁸⁹ Austriešu režisora E. V. Emo (Emeriha Jozefa Vojteka; *E. W. Emo, Emerich Josef Wojtek*) filma “Milu nemuito” (*Liebe ist zollfrei*), uzņemta 1941. gadā.
- ⁹⁰ Režisora Gēzas fon Bolvāri (*Géza von Bolváry*) komēdija “Operas balle” (*Opernballe*), uzņemta 1939. gadā.
- ⁹¹ Tēvija, 15.09.1941., 7. lpp.
- ⁹² Režisora Karla Bēzes (*Carl Boese*) mūzikls “Hallo, Janine” (*Hallo Janine!*), uzņemts 1939. gadā.
- ⁹³ Režisora Viktora Turjanska (*Viktor Tourjansky*) filma “Nevainīgā mīļākā” (*Die keusche Geliebte*), uzņemta 1940. gadā.
- ⁹⁴ Režisora Milo Harbiča (*Milo Harbich*) detektīvfīlma “Kriminālkomisārs Eiks” (*Kriminalkommissar Eyck*), uzņemta 1940. gadā.
- ⁹⁵ Dokumentālā filma par inuitu dzīvi.
- ⁹⁶ Režisora Karla Frēliha (*Carl Froelich*) komēdija “Neskati vīru no cepures” (*Der Grassmann*), uzņemta 1941. gadā.
- ⁹⁷ Režisora Karla Antona (*Karl Anton*) mūzikls “Deju virpuli” (*Wir tanzen um die Welt*), uzņemts 1939. gadā.
- ⁹⁸ Tēvija, 22.09.1941., 6. lpp.
- ⁹⁹ Režisora Herberta Zelfina (*Herbert Selphin*) piedzīvojumu filma “Pandūrs Trenks” (*Trenck, der Pandur*), uzņemta 1940. gadā.
- ¹⁰⁰ Režisora Džo Stekela (*Joe Stöckel*) filma “Ciema mūzika” (*Das sindige Dorf*), uzņemta 1940. gadā.
- ¹⁰¹ Tēvija, 25.07.1941., 6. lpp.
- ¹⁰² Tēvija, 31.07.1941., 7. lpp.
- ¹⁰³ Tēvija, 25.08.1941., 7. lpp.
- ¹⁰⁴ Tēvija, 26.11.1941., 4.–5. lpp.
- ¹⁰⁵ Tēvija, 02.12.1941., 5. lpp.
- ¹⁰⁶ Tēvija, 31.07.1941., 7. lpp.
- ¹⁰⁷ Tēvija, 26.09.1941., 4. lpp.

¹⁰⁸ Tēvija, 25.07.1941., 7. lpp.

¹⁰⁹ Tēvija, 02.10.1941., 5. lpp.

¹¹⁰ Tēvija, 01.11.1941., 5. lpp.

SUMMARY

The purpose of the article is to analyse the classifieds and advertisements published in 1941 in *Tēvija*, the official Nazi occupation power newspaper in Latvia, as history sources. In total, more than 34 000 classifieds were published in the newspaper during that time period.

The approach that aims to study classifieds as historical sources can grant valuable insights into the history of the Nazi occupation period in Latvia. The classifieds can be divided into several subsections. The first group comprises the classifieds that have a direct link to the political events of the time period. These include the funeral announcements of those killed during the Soviet era posted by their relatives, as well as classifieds announcing search for relatives lost and missing due to the Soviet occupation and the war. The few classifieds posted by Nazi authorities, occasionally serving propaganda functions also fall into this category.

The second group comprises the classifieds reporting on the economic conditions of the time period, for instance, those related to housing. Buildings in Riga and other cities had been severely damaged during the Soviet occupation. The warfare in 1941 caused even more serious damage. Furthermore, as Latvia came under the Nazi occupation, part of the available premises was handed over to the occupation army and officials. Consequently, the need to find a living space was very urgent for many inhabitants of Latvia.

Another typical economic problem that can also be traced through the classifieds is the lack of many goods and materials. The extensive socio-economic experiments initiated by the Soviet occupation power had largely destroyed the traditional system of production and trade of Latvia, causing an acute shortage of various commodities. The Nazi occupation power began the transformation of the Latvian economy in accordance with the requirements of Nazi ideology. Hence, already during the first days of the occupation, the Latvian economy was adapted to serve the military purposes of the occupation regime, consuming a considerable amount of resources previously available for the general population.

The third economic topic addressed in the classifieds was the demand for workforce. In 1940–1941, both Soviet and Nazi terror and warfare significantly reduced the population of Latvia. As a result, recruitment classifieds became highly topical, thus also revealing the proof of the economic policy of the Nazi occupation power in the invaded territories, where the main purpose was to maximize the use of resources for the needs of the army.

In addition to the above, there is a significant amount of advertisements placed in *Tēvija* that can be related to the group advertising “cultural events”. First of all, there are announcements of entertainment and social events. They provide an insight into the range of activities available to the Latvian population despite the warfare. The advertisements announcing the repertoire of Latvian cinemas and theatres can be referred to as a particular subgroup, as they allow to assess the influence of Nazi propaganda to the repertoire contents. Another subgroup comprises the advertisements directly related to the Nazi regime – for example, inviting to purchase Nazi propaganda materials.

Latvijas jūrnieku ceļi trimdā: izklišanas veidi, cēloņi, motīvi

Latvian Seamen's Ways to the Exile: Types and Causes

Dāvis Beitlers, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktors

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vēsturnieks

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: davis.beitlers@tvnet.lv

Rakstā iezīmēta neliela joma latviešu diasporas veidošanās norisē Otrā pasaules kara un pēckara gados – latviešu jūrnieku izceļošana uz Rietumiem, kam vairākumā gadījumu sekoja ilgstoši trimdas gadi. Latviešu jūrnieku ceļu svešumā nereti ietekmēja faktori, kuru dēļ šī izceļošana krasi atšķīrās no daudzu 1944.–1945. gada un aukstā kara gadu Latvijas atstājēju – bēgļu un evakuēto personu – izbraukšanas.

Atslēgvārdi: latviešu trimda, jūrniecība, emigrācija un reemigrācija, nacionālā pašapziņa.

The article provides an insight into a small part of processes that formed the Latvian diaspora during the Second World War and the post-war period, uncovering the reasons and paths of Latvian seamen exile. The factors influencing this process in many cases differed from those that influenced the outflow of many Latvians (refugees, displaced or evacuated persons) to the Western countries at this period.

Keywords: Latvian exile, maritime, emigration and re-emigration, national self-confidence.

Nav jaunatklājums, ka latviešu trimdas saimi pēc Otrā pasaules kara veidoja ne tikai 1944.–1945. gada bēgļi un nacistu evakuētās personas. Ne viens vien svešumā nokļuva darba – dienesta – gaitās; arī samērā daudzi latviešu jūrnieki – pārsvarā starpkaru un karalaika Latvijas tirdzniecības flotes darbinieki, kas Latviju atstāja kopā ar kuģiem.

Uz neatgriešanos

Kopainā veroties, redzam, ka latviešu jūrnieki pasaulē izklīda vairākos ceļos un dažādos laikposmos, saskatām vismaz trīs izceļojušo jūrnieku pamatgrupas. Pirmo – mazāko – veido tie jūrnieki, kas

dienestu uz Latvijas kuģiem kaut kādu iemeslu dēļ atstāja jau pirms kara vai kara pirmajās dienās, spītējot Latvijas Jūrniecības departamenta vēl miera laikā rakstītajiem noteikumiem, ka jūrnieks pat pēc dienesta līguma termiņa izbeigšanās nedrīkst atstāt kuģi, kamēr tas nav atgriezies kādā no Latvijas ostām.¹ Jau ievērojami lielāka ir otrā grupa – tie, kas atstāja Latviju kā bēgļi un vēlāk trimdā darbojās jūrniecības nozarē; viņu pulkā bija arī viens otrs pieredzējis jūrnieks,² arī pa kādam jūrskolniekam.³ Trešā grupa ir vislielākā, un tajā iekļaujas kuģotāji, kas nokļuva un palika “brīvajā pasaulē” jau Latvijas okupācijas varu valdīšanas gados; Rietumu ostās pātvērušies, šie jūrnieki atteicās atgriezties okupētajā Latvijā, parasti palika kopā ar savām komandām un vēlāk turpināja jūrnieka gaitas Rietumu valstu un to pilsoņu paspārnē.

Iezīmēt precīzas minēto grupu skaitliskās dimensijas gan pagaidām ir grūti.⁴ Labi zināms, ka 1940. gada vasarā, pirmo lielo pārmaiņu laikā, Amerikas⁵ un Lielbritānijas ūdeņos atradās 14 Latvijas Republikas kuģi un to komandas (neskaitot motorkuģi “Hercogs Jēkabs”, kas vienīgais kopā ar visu apkalpi atgriezās Padomju Savienībā), vēl vairāki kuģi Rietumos nonāca mazliet vēlāk – aktīvās karadarbības laikā vai pēc kara; arhīvi glabā kuģu dienesta sarakstus⁶ Latvijas ūdeņu atstāšanas brīdī. Tomēr nepilnīgas ir ziņas par vācu okupācijas varas dienestā peldošo kuģu apkalpēm, nav pilnīgu ziņu par to, cik latviešu jūrnieku nonāca (palika) Rietumos, karalaikā ejot bojā vācu okupācijas varas pārņemtajiem Latvijas kuģiem vai arī nelaižot garām iespēju izbēgt neitrālo valstu ūdeņos. Vēl pētāms, cik latviskas palika to kuģu apkalpes, ko karalaikā aktīvi nodarbināja ASV un Lielbritānija, jo nereti kuģa komandā, kuru vadīja latviešu virsnieki un kuru “uz papīra” dēvēja par peldlīdzekli ar latviešiem komandā, mūsu tautiešu īpatsvars kopskaitā

bija vien daži procenti (īpaši ASV – atšķirībā no britiem),⁷ pat ja kuģis Rietumos bija nonācis caurcaurēm “latvisks”...

Vēl vācama ziņa arī par kara izskaņā Skandināvijā nonākušo un vēlāk Padomju Savienībai izdoto kuģu apkalpēm: cik jūrnieku palika Rietumos, bet cik atgriezās Latvijā? Formāli jūrniekiem atļāva izvēlēties – palikt vai nepalikt Rietumos, bet īstenība, kā sīkāk lasīsim turpmākajās rindās, bija krietni vien raupjāka: Skandināvijā un vēl vienā otrā Rietumvalstī, kas klanijās Padomju Savienībai, vismaz pēc pašu jūrnieku liecībām,⁸ tika visādi mēģināts veicināt baltiešu jūrnieku atgriešanos Latvijā, piemēram, padarot neciešamus pagaidu uzturēšanās apstākļus. Lai nu kā, bet iespēja izbēgt no okupācijas varu dienesta Zviedrijas krastos tiklab ar visu kuģi, kā arī dezertiera kārtā vilināja daudzus; arī jūrnieku Arturu Ozolu (tāljūras kapteinis; 1913–1984) un dažus viņa līdzgaitniekus – vācu armijā 1944. gadā iesauktus latviešus: viņam kopā ar vēl dažiem citiem latviešu jūrniekiem 1944. gadā kara jūcās izdevās izbēgt no Ventspils ar vācu ātrlaivu.⁹ Oficiāli izbraucot uz Vāciju, bet pa ceļam mainot kursu uz Zviedriju, kopā ar vairākiem desmitiem latviešu bēgļu kara beigās Gotlandi izdevās sasniegt Latvijas tirdzniecības flotes kuģiem “Dzintarkrasts” un “Neptuns”. Romiešu dieva vārdā titulētais kuģis, braucot no Rīgas caur Mērsragu, 1944. gada septembrī laimīgi sasniedza zviedru ostu, pirms tam sekmīgi neitralizējot un atbruņojot uz kuģa esošo trīs vīru apsardzi (divus vācu karavīrus piedzirdīja, bet vienu apakšvirsnieku nokausēja ar daiļu meiteņu palīdzību, tēlojot kuģa kapteiņa Arnolda Leiškālna (1906–1992) dzimšanas dienas svinības). “Dzintarkrasts” nepilnu mēnesi vēlāk atstāja Liepājas ostu, lai pārvestu kādu kravu uz Vāciju, bet ceļā “nejauši” atrāvās no pavadošām vācu laivām, atbruņoja sešu vīru apsardzi un, mainot kursu uz Zviedriju, trīs dienas vēlāk sasniedza ostu Gotlandē.¹⁰

Nākamais būtiskākais vaicājums, uz ko iespējams censties atbildēt jau tagad, ir par motīviem, kas jūrniekus pamudināja Latvijā neatgriezties. Kara priekšvakarā tie bija izņēmuma gadījumi, kad kāds latviešu jūrnieks pārtrauca dienestu uz Latvijas kuģa – parasti labākas dzīves meklējumos;¹¹ vēlāk – jau pēc Latvijas okupācijas – motīvi kļuva daudz nopietnāki.

Kara sākumā jūrnieku plūsmu iespaidoja kuģošanas bīstamība, un varam pieļaut, ka trimdā palika arī daļa to latviešu jūrnieku, kas kara laikā, kuģiem pietājot kādas valsts ostā, dezertēja no dienesta, atsakoties kuģot bīstamos karadarbības apstākļos. Šādās laikmeta sprukās iekrita, piemēram, divu Latvijas kuģu apkalpju locekļi 1940. gada sākumā Roterdamā.

“Pa lielākai daļai mūsu kuģu komandas, kuras tikko šķērsojušas Ziemeļjūru vai kurām jādodas uz turieni, atrodas smagā garīgā depresijā, un vairākkārt ļaudis nav bijuši pierunājami otrreiz doties līdzīgā braucienā, jo tie ceļā esot pārdzīvojuši tīri paniskas bailes. [...] Šis apstāklis rada lielas grūtības kuģu kapteiņiem un lieku darbu mūsu pārstāvniecībām, kurām jācinās ar ļaužu bēgšanu (gan oficiāli, nomunsturējoties,¹² gan vienkārši atstājot kuģi) no kuģiem un jāizlieto visi iespējamie līdzekļi komandas piesaistīšanai darbā,”

konfidencialā ziņojumā Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai 1940. gada 24. janvārī žēlojās Latvijas ģenerālkonsuls Roterdamā Bruno Pavasars, piebilstot, ka nevajadzīgu satraukumu jūrniekos radījusi “diezgan pārspilēta informācija” presē par citu kuģu bojāejas gadījumiem, kurai žurnālisti tiecoties piešķirt “sensacionālu ietērpu”.¹³ Tomēr visas šīs bažas neizrādījās nemaz tik pārspilētas: jau nākamajā dienā, 25. janvārī, Ziemeļjūrā nacistiskās Vācijas karaspēks, kurš ar zemūdeņu un kara lidaparātu spēkiem uzbrukt neitrālo valstu kuģiem šajos

ūdeņos bija sācis jau pašā kara ieskaņā, torpedēja latviešu kuģi “Everene”, kas no Anglijas uz Latviju veda akmeņogļu un elektro vadu kravu, un lieki norādīt, ka šāds uzbrukums kādam kuģim Ziemeļjūrā – Latvijas un britu tirdzniecības saka-riem ļoti būtiskā apvidū – un ārpus tās ne tuvu nebija pēdējais...

Viens no visgrūtāk pārbaudāmajiem trimdā palikšanas dzinūļiem ir nacionālās pārliecības motīvs, kas, protams, vēlāk tika izcelts un pasvītrots trimdas sabiedriski idejiskajā telpā, līdzīgi tam, kā padomju varas mediji daudzinaja tos, kuri atgriezās Latvijā un pārgāja padomju dienestā. (Salīdzinoši mazāk publisko apsveikumu saņēma tādi jūrnieki kā kapteinis Mārtiņš Osis (1894–1965) un daži viņa domubiedri, kas gan vismaz uz kādu laiku palika Rietumos, bet pēc kara centīgi darbojās padomju varas dienestā.¹⁴) Latviešu jūrnieki vēstulēs Latvijas pārstāvjiem Rietumos atkal un atkal pauduši savu lojalitāti Latvijai, naidu gan pret padomju, gan nacistu varnešiem un kvēlu vēlmi pāriet sabiedroto pusē vācu okupācijas laikā. Latviešu jūrnieku vairākums, liekas, nemīlēja nevienu no Latvijas okupācijas režīmiem. Kapteinis Kārlis Vētra (1908–?), tikai “lai nebūtu jābrauc vācu dienestā”, pat centies savu kuģi – motor-kuģi *Bru* – pēc iespējas ilgāk noturēt remonta rūpnīcā Dānijā.¹⁵ Protams, ir grūti, pat neiespējami novērtēt to, cik lielā mērā šādas nacionālās stājas atblāzmas katrā individuālā gadījumā bija dziļas pārliecības izpausme, tomēr vēstures avoti piedāvā spilgtu daiļrunību.

“Ļoti vēlētos nokļūt Anglijā, lai varētu piedalīties Eiropas atbrīvošanā no vācu jūga. Esmu ar mieru ziedot visu savas dzimtenes brīvībai,”¹⁶

savu uzticību Latvijas Republikai un vēlmi sekmēt Rietumu sabiedroto uzvaru karā 1942. gada 16. decembra vēstulē Latvijas

sūtniecībai Londonā apliecināja kravas tvaikoņa "Gauja" (pārdēvēts par *Fridrich*) jūrnieks Artūrs Jansons, kurš pirms dažiem mēnešiem bija pametis savu kuģi Holmsundas ostā Zviedrijā. Tā kā Lielbritānijas flotei Otrā pasaules kara gados un arī pēc kara posmā trūka kuģotāju, tad latviešu jūrnieku centieni iekļūt britu kuģotāju rindās gan kara laikā, gan pēc tā parasti tika atbalstīti; arī amerikāņi latviešus šai laikā nodarbināja labprāt, iespējams gan, izrādot lielāku politisko piesardzību pret svešzemniekiem savā flotē. Rietumu lielvaru pilnvaras baudošie tautieši – Latvijas Republikas pārstāvji Rietumos – gandrīz ikvienam latviešu jūrniekam, kurš izšķīrās palikt vai izbēgt Rietumu zemēs, tur arī gribēdams palikt, piešķīra teju nācīgas varoņa laurus. Patosu netaupīja arī Latvijas pilnvarotais Stokholmā Voldemārs Salnais (1886–1948), vēstulē tvaikoņa "Vizma" pirmajam stūrmanim Paulam Skultem (1898–1990) uzsverot cēlo brīvās Latvijas ideju:

*"Varu Jūs apsveikt ar palikšanu ārzemēs. No piedzīvojumiem zinu, ka emigranta dzīve nav salda, bet taču labāka nekā zem krievu sarkanā velna. Bez tam, ja kas nebūt vēl darāms mūsu nelaimīgās tautas un valsts labā, tad tas ir vismaz patlaban iespējams tikai ārzemēs, bet ne pašā Latvijā. [...] Patlaban vēl – diemžēl – ir katram, kas esam palikuši ārzemēs un atrodamies emigranta stāvoklī, atsevišķi jārūpējas, lai kaut kā sagādātu savu dienišķo maizīti. Bet pie visām šīm grūtībām, protams, nedrīkstam galvu nokārt un aizmirst, ka tagad mums visiem līdz ar visas mūsu tautas nospiedošo vairumu ir varbūt tikai viens dzīves mērķis, t. i. mūsu valsts un tautas atbrīvošana."*¹⁷

Šķiet, visbūtiskākais okupētās Latvijas atstāšanas vai "brīvās pasaules" neatstāšanas motīvs, ko atnesa karš un tābrīža starptautiskais stāvoklis, bija bailes no padomju varas politikas neparedzamības;

jau atmiņas par 1919. gadu un padomju impērijas slava vien diez vai sekmēja alkas nevilcinoties atgriezties – nebija jāpieredz pat "baigā gada" asiņainie "jaukumi". Tā Lielbritānijā nonākušā tvaikoņa "Miervaldis" kapteinis Fricis Freienbergs (1892–1941), uzzinājis par padomju varas ienākšanu Latvijā, 1940. gada 18. jūnija vēstulē Latvijas diplomātam Vilim Tomsonam, kurš tobrīd ilgstoši uzturējās Latvijas sūtniecībā Londonā, baiļojās: "*Vai Jūs zināt ko tuvāki par notikumiem mūsu zemē? Man bail, ka mūs nepievieno lielajai kaimiņu valstij.*"¹⁸ Īpašas bailes nonākt atpakaļ Latvijā vēl gadiem pavadīja latviešu jūrniekus, kuri vienā vai citā valstī – parasti ASV vai Kanādā – bija ieceļojuši nelegāli un kurus bija ieslodzījuši vietējie imigrācijas dienesti; proti, pastāvēja iespēja tikt deportētam uz izcelsmes valsti, kas, spītējot politiskajām pārmaiņām, latviešu jūrniekam joprojām bija Latvijas teritorija, no kurienes varētu sākties, piemēram, bezmaksas ceļojums uz kādu apvidu viņpus polārajam lokam.¹⁹ Iespējams, mazliet pārspilējot ar draudu piesaukšanu, izmisusi un noraizējusies, ka viņas dēlu varētu piemeklēt tieši šāds liktenis, bija ASV imigrācijas dienestu 1948. gadā apcietinātā latviešu jūrnieka Gvido Alkšņa māte Zviedrijā:

*"Neizprotu tikai īsti attiecībā uz deportēšanu, uz kurienu viņu grib sūtīt? Esmu arvienu briesmīgās bailēs, kad tikai viņu ar varu vai viltu nesūta uz Latviju! Ceru vismaz, ka tad viņam par to teiks? Normāli un loģiski spriežot, viņu tagadējos laikos nevarētu vienkārši ņemt un nosūtīt uz Latviju, kur arī paši amerikāņi tagad zin, ka tas nozīmētu nāves spriedumu."*²⁰

40. gadu otrajā pusē – 50. gados ar Latvijas pārstāvniecības palīdzību no šāda likteņa paglābās ne viens vien latviešu jūrnieks, kurš tā vietā, lai nonāktu "Dzimtenē", saņēma, teiksim, deportāciju uz

Argentīnu ar legālas iecelšanas un uzturēšanās dokumentiem²¹ vai pazudušos personas dokumentus un galvojumu par Latvijas pilsoņa statusu.²² Visbiežāk šīs lietas virzīja Latvijas sūtniecība Vašingtonā, bet daudz veikuši arī citi diplomātiskie, konsulārie un sabiedriskie darbinieki (arī pēc privātas ierosmes) “brīvajā pasaulē” – tādi kā, piemēram, starptautiskā bēgļu aprūpes dienesta *Church World Service* darbinieks Rūdolfs Libeks Ņujorkā.²³

Ar gadiem G. Alkšņa pieredzei līdzīgi draudi noplaka, tomēr vēl 70. gados – iespējams, arī vēlāk – latviešu jūrniekus, kas mītnes valstu kuģniecības firmu uzdevumā kuģoja gandrīz visas pasaules ūdeņos, vajāja pašu pieredzes un īgauņu jūrnieku bridinājumu²⁴ nokaitētās bailes izkāpt kādā padomju ostā, kurā varētu uzglūnēt čekas vērigā acs; un, jo garāks laiks aizvadīts trimdā, jo lielākas jūrnieka bažas par to, ka, nonākot čekistu nagos, varētu nākties atbildēt arī par ilgstošo prombūtni “pūstošajos Rietumos” (neraugoties uz visām padomju reemigrācijas kampaņām un trimdinieku rosināšanu atgriezties).²⁵ Šo problēmu sastopam pieminētu ne vienā vien vēstures avotā, no kuriem visspilgtākais varbūt ir izcilā tālējūras kapteiņa, bijušā leģionāra Imanta Baloža (1924–2001 Kanādā) atmiņas par izkāpšanu padomju ostā Tuapsē pie Melnās jūras 1974. gadā:

“Mums, protams, noteica, kur varam un kur nevaram iet un kad jābūt atpakaļ. Zaldāts ar plinti visu laiku pie gangway’a²⁶ un visas kontrolē. Neparasti! Drikstējām pavadīt laiku un arī iepirkties Internacionālajā Jūrnieku klubā. Vakaros skaistas meitenes tur nāca “mācīties angļu valodu”. Ilgi domāju, [...] iet malā vai nē, tomēr saņēmu dūšu un gāju pastaigāt. Tālu netiku, kad kāds pienāca klāt un teica, ka viņš esot jaunais aģents un viņam gadījies arī iet pa to pašu ceļu. Vai varot man piebiedroties? Teicās esam arī angļu valodas skolotājs

utt. Nodomāju pieņemt viņa pavadonību un padomu. Viņš bija tīri runīgs jauns vīrietis un daudz stāstīja par Tuapse un pilsētiņas vēsturi. Tā mēs paklejojām pāris dienas. Jūrnieku kluba vienā stūrī bija bildes no dažādiem USSR apgabaliem. Redzēju arī tipiskas latviešu stila mājas. Prasīju, kur tad tādas atrodas, viņš atbildēja, ka Baltijas apgabalā, un mani noskatījās. Citādi viņš par mani daudz neprasiya. Beigās, kad kārtojām dokumentus izbraukšanai, viena čekas dāma mani labi nopētīja, paskatījās manā Kanadas pasē un noteica: “Ak tad tas bijāt jūs, kas sūtīja vēstuli uz Rīgu?” [...] Kad tikām projām, atklātā jūrā, bija daudz ko pārdomāt. Pasē dzimšanas vieta ir uzrādīta, tāpat man bija arī “pareizie gadi”...”²⁷

Kas motivēja tos aktīvos jūrniekus, kam izdevās Latvijas, tobrīd jau padomju Latvijas, floti atstāt pēc kara – okupācijas un aukstā kara apstākļos? Jādomā, nekas jūrniekam unikāls. Viens – vispārējs nogurums no padomju ikdienas un nespēja īsti pieņemt šo stāvokli, tieksme pēc rietumnieciska dzīvesveida, kas, lieki teikt, vilināja vispirms jau jaunatni. Otrs – grūtības iekļauties padomju tautsaimniecībā, proti, strādāt apmierinošu darbu, kādu, pēc bēdzēja domām, varētu atrast saules pilnajos Rietumos tur – viņpus žogam. Pirmajās pēckara desmitgadēs latvieši kā etniski politiska grupa tika daļēji atstumti no jūrlietu nozares – viņu vietā stājās iebrāucēji no “brālīgajām republikām” –, un daudziem latviešu jauniešiem vienīgais veids, kā atsaukties jūras vilinājumam, tolaik rādījās zvejnieka gaitas tuvējos ūdeņos, jo tālējūras zvejai atļāva pievērsties retajam (vēlāk situācija uzlabojās, jo viena pēc otras darba tirgū ieplūda paaudzes, kuru pārstāvji bija par jaunu, lai būtu “sasmērējuši” biogrāfiju ar darbu vai sabiedrisko rosni starpkaru vai vācu okupācijas laika Latvijā); bet, lieki piebilst, zvejnieka vieta tomēr nebija gluži tas pats, kas ienesīgais

un dēkaiņus vilinošais tāljūras jūrnierka amats, tālab izbēgšana jūrā varēja likties kārdinošs glābiņš. Šādi izbēgšanas gadījumi bija pavisam reti, un nokļūšana uz palikšanu otrpus dzelzs priekškaram jau pēckara gados jūrnierka gadījumā parasti, protams, notika, dezertējot no kuģa apkalpes. Samērā vienkārši izbēgt izdevās, piemēram, slavenā “Hercoga Jēkaba” kapteinim Hugo Mihelsonam (1890–1975), kurš, veikli izmantojot karalaika jucekli-gos apstākļus un to, ka Latvijā vēl nebija nostiprinājušās padomju varas struktūras, ar velkoni “Una” 1945. gada pavasarī pārcēlās uz Zviedriju;²⁸ 1945. gada 15. oktobrī, jau vairākus mēnešus pēc kara beigām, mazā bēgļu laiviņā²⁹ Gotlandi sasniedza tāljūras kapteinis Edgars Blaus (1910–1989),³⁰ un, jādōmā, nosauktie kapteini nebūt nebija vienīgie šādi aizbēdzēji.

Izbēgt no kāda padomju kuģa apkalpes vēl vēlākā laikā – jau aukstā kara gados (tātad sākot ar 1946. gadu) – katram atsevišķam jūrnierkam bija sevišķi riskants lēmums; kā liecinājuši paši izbēgušie, tad izbēgšana no padomju kuģiem, laikam ritot, kļuvusi aizvien grūtāka: ja krievu jūrnierku īpatsvars tāljūras kuģu apkalpēs vēl turējās saprāta robežās, tad grožus pievilka padomju varas jūrlietu struktūras un, protams, Valsts drošības komiteja (VDK), rūpīgi uzraugot un pārmeklējot padomju kuģus, tiem tiklab atstājot padomju ostas, kā atgriežoties mājup.³¹ Latviešu jūrnierkus Ādolfu Ploni un Vilni Bertholdu pēc viņu nobēgšanas no padomju kuģa 1959. gadā Ņūfaundlendā provinces galvaspilsētā Sentdžonsā, Kanādā, vajājuši gan apzinīgākie kuģa ļaudis, gan, iespējams, Rietumos esošo VDK draudzīgo struktūru darboņi, bet ar vietējās “Daugavas Vanagu” nodaļas palīdzību abiem jūrnierkiem izdevies “*izbēgt no krievu vajāšanas*”, lai pēcāk varētu uz visiem laikiem “*baudīt brīvību Kanādā*”,³² iespējams, tomēr paliekot VDK redzeslokā pat vairākus desmitus gadu pēc dzīves

sākuma Rietumos, tāpat kā ne vienam vien līdzīgam “Dzimtenes” atstājējam...³³ 1962. gadā³⁴ riskanto lēmumu bēgt no padomju kuģa pieņēma arī 22 gadus vecais latviešu jūrnierks Māris Krusts, kas dezertēja no padomju tankkuģa “Ogre”, kad tas bija piestājis Zviedrijas krastos. Baidīdamies no vajāšanas, M. Krusts uzreiz pēc kuģa atstāšanas lūdzis patvēruma tiesības zviedru policijai Gēteborgā, un viņa lieta atstāta Zviedrijas valdības ārzemnieku komisijas izlemšanā. Lietas iznākums izrādījās labvēlīgs, un M. Krustam pavērās visas iespējas Rietumos³⁵ uzsākt iecerēto inženiera ceļu,³⁶ taču visai īpatnēja un politiski aizdomīga gan M. Krustam, gan pēcāk arī citiem latviešiem šķitusi šīs pilsētas vietējo iestāžu rīcība, saziņai pieaicinot nevis kādu no daudzajiem Gēteborgā dzīvojošajiem latviešu valodas pratējiem, bet sameklējot krievu valodas zinātāju.³⁷ Daļu no tiem latviešu (baltiešu) jūrnierkiem, kas Latviju un Padomju Savienību būtu vēlējušies atstāt aukstā kara laikā, iespējams, atturējuši pavisam konkrēti vēsturiskie notikumi – piemēram, plaši zināmais latviešu leģionāru izdošanas gadījums Zviedrijā 1946. gadā, kas, pēc laikabiedru atmiņām, radījis bažas par līdzīgu scenāriju ar “padomju” jūrnierkiem, ja tie nolemtu izbēgt.³⁸ Un tomēr, par spīti tam, minētie jūrnierki, kā jau noprotams, nebūt nebija vienīgie šādi izbēdzēji – tādu visdrīzāk bija pat vairāki desmiti.³⁹

Reizēm – arī uz atgriešanos

Izceļojušo jūrnierku vidū, protams, bija arī tādi, kas izvēlējās atgriezties okupētajā Latvijā, tomēr viņu, šķiet, bija krietns mazākums. To apgalvot pilnīgi droši liedz statistikas trūkums par jūrnierkiem, kuri atgriezās individuāli, proti, “uz savu galvu”, spītējot kuģa vadības un pārējās komandas kopējai nostājai un no dienesta dezertējot,

tādēļ vēl pētāms un nākotnē precizējams ir jautājums par daudz maz precīzu atgriezušos jūrnieku skaitu. Toties ir apzināti atsevišķi gadījumi, kad, dažādu motīvu vadīti, okupētajā tēvzemē atgriezās kuģu kapteiņi un, paklausot viņu nostājai, – arī pārējā kuģa komanda kā jūrasbraucēju kopums.

Pirmie Latvijā atgriezās jau tūlīt pēc Latvijas atstāšanas – 1940.–1941. gadā, reaģējot uz Augusta Kirhenšteina Latvijas padomju marionešu valdības rīkojumiem, kurus papildināja draudi nepakļaušanās gadījumā izrēķināties ar Latvijā palikušajiem jūrnieku piederīgajiem un pašus jūrniekus pasludināt “ārpus likuma”.⁴⁰ Un tas viss, saprotams, iesēja jūrniekos reizēm pat paniskas bailes par mājās palikušo tuvinieku likteni un jaunās varas represijām. Šo spriedzi un jucekli savās 1978. gadā tapušajās atmiņās⁴¹ atsedz arī tvaikoņa “Everasma” pirmais stūrmanis Sergejs Bols (1908–1983):

“Šeit [Buenosairesā] stāvam diezgan ilgi. Mums ir dažādas saraustītas un neskaidras ziņas. Arī kuģa telegrāfists ir uzķēris ziņas, pārraidītas no Maskavas, dažas pat latviešu valodā. Esam visi neziņā. Lasām avīzes, nekādas skaidrības – kas argentīniešiem par daļu, kas notiek Latvijā. [...] dodamies uz Callao, Peru. Pa ceļam uzķeram rīkojumus no krieviem, lai atgriežas uz Latviju, kas, protams, kuģa ļaudis uztrauca. [...] kuram gan bija patikami, kad draud izrēķināties ar ģimenes locekļiem mājās?”

Nav nekāds brīnums, ka tieši šim cēlonim bija izšķirošā loma tvaikoņa “Krīvs” liktenī⁴² un bēdīgi slavenajā motorkuģa “Hercogs Jēkabs” atgriešanās gadījumā,⁴³ un draudi izrēķināties ar kapteiņa Nikolaja Grīniņa (1889–1981) Latvijā palikušo dēlu teju, teju izmainīja arī tvaikoņa “Abgara” tālākās gaitas.⁴⁴ Šī faktora dēļ nesekmīgas izrādījās citkārt sekmīgās Latvijas Republikas diplomātisko un konsulāro

pārstāvniecību pūles nepieļaut kuģu nodošanu padomju varas rokās, sūtņa Vašingtonā Alfrēda Bilmaņa cēlie mēģinājumi aizvien gādāt par Latvijas valsts interesēm (proti, lai neviens Latvijas kuģis nenonāktu Latvijas okupētāju rokās) un panākt, ka tās stādāmas augstāk par tuvinieku drošību.⁴⁵ Tiesa, paši “Hercoga Jēkaba” komandas locekļi – līdzīgi, piemēram, tvaikoņu “Everasma” un “Ciltvaira” jūrniekiem⁴⁶ – par atsaukšanos padomju varas “laipnajam” aicinājumam nav bijuši vienisprātis, un, spītējot nedrošībai un bailēm, sākotnēji to vēlējies ignorēt arī pats kapteinis H. Mihelsons.⁴⁷

Varam pieļaut, ka “Hercoga Jēkaba”, “Everasma” un “Ciltvairas” jūrniekiem, kā arī daļā citu atgriešanās gadījumu spēcīgākas par lojalitāti Latvijas Republikai kā valstiski politiskam veidojumam, bailēm no represijām vai “brīvās pasaules” kārdinājumiem varēja izrādīties ne tikai galēji dramatiskas cilvēciskās izjūtas, šai gadījumā – bailes par tuviniekiem, bet arī, iespējams, ne mazāk cilvēciskā emocionālā vēlme vienkārši atgriezties savās mājās un savā zemē. Šādu domu tēlaini un patētiski, bet, iespējams, ne absolūti maldinoši atklāj kādreizējā motorkuģa “Hercogs Jēkabs” apkalpes matroža Rikardo Kadiķa atmiņas, kas publicētas Trešās atmodas laika presē ne bez noteikta ideoloģiskā nolūka un nokrāsas:

“[Paša] drošība, komforts un situētība svešatnē iekārdināja tikai dažus. Jūrnieku vairākums izvēlējās dzimteni, kaut gan saprata, ka dodas preti nezināmiem un, iespējams, arī smagiem pārbaudījumiem.”⁴⁸

Šo vēlmi atgriezties vismaz bēdīgi slavenajā “Hercoga Jēkaba” gadījumā, iespējams, stimulēja arī kāds cits padomju varas struktūru paņēmiens jūrnieku pārvilināšanai savā pusē. Izšķirīgā brīdī, kad vēl nebija pilnīgas skaidrības, kādu kursu kuģa

vadība būs spiesta vai vilināta ieņemt, padzirdējuši par jūrnieku neapmierinātību ar zemo atalgojumu uz amerikāņu jūrnieku algu fona, Ņujorkā bāzētās padomju varas struktūras Amtorg⁴⁹ darboņi, kas jau tobrīd bija ieguvuši ietekmi kuģa vadībā, nekavējoties pārrēķināja latviešu jūrnieku algas, vienu dolāru pielīdzinot 5,3 rubļiem un piešķirot prāvas piemaksas, kā rezultātā atalgojums teju pieckāršojās.⁵⁰ (Lieki piebilst, ka padomju puse “Hercoga Jēkaba” atgriešanos un kapteiņa H. Mihelzona “pareizo” izšķiršanos apdziedāja slavas odās,⁵¹ kamēr trimdas aprindās tas bieži vien netika piedots, pat zinot par padomju iestāžu veikto šantāžu.⁵²)

Nākamais faktors, par kuru kā reālu atgriešanās motīvu arī jārūnā pielāvuma formā, tiešā veidā izrietēja no atsevišķu “brīvās pasaules” valstu politiskajām simpātijām pret Padomju Savienību. Lai arī Rietumvalstu varas iestādes latviešu jūrniekiem, kas tur nonākuši uz kuģa un tālab vairāk vai mazāk legāli (vismaz atbilstoši karalaika apstākļiem), cik zināms, nepiemēroja piespiedu atgriešanos Padomju Savienības okupētajā Latvijā,⁵³ tomēr vismaz Skandināvijā, kā jau pieminēts, jūrnieku atgriešanās Latvijā tika veicināta ar smalkākām metodēm nekā rīkojuma spēks. Skandināvijas valstu vēsturē iztarpīgā tiekšanās pēc Padomju Savienības labvēlības, izdodot tai gan latviešu leģionārus, gan visu veidu Latvijas peldlīdzekļus, ir pat izteikti zīmīga. Skaudra ir jau minētā Dānijā nonākušā motorkuģa *Bru* kapteiņa K. Vētras liecība par to, kāds liktenis pēc kara piemeklēja tos latviešu jūrniekus, kas atteikušies no “krievu uzaicinājuma atgriezties līdz ar kuģi atpakaļ dzimtenē” un kas tālab kā bēgļi 1947. gada septembra sākumā internēti un novietoti bēgļu nometnē Kopenhāgenā:

“Visi ir spiesti dzīvot nometnēs, un no dāņu valdības puses tiek darīts viss kā morāli, tā materiāli, lai padarītu viņu dzīvi iespējami

neciešamu, tādā kārtā spiežot atgriezties “dzimtenē”. Par kaut kādu tiesisku stāvokli nevar būt ne runa. Dānija ir atzinusi Latvijas iekļaušanu Padomju republiku saimē, to man personīgi pateica dāņu ārlietu ministrijā, tā kā uz mūsu eventuālu palikšanu Dānijā nav ko cerēt.”⁵⁴

Laimīgā kārtā izrādījās, ka situācija nav tik bezcerīga, un arī pašam kapteinim K. Vētram beigu beigās tomēr izdevās atrast vismaz pagaidu darbu uz dāņu kuģiem. Zem līdzīga dāņu spiediena nesalūza arī 1940. gadā dāņu pārņemtā tvaikoņa “Vizma” pirmais stūrmanis P. Skulte. Kuģi pārņemot, visus latviešu tautības kuģa ļaudis atbrīvoja no kuģa dienesta, ievietoja viesnīcā un pēc tam pārsūtīja uz Padomju Savienību, izņemot kuģa kapteini Džemu (Džeimsu?) Milleru, kuram dāņi piedāvāja palikt Rietumos un turpināt kuģot zem Dānijas karoga ar dāņu komandu, un P. Skulti, kurš, paša vārdiem runājot, atteicies atgriezties Latvijā. Divus mēnešus viņš pavadījis vietējās policijas uzraudzībā Gēteborgā, līdz sākotnējās iekšzemes pases vietā saņēmis Zviedrijas ārzemnieka pasi un darba atļauju uz jūras. Tā paša gada 14. oktobrī P. Skulte vērsās pie Latvijas konsula Zviedrijā V. Salnā, vēlēdamies uzņemt sakarus ar Zviedrijas tautiešiem un lūgdams atbalstu darba meklējumos Zviedrijā, aizliekot par viņu kādu labu vārdu Zviedrijas valsts iestādēm.⁵⁵

Ar zināmiem mudinājumiem atgriezties Padomju Savienībā, pēc pašu jūrnieku liecībām, jau 1940. gada vasarā saskārušies ne tikai skandināvu, bet arī britu ūdeņos nonākušo un Lielbritānijas valdības pārņemto kuģu komandu locekļi. Kā diplomātam V. Tomsonam 1940. gada 15. augustā rakstīja kāda cita Lielbritānijā nonākušā Latvijas kuģa – “Miervalža” – kapteinis F. Freienbergs, kāds britu valdības vai/un jūrniecības nozares pārstāvis sarunā ar latviešu jūrniekiem izrādījis neviltotu

gandarījumu, ka Latvija tomēr reiz esot atgriezusies savā “*mātes zemē*”,⁵⁶ kur tai esot īstā vieta, un skubinājis latviešu jūrniekus nevilcinoties doties uz Murmansku,⁵⁷ piesolīdams latviešu kuģu kapteiņus iepazīstināt ar, viņaprāt, likumīgajiem un korektajiem dokumentiem, kas apliecinot Latvijas un Igaunijas iekļaušanu Padomju Savienībā. F. Freienbergs vēstulē pauž bažas par to, ka britu varas iestādes kuģi varētu pat izraidīt uz Padomju Savienību, lai gan par jūrnieku izceļošanas brīvprātību esot bijusi lielāka drošība.

“Tad uzdeva noprošīt cilvēkiem, vai un kas grib braukt līdzī un kuri palikt še, un lai piesūta sarakstu. Vakar savējiem paskaidroju lietas apstākļus un devu tiem pāris dienas laika apdomāties. Apdomāšanās gan neskāņ ar jaunās [respektīvi, padomju – D. B.] iekārtas principiem, bet es to citādi nevaru iedomāties, jo cilvēkam jāizšķiras uz visu dzīvi,”

morālo dilemmu atklāja kapteinis F. Freienbergs, gan nenorādot, cik tad garš bija šis izceļotāju saraksts.⁵⁸ Un, jādomā, britu attieksmē nav nekā neparasta, jo, vismaz pēc prominentā latviešu vēsturnieka Edgara Andersona domām,⁵⁹ briti, līdzīgi skandināviem, tolaik centušies politiski laipot attiecībās ar Staļina impēriju.

Iespējams, ka ne vienu vien latviešu kuģinieku karalaika un pēckara Rietumiem atņēma arī zemāka ranga jūrnieku ticība un atsaucība padomju varas solījumiem par šķirisko un sociālo taisnīgumu, un nav nekāds brīnums, ka labklājības un taisnīguma alkas varēja būt spēcīgākas par nacionālo un pilsonisko stāju, lojalitāti Latvijas Republikai un nereti arī saviem darba devējiem – starpkaru Latvijas kuģipaiņniekiem un viņu mantiniekiem trimdā. Kā savulaik atcerējās tāljūras kapteiņa Jāņa Berga tuvinieki, šādi noskaņota bijusi ievērojama daļa tvaikoņa “*Krīvs*” apkalpes, kas

klaji atbalstījusi varu maiņu un okupācijas varu, turklāt ne gluži tādēļ, ka jūrnieki būtu baidījušies par piederīgajiem Latvijā vai izcēlušies ar mēreni nacionālu un ļenganu pilsonisko stāju, bet tieši pateicoties izdevīgām nostādņēm padomju ideoloģijā. 1940. gada jūnijā, kad Latvijā mainijušās varas, uz kuģa jūrā sācies streiks un komanda sacēlusies pret kapteini, pārmetot viņam piederību “*buržuijiem*” un šķiriski pretnostatot viņu pārējai komandai, kas vairāku komandas jūrnieku ieskatā piederējusi pie strādniecības.⁶⁰ Gluži līdzīgs nemiera gars apsēda arī daļu “*Ciltvairas*” un “*Everasmas*” apkalpes,⁶¹ un, šos gadījumus uzlūkojot, līdzīgi Latvijas diplomātiem Vašingtonā varam pieļaut, ka to izceļšanas izraisīja vai sekmēja ne vien pragmatiskas problēmas (piemēram, ar algas izmaksu), bet arī kāda vara “*no ārpusē*”, kas centās nodrošināt kuģu atgriešanos “*plašajā Dzimtenē*”. Latvijas sūtnis Vašingtonā A. Bilmanis tai visā saskatīja pat veselu iespējamo shēmu, kā to praktiski tika mēģināts īstenot: padomju aģenti nokaitina jeb padara neiecietīgu Latvijai lojālo kuģa kapteini, tad panāk, ka “*kaitīgo*” kuģa vadības elementu apcietina, lai kuģa kursu veikli nomainītu uz Austrumu pusi.⁶² Par laimi, Latvijas diplomātu rokas bija pietiekami garas, lai sadarbībā ar Dienvidamerikas un Ziemeļamerikas varas iestādēm un ostu dienestiem aizdomīgos kuģiniekus – kā dumpīgos zemākā ranga jūrniekus, tā ideoloģiski šaubīgos vai iebaidītos virsniekus – nevilcinoties apcietinātu un aizstātu ar citiem – Latvijai, pēc A. Bilmaņa domām, lojālākiem.⁶³ Līdz ar atlaistajiem virsniekiem kuģi, tam paliekot Rietumos, reizēm atstāja atsevišķi jūrnieki, kas vēlāk atgriezās Latvijā, tomēr tādu skaits bija gaužām neliels (“*Ciltvairu*”, piemēram, atstāja astoņi, neskaitot patriekto kapteini).⁶⁴

Protams, dzīve svešumā salīdzinājumā ar daudz maz normālu dzīvi dzimtajā zemē vairumam nemēdz šķist līdzīga svētlaiemei

Ēdenes dārzā, vismaz svešuma pirmajos gados, ko parasti raksturoja gan smags karjeras ceļš no pašas apakšas (trimdā, tāpat kā normālos apstākļos, šai ziņā bija veiksmīgākie un mazāk veiksmīgie, bet, iespējams, trimdā svešo apstākļu dēļ nokļūt mazāk veiksmīgo kategorijā varētu būt vieglāk nekā dzimtajā zemē), gan jūrasbraucēju lokā – nereta dikstāve laikā, kamēr tiek kārtotas atļaujas darbam uz kuģiem, kas jūrniekiem – ārvalstniekiem Rietumos lielākoties bija smags un ērkšķains process. Svešvalodu zināšanu trūkums, vietējo jūrnieku arodbiedrību pretestība, grūtības iegūt pilsonību mītnes zemē, kas bieži vien traucēja gan iegūt darbu uz kuģiem, gan izkāpt krastā valstīs, kuru ostās kuģis pietāja, – tās bija vien dažas no problēmām,⁶⁵ kuras nomāca latviešu jūrniekus pēckara gados “brīvajā pasaulē” un kuras, protams, rosināja atgriezties Latvijā, lai arī okupētā un anektētā.

“Mūsu [proti, trimdas – D. B.] laikrakstos kritizē personas, kas brauc atpakaļ uz Latviju, un, pēc manām domām, pilnīgi pareizi. Ja ir kāda kategorija bēgļu, kam var tiešām iet grūti un kuru atpakaļbraukšana, no mana viedokļa, zināmos apstākļos varētu būt kaut cik motivēta, tie ir tieši [...] jūrnieki,”⁶⁶

60. gadu sākumā akmeni Rietumos esošo Latvijas diplomātisko pārstāvniecību dārzā ziņā meta latviešu jūrnieks Raimonds Mūrnieks;⁶⁷ pasvītrodams jūrnieka neapskaužamo likteni citu trimdinieku vidū – sarežģītos, nepastāvīgos un neparedzamos darba apstākļus (“mētāšanās” pa pasauli, proti, valstīm ar atšķirīgām politiskajām iekārtām, kuģa un tā apkalpes juridiskās pierības maiņas⁶⁸ neparedzamība u. tml.).⁶⁹ Iespējams, pats R. Mūrnieks, kuram nekādi neizdevās izveidot latviešu jūrnieku arodbiedrību,⁷⁰ savām jūrnieka problēmām izraudzījās risinājumu, kas skaudrāks gan

par sūrā klaida jūrnieka likteņa turpinājumu, gan atgriešanos okupētajā tēvzemē, – pašnāvību.⁷¹

Latviešu trimdas jūrnieku skatus Latvijas virzienā vērsa arī, poētiski formulējot, tīra trimdinieka traģēdija, kas izpaudās divējādi. Pirmkārt, tā bija pastāvīgā prombūtne no sava tautiešu loka, kas jūrnieku gadījumā nenoliedzami bija izteiktāka nekā citu nozaru darbinieku vidū: uz sauszemes strādājošs latvietis principā varēja daudz maz regulāri iesaistīties tautiešu sabiedriskajā dzīvē, taču jūrniekam, kas bieži kuģoja tālās jūrās kopā ar sveštautiešiem apkalpē un kuģa pieturvietās, reizumis mēnešiem ilgi nebija iespējams uzturēt tiešus kontaktus nedz ar savu, iespējams, latvisko ģimeni, nedz kaut kādu latviešu kopienu.

“Es personīgi esmu bijis tikai jūrnieks, un, ja tiešām mani nevienā zemē neņemtu pretim, bet būtu jāiet cietumā uz nenoteiktu laiku tikai tādēļ, ka man nekur nav uzturēšanās atļauja un neviens par mani neinteresējas, nenovēršami es domātu par braukšanu uz Latviju, jo tur vismaz ir latvieši un arī latvietes,”⁷²

trimdas jūrnieka traģēdijas kvintesenci šai aspektā atklāj R. Mūrnieks. Otra, prozaiskāka, trimdinieka problēma, kas reizēm varēja būt izšķiroša (vismaz pirmajos trimdas gados pēc DP noņemtu likvidācijas), bija pastāvīgas dzīvesvietas trūkums. Ja sauszemes saimniecības nozarēs strādājošs latvietis, rēķinoties ar vairāk vai mazāk ilgstošu trimdas stāvokli, jau pašā sākumā bija spiests meklēt pastāvīgu vai vismaz drošu pagaidu dzīvesvietu, tad jūrnieks, gadiem atrodoties jūrā un tikai neilgi izkāpjot krastā, varēja arī nebūt pastāvīgi “noenkurojies” (arī ne, teiksim, iekopis mājvietu, nodibinājis ģimeni). To nereti kavēja vai nepieļāva problēmas ar uzturēšanās atļauju un pilsonības iegūšanu, jo ne katrā zemē bija iespējams “noenkuroties” bez šiem dokumentiem, kā

to bija paveicis kāds latvietis Zviedrijā, mītot tur 15 gadus; sākotnējo – divgadu – uzturēšanās atļauju viņš bija ieguvis, iegādājoties un iekopjot nekustamo īpašumu, kas jūrniekam nebija tik vienkārši izdarāms.⁷³ Pastāvīgas dzīvesvietas trūkuma dēļ darba attiecību izbeigšana ar kāda ārzemju kuģa saimnieku jeb atbrīvošana no darba kaut uz nenoteiktu laiku (ja ne pavisam) un piespiedu reemigrācija bija ļoti bīstams un satraucošs scenārijs, un daudziem latviešu jūrniekiem pastāvīgas dzīvesvietas uz sauszemes nebija vēl 50. gadu pirmajā pusē – vidū⁷⁴ un, jādomā, arī vēlāk. Lieki piebilst, ka šāda stāvokļa iespējamība, ko latviešu jūrnieki lieliski apzinājās,⁷⁵ palikšanu trimdā nekādi neveicināja.

***

Pat tikai virspusēji izgaismojot Latvijas jūrnieku izceļošanu un palikšanu svešumā Otrā pasaules kara un pēckara gados, Latvijas trimdas vēstures apzināšanas un pētniecības ainā iegaismojas jauns elements – īpatns piemērs latviešu diasporas veidošanās norisēm; un tā latviešu trimdas jūrlietu vēstures izpēte atkal izraujas ārpus šaurās un specifiskās tautsaimniecības vēstures ietvariem. Latviešu jūrnieku izceļošanā, sastatot to ar 1944.–1945. gadā dzimušās latviešu trimdas veidošanās

kopainu, redzam gan saskares punktus ar pārējo trimdas sabiedrību, gan pārējiem izceļotājiem neraksturīgas iezīmes, kuras, protams, diktējusi jūrnieka aroda specifika (ilgstošā atrašanās uz kuģiem, gan Latviju atstājot, gan turpinot kuģot Rietumvalstu kuģniecības struktūrās, un nepieciešamība pēc reizēm visai pagrūti iegūstamiem tāl-jūras dienestam vajadzīgajiem dokumentiem). Šo neraksturīgo iezīmju vidū bija gan Latvijas atstāšanas veids – ar kuģiem, esot to komandas sastāvā –, gan piespiedu reemigrācijas – deportācijas – riski un brīvprātīgās reemigrācijas cēloņi. Saiknē ar klaidā nonākušajiem jūrniekiem – pretstatā absolūtajam vairākumam trimdā nonākušo latviešu – tikai daļēji un nosacīti varam lietot jēdzienu “emigrācija”, jo daudzu latviešu jūrnieku izceļošana, kas norisa darba gaitās, nav uzskatāma par apzinātu, mērķtiecīgu savas valsts atstāšanu, lai tajā kādu laiku (vai nekad) neatgrieztos; tiesa, šīs izceļošanas turpinājumam – palikšanai svešumā – vārds “emigrācija”, ja to skaidrojam kā dzīvi, uzturēšanos ārzemēs ekonomisku, politisku, reliģisku vai sadzīves iemeslu dēļ, ir gana atbilstošs. Arī nodarbinātības un darba meklējumu ziņā, kas bija svarīgs faktors jūrnieka labprātīgai palikšanai trimdā, jūrnieki allaž veidojuši visai savrupu trimdinieku grupu,⁷⁶ tomēr latviešu jūrnieku iekļaušanās Rietumu tautsaimniecībā pēc Otrā pasaules kara jau ir cita raksta temats.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Konsulārās nodaļas apkārtraksts jūrniecības lietās, 22.01.1940. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 2570-9-6, 21. l.p.
- ² Vairākums ilggadējo, bet vēl aktīvo jūrnieku tobrīd brauca uz vācu okupācijas varas nodarbinātajiem Latvijas tirdzniecības flotes kuģiem.
- ³ Trimdā Otrā pasaules kara izskaņā nonāca ne viens vien Rīgas jūrskolas – Krišjāņa Valdemāra Kuģu vadītāju un mehāniķu skolas – audzēknis, kas vēl nebija paguvusi iegūt diplomu un turpināja mācības trimdinieku noorganizētajā Baltiešu jūrskolā Flensburgā vai mītnes valstu jūrskolās.

- ⁴ Plašāk par trimdas jūrnieku skaita noteikšanas problemātiku sk.: DĀVIS BEITLERS. Latvijas kuģi un jūrnieki Rietumvalstīs varu krustpunktos: latviešu jūrniecība trimdā 1940.–1948. gadā. In: Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi: IV. [Rīga]: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2018, 187.–188. lpp.
- ⁵ Domātas galvenokārt ASV un Dienvidamerika.
- ⁶ Sk. Latvijas tirdzniecības flotes kuģu komandu dienesta līgumu reģistrācijas žurnālus un personāla uzskaites grāmatas (1939–1940). LNA LVVA, 187-1-77, 84., 89., 114., 119., 143., 171.–180. lp.; 187-3-1, 11. lp.
- ⁷ Piemēram, ASV kara apgādes dienestu nodarbinātā Graudu ģimenes tvaikoņa “Everasma” komandā (viens no t. s. “latviskajām komandām”) 1942. gada 28. februārī bija vien 13% latviešu (tiesa, viņu vidū – teju visi kuģa virsnieki), Graudu ģimenes tvaikoņa komandā 1946. gada 27. novembrī – 31% (arī iekļaujot virsniekus). Sk.: Kapteiņa Miķeļa Pērkona ziņojums Latvijas sūtniecībai Vašingtonā par tvaikoņa “Everasma” nogrimšanu, 28.02.1942. Ibidem, 293-1-1923, 16. lp.; Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomnieka Anatola Dinberga apstiprināts kuģa “Ķegums” darbinieku saraksts, 27.11.1946. Ibidem, 293-1-1927, 12. lp.
- ⁸ Piem.: Kapteiņa Kārļa Vētras vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā Alfrēdam Bilmanim. Ņūkāsļa, 12.09.1947. Ibidem, 293-1-1943, 21. lp.
- ⁹ Manfrēda Brauna vēstule Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļai (turpmāk – RVKM LKVN) ar ziņām par A. Ozolu. RVKM LKVN personas kartīte “Arturs Ozols”.
- ¹⁰ ULDIS NEIBURGS. Latvijas kuģi Otrā pasaules kara ugunīs. In: Mājas Viesis 2016, Nr. 8, 35. lpp.
- ¹¹ Sk., piem., dažādu institūciju un jūrnieku ziņojumus par jūrniekiem (parasti zemāka ranga), kuri aizbēguši no kuģa 1938. gadā – 1940. gada sākumā (LNA LVVA, 2575-7-2647).
- ¹² Proti, izrakstoties no kuģa komandas locekļu saraksta (piezīme mana – D. B.).
- ¹³ Latvijas ģenerālkonsula Roterdamā B. Pavasara ziņojums Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai, 04.01.1940. LNA LVVA, 2370-13-1818, 24. lp.
- ¹⁴ Pats M. Osis, tobrīd Brazīlijā nonākušā tvaikoņa “Ciltvaira” kapteinis, 1940. gada augustā bija nolēmis pakļauties padomju Latvijas valdības rīkojumam kuģi nodot Padomju Savienībai, tad ar Latvijas sūtniecības Vašingtonā pūlēm atcelts no kapteiņa amata un līdz 1945. gadam, kad atgriezies Latvijā, strādājis Padomju Savienības tirdzniecības pārstāvniecībā *Amtorg* ASV.
- ¹⁵ K. Vētras vēstule A. Bilmanim, 12.09.1947. LNA LVVA, 293-1-1943, 21. lp.
- ¹⁶ A. Jansona vēstule Latvijas sūtniecībai Londonā. Lenhovda (Zviedrija), 16.12.1942. Citēts pēc: NEIBURGS, Latvijas kuģi Otrā pasaules kara ugunīs, 35. lpp.
- ¹⁷ Latvijas pilnvarotā Stokholmā V. Salnā vēstule P. Skultem, 22.10.1940. LNA LVVA, 293-1-135, 2.–3. lp.
- ¹⁸ F. Freienberga vēstule [kserokopija] V. Tomsonam. Svonzi (*Swansea*), 18.06.1940. RVKM LKVN zinātniskais arhīvs (turpmāk – ZA), Ja 11, 116. lp.
- ¹⁹ Sk., piem., apcietinājumā Kanādā nokļuvušā latviešu jūrnieka Alberta Eina vēstuli A. Bilmanim, ko viņš rakstījis 1945. gada 28. februārī (LNA LVVA, 293-1-1943, 5. lp.).
- ²⁰ Paulīnes Alksnes vēstule Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomniekam A. Dinbergam. Vintertora, 03.01.1949. Ibidem, 41. lp.
- ²¹ Jūrniecības darbinieka Rūdolfa Liberta vēstule A. Bilmanim. Ņujorka, 15.02.1947. Ibidem, 15. lp.
- ²² Sk. jūrnieka G. Alkšņa materiālus (ibidem, 35.–100. lp.).
- ²³ R. Liberta vēstule A. Bilmanim, 15.02.1947. Ibidem, 15. lp.
- ²⁴ 1962. gadā Igauniju jūrnieku arodbiedrības darbinieki baltiešu jūrniekus “brīvajā pasaulē” brīdinoši aicināja “*nebraukt uz kuģiem, kas apmeklē padomju ostas*”, norādot, ka “*Padomju Savienība uzskata katru aizbēgušo par savu pilsoni, kaut arī tas būtu pieņēmis citas valsts pavalstniecību. Padomju vara*

- var apcietināt jūrnieku arī tad, ja tas neatstāj ostā savu kuģi”. Sk.: Igaņu jūrnieku brīdinājums. In: Latvija Amerikā, 24.01.1962., 8. lpp.
- ²⁵ Tiesa, jāpatur prātā, ka trimdnieku uzburtajās pagātnes ainās, tāpat kā trimdas presē, “visvarenās čekas” ietekme un informētība nereti, iespējams, tika vairāk vai mazāk pārspīlēta.
- ²⁶ Kuģa celiņš jeb izkāpšanas laipa (angļu val.).
- ²⁷ IMANTS BALODIS. Dažādās vietās un laikos. [Manuskripts datorrakstā.] 20. gs. 90. gadi. 18. lp.
- ²⁸ ARVIS POPE. [Šķirkļi par kapteini H. Mihelsonu]. In: ILZE BERNSONE (galv. red.). Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950. Rīga 1998, 99. lpp.
- ²⁹ Tā bija viena no pavisam nedaudzajām laiviņām, kas atstāja Latviju jau pēc kapitulācijas. Tuvāk sk.: R[OBERTS] LEGZDIŅŠ. Kā mēs pārbraucām Baltijas jūru. In: Laiks, 18.04.1984., 4. lpp.
- ³⁰ -ls. No 17 vēl palikuši 2. In: Tēvzeme, 14.05.1947., 3. lpp.
- ³¹ Izbēgušā latviešu jūrnieka liecība: “Jaunatnē valda “ļoti latvisks” gars”; uz Rietumiem bēgtu “daudz vairāk”, ja zinātu, ka nesūtīs atpakaļ. In: Laiks, 05.12.1962., 1. lpp.
- ³² Sirojums pa Kanadu. In: Daugavas Vanagi 1960, Nr. 3, 16. lpp.
- ³³ EDMUNDS KRASIŅŠ. Kuģniecība Latvijā. Rīga 2019, 295. lpp.
- ³⁴ Datums zīmīgs – 18. novembris.
- ³⁵ Pēc VDK ziņām, vēlāk M. Krusts mitis Adelaidā, Austrālijā (KRASIŅŠ, Kuģniecība Latvijā, 295. lpp.).
- ³⁶ Māris Krusts stāsta. In: Latvija Amerikā, 15.12.1962., 2. lpp.; Cer kļūt inženieris. In: Laiks, 22.12.1962., 2. lpp.
- ³⁷ Izbēgušā latviešu jūrnieka liecība: “Jaunatnē valda “ļoti latvisks” gars.”
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Ziņas vēl par dažiem, turklāt ne tikai etniskiem latviešiem, sk.: KRASIŅŠ, Kuģniecība Latvijā, 295.–298. lpp.
- ⁴⁰ Sk., piem.: *Baltic States Investigation. Hearings before the select committee to investigate the incorporation of the Baltic States into the U. S. S. R.* Washington 1954, pp. 182, 209; A. Bilmaņa vēstule Latvijas konsulam Buenosairesā Pēterim Oliņam par N. Grīniņa iebiedēšanas mēģinājumu, 19.09.1940. LNA LVVA, 293-1-1904, 4. lp.; KĀRLIS ZVIRGZDIŅŠ. Kāpēc hercogs Jēkabs aizbrauca uz Vladivostoku. In: Laiks, 17.10.1964., 6. lpp. Lieki piebilst, ka oficiāli publicētajā lēmuma un paziņojuma tekstā nav ne vārda par represijām (sk.: Valdības rīkojums [27.07.1940.]. In: Valdības Vēstnesis, 29.07.1940., 1. lpp.; Valdības rīkojums [31.07.1940. papildinājums 27.07.1940. rīkojumam]. In: Valdības Vēstnesis, 02.08.1940., 1. lpp.) un arī padomju historiogrāfijā tās netiek pieminētas. Arī kuģa žurnālos, kuros fiksēti saņemto radiotelegrammu teksti, šī daļa, jādomā, parasti tika izlaista, un tas skaidrojams ne tikai ar ierakstu veicēju bailēm, bet arī izplatīto (vispārpieņemto) praksi žurnālā rakstīt tikai to radioziņojuma daļu, kas tieši saistījās ar kuģa vadišanu, – tehniska rakstura informāciju (sk., piem.: Motorkuģa “Hercogs Jēkabs” klāja žurnāls. RVKM LKVN ZA, JII 2700/3, 54. lp.).
- ⁴¹ Glabājas RVKM LKVN ZA.
- ⁴² Atmiņās fiksētas tvaikoņa “Krīvs” kapteiņa Jāņa Berga (1898–1973) bailes par mājās palikušajiem tuviniekiem, un tās nevarēja būt bez pamata. J. Berga meita raksta: “Tēvam toreiz bija iespēja ievadīt kuģi kādā ārzenju ostā un lūgt politisko patvērumu. Bet viņš to nedarīja, jo viņu Dzimtenē gaidīja sieva ar bērniņu zem sirds.” Sk.: Tāljūras kapteiņa J. Berga meitas Ināras Šternbergas atmiņas par tēvu [rokraksts], 1996, 7.–8. lpp. RVKM LKVN personas kartīte “Jānis Bergs”.
- ⁴³ Sk., piem., bijušā “Hercoga Jēkaba” apkalpes locekļa stāstījumu 1982. gadā – Starp divām pasaulēm: Hercoga Jēkaba gaitas mūsu tirdzniecības flotē (5. turpinājums). In: Laiks, 26.02.1972., 8. lpp.
- ⁴⁴ Sūtņa A. Bilmaņa vēstule P. Oliņam, 19.09.1940. LNA LVVA, 293-1-1904, 4. lp. Šķiet, ka šai problēmai līdztekus dumpjiem uz kuģa bijusi veltīta arī N. Grīniņa “nelaimīgā telegramma”

- Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, kuras teksts gan nav zināms, bet ko sūtnis A. Bilmanis piemin kādā vēstulē A. Dinbergam 15.12.1940. (sk. LNA LVVA, 293-4-225, 2. lp.).
- ⁴⁵ Ņemot vērā bailes no šiem draudiem, ne gluži korekts šķiet vēsturnieka Ulda Neiburga izteikums (sk.: NEIBURGS, Latvijas kuģi Otrā pasaules kara ugunīs, 33. lpp.), ka H. Mihelsons izrādījies “uzticīgs padomju varai”.
- ⁴⁶ Arī no šiem kuģiem daļa jūrnieku – no abiem kuģiem kopā divdesmit – brīvprātīgi atgriezās okupētajā Latvijā.
- ⁴⁷ ZVIRGZDIŅŠ, Kāpēc hercogs Jēkabs aizbrauca uz Vladivostoku.
- ⁴⁸ RIKARDO KADIĶIS. “Hercogs Jēkabs” laikmeta griežos. In: Dzimtenes Balss, 14.12.1989., 6. lpp. Daudz sarkanāks bija kāds cits R. Kadiķa raksts par “Hercogu Jēkabu”, kurā dzimtās zemes mīlestība, lai kas arī šai zemē valdītu, kā motīvs jūrnieku atceļošanai atpakaļ tika izmantots kā ļoti ērts apsvēruma (sk.: RIKARDO KADIĶIS. Uzticība dzimtenei: stāsts par “Hercoga Jēkaba” jūrniekiem un viņu varonību. In: Dzimtenes Balss, 04.01.1986., 7. lpp.).
- ⁴⁹ Pilns nosaukums *Amtorg Trading Corporation* – viena no divām “brīvajā pasaulē” esošajām kuģniecības struktūrām (otra darbojās Londonā), kuru dibināšana un vadība faktiski atradās padomju varas rokās, lai gan formāli šo varu līdzsvaroja kapitāldaļas ASV un Lielbritānijā (tuvāk sk., piem.: VLADIMIR ANDREFF. *Maturing Strategies of Russian Multinational Companies*. In: KARI LIUHTO et al. (ed.). *The Russian Economy and Foreign Direct Investment*. London 2016, p. 199). Lai gan tiešā veidā kā kuģa aģents šī struktūra nevienu Latvijas kuģi ASV neoperēja, tā, vismaz pēc Latvijas Republikas diplomātu domām, nereti paslepus iejaucās privāto kuģniecības aģentūru darbībā padomju varas interešu vārdā (sk.: A. Bilmaņa vēstule ASV Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas vadītāja vietniekam (*Assistant Chief of European Division, Department of State*) Lojam Hendersonam (*Loy Wesley Henderson*), 22.07.1942. LNA LVVA, 293-1-1896, 28. lp.), gan piedāvājot izdevīgus darījumus ar padomju varu, gan iesakot pēc iespējas mazāk rēķināties un kontaktēties ar Latvijas pārstāvniecībām (sk.: A. Bilmaņa vēstule A. Dinbergam, 02.01.1941. *Ibidem*, 293-4-225, 33. lp.).
- ⁵⁰ S. Starp divām pasaulēm: Hercoga Jēkaba gaitas mūsu tirdzniecības flotē (7. turpinājums). In: Laiks, 04.03.1972., 8. lpp.
- ⁵¹ Sk., piem.: M. Padomju patriotu cēlais darbs. Ciņa, 04.03.1941., 6. lpp.; “Hercogs Jēkabs” maina kursu. Padomju Jaunatne, 02.07.1966., 2. lpp. utt.
- ⁵² Sk., piem.: E. A. Latviešu jūrnieku likteņi. Tālos Krastos, 12.11.1949., 4. lpp.
- ⁵³ Piemēram, aizliedzot jūrniekiem atstāt Padomju Savienībai nododamos kuģus.
- ⁵⁴ K. Vētras vēstule A. Bilmanim, 12.09.1947. LNA LVVA, 293-1-1943, 21. lp.
- ⁵⁵ P. Skulte lūdza V. Salnajam uzrakstīt ieteikuma vēstuli Zviedrijas kuģniecības virsnieku apvienībai (*Sveriges Fartygsbefälsförening*), lai saņemtu atļauju kuģot Zviedrijas flotē. Sk.: P. Skultes vēstule V. Salnajam, 14.10.1940. *Ibidem*, 293-2-135, 1. lp.
- ⁵⁶ Šo ziņu avotā (sk. 58. atsauci) teikts – “*mother country*”.
- ⁵⁷ A. Kirhenšteina vadītās Latvijas padomju valdības pavēlēs par Latvijas kuģu atgriešanu tika noteikts, ka kuģi no Rietumu ūdeņiem nogādājami nevis atpakaļ Latvijā, bet gan Murmanskas vai Vladivostokas ostās (sk., piem.: Rikojums tirdzniecības kuģiem. In: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums 1940, Nr. 16, 212. lpp.).
- ⁵⁸ F. Freienberga vēstule [kserokopija] V. Tomsonam, 15.08.1940. RVKM LKVN ZA, Ja 11, 117.–118. lp.
- ⁵⁹ Sk., piem., viņa rakstu sēriju “Divkosība draudzības maskā”, kas veltīta Lielbritānijas politikai un nostājai pret Latviju un Padomju Savienību kopš 1940. gada, laikrakstā “Laiks” 1980. gadā.
- ⁶⁰ I. Šternberga atmiņas par tēvu [rokraksts], 1996, 8. lpp. RVKM LKVN ZA, “Jānis Bergs”.
- ⁶¹ Sīkāk sk.: DĀVIS BEITLERS. Latvijas kuģi otrpus “diķim” un doma par brīvu Latviju. In: ANITA FREIBERGA (red.). *Latvijas Jūrniecības gadagrāmata 2018*. Rīga 2019, 391., 396.–398. lpp.

- ⁶² A. Bilmaņa vēstule P. Oliņam, 19.11.1940. LNA LVVA, 293-1-1895, 3. lp.; A. Bilmaņa vēstule A. Dinbergam, 12.01.1941. Ibidem, 293-4-225, 37. lp. u. c.
- ⁶³ Sikāk sk.: BEITLERS, Latvijas kuģi un jūrnieki Rietumvalstīs varu krustpunktos, 180.–183. lpp.; BEITLERS, Latvijas kuģi otrpus “diķim” un doma par brīvu Latviju, 389.–392. lpp.
- ⁶⁴ Latvijas goda konsulāta Sanpaulu sekretāra Nikolaja Ozoliņa ziņojums A. Bilmanim, 19.09.1940. LNA LVVA, 293-1-1904, 2. lp.
- ⁶⁵ Sikāk par tām sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu profesionālās apvienības trimdā: jūrniecības nozares piemērs. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 5, 82.–84. lpp.
- ⁶⁶ Jūrnieka Raimonda Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 5. lp.
- ⁶⁷ Nav ziņu par R. Mūrnieka politisko pārliecību, iespējamo prokomunistisko noskaņojumu, kas varētu būt stiprinājies citādā pausto pārliecību. Zināms vienīgi, ka R. Mūrnieks dzimis 1925. gada 17. maijā Bebreņē un ap divdesmit gadu nobraucis uz Latvijas un vēlāk Zviedrijas flotes tvaikoņiem kā samērā zema ranga jūrnieks – pārsvarā matrozis. Latvijā viņam bija palikuši piederīgi – māte gados (R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Panama, 25.03.1960. Ibidem, 293-1-1946, 1. lp.).
- ⁶⁸ Kā zināms, kuģi, lai arī piederēja konkrētu valstu konkrētām rēdējām, bieži varēja “baudīt” dubultu pakļautību, braucot zem kādas citas zemes karoga, kuras rēderiem kuģis tika iznomāts.
- ⁶⁹ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 5. lp.
- ⁷⁰ Tuvāk sk.: BEITLERS, Latviešu profesionālās apvienības trimdā: jūrniecības nozares piemērs, 87.–89. lpp.
- ⁷¹ Trimdas laikraksts “Latvija” 1962. gada 20. oktobrī ziņoja: “*Parīzes–Briseles ātrvilcienā, tualetes telpās, atrasts kāds vīrieša liķis ar pārgrieztu kakla artēriju. Vagons nokabināts Ternē, Francijā, kur izmeklēšanā policija atradusi bārdas skujamo asmeniti, ar ko pārgriezta artērija, kā arī personas dokumentus, kas mēģināti iznīcināt. Mirušais bijis latvietis Raimonds Mūrnieks. Pēc policijas domām, viņš izdarījis pašnāvību. Nav zināms, kurā trimdas zemē bijusi nelaika pastāvīgā dzīves vieta.*” (Sk.: Latvieši Eiropā. In: Latvija, 20.10.1962., 4. lpp.) Vai iespējama pašnāvnieks Raimonds Mūrnieks patiesi bija latviešu jūrnieks un jūrnieku interešu aktīvis Raimonds Mūrnieks, kurš 1961. gadā, spriežot pēc vēstulēm (sk.: R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 02.02.1961. LNA LVVA, 293-1-1946, 28. lp.), ap to laiku, izskatās, iegrimis zināmā depresijā un nonācis dzīves strupceļā? Saprota, varbūt tā ir tikai vārda, uzvārda un aptuvena laika sakritība.
- ⁷² R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 6. lp.
- ⁷³ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Baltimora, 21.11.1960. Ibidem, 24. lp.
- ⁷⁴ Jūrnieka Boļeslava Senkeviča vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā. Portlenda, 01.01.1953. Ibidem, 293-1-1943, 115. lp.
- ⁷⁵ Jūrnieka Erharda Zariņa vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Oslo, 08.09.1960. Ibidem, 293-1-1946, 7. lp.
- ⁷⁶ Skaitliski šī grupa gan nebija pārāk liela – tie bija vien dažī procenti no latviešu trimdinieku kopskaita pēckara Rietumu pasaulē (ja pieņemam, ka aktīvi jūrniecības jomā trimdā darbojās ap diviem tūkstošiem latviešu un kopējais trimdinieku skaits bija aptuveni 120–150 tūkstoši).

SUMMARY

The exile of Latvian seamen during the Second World War and post-war period ensued in different ways and times. Some Latvian seamen left Latvia at the beginning of the war, a few months before 1940, others left the country as Latvian displaced persons in 1944–1945, yet others escaped from service during German occupation while the ships were located in neutral waters (mostly near Scandinavia). However, most of

the exiles came to the Western countries as staff of Latvian trading fleet – with ships who at the moment of occupation were located in waters or ports of the Western countries – mainly America (not only United States but also South America) and Great Britain.

The motives of seamen exile also varied and some of them today seem controversial. A few seamen left service on ships (of course, while the ship was on the other side of the Baltic Sea), fearing to cross the Baltic Sea that was becoming dangerous for shipping because of warfare. Many had qualms whether to remain or return to the occupied Latvia due to grave risk of repressions. Meanwhile, for others the main reason for leaving Latvia and enter service in the Western shipping structures could have been their sense of nationhood and – if we could say so – hostility against occupation regimes, desire to fight together with the Western Allies against Nazi Germany (during the period of German occupation); after the war, most of them did not return to Latvia and stayed in the West. A very few employees of the trading fleet of Latvia (at that moment – part of the Soviet Union's fleet) left the country even almost twenty years after the end of the war (likely, also later): the West seemed a better place for working – mostly for career in the shipping industry – and simply for comfortable living.

However, there were Latvian seamen who had left Latvia, but nevertheless returned home; and the most important reasons for this decision were fear about relatives in occupied Latvia and problems related to exile circumstances and difficulties in the politic and economic structures of the Western countries. “If there is a category of refugees who can really go hard and whose return to Latvia, from my point of view, in certain circumstances, might be motivated, are seafarers,” wrote sailor Raimonds Mūrnieks still in 1960. The seamen who went to Scandinavia, especially Denmark, at the end of the war sometimes felt pressure to return to Latvia.

Currently, it is quite difficult to estimate an exact count of those Latvian seamen who became perpetual exiles – more research is needed to establish it, because at this moment there is no complete and comprehensive data on several groups of emigrant seafarers.

Žečpospoļitas dališanas (1772–1795) – to vērtējums poļu vēsturiskajā literatūrā

View of Polish Historiography on Partitions of Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*) (1772–1795)

Edvards Seliška, *Mg. hist.*

Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotās Karalistes

vēstniecības Latvijā prokonsuls

J. Alunāna iela 5, Rīga, LV-1010

E-pasts: edvards.seliska@fco.gov.uk

Raksts pievēršas jautājumam, kā kopš 18. gadsimta līdz pat mūsdienām atstājies poļu vēsturnieku skatījums uz Polijas–Lietuvas valsts (Žečpospoļitas) dališanām (1772–1795). Analizēts, kā vēsturnieku politiskā pārlicība un laikmeta norises ietekmējušas pagātnes vērtējumu un kā pakāpeniski izveidojies uzskats gan par “pašu poļu vainu un spēju atdzimt” (iekšējiem faktoriem), gan par “kaimiņvalstu alkatību” (ārējiem faktoriem). Vēsturnieki, analizējot dališanu cēloņus un iemeslus, nereti centās atbildēt uz aktuālajiem politiskajiem jautājumiem – piemēram, vai 19. gadsimta sacelšanās bija vajadzīgas. Tas ilgtermiņā veidoja attieksmi pret Vāciju, Krieviju, arī Franciju un Lielbritāniju.

Atslēgvārdi: Žečpospoļitas dališanas, Varšavas vēstures skola, Krakovas vēstures skola, šļahta, Staņislavs Augusts II.

The article deals with the issue of how the views of Polish historians on the Partition of the Polish-Lithuanian state (*Rzeczpospolita*) (1772–1795) have evolved over the period from the 18th century until today. The author analyses the influence of the political beliefs and era in which the historians lived upon perception of the past, gradually developing the notion of “Polish own guilt/ability for the rebirth” (internal factors) and “greed of the neighbouring countries” (external factors). Historians, when analysing the roots and causes of the Partitions, often sought to answer current political questions – for example, whether the 19th century uprisings were necessary. In the long term, the events at the end of 18th century contributed to shaping Polish attitude towards Germany, Russia, also France and Great Britain.

Keywords: Partitions of Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*), Warsaw School of History, Krakow School of History, *szlachta*, Stanislaw August II.

Žečpospoļitas¹ dališanas ir visai neparasts notikums Eiropas vēsturē, ņemot vērā, ka isā laika posmā no politiskās kartes izzuda teritoriāli viena no lielākajām Eiropas valstīm. Vēlme nepieļaut Polijas–Lietuvas valsts atdzimšanu nostiprināja Krievijas, Prūsijas (vēlāk Vācijas impērijas) un Hāsburgu impērijas savienību, kura ilga līdz pat 19. gadsimta nogalei. Francijas Annāļu skolas vēsturnieks Robērs Mandrū (*Robert Mandrou*, 1921–1984) uzskatīja, ka Žečpospoļitas dališanas līdzās Amerikas neatkarības karam noslēdza absolūtisma laikmetu Eiropā (1649–1775).²

Dališanas gan Polijas vēsturniekiem, gan poļu sabiedrībā kopumā ir bijis viens no tiem jautājumiem, kas modināja un vēl aizvien modina asas emocijas, jo nereti norises 18. gadsimta beigās tiek saistītas ar aktuālajiem politiskajiem procesiem.

Dališanas skāra arī Latviju, tā kā to rezultātā pirmo reizi kopš 16. gadsimta Livonijas kariem visa mūsdienu Latvijas teritorija (Latgale – tolaik Inflantija (*Inflanty*) un Kurzeme un Zemgale – tolaik Kurzemes un Zemgales hercogiste (*Księstwo Kurlandii i Semigalii*)) atkal nonāca vienas valsts – šoreiz Krievijas impērijas – sastāvā. Līdz šim Latvijas vēsturnieku darbos dališanu tēma nedaudz skarta tikai Latgales vēstures kontekstā, iezīmējot Žečpospoļitu kā neglābjami pagrimušu ar vāju centrālo varu un valsts sadališanu kā loģisku iznākumu. Latviešu vēsturnieki galvenokārt balstījušies uz vācu vai krievu vēsturnieku darbiem, un to antipātijas/simpātijas pret dališanām noteica tas, vai tie pēc Otrā pasaules kara bija emigrācija vai PSRS. 21. gadsimtā iznākušos darbos gan minēti arī reformu centieni un dažādie Polijas–Lietuvas politiskie strāvājumi 18. gadsimtā.³

Šajā rakstā hronoloģiski izsekots, kā attīstījies poļu vēsturnieku un vēsturisko skolu skatījums uz dališanām, izšķirot septiņus posmus poļu historiogrāfijā:

- 18. gadsimta nogale un Napoleona laikmets,

- romantisma laikmets,
- Krakovas skola pret Ļvovas–Varšavas skolu,
- Pirmais pasaules karš,
- starpkaru periods,
- 1945.–1989. gads,
- 20. gadsimta nogale un 21. gadsimta sākums.

Taču, lai labāk izprastu vēsturnieku analizētos procesus, balstoties uz poļu vēsturnieku darbiem, ievadnodaļā arī dots ieskats politiskajās norisēs Polijas–Lietuvas valstī dališanu laikmetā.

Rakstā analizēto darbu autori ir tie dališanu posmā specializējušies poļu vēsturnieki, kurus pašā Polijas historiogrāfijā pieņemts uzskatīt par ietekmīgākajiem.⁴ Tāpat arī iezīmēti politiskie apstākļi, kuri ietekmēja konkrēto vēsturnieku uzskatus.

18. gadsimts Polijas vēsturē tiek iedalīts divās daļās. Pirmā: Saksijas Vetīnu (*Wettin*) dinastija Žečpospoļitas tronī (1697–1763). Šis posms sabiedrības uztverē ir iesakņots kā pilnīga pagrimuma laiks. Daļa laikabiedru gan augsti vērtēja ap 30 gadu ilgo miera posmu.⁵ Apgaismība (Katoļu baznīcai bija būtiska loma tajā) Žečpospoļitā ienāca jau Vetīnu laikā, taču ērtības labad otrais 18. gadsimta posms tiek iesākts ar Žečpospoļitas pēdējā karaļa Staņislava II Augusta Poņatovska (*Stanisław August II Poniatowski*, 1732–1798) kāpšanu tronī 1764. gadā.⁶ Šis laikmets ietvēra visas trīs dališanas (Pirmā (I) 1772. gadā, Otrā (II) 1793. gadā, Trešā (III) 1795. gadā).

Žečpospoļitas dališana jānošķir no valsts vājuma un pagrimuma kopumā. Šis divas parādības ir savā starpā saistītas. Gan vēsturnieki, gan laikabiedri 18. gadsimta otrās puses notikumus saista ar 16.–17. gadsimtu (postošie kari ar Zviedriju, Turciju, Maskavu). Taču valsts vājuma cēloņi un iemesli ir daudz plašāks jautājums.

Poļu literatūru ietekmēja ārzemju laikabiedru rakstītais. Venēciešu avantūristam Džakomo Kazanovam (*Giacomo Girolamo*

Casanova), skotu filozofam Deividam Hjūmam (*David Hume*) un franču filozofam Šarlam Monteskjē (*Charles Montequieu*) Žečpospoļita bija patvaļīgu aristokrātu tirānija.⁷ Pēc Prūsijas karaļa Fridriha II (*Friedrich der Grosse*) un Krievijas imperatores Katrīnas II (*Jekaterina II*) pasūtījuma Voltērs (*François-Marie Arouet, Voltaire*, 1694–1778) rakstīja ļoti kritiski – reliģiskais fanātisms, tumsonība un dzimtbūšana. Abi monarhi (kaut to valstīs bija dzimtbūšana (!)), dalot Žečpospoļitu, uzlabojuši tās iedzīvotāju likteni.⁸

Baras konfederācijā (*Konfederacija barska*, 1768–1772)⁹ apvienojās apgaismoto magnātu¹⁰ jeb *Famīlijas*¹¹ pretinieki un pasūtīja Žanam Žakam Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) analizēt Žečpospoļitas iekārtu. Filozofs simpatizēja tās republikānismam, taču uzskatīja, ka tas nefunkcionē, ja tajā valda vēlētis (tātad vājš) karalis, *liberum veto*¹² un reliģiskā neiecietība (šo uzskatu poļu vēsturnieki 20. gadsimtā aktīvi apkaros), – agresīvi kaimiņi to iznīcinātu.¹³ Žečpospoļitā tikai garīdznieks Staņislavs Konarskis (*Stanisław Konarski*) brīdināja par šādu scenāriju.¹⁴ Franču vēsturnieks Klods Karlomāns de Ruljērs (*Claude Carloman de Rulhière*, 1735–1791) uzsvēra ārējo faktoru: valstij drauds ir agresīvi kaimiņi, bet aristokrātiskās republikas iekārta ir alternatīva pārvaldes forma, nevis atpalcība.¹⁵

Par dališanām izteicās paši dalītāji – 1772. gadā Fridrihs II īstenoja savu sapni – savienoja abas valsts daļas (Kēnigsbergu un Brandenburgū).¹⁶ Dališana gan bija pretrunā ar Katrīnas II vēlmi (to viņa rakstīja Fridriham II) – panākt, ka poļi Eiropā ir politiski izolēti un Krievija turpina pati kontrolēt Žečpospoļitu.¹⁷ Dilemma, vai šajās dališanās noteicošā bija Krievija vai Prūsija, literatūrā saglabājas aizvien. Katrīnas II minētie dališanu iemesli: a) Žečpospoļitas iekšējie nemieri 60.–70. gados;¹⁸ b) “vēsturiskā taisnīguma”

atjaunošana – Lietuvā līdz pat 17. gadsimtam valsts pārvaldes valoda bijusi krievu (*patiesībā – rutēņu valoda*) un dominējošā reliģija bijusi pareizticība (*nepiemin Uniātu baznīcu*).¹⁹ Šos argumentus pārņēma krievu vēsturnieki, attaisnojot ideju likvidēt “*atpalikušo Žečpospoļitu*”.²⁰ Ja krievu vēsturnieki piemin ārējos faktorus, tad primāri Prūsijas alkatību.²¹

Žečpospoļitas likvidēšanā poļu vēsturnieki saskata Katrīnas II ģeopolitiskās bažas, ka Žečpospoļita ir bīstams “jakobiņu” postenis pie impērijas robežām. Jebkādi Žečpospoļitas iekšējo reformu mēģinājumi 18. gadsimta nogalē tika skatīti kontekstā ar notikumiem Eiropā.²² Poļu vēsturnieku vidū pastāv viedoklis, ka sākotnēji Katrīna II nesaprata šļautas lomu Žečpospoļitas uzbūvē un nejuta, ka Žečpospoļitā pārmaiņu gars veidojas neatkarīgi no tā, kas notiek Francijā.²³

Apgaismības laikmetā teiktais par trūkumiem Žečpospoļitas pārvaldē ātri tika pārņemts vēsturiskajā literatūrā kā galvenais valsts likvidēšanas cēlonis.

Žečpospoļitas iekšējais un ārējais stāvoklis pēc I dališanas

Pēc I dališanas Žečpospoļitā iesākās laikmets, ko poļu vēsturnieki dēvē par karaļa un krievu vēstnieka kopīgo pārvaldi. Krievijas pārraudzībā sāka modernizēt armiju – gan tehniski, gan komandvadību, neatstājot armiju magnātu ziņā. Vismaz teorētiski tika izveidota nodokļu sistēma, lai varētu plānveidā finansēt armiju. Poļu historiogrāfija pozitīvi vērtē jebkādas valsts reformēšanas mēģinājumus, kuri to tuvināja apgaismotai pārvaldei. Pēc I dališanas karaļa vara bija ierobežota, kā reformu pretinieki to vēlējās. Taktiski Krievijas valstsvīri esot sadalījuši lomas, lai saglabātu ietekmi dažādās Žečpospoļitas grupās. Krievijas ietekmīgākais politiskais

darbinieks Grigorijs Potjomkins (*Grigorij Potjomkin*, 1739–1791) atbalstīja reformu pretiniekus, bet mēreno reformu īstenotājus un karali – diplomāti ar ārlietu ministru Ņikitu Paņinu (*Nikita Panin*, 1718–1783). Tas saskanējās ar Krievijas vēlmi saglabāt bufervalsti starp sevi un Prūsiju.²⁴ Taču faktiski Krievijas ietekme nebija tik izteikta, kā tā vēlētos, un reformas rādīja, ka reformu pretinieki savu ietekmi nav vairs atjaunojuši.

18. gadsimta 70.–80. gados saasinājās Žečpospolitas dalītāju attiecības. Prūsijas attiecības ar Austriju saasinājās cīņā par ietekmi vācu zemēs. Savukārt Krievija sāka karu ar Turciju par izeju uz Melno jūru. Lielbritānija to uzskatīja par draudu līdzsvaram Eiropā un tādēļ ar Nīderlandi (kura konfliktēja ar Austriju) un Prūsiju, Zviedriju, Turciju izveidoja pret Hābsburgiem un Lielbritānijas sabiedroto Krieviju vērstu Loo savienību (1788). Tā nomainīja ne īpaši noturīgo “*dienvīdu aliansi*”, ko 60.–70. gados Francija vadīja pret Lielbritāniju, Krieviju un Prūsiju.²⁵

Poļu literatūrā pieņemts, ka tobrīd Žečpospolitā pastāvēja trīs politiskie grupējumi. *Hetmaņu partiju* vadīja magnāti, kuri ieņēma militāros amatus: Felikss Potockis (*Stanisław Szczęśny Feliks Potocki*, 1751–1805), Ževusku (*Rzewuscy*) un Branicku (*Braniccy*) dzimtas un viņu klienti. Mērķis bija saglabāt “zelta brīvības” un savu īpašumu autonomiju no centrālās varas. Poļu historiogrāfijā šo partiju kopš pirmsākumiem uzskata par nodevējiem. Šīs grupas politiskie uzskati par valsts pārvaldes organizēšanu bija izplatīti – par to liecina Baras konfederācijas popularitāte. Populārs gan nebija partijas prokrieviskums. G. Potjomkins atbalstīja Hetmaņus un kļuva dedzīgs Žečpospolitas dalīšanas atbalstītājs pēc tam, kad nepiepildījās viņa ambīcijas kāpt Žečpospolitas tronī (viņa dzimta cēlusies no Žečpospolitas šļahtas).²⁶

Pret Hetmaņiem bija *Patriotu partija*, kuru vadīja *Famīlija* un apgaismības ideālus atbalstošā Potocku ģimenes daļa – Ignācijs (*Ignacy*, 1750–1809) un Staņislavs Kostka (*Stanisław Kostka*, 1755–1821). Nebija retums, ka vienas magnātu dzimtas pārstāvji atradās pretējās nometnēs vai to uzskati radikāli mainījās.²⁷ Partija balstījās uz apgaismības ideāliem – likumdevējas, izpildu un tiesu varas līdzsvaru. Ar laiku uzskati kļuva radikālāki – atņemt tiesības manipulējamai bezzemes šļahtai; tronis nebūtu mantojams. Ārpolitiskā ziņā patrioti vēlējās atbrīvoties no Krievijas aizbildniecības un pievienoties Loo savienībai, ar Prūsijas palīdzību atgūstot Austrijai I dališanā zaudētās teritorijas.²⁸

Starp abām šīm grupām manevrēja karalis ar dažiem tuvākajiem līdzgaitniekiem. Karalim tuvākais modelis bijis britu konstitucionālais monarhisms.²⁹ Ar karaļa un patriotu nometni draudzīgās attiecībās bija Krievijas diplomāti Varšavā. Vienlaikus viņi centās paralizēt tālejošāku reformu mēģinājumus. Patriotus un veco republikānisko tradīciju piekritējus vienoja antiklerikālisms. Karaļa nometni ar Hetmaņiem vienoja prokrievisms: karalis cerēja uz Katrīnas II atbalstu reformām, bet Hetmaņi – uz atbalstu esošās kārtības saglabāšanai. Taču ar patriotiem to vienoja vēlme turpināt reformas, tādēļ tie tuvinājās un 1791. gada 3. maijā pieņēma konstitūciju.³⁰

Visu šo grupu elite bija izglītota, orientējās apgaismības ideālos, un daudzi tās pārstāvji bija brīvmūrnieki. Pieņemt kukuļus no ārvalstīm (īpaši Krievijas) un pašiem kukuļot bija raksturīgi visām politiskajām grupām. Karaļa nometne izcēlās ar elastību – tie bija vieni no 3. maija konstitūcijas autoriem, pēc Krievijai zaudētā kara (1792) pievienojās antireformu Targovicās konfederācijai³¹ un pēc tam pievienojās antikrieviskās Tadeuša Kostjuško (*Tadeusz Kościuszko*, 1746–1817) sacelšanās norisē.³²

1787. gadā Krievija piedāvāja Staņislavam Augustam iesaistīties karā pret Turciju, ļaujot turpināt mērenas armijas reformas. Lai lemtu par dalību karā, pēc konfederācijas principa tika sasaukts Lielais jeb Četru gadu Seims (1788–1792). Tā darba rezultāts izrādījās ne tikai armijas palielināšana, bet arī pilsētnieku tiesību paplašināšana un 1791. gada 3. maija konstitūcija. Juridiski pēc I dališanas šādas būtiskas valsts iekārtas pārmaiņas bija jāsaskaņo ar Žečpospoļitas aizbildņiem – taču Krievija bija aizņemta karā ar Turciju, bet Prūsija neiebilda. Karaļa un patriotu nometne bija tuvu valsts atbrīvošanai no kaimiņu protektorāta, un Seims kļuva par ārpolitisko orientāciju cīņas lauku – pieslieties Prūsijai vai Krievijai. Prūsija aicināja Žečpospoļitu uz savienību pret Austriju un Krieviju, solot atgūt daļu I dališanā zaudēto teritoriju. Patrioti bija tam gatavi un cerēja, ka Lielbritānija tradicionāli atbalstīs vājāko lielvaru – Prūsiju – pret Eiropas līdzsvara jaucēju Krieviju.³³

Politekonomists, publicists, apgaismības ideālu paudējs, panslāvisks un garīdznieks Staņislavs Stašics (*Stanisław Staszic*, 1755–1826) brīdināja par kārtējo valsts dališanu, ja Seima deputāti uzticēsies prūšiem.³⁴ Karalis savukārt bažījās, ka Krievija atriebsies par savienības laušanu. Karaļa prokrieviskumu slavēja galma dzejnieks Staņislavs Trembeckis (*Stanisław Trembecki*, 1739–1812), kurš I dališanā vainoja Bara konfederātu neapdomību un Prūsijas alkatību.³⁵ Tas poļu literatūrā aizsāka idejisku novirzienu, ka Krievija bijis vienīgais Žečpospoļitas glābiņš. Tobrīd tas bija izņēmums, jo bija ticība Prūsijas–Žečpospoļitas savienības spējai apturēt, pēc sabiedrības domām, galveno draudu – Krieviju.³⁶

Poļu vēsturnieki uzskata, ka Prūsijas solījumi atbalstīt Žečpospoļitu bija Frīdriha II un tā pēcteču prasmīga Krievijas iebaidīšana, lai tā piekristu turpmākām dališanām (krievu vēsturniekiem ir simpātiska doma,

ka Žečpospoļitas iznīcināšanā galvenā vaininiece ir Berlīne). Karaļa nometne līdz pēdējam, pat pēc 1792. gada kara, centās panākt Katrīnas II labvēlību veiktajām reformām, kuras bija uzsāktas, ļaujoties uz imperatores sākotnējo labvēlību. Vienlaikus poļu diplomāti mēģināja panākt, lai Prūsija ievērotu pašas iniciēto savienību, vai vismaz cerēja, ka Varšavas un Berlīnes sarunu ietekmē Krievija kļūs pielaidīgāka. Lielākā daļa vēsturnieku nosoda karaļa iztapību Krievijai, pat ja nodomi bija cēli.³⁷

Šie notikumi risinājās Franču revolūcijas laikā, un tā aizēnoja Krievijas ietekmes pieaugumu Eiropā un Prūsijas un Austrijas vēlmi kompensēt neveiksmes karā pret Franciju uz Žečpospoļitas rēķina. Iekšējās problēmas un starptautiskā situācija, iespējams, nostādīja Žečpospoļitu bezizejas situācijā.³⁸

Polijas dališanas/iznīcināšanas vērtējums 18. gadsimta 80.–90. gados un Napoleona laikmetā

1772.–1795. gads bija Žečpospoļitas intelektuālās dzīves aktivizēšanās laiks, kas veicināja I dališanas analīzi. S. Stašics, tāpat kā franču filozofs Denī Didro (*Denis Diderot*),³⁹ vainoja šļahtas korumpētību un aprobežotību, saglabājot savas kārtas privilēģijas. Šo bezatbildību izmantoja kaimiņvalstu despoti. Valsti bija iespējams glābt, salāgojot Žečpospoļitas pārvaldes īpatnības ar modernajām prasībām un likvidējot sociālo netaisnību.⁴⁰ Mainījās arī apgaismības piekritēju attieksme pret šļahtas sarmatismu⁴¹ – sākotnēji tas tika izsmiets un kritizēts kā valsts pagrimuma iemesls, jo šāda attieksme bija apliecinājums piederībai (it kā) apgaismotai elitei, bet sarmatismā tika meklēts atbalsts reformu idejai, mēģinot šļahtiču republikānismu apvienot ar spēcīgu karaļa varu.⁴² Latgales (*Inflanty*) deputāts Lielajā Seimā, *Familijai* tuvais, bet

antikrieviskais Staņislavs Kublickis (*Stanisław Kublicki*, ap 1750–1809) aicināja salāgot moderno ar tradicionālo – karaļa varu līdzsvarot ar likumdevējvaru.⁴³

Garīdznieks, ievērojams izglītības darbinieks un karaļa nometnes pārstāvis Hugo Kollontajs (*Hugo Kołłtaj*, 1750–1812) uzskatīja, ka I dališana bija iespējama valsts kārtu nevienlīdzības, apātījas dēļ. Dališāvalstis viņš vainoja reformu bremsēšanā, neļaujot Žečpospoļitai atdzimst.⁴⁴ Tā kā viņš apzinājās ierobežotās iespējas (1780. gadā ar krievu vēstnieka, apustuliskā nuncijs un Lietuvas šlahtas atbalstu tika noraidīta reformas unificēt divdaļīgās valsts likumus un atcelt dzimtbūšanu⁴⁵), viņš iestājās par pakāpeniskām reformām. Savukārt patriots I. Potockis, ASV neatkarības cīņu dalībnieks un 1794. gada sacelšanās vadītājs, T. Kostjuško dališanā vainoja kaimiņvalstu (pirmkārt Krievijas) agresiju, kas notikusi tieši Žečpospoļitas modernizēšanās dēļ.⁴⁶ Visa 19. gadsimta garumā poļu vēsturnieki polemizēs: Žečpospoļitas dališanās galvenie ir iekšējie vai ārējie cēloņi?

Hetmaņi, 1792. gadā ar Krievijas atbalstu nonākuši pie varas, visas reformas atcēla kā “prettautiskas” (tauta = šlahta), kas pārvērtušas valsti par tirāniju, bet nu krievu armija atjaunojusi taisnīgumu. Konstitūcija kaitējusi kaimiņvalstīm un tādēļ arī Žečpospoļitas interesēm – tas izraisījis 1792. gada karu, upurus un II dališanu.⁴⁷ Jau 1772. gadā Krievijas uzpirktā šlahta apstiprināja I dališanu un vainoja Baras konfederāciju kā nevajadzīgu pretošanos kaimiņiem, kas novedusi pie I dališanas.⁴⁸ T. Kostjuško sacelšanās laikā šī grupa aicināja apvienoties ar Krieviju.⁴⁹ 19. gadsimtā daļa dzīvi palikušo “targoviciešu” rakstija, ka nav bijuši nodevēji, bet gan pārstāvējuši patriotiem alternatīvu viedokli.⁵⁰ Krievija kā glābiņš ar atšķirīgiem mērķiem vienoja Targovicu ar karaļa nometni.⁵¹ Ironiski, ka gan 18. gadsimta 60. gados, *Familijai* cīnoties par varu, gan 90. gados, glābjot

apgaismības idejas, tika meklēts atbalsts pie autokrāta. Tas saistīts ar poļu literatūras mūžīgo jautājumu par nepieciešamību sacelties – vai ir jēga pretoties, ja nav pārliecības par panākumiem, bet upuru skaits var būt liels.

Straujie pavērsieni ietekmēja arī “kolektīvo apziņu” – 1791. gada maijā Varšavas iedzīvotājiem Staņislavs Augusts bija varonis, bet pēc pievienošanās Targoviciai viņš kļuva par nodevēju un sadalīšanas vaininieku. Viņa bijušais sabiedrotais H. Kollontajs, kaut pats nesekmīgi mēģināja pievienoties Targoviciai, vainoja karali Krievijas interešu pārstāvēšanā. Tā aizsākās karaļa “melnā leģenda”, kura iesakņojās daiļliteratūrā un vēsturnieku darbos.⁵²

Napoleona laikmetā Polijas valstiskums ierobežotā veidā atdzima (Varšavas hercogiste). Parādījās filozofiski spriedumi (tautas gars, morālā stāja). Tie sadūrās ar analitiskāku pieeju. Tas 19. gadsimta otrajā pusē tālāk attīstījās Krakovas un Ljovvas–Varšavas vēsturisko skolu diskusijā. Politīķis Tadeušs Čackis (*Tadeusz Czacki*, 1765–1813), kaut nāca no antireformistu ģimenes, dališanās vainoja morālo pagrimumu, vājo karaļa varu un šlahtas bezatbildību.⁵³ Ekonomists Vavžiņecs Suroveckis (*Wawrzyniec Surowiecki*, 1769–1827) uzskatīja, ka vainojama ir sociālā iekārta – nebrīvais zemnieks, ierobežotais pilsētnieks un arhaiskais šlahtičs; viņš apkaroja rakstus par it kā poļu nespēju organizēt valstiskumu, jo tā tiek attaisnotas dališanas.⁵⁴

Laikabiedru skaidrojumi par Žečpospoļitas sabrukumu un dališanu arī sniedza atbildes uz aktuālajiem jautājumiem – kāda ir labāka valsts pārvaldes iekārta, kāda ir reliģijas loma. Iezīme saistīt Žečpospoļitas dališanu ar aktuālajiem notikumiem būs vērojama visu 19. un 20. gadsimtu. Ievērojamais 16.–18. gadsimta pētnieks Janušs Tazbirs (*Janusz Tazbir*, 1927–2016) kā piemēru izmantojis Staņislavu Augustu, kurš bieži bijis simbols politiskai pārliecībai,

aizstāvēt vai apkarot kādu aktuālu politisko jautājumu.⁵⁵ Karalis 19. gadsimta sākumā raksturots kā talantīgs, izglītots un mākslas milētājs, taču atbilstoši romantisma garam tam trūcis degsmes par valsts likteni.⁵⁶

Karaļa uzticības persona Jans Komaževskis (*Jan Komarzewski*, 1744–1810) 80. gados īstenoja armijas reformas un franciski sarakstīja pirmo visaptverošo analīzi par dalīšanām. Mērķtiecīga Prūsijas politika vājināt Žečpospoļitu sastāpusies ar izdevīgiem apstākļiem – vāju karaļa varu, haosu ekonomikā, šlahtas egoismu un arhaismu (Bara konfederācija). Šo shēmu ievēroja lielākā daļa poļu vēsturnieku turpmākos gadsimtos, papildinot to faktoloģiski.⁵⁷ Diskusijas raisījās tikai ap iekšējo vai ārējo faktoru izšķirošo nozīmi.

Romantiķi

Napoleona laikmets, centieni atjaunot pilnvērtīgu Polijas neatkarību, 1830. gada jeb Novembra sacelšanās pastiprināja mēģinājumus atrast visaptverošus skaidrojumus, likumus pagātnes procesiem. Šī laika redzamākais vēsturnieks Joahims Lelevels (*Joachim Lelewel*, 1786–1861) izveidoja poļu romantismā un sabiedrībā populāro tēzi, ko mūsdienu vēsturnieki apkaro: Žečpospoļita bijusi “kristīgās pasaules aizsargmūris” pret islāmu (kaut šlahta nekad nebija dedzīgi cīnījusies pret to),⁵⁸ un tās republikāniskā iekārta bijusi morāli pārāka pār Eiropas monarhijām. J. Lelevels aizsāka poļu vēsturnieku noslieci dalīšanas vērtēt ar morāliem argumentiem – šlahta nespēja nosargāt “īpašo poļu ceļu” un ļāvās ārzemju apgaismības valdzinājumam.⁵⁹ Galvenais ārējais faktors savukārt bija Prūsijas amorālās diplomātiskās spēles un alkatība.⁶⁰

Tālāk Lelevela skolu attīstīja 1863. gada jeb Janvāra sacelšanās dalībnieks Henriks Šmits (*Henryk Schmitt*, 1817–1883). Viņš

nodalīja I dalīšanu no II un III, un to pārņēma vēlākā historiogrāfija.⁶¹ I dalīšana bijusi šlahtas ilgstošas bezatbildības un anarhijas rezultāts, bet valsts tikusi iznīcināta, kā rakstīja I. Potockis un T. Kostjuško, jo kaimiņi vēlējās aplāpēt Žečpospoļitas atdzimšanu. H. Šmits, politiķis Teodors Moravskis (*Teodor Morawski*, 1797–1879) un neatkarības cīnītājs rakstnieks Apollons Kožeņovskis (*Apollo Korzeniowski*, 1820–1869) aizsāka vēl vienu poļu vēsturnieku darbos raksturīgu iezīmi – vainot Rietumus (īpaši britus) nodevībā pret poļiem, lai ciniski saglabātu “spēku līdzsvaru” Eiropā.⁶² To ietekmēja viņu vilšanās, ka Francija un Lielbritānija nesniedza atbalstu 1863. gada sacelšanās norisē.⁶³ Šī ideja iesakņojās sabiedrībā – Rietumi bieži nodevuši poļus, kuri cīnījušies pret turkiem, carismu, boļševikiem, nacistiem.

Krakovas skolas cīņa ar Ūvovas–Varšavas skolu 19. gadsimtā

Pesimistiskais vērtējums un Krakovas skola

Neveiksmīgās 1830. un 1863. gada sacelšanās iezīmēja vilšanos. Tika diskutēts par šlahtas nozīmi, pagātnes monarhiem, Rietumvalstu nostāju un sacelšanos lietderību vispār. Rakstot par vēsturi, tika faktiski apspriesta arī politiskā tagadne un nākotnes valstiskuma (ne)iespējamība. Tas arī atspoguļojās Žečpospoļitas dalīšanu novērtējumā. Krievijas impērijā poļu kultūras dzīve pēc 1863. gada sacelšanās tika represēta, bet Vācijas impērijā sākās ģermanizācija. Visliberālākajās no visiem trijiem dalītājiem – Austroungārijas sastāvā esošajās Žečpospoļitas zemēs (Galicijā) – izveidojās intelektuālām diskusijām brīva vide. Šajā posmā var sākt nodalīt daļlīdētājus rakstīto no vēsturnieku darbiem.

19. gadsimta otrā puse bija pozitīvisma un dabaszinību attīstības laikmets. Tas

ietekmēja izpratni par vēsturi – atbrīvojot to no politikas un “rakstīt, kā bija”. Taču vēsturnieku darbus veidoja arī viņu pašu piedzīvotā politisko uzskatu evolūcija neveiksmīgu sacelšanos rezultātā. Katrs izdarīja savus secinājumus – vieni Polijas atdzimšanas nākotni saistīja ar Austroungāriju, citi ar Krieviju, vēl citi tikai ar patstāvīgu cīņu. Šādā gaisotnē veidojās Krakovas vēsturiskā skola, kuras pārstāvju politiskie uzskati bija – lojalitāte pret Vīni, cīņa par poļu tiesībām, triālas (austriešu-ungāru-poļu) Hābsburgu monarhijas veidošana. Vēstures vērtēšanā tika izcelta spēcīgas centrālās varas, kā arī tautas (visu sociālo slāņu) nozīme.⁶⁴

Pirmais pret romantiķiem izteicās 1830. gada sacelšanās dalībnieks, Parīzes emigrants Karols Hofmans (*Karol Bromeusz Hoffman*, 1798–1875). Viņa skatījumā valsti sadalīja, jo bija novēlotas būtiskākās reformas – monarhijas stiprināšana un pilsētnieku tiesību paplašināšana.⁶⁵ Taču savā retorikā viņš turpināja romantiķiem raksturīgo moralizēšanu. Sociālo netaisnību, šlahtas un Baznīcas diletantismu kā dalīšanas cēloni izcēla cits politiskais emigrants, no zemniecības nākušais Jans Janovskis (*Jan Nepomucen Janowski*, 1803–1888).⁶⁶

Uz šiem pamatiem veidojās Krakovas vēsturiskā skola. Valeriāns Kaļinka (*Walerian Kalinka*, 1826–1886) un Juzefs Šujskis (*Józef Szujski*, 1835–1883) bija 1863. gada sacelšanās dalībnieki, bet abi vilās un uzskatīja sacelšanās par skaistām, bet bezjēdzīgām. Par dalīšanu galvenajiem faktoriem tie uzskatīja iekšējos. Skaidrojumi bija historiozofiski. V. Kaļinkas ieskatā valsti pazudināja “tautas grēki” (iedomība, necieņa, anarhisms), un par to pienācies sods. Tikai spēcīgs monarhs un 3. maija konstitūcija spējusi glābt valsti, bet šlahta izdarījusi noziegumu, tam pretojoties.⁶⁷ J. Šujksa ieskatā Prūsija bija galvenā dalītāja, taču tas bija otršķirīgi, galvenais

bija varas vājums un šlahtas interese par Austrumiem – ilgajās cīņās ar Maskavu un Turciju bija zudusi saskare ar Rietumiem, un Polijas neatkarības atjaunošanu viņš saistīja ar Hābsburgiem.⁶⁸ J. Šujskis pagātnes kritizēšanā bija mērens, lai nedotu ieganstu iebilst konservatīviem krievu un vācu vēsturniekiem, kuri Žečpospolītas dalīšanā saskatīja nepieciešamību atbrīvot Eiropu no nederīgas valsts.⁶⁹

Vēsturnieks un politiķis Mihals Bobžiņskis (*Michał Bobrzyński*, 1849–1935) attīstīja J. Šujksa skatījumu par “iestigšanu austrumu virzienā”. Pēc M. Bobžiņska domām, dalīšanas bija noslēgums ilgstošam šlahtas pagrimumam, ko 16. gadsimtā aizsāka ūnija ar Lietuvu un centrālās varas vājināšanās. Tas valsti padarījis necivilizētu un pārāk daudzietnisku (šāds pārmetums tolaik bija jaunums). Kamēr izpildvara bijusi vāja, poļu politiskie pūliņi bijuši nesekmīgi.⁷⁰ Jūtama bija Vācijas studiju ietekme uz M. Bobžiņski, kurš analizēja valsts funkcionēšanu pēc valsts pārvaldes modeļa, bet ne vienmēr konfrontējot to ar realitāti. Daudziem laikabiedriem likās pazemojoši, ka polis tik nievājoši izsakās par savas zemes vēsturi.⁷¹ Krakovas skola novērsās no J. Lelevela pieejas, ka poļiem ir sveša “ārzemju izgudrotā” spēcīgā centrālā vara, taču stilistiski aizvien izmantoja moralizējošus argumentus.

Optimistiskais vērtējums un Ļvovas–Varšavas skola

Salīdzinoši liberālajos Austroungārijas apstākļos attīstījās Ļvovas vēsturiskā skola, kura pastiprināti pētīja 18. gadsimta otro pusi. Lielu ietekmi uz to atstāja Lelevela skolas pārstāvis un *krakoviešu* oponents H. Šmits. Viens no Ļvovas skolas pamatlicējiem, Ksaverijs Liske (*Ksawery Liske*, 1838–1891), iebilda M. Bobžiņska aizstāvētajai tiešajai saiknei starp 17. gadsimta sarežģījumiem un 18. gadsimta nogali, kad apgaismība ienesusi intelektuālo

dzīvīgumu. Diskusijas bija intensīvas, Krakovas un Ļvovas vēsturnieki saskārās ikdienas darbā, un daudzi no viņiem bija 1863. gada sacelšanās dalībnieki (katram gan par to bija atšķirīgi secinājumi). Tā M. Bobžiņska skolnieks Osvalds Balzers (*Oswald Balzer*, 1858–1933) pakāpeniski no pesimistiska vērtējuma pārgāja uz optimistisku. Viņš nodalīja vājuma cēloņus un tiešos dalīšanas iemeslus. Par pamatu saviem secinājumiem viņš ņēma Žečpospoļitas un dalītājvalstu sociālo iekārtu salīdzinājumu – Žečpospoļitas pārvalde neesot bijusi citāda kā lielākajā daļā Eiropas.⁷² Viņš pamanīja, ka bieži Žečpospoļitas iekārta analizēta saskaņā ar 19./20. gadsimta domāšanas veidu un dalīšanu skaidrojums ticis pieskaņots gala iznākumam – valsts iznīcināšanai, nevis analizēti paši procesi pirms dalīšanām; ar iekārtas kļūdām izdevies tikt galā, un dalīšanu iemesls bijusi ārvalstu alkatība.⁷³

19. gadsimta 80. gados poļu vēsturniekiem Krievijā pavērās plašākas pētnieciskās iespējas. Ļvovas skolai uzskatos tuvās Varšavas vēsturiskās skolas pamatlicējs, 1863. gada sacelšanās dalībnieks Tadeušs Kožons (*Tadeusz Korzon*, 1839–1918) plaši sāka izmantot ekonomisko statistiku, pamatojot, ka 18. gadsimta otrajā pusē Žečpospoļita piedzīvoja saimniecisko un politisko izaugsmi (neraugoties uz dalīšanām). Lielāko 18. gadsimta daļu Žečpospoļitu kari neskāra, un augs ienākumi no labības eksporta. Problēma bija bagātību netaisnīga sadale, bet reformu rezultātā tā uzlabojusies starp I un II dalīšanu.⁷⁴ 20. gadsimtā tika attīstīta doma, ka personīgā saimnieciskā labklājība padarīja šļautu politiski naivu un atrautu no starptautiskās vides dinamisma.⁷⁵

Līdzīgi kā O. Balzers, viņš norādīja, ka ar 19. gadsimta izpratni nevar vērtēt apgaismības laika politiķu rīcību. Galvenais ārējais faktors bijusi Krievijas brutalitāte (viņš pats bija Krievijas pavalstnieks).

Austrija bijusi vienīgā ieinteresētā poļu valstiskuma saglabāšanā (vēlāk šī tēze tiks apšaubīta), lai norobežotos no agresīvās Prūsijas.⁷⁶ Taču Austrija kā vājākā no trim dalītājām pirmā ķērās pie dalīšanas (jau 1769. gadā), lai saglabātu līdzsvaru.⁷⁷ Būdam pozitīvis, arī T. Kožons tomēr moralizēja – Kostjuško sacelšanās, kaut nav spējusi glābt valsti, tomēr “nomazgājusi kaunu” par nepretošanos I dalīšanai un par karaļa pievienošanos Targovicai. Apziņa, ka iespējams pacelties no pagrimuma, poļiem 19. gadsimtā morāli palīdzējusi pašsaglabāties bez savas valsts.⁷⁸ Politiski savukārt Polijas valstiskuma atjaunošanu viņš saistīja ar Krieviju, kaut carisma režīms bija viņu represējis un viņa pētījumos Krievijas loma dalīšanās bija negatīva.⁷⁹

Otrs ievērojams Varšavas skolas vēsturnieks, Vladislavs Smoleņskis (*Władysław Smoleński*, 1851–1926), pievērsās dalīšanu posma ārpolitikai. Arī viņa ieskatā Krievija bija galvenā vaininiece, bez kuras piekrišanas Prūsija nespētu sadalīt Žečpospoļitu. Viņš *krakoviešiem* pārmeta nepamatoti asu Žečpospoļitas kritiku, kas šovinistiskiem krievu un vācu vēsturniekiem dod argumentus par poļu pašu vainu valsts pazudināšanā un nespēju to jēlkad atjaunot.⁸⁰ V. Smoleņskis pirmais rakstīja, ka vērtējumus par Žečpospoļitas dalīšanu noteic katra vēsturnieka politiskie uzskati un ka, lietojot vēsturiskus faktus, tiek diskutēts par politiku.⁸¹

Padziļināti Eiropas ārpolitikas ietekmi uz Žečpospoļitu 18. gadsimta nogalē pētījis Ļvovas skolas pārstāvis, T. Kožona domubiedrs Šimons Aškenazi (*Szymon Aszkenazy*, 1865–1935). Par dalīšanu dzinuli viņš uzskatīja ar ekspansiju apmāto Katrīnu II, kuras rīcību vadīja nepatika pret poļiem. Viņš šo atziņu attiecināja arī uz politiku – ka vēsturiskās pieredzes dēļ bija un ir naivi cerēt uz Krievijas palīdzību. Savukārt aliansē ar Prūsiju 18. gadsimta 90. gados viņš saskatīja pēdējo iespēju saglabāt valsti, bet

neizlēmīgais karalis to nav izmantojis. Tas Š. Aškenazi un viņa piekritējus atšķīra no citiem optimistiskā vērtējuma pārstāvjiem, kuri Prūsiju uzskatīja par Žečpospoļitas diplomātiskās izolētības vaininieci. Turklāt viņam pārmeta manipulēšanu ar vēsturiskajiem avotiem, pieskaņojot tos saviem uzskatiem.⁸² Viņš turpināja romantiķu tradīcijā kritizēt Rietumeiropas nostāju, īpaši Francijas diplomātiskās spēles pret Hābsburgiem Žečpospoļitas aizsegā.⁸³

Turpināja attīstīties arī politiski kreisā pieeja. Latgalē dzimušais vēsturnieks, sociālists un Juzefa Pilsudska (*Józef Piłsudski*) federatīvo ideju atbalstītājs Boļeslavs Limanovskis (*Bolesław Limanowski*, 1835–1935) dališanās vainoja 17.–18. gadsimtā magnātu radīto sociāli netaisno un reliģiski netolerantu iekārtu.⁸⁴

Ļvovas–Varšavas skola, nenoliedzot Žečpospoļitas iekšējās jukas un nodevību, uzsvēra atdzimšanu, kura likusi kaimiņiem to dalīt. *Optimistu* vidū gan atkarībā no politiskajām simpātijām atšķīrās skatījums par to, kam bija izšķirošā loma, – Prūsijai vai Krievijai. Vērtējot *pesimistus* un *optimistus*, jāņem vērā viņu specializācija. M. Bobžiņskis primāri bija medievālists, bet Š. Aškenazi specializējies apgaismības/Napoleona laikmetā. Tas ietekmēja viņu skatījumu uz 18. gadsimtu – M. Bobžiņskis redzēja aizvien sliktāku situāciju salīdzinājumā ar viduslaikiem, bet Š. Aškenazi – to, ka Polija 19. gadsimta sākumā atkal uz brīdi atdzima un ka tās elite bija politiski atbildīgāka.⁸⁵

Optimistiskā vērtējuma pastiprināšanās Pirmā pasaules kara laikā

Dališānu vērtējums ir cieši saistīts ar laikmetu, kurā vēsturnieki dzīvoja. Ja viņu ieskatā Polija spēs atdzimt kā valsts, tas nozīmē, ka 18. gadsimta nogales norises

vērtējamas pozitīvi un bija esošo politisko pavērsienu priekšvēstneši.

Pirmā pasaules kara otrajā pusē visas trīs dalītājvalstis sāka solīt Polijai plašu autonomiju vai pat neatkarību pēc kara – ar nolūku gūt sev atbalstu karā. Dzima sajūta, ka var apgāzt drūmo Krakovas skolas pareģojumu par poļu nespēju veidot valstiskumu. Pastiprinājās optimistiska 18. gadsimta vērtēšana, bet turpinājās no romantiķiem mantotais mesiānisms un no *krakoviešiem* aizgūtā nosliece moralizēt. Bronislavs Dembiņskis (*Bronisław Dembiński*, 1858–1939), kaut bija M. Bobžiņska skolnieks, vērtējot apgaismības posmu, atgādināja J. Lelevelu – Žečpospoļita bija morāli pārāka, nevēlēdamās kļūt par kārtējo apgaismības Eiropas cinisko “Makjavelli valsti”, kaut arī atzina nepieciešamību valstij modernizēties. Mesiānisms izpaudās arī Antonija Holoņevska (*Antoni Chołoniewski*, 1872–1924) uzskatos, ka Žečpospoļita bijusi jauno demokrātisko vērtību avangardā un sadalīta tieši tādēļ, ka dalītājvalstis Varšavā saskatīja draudus absolūtismam (ši tēze bija populāra arī politiķu vidū).⁸⁶ Spēju apvienot tradīcijas un modernismu izcēla Juzefs Semeņskis (*Józef Jan Siemieński*, 1882–1941) – 3. maija konstitūcija šlahtas izpratni par demokrātiju apvienoja ar modernā laikmeta prasībām.⁸⁷

Krakovas vēsturnieki atteicās no pesimisma. Francišeks Bujaks (*Frańciszek Bujak*, 1875–1953) un Vaclavs Tokažs (*Wacław Tokarz*, 1873–1937) turpināja O. Balzera pieeju un salīdzināja Žečpospoļitas pārvaldi – finansiālā, muitas, agrārā politika, sociāli tiesiskā iekārta īpaši nav atšķīrusies no dalītājvalstu politikas. Žečpospoļitas muižniecības kārtā turklāt bija plašāka un, iespējams, atvērtāka citu slāņu pārstāvjiem. Krīze bija piemeklējusi ne tikai Žečpospoļitu – Francijas monarhija tuvojās katastrofai, Lielbritānijai bija koloniālā krīze, Vācija bija sašķelta. Katrs Eiropā meklēja atbildes uz izaicinājumiem,

poļiem risinājums bija 3. maija konstitūcija.⁸⁸ Valsts saimniecisko pagrimumu F. Bujaks attiecināja uz 17. gadsimta karu, epidēmiju laiku un Amerikas tirdzniecības virziena attīstību (kritoties Austrumu/Turcijas virziena nozīmei). Tāpat kā T. Kožons, viņš konstatēja, ka 18. gadsimtā magnāti rūpējās par saviem īpašumiem un tie deva labus ienākumus, taču nebija kopējas valsts sistēmas. Tieši I dališana “pamodinājusi” Žečpospoļitu, un tika veiktas reformas uzņēmējdarbības gara veicināšanai un valsts kases papildināšanai. Stanislavs Kutšeba (*Stanisław Kutrzeba*, 1876–1946) uzsvēra, ka pēc I dališanas Žečpospoļitas elite mācījusies no kļūdām un spējusi valstī esošās bagātības un zināšanas sistemātiski organizēt.⁸⁹ Tādās kategorijās kā gribasspēks 18. gadsimta nogali vērtēja arī Juzefs Kallenbahs (*Józef Kallenbach*, 1861–1929) – izglītības reformas starp I un II dališanu bijušas ļoti veiksmīgas, un tas apliecinājis, ka vēlākā valsts iznīcināšana nav kavējusi morālu sabiedrības atdzimšanu;⁹⁰ to pazudinājis elites apņēmības trūkums reformas aizstāvēt līdz galam un cerība vienoties ar Krieviju. S. Kutšeba Žečpospoļitas un Krievijas sadursmi uzskatīja par Rietumu un Austrumu civilizāciju cīņu par baltkrievu un ukraiņu zemi.⁹¹

Cerību pilnajā Pirmā pasaules kara nogalē V. Tokažs izcēla Žečpospoļitas starptautisko nozīmi 18. gadsimtā – atdzimstošā Žečpospoļita neizbēgami kļūtu par Berlīnes vai Pēterburgas sabiedroto, un tas izjauktu spēku līdzsvaru. Tādēļ Rietumvalstis samierinājušās ar II un III dališanu.⁹²

Līdzās Š. Aškenazi Polijā 20. gadsimta pirmajā pusē parādās labākais 18. gadsimta ārpolitikas speciālists Vladislavs Konopčinskis (*Władysław Konopczyński*, 1880–1952). Viņa analizē apvienojas *optimistu* un *pesimistu* pieeja. Par lielāko trūkumu viņš uzskata pārāk lielu spēku izšķiešanu austrumu un dienvidu virzienā (Maskava, Turcija, Moldova) un necīnīšanos

par izeju uz Baltijas jūru. Vājš monarha institūts vājinājies jau tā zemo Žečpospoļitas diplomātijas kvalitāti, un to izmantojis bīstamais Prūsijas un Krievijas tandēms. Pēc I dališanas valsts elite, neraugoties uz Krievijas kontroli, demonstrēja intelektuālās spējas gan diplomātijā, gan iekšējo reformu īstenošanā.⁹³

20. gadsimta sākumā raisījās diskusijas par to, vai 18. gadsimta 80.–90. gadi bija pozitīvs nākotnes impulss. Turpinājās no iepriekšējo posmu vēsturniekiem mantotā karaļa vainošana vājumā, citu valstu rīcības vērtēšana morālās kategorijās (dalītāju alkātība, britu un francūžu cinisms, vienaldzība). V. Konopčinska skolnieks Juzefs Feldmans (*Józef Feldman*, 1899–1946), tāpat kā Š. Aškenazi, izcēla Francijas diplomātiskās intrigas Austrumeiropā, kuras iedrošinājušas kaimiņvalstis dalīt Žečpospoļitu.⁹⁴

Starpkaru posms

Pēc neatkarības atgūšanas dališanu cēloņu un iemeslu analīzi noteica vēsturnieku attieksme pret Vāciju un Krieviju. To bija ietekmējuši 1918.–1920. gada notikumi, kad cīņā pret padomju Krieviju un Vāciju tika atjaunots Polijas valstiskums.⁹⁵

Ražīgais 19. un 20. gadsimts veicināja pirmo historiogrāfijas analīzi. Olgerds Gurka (*Olgiard Górk*a, 1887–1955) kritizēja pārlietu emocionalitāti, sikumainību un pārāk retu statistikas izmantošanu – tas liedzis izveidot visaptverošu 18. gadsimta otrās puses ainu. Viņa skatījumā 18. gadsimta beigu centieni bija novēloti un Žečpospoļita pati bija vainojama pie anarhijas, ekonomiskā marasma, militārās nespējas un lielas sabiedrības daļas vienaldzības. O. Gurka uzskatīja, ka ārējo faktoru izcelšana var maldināt, liekot domāt, ka poļi paši neko neesot varējuši ietekmēt. Pozitīvisma garā viņš piedāvāja vērtēt norises *tādas*, “kādas tās bija” – Katrīna II vienīgā

kavējusi Žečpospoļitas iznīcināšanu, kaut darijusi to tikai savtīgu iemeslu dēļ, būdama antiprūsiski noskaņota. Viņš aicināja izprast un neizteikt morālus spriedumus par vidusmēra 18. gadsimta šlahtiņiem, kuriem spēcīgā Stefana Batorija (*Stefan Batory*) laikmets 16. gadsimtā šķita slikts, bet ar nostalgiju tie atcerējās Vetīnu valdīšanu.⁹⁶

Taču O. Gurkas kritika bija drīzāk izņēmums. Dominēja ideja par ārējo faktoru izšķirošo nozīmi. Staņislavs Huberts (*Stanisław Hubert*, 1905–1983) rakstīja, ka dalītājvalstis pārkāpušas jau 18. gadsimtā pastāvējušās tiesiskās normas. Nacionālās sacelšanās un Polijas starptautiskā atzišana pēc Pirmā pasaules kara liecinot par Žečpospoļitas eksistences juridisko nepārtrauktību.⁹⁷

Ārpolitikas vēsturē dominēja Austrumeiropas vēstures speciālists Oskars Haleckis (*Oskar Halecki*, 1891–1973), kurš līdzīgi romantiķiem rakstīja par “kristīgo mūri” pret Krieviju (politiski viņam tuva bija Polijas vadītas Centrāleiropas federācijas ideja) un tāpat kā Ļvovas–Varšavas skola izcēla 3. maija konstitūcijas unikalitāti un kritizēja reformu īstenotājus, kuri piekāpās Krievijai.⁹⁸ Viņam galvenie ir ārējie faktori – Prūsija kā dalīšanas iniciatore, Krievija kā faktiskā Žečpospoļitas likteņa lēmēja, bet Austrija ar dalīšanām atsvēra citus zaudējumus, lai kavētu abu pārējo dalītāju ekspansiju. Viņa uzskati iekļāvās poļu antikomunistu vēsturnieku skatījumā uz Krievijas negatīvo lomu Polijas vēsturē.⁹⁹

Citi autori pārstāvēja pesimistisko virzienu. Sociālists Adams Pruhņiks (*Adam Próchnik*, 1892–1942) tāpat kā O. Balzers salīdzināja Žečpospoļitas situāciju ar citām valstīm, bet secināja pretējo – vairākas Eiropas valstis vēstures gaitā bijušas līdzīgā stāvoklī kā Žečpospoļita 18. gadsimtā, taču netika sadalītas, jo bijušas attīstītākas, bet poļi briedumu sasnieguši tikai 20. gadsimtā.¹⁰⁰ Š. Aškenazi skolnieks Adams Skalkovskis (*Adam Mieczysław Skatkowski*,

1877–1951) bija pretējos uzskatos nekā viņa skolotājs – arhaiskās vērtības aizstāvošā Baras konfederācija izraisīja I dalīšanu; četrus gadus Seima reformas – II dalīšanu, un Kostjuško sacelšanās dēļ valsti likvidēja. Vienīgais glābiņš valsts saglabāšanā 18. gadsimtā bijusi Krievija, nevis bezjēdzīgās sacelšanās.¹⁰¹

Ļoti kritisks uzskats par pašu poļu lomu saglabājās publicistikā. 1939. gadā ievēribu guva Karola Zbiševska (*Karol Zbyszewski*, 1904–1990) Varšavas Universitātē nepieņemtās doktora disertācijas publicēšana. Tas bija uz laikmeta dokumentiem balstīts satīrisks, brīžiem vulgārā valodā sarakstīts pamflets par Žečpospoļitas apgaismošanās (viņa skatījumā pseidoapgaismošanās) elites amorālismu, neizglītotību, kur nebija vietas reformām, bet valdīja tikai primitīvas intereses.¹⁰² Tieši tas sagrāvis valsti, nevis ārējie spēki. Viņa darbs kopš izdošanas vienmēr saglabājis aktualitāti, īpaši komunistiskajā posmā, kad lasītāji meklēja līdzības ar savu laikmetu, kurā aizsaulkiem slēpās nodevība un meli.¹⁰³

Nomaļus no emocijām bija Jans Rutkovskis (*Jan Rutkowski*, 1886–1949), kurš pirmais dalīšanas vērtēja no kārtu ekonomisko interešu viedokļa. Kaimiņu alkatība bijusi tikai fasāde, patiesais faktors bijusi sabiedrības sašķeltība. Magnāti nevēlējās zaudēt vadošo lomu valstī un nefinansēja modernu armiju, baidīdamies, ka monarhs to varētu vērst pret viņiem. Magnātu dominēšana ekonomikā apslāpēja uzņēmējdarbību, un šaura interešu aizstāvība valstī sagrāva, jo pārvalde tika uzturēta tikai tik, lai nodrošinātu valsts funkcionēšanu, bet ar to nepietika, lai pretotos ārējam spiedienam.¹⁰⁴

Paraleli zinātniskai diskusijai tika izstrādāta mācību literatūra skolām – dalīšanas tajā atspoguļotas kā pašu nodevības un bezatbildības iznākums, kas pavēris ienaidniekam iespēju.¹⁰⁵ Līdzīga nostāja bija lielākajā daļā Rietumeiropas vēsturnieku darbu, kuros gan simpātijas bija poļu pusē,

kaut paši sacerējumi faktoloģiski bieži balstījās uz poļiem nelabvēlīgiem krievu un vācu pētījumiem.¹⁰⁶

Starptaru posma historiogrāfijā vispilnīgāk izpaudās viss iepriekšējo posmu uzskatu spektrs – no romantiķu mesiānisma līdz marksistiskai pieejai, skaidrojot vēstures procesus.

Pēc 1945. gada

Pēc Otrā pasaules kara 18. gadsimta vēsture bija atstāta novārtā. Viens no galvenajiem pētniecības virzieniem bija Polijas un Vācijas attiecības. Ideoloģizēta pieeja, demonizējot Vāciju un slavīnot Krieviju, atstāja ietekmi uz pētījumiem par dališanām (emigrācijā attīstījās antikrievisks, krietni mazākā mērā prokrievisks virziens).¹⁰⁷ Tas izpaudās pazīstamā 20. gadsimta poļu vēsturnieka V. Konopčinska skolnieka Boguslava Lesnodorska (*Bogusław Lesnodorski*, 1914–1985) agrīnajos darbos – Krievijas pozitīvā loma Žečpospoļitas mērenā reformēšanā pēc 1772. gada, bet savienība ar Prūsiju vērtēta kā bīstama avantūra. Ņemot vērā sava laikmeta nostādnes, viņš neskāra dališanas cēloņus un iemeslus, bet analizēja, kā 18. gadsimtā veidojās modernā “buržuāzija”, kā reformas uztvēra muižniecība.¹⁰⁸ 20. gadsimta 70. gados viņš pārņēma V. Konopčinska optimismu un uzsvēra progresu, kas 18. gadsimta 70.–80. gados panākts izglītības jomā. Viņš arī aizsāka Staņislava Augusta apoloģētiku – karalis sapratis, ka izredzes glābt Žečpospoļitu bijušas mazas, tādēļ arī koncentrējās uzmanību uz izdarāmo – sabiedrības izglītošanu, kas noderētu nākotnē.¹⁰⁹ Taču, vērtējot historiogrāfiju, B. Lesnodorskis saglabāja “šķīrisko” dalījumu, vēsturniekus grupējot pēc sociālās izcelsmes, un par to tika kritizēts, jo vēsturnieki jāiedala pēc to attieksmes pret dališanas faktoriem, nevis pēc sociālās izcelsmes.¹¹⁰

20. gadsimta 70. gados sāka veidoties mūsdienu poļu historiogrāfijas skatījums uz 18. gadsimta norisēm. Būtiska šajā posmā bija Staņislava Augusta rehabilitēšana un atteikšanās no emocionalitātes vērtējumos. Izteikti tas iezīmējās 20.–21. gadsimta mijā, un to, iespējams, ietekmēja apstākļi, ka valsts politiskā situācija un noskaņojums bija labākais kopš 20. gadsimta sākuma.

Viens no labākajiem 18. gadsimta vēstures speciālistiem, Emanuels Rostvorovskis (*Emanuel Rostworowski*, 1923–1989), lielā mērā atbrīvoja dališanu diskusijas starptautiskos aspektus no moralizēšanas un rehabilitēja karaļa figūru. Viņš uzskatīja, ka spēcīgākais, bet arī starptautiski vientuļākais dalītājs bija Krievija, no kuras bija atkarīga Žečpospoļitas pastāvēšana, bet Katrīna II bijusi atkarīga no Eiropas valstu vēlmes saglabāt līdzsvaru. E. Rostvorovskis turpināja V. Tokaža optimismu par Žečpospoļitas starptautisko nozīmi – lielvaras nevēlējās atstāt Žečpospoļitas potenciālu Krievijas ietekmē un izjaukt Eiropas līdzsvaru. Vēsturnieks niansēja Pēterburgas nostāju – dažādas frakcijas nebija vienotas, vai saglabāt Žečpospoļitu kā vasaļvalsti vai to dalīt.¹¹¹ Prūsija bijusi agresīva, bet pārāk vāja, lai pati kontrolētu visu Žečpospoļitu, tā ļoti gribējusi inkorporēt daļu Žečpospoļitas. Krievija piekritusi šim risinājumam poļu reformu un sacelšanos dēļ, apzinoties, ka nespēs viena ar to tikt galā. E. Rostvorovskis “demitoloģizē” Austrijas tēlu un turpina Š. Aškenazi tradīciju kritiski (arī emocionāli) raudzīties uz Francijas lomu. Austrija, kaut simpatizēja Žečpospoļitas reformām, bija trijotnē vājākā un tādēļ arī visieinteresētākā dališanās, lai saglabātu savu lielvalsts statusu, kompensējot Prūsijai un Francijai zaudētās teritorijas. Savukārt Luija XV (*Louis XV*) Francija bijusi manipulators, kura ar citu rokām (Austrijas, Turcijas, Zviedrijas, Žečpospoļitas) mēģināja iegrozīt Krieviju. E. Rostvorovskis turpināja

atbalstīt viedokli, ka Žečpospoļita tika iznīcināta, tai atdzimstot, jo nespēja apvienot miera apstākļos veicamas reformas ar nepieciešamību militāri aizstāvēties.¹¹²

Pretēji E. Rostorovskim, kurš augstu vērtēja Staņislavu Augustu kā diplomātu, vēsturnieks un antikomunistiskais opozicionārs Ježijs Lojeks (*Jerzy Adam Łojek*, 1932–1986) uzskatīja karali par līdzvainīgu dalīšanās. Viņa neizlēmība starp prokrievisko vai antikrievisko politiku un vēlme pieņemt lēmumus vienpersoniski pazudinājusi reformas un veicinājusi valsts iznīcināšanu.¹¹³ Līdzīgu nostāju 20. gadsimta 90. gados ieņēma Kristina Zenkowska (*Krystyna Zienkowska*, ?–2011) – karaļa “mazākā ļaunuma” (Krievija vai Prūsija) pieeja bijusi kļūdaina, pat ja valsts vairs nebija glābjama.¹¹⁴

Uz E. Rostvorovska un J. Lojeka polaritātes fona izcēlās Ježijs Topolskis (*Jerzy Topolski*, 1928–1998) – komunist, taču atvērts Rietumu idejiskajiem strāvojumiem, viņš uzskatīja, ka jāpēta cilvēku mentalitāte un to rīcības motīvi. Līdzīgi kā O. Gurka, viņš bez nosodījuma aicināja izprast katras puses motivāciju.¹¹⁵

20. gadsimta otrajā pusē aktīvāka pievēršanās dalīšanu tematikai veicināja kārtējo historiogrāfijas analīzi. Līdzās V. Konopčinskim un E. Rostvorovskim labākais 18. gadsimta vēstures speciālists 20. gadsimtā Ježijs Mihalskis (*Jerzy Michalski*, 1924–2007) iedalīja vēsturniekus nevis pēc iekšējo vai ārējo dalīšanas faktoru izcelšanas, bet pēc zinātniskās kvalitātes. Viņa secinājums – lielākā daļa poļu vēsturnieku ir aizrāvušies ar moralizēšanu, faktoloģisko materiālu aizgūstot no vācu autoriem, un viņu pašu pētnieciskais piensums ir vājš.¹¹⁶ J. Mihalskis uzsvēra ārējos faktorus – valsts bijusi lielvaru ķīlniece, bet Francija, Austrija un Krievija bijušas ieinteresētas Žečpospoļitas haosā, lai ierobežotu cita citu. Šādos apstākļos Staņislavs Augusts vērtējams kā pozitīva figūra, kas

istenoja ļoti būtiskas reformas, un sadarbība ar Krieviju nav nosodāma.¹¹⁷

Citādāku skatu uz historiogrāfijas iedalījumu sniedz Marians Serejskis (*Marian Henryk Serejski*, 1897–1990). Viņš piekrit J. Mihalskim par moralizēšanu, bet *optimistu* un *pesimistu* vietā vēsturniekus klasificē *atvērtajos* un *aizvērtajos*. *Aizvērtie* koncentrējuši uzmanību uz I dalīšanu un tādēļ izdara negatīvus secinājumus par valsts likteni 17.–18. gadsimtā. Savukārt *atvērtie* (arī M. Serejskis), nenoliedzot visas problēmas, saskata 18. gadsimta 80. gadu reformās valsts atdzimšanu. Viņš pats arī nav brīvs no moralizēšanas, jo asi kritizē mēģinājumus attaisnot dalīšanas kā ģeopolitiskā līdzsvara uzturēšanu.¹¹⁸

Lielā mērā E. Rostvorovskis izveidoja mūsdienu vēsturnieku skatu uz dalīšanu posma diplomātiju, savukārt J. Lojeks atjaunoja historiogrāfijā karaļa-nodevēja tēlu.¹¹⁹ Par sociālistiskā posma historiogrāfijas zināmu sintēzi uzskatāms Tadeuša Cegelska (*Tadeusz Cegielski*, 1948) un Lukaša Kondzela (*Łukasz Kądzioła*, 1955–1997) kopdarbs. Ārpolitiski izšķirošā loma, neraugoties uz Prūsijas intrigām un Austrijas izmisumu, kompensējot zaudējumus uz Žečpospoļitas rēķina, bijusi Pēterburgai, kamēr pārējā Eiropa bija aizņemta ar revolūciju Francijā. Karalis vērtēts negatīvi, jo, mēģinot kontrolēt gan attiecības ar Krieviju, gan patriotus, viņš radīja haosu, kas novedis pie I dalīšanas. Karaļa pievienošanās Targovīcai atspoguļojusi viņa mūžīgo svārstīgumu.¹²⁰

Turpinājās arī Targovīcas un A. Skalkovska nostāja – pretrunīgais publicists un politiķis Aleksandrs Boheņskis (*Aleksander Bocheński*, 1904–2001), kurš vairākkārt mainīja savas simpātijas pret Krieviju, rakstīja, ka reformas bijušas neapdomīgas, nokaitinājušas Krieviju un izraisījušas dalīšanas. Starptautiskās konjunktūras dēļ reformēt valsti bijis par vēlu, un kļūšana par Krievijas protektorātu bijis vienīgais veids, kā saglabāt valsti.¹²¹

Vēsturnieks, Otrā pasaules kara neatkarības pagrīdnieks Pavels Jaseņica (*Paweł Jasionica*, dzimis *Leon Lech Beynar*, 1909–1970) pievērsās alternatīvai vēsturei: ja Katrīna II būtu mirusi pirms 1795. gada, Pāvils I nepiekrīstu dalīšanām. Žečpospoļitu sāktu uztvert nopietni – valdītu dinastisks, nevis vēlēs karalis.¹²²

Sociālistiskajā posmā moralizēšana neizzuda, īpaša nozīme tai bija apstākļos, kad norisinājās cīņa/sadzīvošana ar krīzē slīgstošo komunistisko režīmu. 20. gadsimta nogalē vēsturnieki atkal diskutēja par to, vai izlīgums, manevrēšana bijusi vieda politika un izcēlusi kultūras dzīves pacēlumu, vai arī kompromisi bijuši nodevība.

20. gadsimta nogale – 21. gadsimts

B. Lesnodorska un E. Rostvorovska karaļa apoloģētiku turpināja Zofija Zeliņska (*Zofia Zelińska*, 1944). Viņas skatījumā Žečpospoļitas pastāvēšanas pamatā 18. gadsimtā bija Varšavas un Pēterburgas sarežģītās attiecības; karalis bijis izcils diplomāts, kurš vienmēr vēlējies īstenot reformas, pat sadarbojoties ar ienaidnieku (to daudzi vēsturnieki viņam nepiedod). Karaļa aktivitāte izglītības un mākslas jomā ļāvusi tikt galā ar iekšējām grūtībām un, neraugoties uz valsts bojāeju, poļiem kulturāli iekļauties modernajā Eiropā.¹²³ Z. Zeliņska nodala Krievijas un Prūsijas lomu dalīšanās. I dalīšana bija rezultāts *Familijas* un Katrīnas II kļūdainajiem pieņēmumiem – *Familija* imperatori uzskatīja par partneri, bet viņa domāja, ka pilnībā kontrolē *Familiju*. Abas puses viena otrā vilās, un Katrīna II veiksmīgi īstenoja 18. gadsimta 60. gados iecerēto Žečpospoļitas zemju aneksiju. Tā bijusi mācība karalim un *Familijai*, kas parādījusi, kā prasmīgāk “tirgoties” ar Katrīnu II – apmaiņā pret Krievijas ietekmi īstēnotas izglītības un finanšu reformas. Nākamās dalīšanas bijušas rezultāts Prūsijas šantāžai pret Krieviju.¹²⁴

Pēc 1989. gada izmaiņas politiskajā dzīvē pastiprināja optimistisko raudzišanos uz pagātņi. Retrospektīvi, zinot tālākos notikumus, 18. gadsimts tika vērtēts kā posms valsts atdzimšanā. Publicistam Stefanam Bratkovskim (*Stefan Bratkowski*, 1934) shematiski divas atšķirīgas personības izrietēja viena no otras – modernizēšanu aizsāka Staņislavs Augusts, bet tam sekoja radikālākais T. Kostjuško. Viņš turpināja tradīciju uzsvērt Žečpospoļitas starptautisko potenciālu – līdzīgā situācijā esošā Spānija netika dalīta, jo atšķirībā no Žečpospoļitas nevienam netraucēja, bet Turciju glābusi tikai svarīgā ģeopolitiskā atrašanās vieta.¹²⁵

Pašlaik redzamākā dalīšanu speciāliste Dorota Dukviča (*Dorota Dukwicz*) pievērsās ilgus gadus poļu historiogrāfijā pastāvošo uzskatu pārbaudei, izceļot karaļa lomu. Pētot I dalīšanu, viņa relativizē Krievijas ietekmi – 1772. gads bijis Pēterburgas vājums, sasteigti reaģējot uz Žečpospoļitas nemieriem. Pētniece V. Konopčinska skatījumam par pilnīgu Krievijas dominēšanu Žečpospoļitā 1772.–1789. gadā pretnostata ainu, kurā karalis neitralizē Pēterburgas centienus atjaunot prokrievisko partiju un panāk Krievijas piekāpšanos mērenu reformu īstenošanai. D. Dukviča uzskata arī, ka nesaskaņas trīs dalītāju starpā bijušas izteiktākas, nekā iepriekš pieņemts.¹²⁶

Mazāk izteikti, taču saglabājas diskusija par iekšējiem (*pesimistu*) un ārējiem (*optimistu*) faktoriem. Macejs Kocujs (*Maciej Kocój*, 1931) uzsver ārējos apstākļus – Prūsijai, lai spētu izdzīvot, bija jāiznīcina Žečpospoļita, un Austrija nespēja Varšavu atbalstīt, jo tai bija jācinās Franču revolūcijā.¹²⁷ Poļu historiogrāfijā 20. gadsimta nogalē pakāpeniski saruka emocionālitate par 18. gadsimtu. Tā Jaceks Staševskis (*Jacek Staszewski*, 1933–2013) piezemētāk raugās uz Žečpospoļitas pagrimumu/atdzimšanu – intelektuālā atdzimšana aizsākās jau Vetīnu laikā, bet 18. gadsimta nogales reformas neieviesa lielas pārmaiņas,

tikai pieskaņoja īpatno Žečpospoļitas iekārtu 18. gadsimta reālijām.¹²⁸

Starptautiski emocionālu stilu skatījumā uz dalīšanām ienesa Polijai vienmēr simpatisējošais britu vēsturnieks Normens Deiviss (*Norman Davies*). Tāpat kā R. Lords un Š. Aškenazi, viņš par dalīšanu arhitektiem uzskata Katrīnu II un G. Potjomkinu – izmantojot Žečpospoļitas iekšējās jukas, tie panākuši Krievijas 16. gadsimtā izvirzīto mērķi – pakļaut rietumu kaimiņu. Žečpospoļitas izrādītā patstāvība 18. gadsimta nogalē pierādīja absolūtismam alternatīvu iespēju un draudēja izjaukt lielvaru līdzsvaru Austrumeiropā, tādēļ bija iznīcināma.¹²⁹ Citi Rietumu autori uzskata, ka Žečpospoļitas dzīvi paildzinājusi tikai Katrīnas II aizņemtība ar citiem jautājumiem.¹³⁰ Pazīstamais 20. gadsimta speciālists Pjotrs Vandičs (*Piotr Wandycz*, 1923–2017) secināja pretējo – dalīšanas izjaukušas līdzsvaru, stiprinot absolūtismu un vēlāk Vācijas ekspansionismu.¹³¹

NATO/ES iestāšanās gaisotnē vēsturnieki ļāvās filozofiskām pārdomām. Jans Kenevičs (*Jan Kieniewicz*, 1938) kritizē apgaismību – ļaujoties sapnim par spēcīgu monarhu, tikusi iznīcināta 16.–17. gadsimta republikāniskā un augsti atbildīgā brīvības kultūra. Autokrātiskas Krievijas līdzdalība republikānisma iznīcināšanā poļu sabiedrībā radīja nicinājumu pret Krieviju kā neeiropieisku.¹³²

18. gadsimta tēma aizvien ir aktuāla arī labēji konservatīvā publicistikā (kas nereti ir pamanāmāka nekā vēsturnieku pētījumi), 20./21. gadsimta mijas aktuālie jautājumi tajā ietērpti vēstures “kostimos”. Kritizējot modernās ārpolitikas izvēles, tiek piesaukta pagātne – šļahtas tuvredzība, Staņislavs Augusts – krievu ieliktenis, sadarbība ar Prūsiju un tas, ka Vācija vienmēr gribējusi iznīcināt Poliju.¹³³

Viens no dalīšanu posma stūrākmeņiem bija Žečpospoļitas un Krievijas attiecības, un tas sarežģīto situāciju ietekmē līdz pat

mūsdienām. Mēģinājumi to risināt ir veicinājuši abu valstu vēsturnieku kopīgu darbu tapšanu. Viens no jaunākajiem darbiem par 18. gadsimta otrās puses diplomātiju ir krievu vēsturnieka Borisa Nosova (*Boris Nosov*, 1952) un Arkadjuša Stasjaka (*Arkadiusz Stasiak*) darbs.¹³⁴ Jāatzīmē, ka poļu vēsturniekiem ilgstoši ir grūtības piekļūt Krievijas arhīvu materiāliem par Lielā Seima posmu.¹³⁵ Darbā ieturēta E. Rostovrovska pieeja – Prūsija bija galvenā dalīšanu iniciatore, bet Pēterburgas akcepts bija izšķirošais faktors. Taču ir mikstināta Krievijas loma dalīšanās, izceļot tās gatavību atbalstīt daļu reformu, lai nodrošinātu nedalītu kontroli Žečpospoļitā. Franciju, Austriju un Prūsiju darīja bažīgas Krievijas ietekmes pieaugums Austrumeiropā un Dienvidēiropā. Mēģinājumi apturēt Katrīnu II gan ir panākuši pretējo efektu – Krievijas ietekme tikai augusi, un I dalīšana bijusi kompromiss, lai izvairītos no Eiropas konflikta ar Krieviju. II dalīšana savukārt bijusi rezultāts Prūsijas šantāžai – draudi sabiedroties ar Žečpospoļitu pret Krieviju, vēlāk – slēgt separātu mieru ar revolucionāro Franciju.¹³⁶ Šis vēsturnieku kopdarbs nostiprina 20. gadsimta otrajā pusē izvirzītos secinājumus.

***

Jau ar Napoleona laikmetu – paaudzi pēc dalīšanām – iezīmējās tendence, atbildot uz jautājumiem par Žečpospoļitas dalīšanām, atbildēt arī uz aktuālajiem tābrīža jautājumiem – vai 1830. un 1863. gada sacelšanās bija nepieciešamas; vai lielāks drauds neatkarībai ir Krievija vai Vācija; vai pretoties III Reiham un komunistiem vai sadarboties ar tiem?

19. gadsimtā izveidojās divi novirzieni – sākotnēji dominēja Krakovas skola ar pārliecību, ka reālistiski jāvērtē savi spēki un ka 18. gadsimta nogale ir kolektīvas

degradācijas piemērs. Pakāpeniski to nomainīja (kaut sāka veidoties tikai nedaudz vēlāk kā Krakovas skola) Ļvovas–Varšavas skola, balstoties uz pētījumiem ekonomikas vēsturē, – tā secināja, ka 18. gadsimta nogalē sabiedrībā notikusi atmoda, tā sākusi reformēties, un tas devis tālāko cerību, kura bija jāisteno dzīvē.¹³⁷ Politiskās norises un saimnieciskās dzīves sasniegumi ietekmēja veidu, kā raudzīties uz pagātņi, – vai vaina meklējama pašu neizdarībā, vai arī alkātīgi kaimiņi iznīcinājuši atdzimstošu valsti?

Ļvovas–Varšavas skola 19. gadsimta beigās iezīmēja dalījumu starp I dališanas cēloņiem – kādēļ nonāca līdz dališanu idejas īstenošanai un kādēļ pēc 20 gadiem notika II un III dališana, kad valsti likvidēja.

Pirmā pasaules kara nogale, kas atnesa Polijas valsts atjaunošanu, pastiprināja optimistisko raudzīšanos uz pagātņi. Taču Polijas vēstures zinātnē un arī plašākā sabiedrībā (izpaudās publicistikas darbos) nekad neizzuda asa 18. gadsimta nogales politiķu (vienalga, kuras nometnes) kritizēšana par politisko nolaidību un mazdūšību, valsts izsaimniekošanu. Tas nereti tika savīts kopā ar politiskajām norisēm aktuālajā laikā, kurā vēsturnieks un/vai publicists raksta.

20. gadsimta otrajā pusē, komunistiskās varas laikā, dališanu posms nebija aktuālāko pētījumu virziens, bet, iespējams, tieši tādēļ samazinājās emocionalitāte diskusijās par šo tēmu. Tad arī lielā mērā vēsturnieki izveidoja 18. gadsimta beigu ārpolitisko norišu interpretāciju, kura tiek izmantota mūsdienā darbos. Šī interpretācija ar

mērenām simpātijām vērtēja apgaismības laikmeta politiķu centienus saglabāt kaut daļēju Žečpospoļitas neatkarību un iezīmēja Žečpospoļitu 18. gadsimta 80.–90. gadu mijā kā suverēnu starptautisko spēlētāju, ar kuru kaimiņiem bija jāreķinās.

21. gadsimta sākumā vēsturnieki šo noskaņojumu pārņēmuši un niansējuši vērtējumu par kaimiņvalstu ietekmi Polijā–Lietuvā 18. gadsimta beigās, norādot uz poļu spēju saglabāt plašāku iekšpolitisko un ārpolitisko neatkarību, nekā iepriekš uzskatīts.

Vēsture saplūda ar tagadni, un dališanas bija vienmēr klātesošas. Dališanas bija kā kļūda, kas bija jāizlabo, jāpierāda, ka Žečpospoļita arī 18. gadsimtā varēja modernizēties, un sacelšanās un neatkarības atgūšana ir tam pierādījums. J. Tazbirs norāda – 300 gadus kopš Lielā Ziemeļu kara Polija ir baudījusi pilnu suverenitāti pāris desmitgades (Lielā Seima laiks, 1918.–1939. gads, laiks pēc 1989. gada), tādēļ sabiedrībā aizvien ik pēc kāda laika uzplaiksnī aizdomas par jaunu dališanu iespējamību.¹³⁸ Piemēram, tāda situācija izveidojusies jautājumā par to, kurš bijis (aizvien ir) lielāks Polijas valstiskuma ienaidnieks – Krievija vai Vācija.

Taču jāsecina, ka pakāpeniski ir mazinājusies uz emocionāliem argumentiem balstīta dališanu interpretācija. Polijas politiskā situācija ir labāka par to, kāda bija pirms 230 gadiem, tādēļ uz *Familiju*, Hetmaņiem vai karali vēsturnieki raugās neitrālāk, mēģinot precīzāk saprast viņu motivāciju.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ 1569. gadā Ļubļinas ūnijā apvienojās divi tiesiski līdztiesīgi subjekti – Polijas karaliste un Lietuvas lielkņaziste (dižkunigaitija). Poliski: Rzeczpospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, Rzeczpospolita Obojga Narodów; lietuviski: Abiejų Tautų Respublika. Cilme no latīņu *res publica*, poliski – *rzecz pospolita*.
- ² ROBERT MANDROU. L'Europe "absolutiste". Raison et raison d'État. 1649–1775. Paris 2006, p. 291.
- ³ EDGARS DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 1710–1800. [Stokholma] 1973, 186., 202.–203. lpp.; ARVEDS ŠVĀBE. Latvijas vēsture 1800–1914. 1. daļa. Rīga 1991, 8., 12. lpp.; VALDIS KLIŠĀNS. Latvijas vēsture no visenākajiem laikiem līdz mūsdienām Baltijas, Eiropas un pasaules vēstures kontekstā. Rīga 2018, 119.–120. lpp.
- ⁴ JERZY TOPOLSKI. Moralizatorstwo czy wyjasnienie: o głównym motywie polskiej historiografii poswieconej rozbirom. In: Przegląd Historyczny 1972, Nr. 63/4, s. 615–625; JERZY MICHALSKI. Historiografia polska wobec problematyki pierwszego rozbioru. In: Przegląd Historyczny 1972, Nr. 63/3, s. 425–437.
- ⁵ Fryderyk August III (Sas). In: ANNA SIERADZKA (red.). Wizerunki legendarnych i historycznych władców Polski. Nieznany malarz polski z 2 połowy 18 wieku. Warszawa [1980]; BRONISŁAW GEBERT, GIZELA GEBERTOWA. Opowiadania z dziejów ojczystych. Lwów 1929, s. 135–136. Tagad poļu vēsturnieki pozitīvāk raksta par Vetiniem – līdzās valsts pārvaldes pagrimumam literatūrā ienāca apgaismība, uzplauka māksla. JAN K. OSTROWSKI. Czasy saskie: ostatni stopień upadku, czy początek odrodzenia. In: Mówią wieki 2018, Nr. 6 (701), s. 36–40.
- ⁶ JÓZEF ANDRZEJ GIEROWSKI. Historia Polski. 1505–1764. Warszawa 1988, s. 174.
- ⁷ JACQUES BRAFMAN. La mythomanie polonaise. Bruxelles 2015, pp. 43, 48; ŠARLS LUIJS DE MONTESKJĒ. Persiešu vēstules. 136. vēstule. Rīga 1990, 218. lpp.; LARRY WOLFF. Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment. Stanford 1994, p. 61.
- ⁸ DANIEL BEAUVOIS. La Pologne. Des origines à nos jours. Paris 2010, pp. 164, 176–178.
- ⁹ Staņislavam Augustam ar Katrīnas II svētību kāpjot tronī, *Familija* 1766./1767. gadā uzsāka reformas – sakārtoja valsts ieņēmumus (kaitēja Prūsijas ekonomiskajām interesēm), unificēja mēru sistēmu, ierobežoja *liberum veto* (neattiecinot to uz vairākiem ekonomiskiem lēmumiem). Tas stiprināja daļas šļahtas naidīgumu pret karali. Prūsija un Krievija saskatīja tajā augošu Varšavas neatkarību. Krievija piespieda atkāpties no reformām un garantēja šļahtas “zelta brīvības” un guva atbalstu šļahtai, bet katoļu šļahtai nebija pieņemams, ka tika uzspiesta protestantu un pareizticīgo šļahtas vienlīdzība ar katoļiem. Republikānismu aizstāvošā šļahta cerēja uz Krievijas palīdzību, vērstoties pret karali, bet tagad atklāti nostājās pret Krieviju. Poļu vēsturnieki uzskata, ka konfesionālais jautājums bija otršķirīgs, primārā pretestība bija pret Krievijas diktātu. 1768. gadā Barā (Ukrainā) šie muižnieki izveidoja bruņotu konfederāciju. Tā bija tiesiski atļauta pretestības forma, lai atbalstītu vai uzspiestu valsts vadībai kādu noteiktu lēmumu. Konfederācijā lēmumus pieņēma ar balsu vairākumu un *liberum veto* nedarbojās. Mērķis bija gāzt, viņuprāt, esošās situācijas vaininieku – Staņislavu Augustu. 1772. gadā Krievijas armija konfederāciju likvidēja. Daļa konfederātu tika izsūtīta uz Sibīriju, daļa kļuva izteikti antikrieviska, daļa aizvien palika opozīcijā karalim un *Familijai*, reformās saskatīdami ļaunumu. Baras konfederācijas starptautiskais aspekts bija Francijas un tās sabiedrotās Austrijas atbalsts konfederācijai (lai radītu grūtības Krievijai). Bet Krievija un Prūsija pēc Septiņu gadu kara izveidoja savienību, kurā novājinātā Prūsija sekoja Krievijas norādēm. JÓZEF ANDRZEJ GIEROWSKI. Historia Polski. 1764–1864. Warszawa 1988, s. 60–69; JERZY JOZEF GŁOWACKI. Miejsce kwestii wyznaniowej w genezie konfederacji barskiej. In: Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 2014, Tom 15, s. 29–57, here s. 56; RICHARD BUTTERWICK. Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792. Kraków 2012, s. 79.
- ¹⁰ Polijā un Lietuvā 16.–18. gadsimtā augstākais šļahtas (*szlachta*) slānis atbilda Rietumeiropas lielajiem senjoriem. Tā bija tiesiski neformāla kārta, jo Žečpospolitā, atšķirībā no Rietumeiropas, aristokrātija (6–12% visas valsts sabiedrības) formāli bija tiesībās vienlīdzīga neatkarīgi no

finansialā stāvokļa. Galvenais kritērijs piederībai magnātiem bija lieli zemes īpašumi, kuri nodrošināja pieeju valsts augstākajiem amatiem un politiskajai ietekmei. Magnātu atkarībā atradās vairāki klienti no vidējās un trūcīgās (tajā skaitā bezzemes) šlahtas. Tie pildīja magnātu uzdevumus – Seimā kā deputāti nepieļāva vai veicināja likumu pieņemšanu, piedalījās magnātu privātos karos u. c. NATACHA LECLERCQ. La vie politique polonaise au 18e siècle: les journaux de la diète de convocation de 1764. Paris 2010, pp. 11–17.

¹¹ Magnātu Čartorisku (*Czartoryski*) un Poņatovsku (*Poniatowski*) dzimtu un viņu klientu politiskā partija tika izveidota 17. gadsimta 90. gados, tās galvenais mērķis, pārņemot varu valstī, bija stiprināt centrālo pārvaldi, palielināt armiju, uzlabot valsts finanšu sistēmu. Pret viņiem nostājās vecās republikāniskās kārtības aizstāvji un to klienti. *Familija* sākotnēji atbalstīja Vetīnu dinastiju, bet vēlāk nostājās tai opozīcijā, un pēc Augusta III nāves bija pārliecināta, ka Seims ar sava jaunā sabiedrotā – Krievijas – spiedienu izvēlēs troni viņu kandidātu. Krievijas bruņoto draudu un kukuļošanas rezultātā (abām politiskajām noietnēm krievu vēstnieks maksāja) par karali kļuva imperatores Katrīnas II bijušais mīļākais Staņislavs Augusts Poņatovskis. Viņš bija abu *Familijas* galveno dzimtu radnieks, taču ne kandidāts uz troni. Staņislava Augusta valdīšanas sākumā iesāktās reformas Krievija ātri aplāpēja, un karalis pakāpeniski attālinājās no *Familijas*. 18. gadsimta 80./90. gadu mijā, kad tika atkārtots mēģinājums valstī reformēt, atsākās *Familijas* un karaļa sadarbība. WITOLD SIENKIEWICZ. Mały słownik historii Polski. Warszawa 1991, s. [42]; LECLERCQ, La vie politique polonaise au 18e siècle, pp. 75–91.

¹² Šlahtiči tiesībās bija vienlīdzīgi, tos Seimā (tas ik pēc diviem gadiem sanāca uz sešām nedēļām) ievēlēja provinču sanāksmēs (seimikos), kur tiem izsniedza instrukcijas. Neatkarīgi no mantiskā stāvokļa *liberum veto* deva tiesības ikvienam deputātam uzlikt veto atsevišķiem Seima pieņemtajiem lēmumiem vai nepieņemt šo lēmumu ieviešanai viņu pārstāvētajā provincē. Tas ļāva parlamentam kontrolēt izpildvaru un demonstrēja kārtas iekšējo vienlīdzību. 17. gadsimta otrajā pusē šis princips pārāuga tiesībās pārtraukt Seima darbību un atcelt tā lēmumus. To sāka izmantot gan magnāti, gan Krievija un Prūsija, piekukuļojot deputātus, kuri paralizēja Seima darbību. Kopš 16. gadsimta nogales *liberum veto* bija viena no oficiālajām šlahtas “zelta brīvībām” un ar laiku izvirzījās kā galvenā (pārējās: tiesības vēlēti karali, nepakļauties karalim, tikai šlahtai ieņemt valsts pārvaldes amatus, personas un īpašuma neaizskaramība, visu šlahtiņu tiesiskā vienlīdzība). Pēc Staņislava Augusta ievēlēšanas *liberum veto* tika ierobežots (ar Krievijas svētību), bet pilnībā to atcēla 1791. gada 3. maija konstitūcija. ANNA FILIPCZAK-KOCUR. Recenzija par: Historia sejm polskiego. Tom 1: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej”. Pod. red. J. Michalskiego, oprac. J. Bardach, W. Czapliński, J. Michalski, A. Sucheni-Grabowska, W. Uruszczyk. Warszawa 1984. In: Przegląd Historyczny 1986, Nr. 77/2, s. 374–383, here s. 376–377.

¹³ JEAN JACQUES ROUSSEAU. Considération politiques et philosophiques sur les affaires présentes du Nord, et particulièrement sur celles de Pologne. Londres [1774], pp. 8, 11, 139, 150–154, 169; BRAFMAN, La mythomanie polonaise, pp. 41–43; L'ABBE DE MABLY. De la situation politique de la Pologne en 1776. In: Collection complète des œuvres de L'Abbe de Mably. Œuvres posthumes. Vol. 13. Paris 1794–1795, pp. 33–41.

16. gadsimta Žečpospoļita uz Eiropas fona bija reliģiski toleranta. 17. gadsimta otrajā pusē pastiprinājās kontrreformācija un protestanti tika vainoti sadarbībā ar Zviedriju (1655–1660), kaut arī šai sadarbībai nebija konfesionālu robežu. 18. gadsimta sākumā protestantiem tika atņemtas tiesības tikt ievēlētiem Seimā. Daļa Žečpospoļitas vācu protestantu valsts centralizēšanas reformās saskatīja draudus savai autonomijai.

Ukrainā un Baltkrievijā kontrreformācijas laikā 1596. gadā tika izveidota Uniātu (grieķu-katoļu) baznīca, kas saglabāja pareizticīgo liturģiju, bet atzina pāvestu par Baznīcas galvu un pieņēma katoļu dogmas. Tas šķēla Žečpospoļitas pareizticīgos. Daļa meklēja aizstāvību Krievijā, daļa pievienojās uniātismam. Izmantojot šo situāciju, Prūsija un Krievija 18. gadsimtā uzspieda Varšavai savu lomu kā attiecīgi protestantu un pareizticīgo aizstāvji. Tas vēl vairāk pasliktināja katoļu uzskatus par nekatoļiem, kaut arī nebūt ne visi nekatoļi bija nelojāli Žečpospoļitai. ZBIGNIEW WÓJCIK. Międzynarodowe położenie Rzeczypospolitej. In: Polska 17 wieku. Państwo.

Spółeczeństwo. Kultura. Warszawa 1969, s. 46–48; GIEROWSKI, *Historia Polski. 1764–1864*, s. 66, 138.

¹⁴ STANISŁAW KONARSKI. O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynaryjnych sejmów. Tom 1. Warszawa [1760], s. 11, 13, 174–175.

¹⁵ CLAUDE CARLOMAN DE RULHIÈRE. *Démembrement de la Pologne*. Paris 1819, pp. 576–601.

¹⁶ VOLTAIRE. *Œuvres complètes*. Tom 10. Paris 1836, p. 320; BEAUVOIS, *La Pologne*, pp. 171–172, 177–178.

¹⁷ ZOFIA ZIELIŃSKA. Nowe światła polskiego tworzenie. In: *Mówią Wieki* 2017, Nr. 8 (691), s. 12–15, here s. 12.

¹⁸ Dumpi Ukrainā vecināja arī Pēterburgas izplatītās baumas, ka Krievija palīdzēs Žečpospolītas pareizticīgajiem. GIEROWSKI, *Historia Polski. 1764–1864*, s. 66.

Sacelšanās kā viens no ukraiņu nacionālās apziņas un neatkarības centienu stūrakmeņiem: PETRO MIRCHUK. *Koliivshhina Gajdamacke povstannja 1768*. N'ju-Jork 1973, s. 305.

STANISŁAW KRUSZELNICKI. Opisanie rzezi umańskiej w roku 1768 w miesiącu junii przez Maxyma Żeleźniaka, kozaka zaporozkiego i Gonty, pułkownika kozackiego, a poddanego j W. Potockiego, wojewody kijowskiego potenczas. In: HENRYK MOŚCICKI (red.). *Dzieje porozbiorowe Narodu Polskiego w żywym słowie*. Tom 6. Z dziejów Hajdamaczyzny część II / przedmowa. Warszawa-Kraków 1905, s. 14–32.

¹⁹ GEORGE VERNADSKY (ed.). *Source Book for Russian History from Early Times to 1917*. Vol. 2. New Haven 1972, pp. 409–410.

²⁰ MARTIN KATZ. The Russian historiography of the First Partition of Poland. In: *The Polish Review* 1972, Vol. 17, Nr. 4, pp. 11–16, here p. 11.

²¹ ANDRZEJ NOWAK. The Russo-Polish Historical Confrontation. In: *Sarmatian Review* 1997, Nr. 17 (1), pp. 432–442, here p. 435; SWIETLANA FALKOWICZ. Polska problematyka w rosyjskiej historiografii. In: “O nas bez nas”. *Historia Polski w historiografiach obcojęzycznych*. Poznań 2007, s. 123–134, here s. 123–124; ARKADIUSZ STASIAK, BORIS NOSOW. *Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej*. In: MIROŚLAW FILIPOWICZ, ALEKSANDR OGANOWICZ CZUBARIAN (eds.). *Polska – Rosja: Materiały do nauczania historii*. Lublin 2017, s. 180–227, here s. 198.

²² ANDRZEJ NOWAK. History and geopolitics: a contest for Eastern Europe. Warsaw 2008, pp. 59–65; STASIAK, NOSOW, *Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej*, s. 196; ANNIE ZWANG, PHILIPPE ZWANG. *De la Russie de Catherine II à la Russie d'aujourd'hui*. Paris 2018, p. 21.

Kaut konstitūcija tika pieņemta bez opozīcijas nopietnas dalības valsts apvērsuma apstākļos, poļu vēsturnieki uzskata, ka 3. maija konstitūciju ietekmēja mērenās britu idejas. Turklāt revolucionārajai Francijai maz interesējās Žečpospolītas liktenis. CLAUDE MAZAURIC. Recenzija par: HENRYK KOCJOJ. *Francja a Konstitucja 3 Maja (Les lettres de Varsovie. Correspondance diplomatique des envoyés de France à Varsovie (1791–1792))*. In: *Annales historiques de la Révolution française* 1998, Nr. 314, pp. 771–772, here p. 772.

²³ DANUTA KOWALEWSKA. Rewolucyjnie o “Polskiej Rewolucji”? Recenzija par: RICHARD BUTTERWICK. *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*. Kraków 2012, s. 988. In: *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 2013, Nr. 25, s. 277–287, here s. 284.

²⁴ STASIAK, NOSOW, *Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej*, p. 185; ALEKSANDR KLAVDIEVICH IL'ENKO. *Nachalo konca Pol'shi: Vvedenie v istoriju bor'by za ob'edinenie Rossii pri imperatrice Ekaterine Velikoj*. *Materiały izvlecheny: 1) Iz Moskovskogo otdelenija obshhego arhiva glavnogo shtaba; 2) Iz Voенno-uchenogo arhiva togo zhe shtaba; 3) Iz Moskovskogo glavnogo arhiva Ministerstva inostrannyh del*. Sankt-Peterburg 1898, s. LVIII.

Rietumu literatūrā sastopams uzskats, ka Prūsija nevēlējās robežoties ar Krieviju, taču izšķirās paņemt pēc iespējas lielāku Žečpospolītas daļu, lai neļautu Žečpospolītā nostiprināties Krievijai. ROBERT HOWARD LORD. *The Second Partition of Poland: A Study in Diplomatic History*. Harvard 1915, pp. 492–497.

- ²⁵ EMANUEL ROSTWOROWSKI. Na drodze do pierwszego rozbioru. Fryderyk II wobec rozkładu przymierza francusko-austriackiego w latach 1769–1772. In: Roczniki Historyczne 1949, Nr. 18, s. 181–204, here s. 181–183; MICHAŁ HELLER. Historia imperium Rosyjskiego. Łódź 2005, s. 458; ZBIGNIEW ANUSIK. Rokowania o Polsko-Szwedzki traktat sojuszniczy w r. 1790. In: Zapiski Historyczne, Tom 61, Nr. 2–3. Toruń 1996, s. [21]; GIEROWSKI, Historia Polski. 1764–1864, s. 79–80; STASIAK, NOSOW, Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej, s. 185; VASILII KLIUCHEVSKY. A Course in Russian History: The Time of Catherine the Great. New York 1997, pp. 66–67.
- ²⁶ NOWAK, History and geopolitics, pp. 59–65.
- ²⁷ ŁUKASZ KĄDZIELA. Kazimierz Nestor Sapieha. In: HENRYK MARKIEWICZ (red.). Polski Słownik Biograficzny. Tom 35. Warszawa 1994, s. 52–67.
- ²⁸ 1792. gada Polijas–Krievijas karā poļi sākotnēji guva panākumus, taču patrioti un karalis uzvarai neticēja un bija gatavi piedāvāt mieru Krievijai. ZOFIA ZIELIŃSKA. Stanisław August, Konstytucja i Targowica. W związku z pracą Jerzego Łojka, Upadek Konstytucji 3 Maja. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976. In: Przegląd Historyczny 1978, Tom 69, Nr. 2, s. 317–336, here s. 324–325; TADEUSZ KORZON. Zamknicie dziejów wewnątrznych Polski za Stanisława Augusta. Lwów 1899, s. 27.
- ²⁹ PIOTR PIEŚNIARCZYK. Historia Polski w pigułce. Białystok 1998, s. 210; BEAUVOIS, La Pologne, p. 180; GIEROWSKI, Historia Polski. 1764–1864, s. 80; SAIMONS SEBAGS MONTEFJORE. Kņazs Potjomkins, ķeizarienes Katrinas Otrās mīla. Rīga 2007, 529–530., 568–569. lpp.; KATARZYNA BUCHOLC-SROGOSZ. Sejm Wielki w ujęciu Wojciecha Szczygielskiego. In: Prace naukowe Akademi i im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne 2016, Tom 15, s. 303–312, here s. 306–307; ZDZISŁAW JANECZEK. Ignacy Potocki – dziejopis i współtworca Konstytucji 3 Maja w historiografii polskiej. In: Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica 1991, Nr. 40, s. 19–40, here s. 33; BUTTERWICK, Polska rewolucja, s. 273.
- Stalīniskā poļu literatūra pozitīvi atzīmēja “jaunās apgaismotās” un “vecās republikāniskās” grupas sadarbību. BOGUSŁAW LEŚNODORSKI. Rzeczpospolita w drugiej połowie 18 wieku. Typ państwa i zmiany formy rządu. In: Przegląd Historyczny 1951, Nr. 42, s. 129–160, here s. 147–148, 154.
- ³⁰ Pirmais rakstītais valsts pamatlikums Eiropā. Saskaņā ar apgaismības ideāliem valsts vara tika sadalīta izpildu, likumdevēju un tiesu varā. 16. gadsimta otrajā pusē tronis atkal kļuva mantojams (bija paredzēts to nodot Vētiņiem), karalis vadīja valdību, šļahtai atņēma tiesības nepakļauties monarham. Seims, kurš sastāvētu no divām palātām, lemtu ar balsu vairākumu un pilnībā *liberum veto*. Pārvaldi centralizēja – samazināja seimiku ietekmi, jo tie atradās magnātu ietekmē un faktiski noteica Seima iznākumu. Pilsētniekiem tika dotas tiesības iegādāties zemes īpašumu un piedalīties Seimā kā padomdevējiem pilsētu jautājumos. Tika ierobežotas dzimtkungu juridiskās tiesības pār zemniekiem. Konstitūcija nekad pilnībā netika iedzīvīnāta, jo pēc zaudējuma karā ar Krieviju to apturēja.
- ³¹ *Targovicka konfederacija* – ar Katrinas II atbalstu 1792. gadā to izveidoja reformu pretinieki. Pēc Krievijas uzvaras karā konfederāti pārņēma Žečpospolītā varu un atcēla reformas, taču faktiski balstījās tikai uz Krievijas karaspēku. Konfederāti istenoja II dališanu 1793. gadā, bet Kostjuško sacelšanās laikā 1794. gadā daļu no tiem sodīja ar nāvi, citi aizbēga. “Targovica” tiek lietots kā sinonīms nodevībai.
- ³² BUTTERWICK, Polska rewolucja, s. 456, 461.
- ³³ DANIEL HAILES. Pamiętnik stosujący się niniejszych interesów Polski. Warszawa 1791, s. 8–18; HENRYK WERESZYCKI. Recenzija par: Malcolm-Smith E. British Diplomacy in the Eighteenth century. 1700–1789. London 1937. In: Baltic and Scandinavian countries (Gdynia) 1939, Vol. V, Nr. 1 (11), pp. 67–68.
- ³⁴ MARCIN WOLNIEWICZ. Dialektyka potęgi i słabości, czyli o Rosji imperialnej w propagandzie Powstania styczniowego. In: Przegląd Wschodnioeuropejski 2013, Nr. 4, s. 25–46, here s. 30.
- ³⁵ MARCIN HANDELSMANN. Polityka słowiańska Polski w 18 i 19 wieku. In: FELIKSS POHOREDECKI, KAZIMIERZ TYSZKOWSKI (red.). Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu historyków Polskich w Wilnie 17–20 września r. 1935. cz. 1. Referaty. Lwów 1935, s. 368–403, here s. 369.

- Poļu inteliģences attieksme pret Krieviju bija pretrunīga – naidīgums mijās ar panslāvisma idejām. ANDRZEJ WALICKI. Biedna Rosja. Problemy Rosji i problemy z Rosją: z Andrzejem Walickim rozmawia Jarosław Zadencki. In: *Arcana* 2000, Nr. 1–33, s. 116–122, here s. 121.
- ³⁶ STASIAK, NOSOW, Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej, s. 185.
Prūsijā Frīdrihs II bija izveidojis ļoti negatīvu Žečpospolitas tēlu. MARIAN DROZDOWSKI. Recenzija par: Stanisław Salmonowicz, Polacy i Niemcy wobec siebie. Postawy – opinie – stereotypy (1697–1815). Próba zarysu. Olsztyn 1993, s. 125. In: *Zapiski Historyczne*. Tom 62, Nr. 1. Toruń 1997, s. 147–149, here s. 148.
- ³⁷ ZIELIŃSKA, Stanisław August, s. 327, 332, 334; WACŁAW URUSZCZAK. Konstytucja 3 maja 1791. Testament polityczny i Rzeczypospolitej. In: *Przegląd Sejmowy*. Dwumiesięcznik 2011, Rok 19, Nr. 2 (103), s. 9–10, here s. 11, 14; JERZY MICHAŁSKI. Stanisław August Poniatowski, h. Ciołek. In: HENRYK MARKIEWICZ (red.). *Polski Słownik Biograficzny*. Tom 41. Warszawa 2002, s. 612–640, here s. 635; ANDRZEJ KAMIEŃSKI. Fryderyk II w Polskiej historiografii. In: *Czasy Nowożytnie*. Tom 26. Warszawa 2013, s. 99–115, here s. 114–115.
Britu vēsturnieks Simons Montefjore mīkstina Krievijas lomu, izceļot Prūsijas spēli uz poļu antikrieviskajām jūtām. MONTEFJORE, Kņazs Potjomkins, 529.–530., 568.–569. lpp.
- ³⁸ Šāds uzskats pastāv Rietumu literatūrā: RICHARD BUTTERWICK. The enlightened monarchy of Stanisław August Poniatowski (1764–1795). In: RICHARD BUTTERWICK (red.). *The Polish-Lithuanian monarchy in European context (c. 1500–1795)*. Belfast 2001, p. 216.
- ³⁹ MARIAN SKRZYPEK. *Filozofia Diderota*. Warszawa 1996, s. 241–245.
- ⁴⁰ STANISŁAW STASZIC. Przestrogi dla Polski z terazniejszych politycznych Europy związków y z praw natury wypadające. [S. l.] 1790, s. 2–3, 17–18; BARBARA WOLSKA. Wprowadzenie do lektury. In: MAGDALENA BANASZEK (red.). *Adam Stanisław Naruszewicz, Poezje zebrane*. Tom I. Warszawa 2005, s. 5–39, here s. 12, 16.
- ⁴¹ Kultūras parādība 16.–18. gadsimtā; izpaudās tēlotājmākslā, modē (austriemnieciski tērpi), arhitektūrā. Uzsvēra Žečpospolitas iekārtas pārākumu. Centrālā loma ir brīvai, līdztiesīgai, pašpietiekamai, pastorālai šļahtai, kura mītiski cēlusies no antikajām kareivīgajām sarmatu ciltīm. Tā bija apzināta noslēgšanās no ārpusaules ietekmes.
- ⁴² KRZYSZTOF KOEHLER. “Monitor”. In: *Arcana* (Kraków) 1995, Nr. 1, s. 126–134, here s. 127, 129–130; JANECEK, Ignacy Potocki, s. 38; BUTTERWICK, *Polska rewolucja*, p. 644; RICHARD BUTTERWICK. Dialog republikanizmu z liberalizmem. Recenzija par: Anny Grześkowiak-Krwawicz o idei wolności. In: *Kwartalnik Historyczny* 2010, Rocznik 118, Nr. 1, s. 63–76, here s. 74.
Ir vēsturnieki, kuri rehabilitē sarmatismu, kā romantiķi tajā saskatot morālu pārākumu. DARIUSZ ŁUKASIEWICZ. Apologia sarmatyzmu i upadek Polski. In: *Le Monde Diplomatique*, Edycja Polska 2015, Nr. 12/118, s. 40–43, here s. 43.
- ⁴³ Głos Jasnie Wielmoznego [STANISŁAWA] KUBLICKIEGO Posła Inflantskiego, Dnia 1 Pazdziernika 1790. R. Na Sessyi Seymowey. Warszawa 1790, s. 3; Głos Jasnie Wielmoznego KUBLICKIEGO Posła Inflantskiego, Dnia 10 Maja 1791. R. Na Sessyi Seymowey. Warszawa 1791, s. 7–8.
- ⁴⁴ JANUSZ SKODLARSKI. Poglądy i działalność publiczna Stanisława Staszica a jego oblicze moralne. In: *Annales: etyka w życiu gospodarczym* 2007, Tom 10, Nr. 1, s. 77–93, here s. 77; FRYDERYK PAPÉE. Zapatrywania dotychczasowe. In: STANISŁAW KUTRZEBA (red.). *Przyczyny upadku Polski*. Praca zbiorowa. Kraków 1918, s. 1–22.
- ⁴⁵ BUCHOLC-SROGOSZ, Sejm Wielki w ujęciu Wojciecha Szczygielskiego, s. 305; BEAUVOIS, *La Pologne*, p. 179. Lietuviešu vēsturnieki tajā redz Lietuvas patstāvības izpausmi: MEČISLOVAS JUČAS. Lietuvos ir Lenkijos unija. Vilnius 2000, pp. 293–294.
- ⁴⁶ JANECEK, Ignacy Potocki, s. 31–32; Rozmowa Imperatora Pawła I z Tad. Kosciuszko. Zapisane przez Matweja Gagarina. In: JAN KONSTANTY ŻUPAŃSKI (red.). *Pamiętniki Jana Kilinskiego*. Szewcza, a razem pułkownika 20 Regimentu. Poznań 1882, s. 181–195, here s. 185–186.
- ⁴⁷ Korrespondent Kraiowy y Zagraniczny 1793, Nr. 13, s. [241]–245; Nr. 9, s. [161].

- ⁴⁸ MICHALSKI, *Historiografia polska*, s. 432.
- ⁴⁹ *Korrespondent Kraiowy y Zagraniczny 1793*, Nr. 19, s. 363–366; Nr. 25, s. [481]–483.
- ⁵⁰ ANTONI CHRZĄSZCZEWSKI. Pamiętnik. In: HENRYK MOŚCICKI (red.). *Dzieje porozbiorowe Narodu Polskiego w żywym słowie*. Tom VI. Z dziejów Hajdamaczyzny część II. Warszawa – Kraków 1905, s. 52–131, here s. 68, 74, 84–86; *Pamiętnika Chrząszczewskiego*. In: MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Narodu Polskiego w żywym słowie*, s. 68, 74, 84–86.
- ⁵¹ HENRYK GŁĘBOCKI. Nieznane listy króla Stanisława Augusta. In: *Arcana 2000*, Nr. 1–33, s. 185, 188–189; LORD, *The Second Partition of Poland*, p. 489.
- ⁵² MARIA DZIĘCIOŁ. *Spiewnik 1791–1793*. In: *Ojczyzna Polsczyzna 1991*, Nr. 2 (33), s. 19–21, here s. 20; MICHALSKI, *Stanisław August Poniatowski*, s. 638; JANUSZ TAZBIR. *Kostiumy króla Stanisława*. In: *Polityka 1998*, Nr. 8 (2129), s. 68–69, here s. 68.
- ⁵³ CECYLIA LANGIER. *Tadeusz Czacki jako historyk*. In: *Prace Naukowe. WSP w Częstochowie. Pedagogika 1999–2001*, Nr. 8–10, s. 145–157, here s. 156.
- ⁵⁴ WAWRZYNIEC SUROWIECKI. *O upadku przemysłu i miast w Polsce. Warszawa 1810*, s. 277–281.
- ⁵⁵ TAZBIR, *Kostiumy króla*, s. 68.
- ⁵⁶ *Stanisław August IV Poniatowski*. In: SIERADZKA, *Wizerunki legendarnych i historycznych władców Polski*.
- ⁵⁷ TOPOLSKI, *Moralizatorstwo czy wyjasnienie*, s. 617–618.
- ⁵⁸ JANUSZ TAZBIR. *Przemiany polskiego patriotyzmu*. In: *Nauka. Polska Akademia nauk oddział Poznański 2004*, Nr. 1, s. 47–53, here s. 49.
- ⁵⁹ TOPOLSKI, *Moralizatorstwo czy wyjasnienie*, s. 618; HENRYK SAMSONOWICZ. *O “historii prawdziwej”*. Gdańsk 1997, s. 106.
- Normens Deiviss šo mešiānismu uzskata par nelaimi, kas novedusi Poliju postā. NORMAN DAVIES. *God’s Playground. A History of Poland. Vol. 1 (to 1795)*. Oxford 2005, p. 8.
- ⁶⁰ JOACHIM LELEWEL. *Dodatek do Teodora Wagi Historii ksiąząt i królów polskich: panowanie Stanisława Augusta*. Warszawa 1819, s. 18–19, 24–25; TADEUSZ CEGIELSKI. *Poglądy na rozbiory Polski*. In: *Kwartalnik Historyczny 1976*, Tom 83, Nr. 3, s. 636–642, here s. 641; TOPOLSKI, *Moralizatorstwo czy wyjasnienie*, s. 616.
- ⁶¹ Rietumu autori ātrāk un ar mazāku emocionalitāti saskatīja I, II un III dališanas atšķirības. JERZY MATERNICKI. *Recenzija par: Marian Henryk Serejski. Europa a rozbiory Polski. Studium historiograficzne*. Warszawa 1970. In: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki 1971*, Nr. 16/1, s. 155–160, here s. 158; LORD, *The Second Partition of Poland*, pp. 484–485.
- ⁶² HENRYK SCHMITT. *Szkie historyczny dziejów 30-letniego panowania Stanisława Augusta, ostatniego króla polskiego*. Kraków 1872, s. 4–6, 64–65; ANDRZEJ STROYNOWSKI. *Lwowska szkoła badań nad epoką stanisławowską w okresie międzywojennym*. In: *Istoricnij arhiv, Naukovi studii*, Nr. 11. Mikolaiv 2013, s. 93–99, here s. 94; TEODOR MORAWSKI. *Dzieje narodu polskiego. Tom V. Stanisław August. Poznań 1877*, s. 285–286, 426–427.
- Franču vēsturnieki raudzījās līdzīgi: MARIAN HENRYK SEREJSKI. *Europa a rozbiory Polski*. Warszawa 1970, s. 140, 198.
- Briti bažījās par Krievijas ekspansiju, taču parlamentā virsroku guva pragmatisms – būtiskāka bija tirdzniecisko sakaru stabilitāte. Žečpospolīta atradās tālu, primārs bija konflikts ar revolucionāro Franciju. ZOFIA LIBISZOWSKA. *Prasa i publicystyka angielska wobec drugiego rozbioru Polski*. In: *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 1973*, Nr. 12/3, s. 299–325, here s. 324–325.
- ⁶³ JERZY ZDRADA. *Apollo Korzeniowski’s Poland and Muscovy*. In: *Yearbook of Conrad Studies (Poland) 2008–2009*, Vol. 4, pp. 21–96, here p. 63.
- ⁶⁴ ANDRZEJ WIERZBICKI. *Związki “Przeglądu Historycznego” z warszawską szkołą historyczną*. In: *Przegląd Historyczny 2006*, Tom 97, Nr. 1, s. 1–11, here s. 2.

- ⁶⁵ KAROL BOROMEUSZ HOFFMAN. Historia reform politycznych w dawnej Polsce. Lipsk 1867, s. 311.
- ⁶⁶ STANISŁAW WIŚNIEWSKI. Upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej w świetle poglądów Jana Nepomucena Janowskiego. In: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne* 1964, Nr. 19, s. 87–118, here s. 97, 117.
- ⁶⁷ WALERIAN KALINKA. Ostatnie lata panowania Augusta. Dokumenta do historii drugiego i trzeciego podziału. In: MARIAN HENRYK SEREJSKI (red.). *Historycy o historii*. Warszawa 1963, s. 331, 336; WŁADYSŁAW SMOLEŃSKI. Stanowisko Waleriana Kalinki w historiografii polskiej. Warszawa 1887, s. 14.
- ⁶⁸ Lietuvos šlahta pretojās reformu mēģinājumiem, jo bažījās zaudēt savu partikularitāti (lietuviešu vēsturnieki to nenosoda). JUČAS, Lietuvos ir Lenkijos unija, pp. 293–294.
- ⁶⁹ HENRYK STANISŁAW MICHALAK. Jozef Szujski (1835–1883). Łódź 1987, s. 35, 97; MICHALSKI, *Historiografia polska*, s. 431.
- Bija poļu vēsturnieki, kuri noliedza neatkarības iespēju: KRZYSZTOF BACZKOWSKI. W służbie dworu Habsburskiego. Antoni Walewski (1805–1876). In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne* 2005, Nr. 132, s. 99–108, here s. 107.
- ⁷⁰ MICHAŁ BOBRZYŃSKI. *Dzieje Polski w Zarysie*. Warszawa 1987, s. 449–450.
- Fēlikssam Konečnijam (*Feliks Koneczny*, 1862–1949) dališana bijusi rezultāts Žečpospolītas mēģinājumam apvienot sevī Rietumu un Austrumu civilizācijas. Tas novedis pie nonākšanas Austrumu atkarībā. FELIKS KONECZNY. *Polskie logos a ethos: roztrzsanie o znaczeniu i celu Polski*. Tom 2. Poznań 1921, s. 25–27.
- Lietuviešu vēsturnieki uzskata, ka 16. gadsimta nogalē izveidotā valsts iekārta noveda pie tās sabrukuma 18. gadsimtā. HENRYK WIZNER. Recenzija par: Zigmantas Kiaupa, Jurate Kiaupiene, Albinas Kuncevičius, Lietuvos istorija iki 1795 metų. Vilnius 1995, pp. 443. In: *Zapiski Historyczne* 1997, Tom 62, Nr. 1, s. 150–152, here s. 151.
- ⁷¹ ANDRZEJ FELIKS GRABSKI, MARIAN HENRYK SEREJSKI. *Dzieje Polski w zarysie – wstep*. In: BOBRZYŃSKI, *Dzieje Polski*, s. 31, 36.
- ⁷² OSWALD BALZER. Z zagadnien ustrojowych Polski. Lwów 1917, s. 51–52. OLGIERD GÓRKA. Optymizm a pesymizm w historiografii polskiej. Odwrócenie pojęć. In: POHOREDECKI, TYSZKOWSKI, *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu*, s. 562–570, here s. 563; LEŚNODORSKI, *Rzeczpospolita w drugiej połowie 18 wieku*, s. 131–132.
- ⁷³ BALZER, Z zagadnien ustrojowych Polski, s. 12–13, 63–66, 74–75; TOPOLSKI, *Moralizatorstwo czy wyjasnienie*, s. 620.
- ⁷⁴ KORZON, *Zamkniecie dziejów*, s. 35–37; HENRYK SAMSONOWICZ. Od kiedy Polacy mieszkają w Polsce? Narodziny narodu. In: *Polityka* 1997, Nr. 10 (2079), s. 72–74.
- ⁷⁵ SAMSONOWICZ, O “historii prawdziwej”, s. 107–108; JANUSZ TAZBIR. Podzwonne dla inkwizycji. Gasnące stopy. In: *Polityka* 1998, Nr. 43 (2164), s. 86.
- ⁷⁶ KORZON, *Zamkniecie dziejów*, s. 13–19; TOMASZ CEGIELSKI. *Polityka Rzeszy Niemieckiej w okresie pierwszego rozbioru Polski 1772–74*. In: *Kwartalnik Historyczny* 1979, Nr. 86/1, s. 19–42, here s. [19]; DOROTA DUKWICZ. *Rosja wobec sejm rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*. Warszawa 2015, s. 15–17.
- ⁷⁷ MICHALSKI, *Historiografia polska*, s. 430.
- ⁷⁸ Šlahta 1772. gadā bija apjukusi, bet ātri samierinājās, jo par dališanu baumoja gadiem, un bija pierasts pie ārzemju militārās klātbūtnes. DOROTA DUKWICZ. Czy rozbiór był wstrząsem? Problem reakcji społeczeństwa szlacheckiego Rzeczypospolitej na zabór części terytorium oraz utratę suwerenności w okresie pierwszego rozbioru. In: WOJCIECH KRIEGSEISEN (red.). “My i oni”. *Spółczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*. Warszawa 2016, s. 355–377, here s. 369, 377.

- ⁷⁹ TADEUSZ KORZON. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 1764–94, badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. Kraków – Warszawa 1897, s. 4–32; KORZON, Zamknięcie dziejów, s. 40; MICHALSKI, Historiografia polska, s. 434; ANDRZEJ ZAHORSKI. Spór o Napoleona we Francji i w Polsce. Warszawa 1974, s. 101.
- ⁸⁰ MATERNICKI, Europa a rozbiory Polski, s. 159–160; WIERZBICKI, Związki “Przeglądu Historycznego”, s. 5; CEGIELSKI, Polityka Rzeszy Niemieckiej, s. 637, 642.
- ⁸¹ TOPOLSKI, Moralizatorstwo czy wyjaśnienie, s. 620.
- ⁸² STROYNOWSKI, Lwowska szkoła badań nad epoką stanisławowską, s. 94–95; RAFAŁ STOBIECKI. Rosja i Rosjanie w polskiej myśli historycznej 19 i 20 wieku. In: ANDRZEJA DE LAZARI (red.). Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan. Warszawa 2006, s. 159–202, here s. 173–174, 178; ZOFIA ZIELIŃSKA. Polemika Szymona Askenazego i Bronisława Dembińskiego (1903–1904). In: Kwartalnik Historyczny Rocznik 2017, Nr. 124, s. 5–42, here s. 36; LORD, The Second Partition of Poland, pp. 486, 488; PIEŚNIARCZYK, Historia Polski w pigułce, s. 197; MICHALSKI, Historiografia polska, s. 434.
- ⁸³ TOPOLSKI, Moralizatorstwo czy wyjaśnienie, s. 616; MICHALSKI, Historiografia polska, s. 430, 434.
- ⁸⁴ BOLESŁAW LIMANOWSKI. Historia Ruchu społecznego w drugiej połowie 18 stulecia. Lwów 1888, s. 398–399.
- ⁸⁵ GÓRKA, Optymizm a pesymizm w historiografii polskiej, s. 564.
- ⁸⁶ ANTONI CHOLONIEWSKI. Duch dziejów Polski. Kraków 1917, s. 3–4; ZAHORSKI, Spór o Napoleona, s. 137.
- ⁸⁷ JÓZEF SIEMIĘŃSKI. Konstytucja trzeciego maja 1791 jako wyraz polskiej kultury politycznej. Zamość 1921, s. 28.
- ⁸⁸ MICHALSKI, Historiografia polska, s. 428; ADAM CICHOSZ, HENRYK KOCÓJ. Wielkie Dzieło Odrodzenia Narodowego: w 220 rocznicę Konstytucji 3 maja. In: Bibliotheca Nostra, Śląski kwartalnik naukowy 2011, Nr. 2/2, s. 167–184, here s. 177.
- ⁸⁹ STANISŁAW KUTRZEBA. Sily Panstwow. In: KUTRZEBA, Przyczyny upadku, s. 117–134; LEŚNODORSKI, Rzeczpospolita w drugiej połowie 18 wieku, s. 131–132.
- ⁹⁰ JÓZEF KALLENBACH. Sily moralne i umysłowe. In: KUTRZEBA, Przyczyny upadku, s. 135–174.
- ⁹¹ STOBIECKI, Rosja i Rosjanie w polskiej myśli, s. 164–165.
- ⁹² FRANCISZEK BUJAK. Sily gospodarze. In: KUTRZEBA, Przyczyny upadku, s. 79–116; WACŁAW TOKARZ. Dwa ostatnie rozbiory. In: KUTRZEBA, Przyczyny upadku, s. 233–258.
- ⁹³ WŁADYSŁAW KONOPCZYŃSKI. Polityka zagraniczna. In: KUTRZEBA, Przyczyny upadku, s. 175–206; MICHALSKI, Historiografia polska, s. 427, 435.
- ⁹⁴ TOPOLSKI, Moralizatorstwo czy wyjaśnienie, s. 617; MICHALSKI, Historiografia polska, s. 428, 431.
- ⁹⁵ STOBIECKI, Rosja i Rosjanie w polskiej myśli, s. 184.
- ⁹⁶ GÓRKA, Optymizm a pesymizm w historiografii polskiej, s. 565–567, 568.
- ⁹⁷ BARTOŁOMIEJ STARZEC. Problem rewindykacji w II Rzeczypospolitej dóbr objętych konfiskatą po powstaniu styczniowym przez rządy cariskie. In: Zeszyty Prawnicze 2009, Nr. 9/2, s. 83–107, here s. 88–89.
- ⁹⁸ WIERZBICKI, Związki “Przeglądu Historycznego”, s. 8.
- ⁹⁹ OSKAR HALECKI. Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe. New York 1998, pp. 165–166; EMANUEL ROSTWOROWSKI. Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski. In: Przegląd Historyczny 1972, Tom 63, Nr. 3, s. 389–412.
- ¹⁰⁰ MICHAŁ ŚLIWA. Adam Próchnik. In: JAN RAJMAN (red.). Ludzie i idee socjalistyczne w Polsce. Kraków 1989, s. 214–233, here s. 219–220.

- ¹⁰¹ STEFAN CIARA. Adam Skalkowski (1877–1951). Profesor Uniwersytetu Poznańskiego. In: *Niepodległość i Pamięć* 2011, Nr. 18/1 (33), s. 193–208, here s. 203–205.
- ¹⁰² KAROL ZBYSZEWSKI. *Niemcewicz od przodu i tyłu*. Warszawa 1939, s. 366.
- ¹⁰³ JOLANTA CHWASTYK-KOWALCZYK. Peregrynacje Karola Zbyszewskiego po epoce stanisławowskiej. In: *Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy* 2009, Tom 12, Nr. 1, s. 15–28.
- ¹⁰⁴ JAN RUTKOWSKI. Gospodarcze podłoże rozbiorów Polski. In: *Mówią Wieki, Magazyn Historyczny* 2002, Nr. 5 (509), s. 24–30.
- ¹⁰⁵ GEBERT, GEBERTOWA. *Opowiadania z dziejów ojczyźnych*, s. 142–147.
- ¹⁰⁶ MATERNICKI, *Europa a rozbiory Polski*, s. 159.
- ¹⁰⁷ CEGIELSKI, *Polityka Rzeszy Niemieckiej*, s. 641; STOBIECKI, *Rosja i Rosjanie w polskiej myśli*, s. 163–165, 194; LECLERCQ, *La vie politique polonaise au 18e siècle*, pp. 28–29.
Katrīna II gribējusi nevis dalīt Žečpospolītu, bet haosa apstākļos to pārvaldīt: STANISŁAW “CAT” MACKIEWICZ. *Stanisław August*. Warszawa 1978, s. 218–225.
- ¹⁰⁸ LEŚNODORSKI, *Rzeczpospolita w drugiej połowie 18 wieku*, s. 143–144.
- ¹⁰⁹ ANNA BAŃKOWSKA. Komisja Edukacji Narodowej – ludzie i idee. Rozmowa z Prof. Dr Bogusławem Leśnodorskim. In: *Poradnik Bibliotekarza* 1973, Nr. 4/282, s. 97–103, here s. 100.
- ¹¹⁰ CEGIELSKI, *Polityka Rzeszy Niemieckiej*, s. 642.
- ¹¹¹ EMANUEL ROSTWOROWSKI. *Polska w układzie sił politycznych Europy*. In: BOGUSŁAW LEŚNODORSKI (red.). *Polska w epoce Oświecenia*. Warszawa 1971, s. 47; EMANUEL ROSTWOROWSKI. *The commonwealth of the gentry. Tentative reforms under Russia’s tutelage (1763–1788)*. In: ALEKSANDER GIEYSZTOR (ed.). *History of Poland*. Warsaw 1968, s. 313–358, here s. 313–314; FRÉDÉRIC DE SMITT. *Frédéric II, Catherine et le partage de la Pologne. D’après des documents authentiques*. Paris 1862, p. [68].
- ¹¹² ROSTWOROWSKI, *Podbój Śląska*, s. 408; ROSTWOROWSKI, *Na drodze do*, s. 183–190; EMANUEL ROSTWOROWSKI. *The commonwealth of the gentry. The Extinction of the Polish State*. In: GIEYSZTOR, *History of Poland*, pp. 390–396, here pp. 392–394; CICHOSZ, KOCÓJ, *Wielkie Dzieło*, s. 182.
- ¹¹³ ZIELIŃSKA, *Stanisław August*, s. 317–318.
- ¹¹⁴ RICHARD BUTTERWICK. *Recenzja par: Krystyna Zienkowska. Stanisław August Poniatowski*. Wrocław 1998. In: *Przegląd Historyczny* 1999, Nr. 90/1, s. 95–98.
- ¹¹⁵ TOPOLSKI, *Moralizatorstwo czy wyjaśnienie*, s. 623.
- ¹¹⁶ MICHALSKI, *Historiografia polska*, s. 426.
- ¹¹⁷ MICHALSKI, *Stanisław August Poniatowski*, s. 622–626, 632, 635.
- ¹¹⁸ MATERNICKI, *Europa a rozbiory Polski*, s. 158.
- ¹¹⁹ URUSZCZAK, *Konstytucja 3 maja*, s. 14, 39.
- ¹²⁰ KRZYSZTOF KUSTRA. *Ostatnie lata Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Recenzja par: Tadeusz Cegielski, Łukasz Kądziela. Rozbiory Polski 1772–1793–1795*. Warszawa 1990. In: *Przegląd Powszechny* 1992, Nr. 6 (850), s. 510–512.
- ¹²¹ ALEKSANDER BOCHEŃSKI. *Dzieje głupoty w Polsce. Pamflety dziejopisarskie*. Warszawa 1988, s. 5–14.
- ¹²² WOJCIECH KALWAT. *Jasienica – reaktywacja*. In: *Mówią Wieki* 2008, Nr. 1/8 (577), s. 58.
- ¹²³ GIEROWSKI, *Historia Polski. 1764–1864*, s. 69; DANIEL STONE. *Recenzja par: Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland*. SAMUEL FIZSMAN (red.). Bloomington 1997. In: *Slavic Review* 1999, Vol. 58, Issue 1, pp. 205–206, here p. 205.
- ¹²⁴ ZIELIŃSKA, *Nowe świata polskiego tworzenia*, s. 12–15; ZIELIŃSKA, *Stanisław August*, s. 319; SAMSONOWICZ, *Od kiedy Polacy mieszkają w Polsce?*, s. 74.
- ¹²⁵ STEFAN BRATKOWSKI. *Podróż do nowej przeszłości*. Warszawa 2000, s. 259–260, 279, 286–289.

- ¹²⁶ DUKWICZ, Rosja wobec sejmu, s. 13, 75, 243–244. Līdzīgi uzskati pausti arī Rietumu pētnieku darbos. BUTTERWICK, Stanisław August Poniatowski, s. 96.
- ¹²⁷ CICHOSZ, KOCÓJ, Wielkie Dzieło, s. 182.
- ¹²⁸ JAROSŁAW PORAZIŃSKI. Profesor Jacek Staszewski. Nauczyciel i mistrz (1933–2013). In: Klio (Toruń) 2013, Vol. 25, Nr. 2, s. 1–8, here s. 7.
- ¹²⁹ DAVIES, God's Playground, pp. 395, 400; LORD, The Second Partition of Poland, p. 487.
- ¹³⁰ [JERZY LUKOWSKI]. A concise history of Poland. Cambridge 2001, pp. 100–102.
- ¹³¹ MAREK KORNAŃSKI. Rzeczpospolita przedrozbiorowa i rozbiory jako doświadczenie Europejskie. In: Pressje 2007, Nr. 10/11, s. 82–97, here s. 90–91.
- ¹³² JAN KIENIEWICZ. Czy Europa Wschodnia jest możliwa? In: Arcana 2000, Nr. 1–33, s. 54–67.
- ¹³³ BOHDAN URBANKOWSKI. 3 Maja mit i historia. In: Gazeta Polska 1992, 3–10 maja, s. 1, 6–7.
- ¹³⁴ STASIAK, NOSOW, Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej, s. 180–227.
- ¹³⁵ STOBIECKI, Rosja i Rosjanie w polskiej myśli, s. 163.
- ¹³⁶ STASIAK, NOSOW, Imperium Rosyjskie i rozbiory Rzeczypospolitej, s. 182–183, 186.
- ¹³⁷ FRANCISZKA RAMOTOWSKA. Dziedzictwo ideowe Konstytucji 3 maja w Powstaniu Styczniowym. In: Miscellanea Historico-Archivistica 1995, Tom V, s. 67–85, here s. 67; DAVIES, God's Playground, p. 401.
- ¹³⁸ TAZBIR, Przemiany polskiego patriotyzmu, s. 52–53.

SUMMARY

The article explores the evolution of a view developed by Polish historians from the 18th century up to the present day. This view concerns a rather unusual development of modern Europe – partition of Poland (1772–1795). Inevitably, this issue has to do with the deeper causes underlying the weakness of the Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*) in the 16th–18th centuries. It has not been easy for historians to distinguish them from the direct causes of Partitions. Similarly, the political beliefs of historians and the events of the era in which they lived have influenced their outlook upon the past. Historians, evaluating the 18th century, often sought to answer current political questions, such as whether in the 19th century the national liberation uprisings were necessary.

The first impulses for evaluating the Partitions of the Polish-Lithuanian state came from philosophers of the era, and the partitioners themselves – Rousseau sympathized with republicanism, while Voltaire supported the policies of Catherine II and Friedrich II. The King of Prussia argued that Commonwealth was not able to govern itself, but the tsarina provided justification by referring to the recovery of the so-called “historical lands” – these views were rooted in historiography and public perception.

The Napoleonic era gave hope for the revival of Polish statehood, and yielded an opportunity to make the first critical analysis of *Rzeczpospolita* of late 18th century; the achievements by politicians of that period – The “Patriot Party” and the so-called *Familia* with Constitution of 3 May, King Stanisław Augustus II by looking for compromises with neighbouring superpowers, as well as defenders of traditional nobility (*szlachta*) values, or yet the pro-Russian *szlachta* (so-called *Hetmans*). Gradually, historians realised that there should be a separation between internal factors (weak state, decentralised economy, the need for reform, defending traditional values and outright betrayal) and

external (expansion of neighbours, Western European preoccupation with the French Revolution).

Along with the era of Romanticism, historiography entered, for a long time, moralization – the “good / bad” reformers, the “treacherous king”. The Romanticists (Lelewel) themselves emphasized the uniqueness and superiority of the Polish-Lithuanian republican system in the Age of Enlightenment.

The second half of the 19th century was marked by discussions between the Krakow School of history (pessimistic view of the past events – Kalinka, Szujski, Bobrzynski) and the Lviv / Warsaw School of History (optimistic view of the past events – Korzon, Smolenski, Aszkenazy) – whether the Partitions were a (deserved) result of Polish own mistakes or came about through aggressiveness of the neighbouring powers. At the end of the 19th century and during World War I, the view that the reasons of the First Partition should be separated from II and III Partition prevailed; the dominant view held that Polish-Lithuanian state was partitioned precisely because of the onset of an internal political, educational, and economic revival at the end of the 18th century.

After World War II, the view of modern Polish historiography on Partitions was established (Konopczynski, Rostworowski, Lesniodorski, Lojek, Zielinska). In-depth study of Polish-Lithuanian diplomacy of the period and its place in European geopolitics was conducted, generally casting a positive outlook on *Rzeczpospolita*'s abilities and readiness for the rebirth even in very difficult conditions. The last king of the Commonwealth was at least partially rehabilitated as a skilled diplomat in relations with Russia.

Research of Partitions also reveals development of longstanding views in the Polish society (stereotypes) from the late 18th century onwards regarding European countries – direct instigators of Polish state destruction – the Prussians, but the true architects – Russia; Austrians – most sympathetic of the three partitioners; while empty-worded sympathies for Poles that lacked true support were expressed by French and British.

Section of Military History in Lithuanian Army Staff (1935–1940)

Lietuvos armijos štāba Kara vēstures apakšnodaļa
(1935–1940)

Vytautas Jokubauskas, *Dr. hist.*

Senior Research Fellow, Klaipėda University

Institute of Baltic Region History and Archaeology

Herkaus Manto Str. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania

Email: pilsotas@yahoo.com

ORCID code: <https://orcid.org/0000-0002-5578-4880>

The article analyses the formation and functioning of the Section of Military History in the Lithuanian Army Staff in the period of 1935–1940. The significance of military history for officer training and military planning in the interwar Lithuanian Army is touched upon. The issues of the formation of the Section of History in the Lithuanian Army Staff and the composition of its personnel are disclosed. Moreover, the functions and the methods of activity of the Section and taking over the experience of the Estonian Army are discussed. The achievements of the Section of History and its intended plans are identified. The analysis of the activity of that specific Section of the Army Staff is one component of a broader research on the studies of military history in interwar Lithuania, seeking to disclose how the research on military history was conducted in interwar Lithuania and how the findings were exploited by the main user of the studies of military history – the Lithuanian Army.

Keywords: military history, warfare, history of science, Latvia, Estonia, Lithuania, the Lithuanian Army, the Army Staff, Section of History, Stasys Raštikis, Vytautas Steponaitis, Society of Military Sciences.

Publikācijā analizēta Lietuvas armijas štāba Vēstures apakšnodaļas izveidošana un darbība 1935.–1940. gadā. Autors vispārīgi pieskaras kara vēstures nozīmei karavīru sagatavošanā un militārajā plānošanā Lietuvas armijā starpkaru periodā. Aprakstīta Lietuvas armijas štāba Vēstures apakšnodaļas izveide, personāla sastāvs un ar to saistītās problēmas, raksturotas apakšnodaļas funkcijas un darbības metodes, kā arī atainota Igaunijas armijas pieredzes pārņemšana, konstatēti Vēstures apakšnodaļas sasniegumi un identificēti nākotnes plāni. Armijas štāba apakšnodaļas darbība ir viena no plašāk analizētajām tēmām publikācijā, tādējādi atklājot kara vēstures izpētes procesu starpkaru periodā Lietuvā un Lietuvas armijas kā izpētes datu pamatlietotājas lomu tajā.

Atslēgvārdi: kara vēsture, zinātnes vēsture, Latvija, Igaunija, Lietuva, Lietuvas armija, Lietuvas armijas štābs, Vēstures apakšnodaļa, Stasis Raštikis, Vītauts Steponaitis, Kara zinātnes biedrība.

The period of 1935–1940 in the Lithuanian Army was known as the time of structural reforms and implementation of the re-armament plan. However, the Army also experienced other changes. Along with the changing attitude towards warfare, officer training, and the selection of appropriate warfare methods, the alteration previously unnoticed in historiography can be identified: during that period, studies of military history in the Lithuanian Army were institutionalised. The interest in the military history in the Lithuanian Army was not new. As early as in the 1920s, the army, and particularly part of the officers, were paying exclusive attention to military history and to Lithuanian history in general. Officers were encouraged to take interest in military history and to collect materials; military periodicals provided methodological recommendations on the research on military history. The officers who wanted to study abroad or in higher courses for officers had to take exams in military and Lithuanian history.¹

In the early 1921, the Society of Developers of Military Sciences (Lith. *Karo mokslų kūrėjų draugija – KMKD*)² was established. It was chaired by General Leonas Radas-Zenkavičius, and its First Secretary was Major Vytautas Steponaitis. Every Thursday, the Society organised lectures in the General Headquarters Hall.³ The activities of the Society soon came to an end, however, on 12–13 July 1923, again thanks to the efforts of L. Radas-Zenkavičius, the Society of Military Sciences (Lith. *Karo mokslų draugija – KMD*) was

established. Plans were made to have individual sections of the Society to study history, tactics, literature, statistics, the army morale, etc.⁴ A similar organisation (Czech. *Čekoslovenský Vedecký Ústav Vojenský*) in Czechoslovakia, established as a society of officers in 1919, was likely to have served as an example.⁵ Upon establishment of the KMD, its members were to study “*military history, and especially the issues concerning the history of Lithuania and the Great War*”.⁶

Major Vaclovas Biržiška⁷ (cultural historian, Dean of the Faculty of Law in Vytautas Magnus University (1933–1935), full-time professor) was appointed the head of the History Section of the Society of Military Sciences, however, at the end of the year, he was transferred to the reserve; therefore, in 1924, the organisational work was entrusted to Major Petras Ruseckas⁸ from the Section of Military Sciences of the General Staff. Active participants of the section included L. Radas-Zenkavičius, V. Steponaitis, professors Augustinas Janulaitis (chairman of the Section) and Mykolas Biržiška, assoc. professor Major V. Biržiška, officers Major Juozas Šarauskas, P. Ruseckas, and Capt. Bronius Basiulis.⁹ Later on, Major Petras Tarasenko,¹⁰ one of the outstanding Lithuanian archaeologists, became involved in the activity of the Section of the Society of Military Sciences. However, as of 1927, the activity of the History Section of the Society of Military Sciences, as well as the entire Society came to a standstill; after several years of discussions, in 1933, the Society was integrated into the Officers’ Club (Lith. *Karininkų Ramovė*) and finally terminated its activities.¹¹

Military history in the Lithuanian Army of the interwar period was considered to be an essential component of military sciences, as it included the material, strategies, operational art, and tactics, in

general, the basis of warfare, as no experiments were possible in that area. In 1924, the Department of Military Sciences of the General Staff published a book of L. Radus-Zenkavičius on the First World War. In its preface, the author gave a succinct description of the significance of military history: *“From the entire cycle of military courses, military history is the only one to show us the co-ordinated actions of all the warfare elements. Only military history can reveal to us how unexpectedness and other unknown factors operate in the implementation of certain plans and ideas, and no officer can consider himself fit to carry out his duties, unless he is at least to a degree familiar with military history, and especially with the Great War.”*¹² L. Radus-Zenkavičius also referred to military history in the text of the first in Lithuania military doctrine, prepared in 1922.¹³

As noted in the interwar period, *“examples of military history provide strategy of individual “campaigns”, as the fundamentals of strategy never change”*.¹⁴ Lt. General Zenonas Gerulaitis, Head of the Board of the Lithuanian Army General Staff in the *Introduction to Military History*, published in 1932, explained why military history was taught to officers. To quote him, the course did not seek to provide them with the knowledge of *“all the facts of the warfare in the past as that, first of all, is impossible, moreover, it is unnecessary and even harmful as the worthless stuff for the brain”*. The objective of the course was to reveal to officers *“how the knowledge of the facts from the past wars was useful in the preparation for the future wars and how the knowledge about the past can be exploited [to ensure] the future”*. The second objective of the course was by facts of military history *“to justify the military theory, which here [in the military school – V. J.] is frequently conveyed to you in a bare form of speculation, based merely on logic”*, as military

history presents the material of the military theory, thus, the two academic subjects are very closely related. Military history is impossible without military theory, as it is *“the quintessence of military history, the philosophy of military history”*.¹⁵

In 1931, Commander-in-Chief of the Army Staff Lt. General Petras Kubiliūnas in his speech given at the ceremony of the higher courses for officers emphasised: *“We must develop our own military art tactics, but not to blindly copy it from others. The tactics must be adapted to the characteristics of the army and the geographical environment. Each national army, and even each major campaign, have their own tactics.”*¹⁶ A year later, in 1932, in his speech during the opening of the courses for the General Staff officers, P. Kubiliūnas said: *“Military history gives us an opportunity to follow the gradual development of the army organisation and how the military command was accordingly managing and improving.”* Afterwards, he overviewed the military history from Napoleon’s time, highlighting the changes in the warfare, and particularly the increasing complexity of the coordination of military units.¹⁷

In 1934, Lt. Col. of the General Staff S. Raštikis wrote that, in order to become *“a good military commander, one needs not only the innate capability of a military leader, not only good experience and preparation in tactics, but also the knowledge of military history, since the history of warfare is, if not the most important, then surely one of the most important branches of military science [spacing in the text by V. J.]”*.¹⁸ The future general noted that even the most recent and modern military statute will only be a collection of dry articles, unless it contains examples, based on practical experience, with explanations in the context of military history.

The research on the Lithuanian military history can also be viewed from

a comparative perspective. Thus, e.g., in Latvia, thanks to the former Commander-in-Chief of the Latvian Army General Mārtiņš Peniķis, a two-volume history of the Latvian War of Independence was published in 1938.¹⁹ In Estonia, the Committee of the Independence War History (Est. *Vabadussõja Ajaloo Komitee*) that operated under the Army Staff also published a two-volume military history of their national independence in 1937–1939.²⁰ Both in Latvia and in Estonia, the books were republished after the restoration of Independence. In Lithuania, similar works appeared later,²¹ and the books of Vytautas Lesčius are worth mentioning,²² while Latvians and Estonians were republishing²³ the essentially analogous studies on military history of the interwar period. Why were not the works on military history of such a character and level, devoted to the analysis of the history of the Wars of Liberation, ever written and published in interwar Lithuania?

Given the above-mentioned context, the aim of the present research is to analyse the character of the activities related to the studies of military history by the Section of History in the Lithuanian Army Staff over the period of 1935–1940.

The objectives of the research include:

- 1) the analysis of the issues of the formation of the Section of History in the Lithuanian Army Staff and the composition of its personnel;
- 2) the disclosure of the functions and activity methods of the Section of History in the Lithuanian Army Staff;
- 3) the identification of the achievements and the intended outcomes of the activities of the Section of History in the Lithuanian Army Staff.

In general, the science of history has been studied in Lithuanian historiography, and the community of Lithuanian historians, their world outlooks, etc., have been

analysed. Historian Valdas Selenis has studied the community of Lithuanian historians and their activity in the interwar period.²⁴ Aivas Ragauskas²⁵ and Povilas Lasinskas²⁶ explored the issues of the science of history throughout the interwar period. Historian Aurelijus Gieda devoted his doctoral dissertation in the Humanities, defended in 2013, to the changes in the Lithuanian historicism in Lithuania from 1904 to 1940 and the issues of dissemination of the historian's profession over that period.²⁷ The historiography of military history, as well as the significance of military history for the interwar Lithuanian Army, have been discussed.²⁸ Military historian Jonas Vaičėnonis has dealt with the issues of organisation of the research on military history in 1918 to 2008.²⁹ The activity of the Society of Military Sciences over a decade (1923–1933) and of its History Section was looked into by Romualdas Juzefovičius³⁰ and Vytautas Jokubauskas,³¹ however, the activity of the Military History Section, formed in the Armed Forces Staff in 1935, has not been analysed. The analysis of the issue will contribute to a better understanding of how the research on military history was institutionalised in the interwar Lithuanian Army and simultaneously, what issues of the research on military history were on the Army's agenda.

I

A new stage of the military history studies in the Army began immediately after the dissolution of the Society of Military Sciences. By emphasising the necessity of preparing and publishing monographs devoted to the history of individual military units, in 1931, V. Steponaitis suggested establishing an individual section for the purpose: it could coordinate

the activities to avoid possible chaos when each unit started developing its own history. The established centre “would evaluate all our [Lithuania’s – V. J.] former events and indicate how one or another event ought to be presented and understood. Based on the directives of the centre, separate parts would provide monographs in an appropriate direction and spirit”.³² The response to the above mentioned suggestion was as follows: “The establishment of the Centre for Military History, writing an outline of the history of our own army, publishing monographs on our army units, the studies of the military history of the Grand Duchy of Lithuania, and ultimately, publishing of a periodical that would contain the materials necessary for the studies of the history of our army, its episodes, and biographies of our outstanding military men are of paramount importance.” The author quite extensively argued the significance of the studies of military history and emphasised the fact that no synthesis, i.e. no military history of Lithuania, had been published to consistently disclose its military history, since each soldier ought to know the Lithuanian military history “not worse than any statute, since a soldier who is not familiar with the beginning of the army formation, its deeds and achievements, will not be able to properly understand the power of its spirit and its ideals”.³³ Based on Russia/USSR experience, V. Steponaitis accentuated the significance of organisations of the warfare science, since the officers who were not interested in the latest military literature and who did not discuss the issues of warfare sciences among them would soon start “lagging behind the real life” in their service.³⁴ In 1934, V. Steponaitis in the press advocated setting up a section or a department of military history that could undertake the studies of military history.³⁵ Still in 1934, the new regulations of the War Museum³⁶ stated that “The War Museum

is an institution of military history and education”,³⁷ simultaneously, the activity of the Military History College,³⁸ active since 1921, was terminated.

After the General Staff Colonel S. Raštikis had been appointed Commander of the Army, attention once again focussed upon the “management” of the Lithuanian military history, and a Section of History³⁹ was set up in the Department of Publishing and Education of the Army Staff. On 4 October 1935, Lt. Colonel Aleksandras Šimkus⁴⁰ was appointed its head, and from 3 March 1936, he worked as an editor of *Mūsų žinynas* [Our Reference Book].⁴¹ On 1 February 1936, Lt. Col. V. Steponaitis, a long-standing editor of *Our Reference Book* and *Military Archives* (Lith. *Mūsų žinynas* and *Karo archyvas*), was appointed the head of the Section of History.⁴² The personnel of the Section were Lt. Colonel V. Steponaitis and a historian, reserve Lt. dr. Antanas Vasiliauskas,⁴³ who started working in the Section in the spring of 1936.⁴⁴ In the request to employ him, it was stated that after “the Department of Publishing and Education had failed to find suitable personnel for such work [in the Section of History – V. J.] among the officers”, A. Vasiliauskas,⁴⁵ who had completed his studies abroad, was recommended. In 1935–1940, Major Jonas Laucevičius served in the Section and was in charge of the Army archives.⁴⁶ On 1 December 1936, two officers, Lt. Colonel V. Steponaitis and J. Laucevičius, served in the Section of History, and there was another vacancy for an officer. Altogether, the Department of Publishing and Education had 16 posts, and 14 of those were occupied. Reserve junior lieutenant A. Vasiliauskas served as a clerk in the Section Office, and Major A. Ružancovas was the Head of the Army Library.⁴⁷ In 1939, Major Petras Jakštas⁴⁸ served in the Section, and Major

Kazys Ališauskas⁴⁹ was also appointed to the Section of History. However, institutionally, whether by recruiting or hiring, the potential of officers who had the historian's education had not been fully exploited, since the number of the staff and reserve officers who were studying history in the university (even though not every one of them had completed the studies before 1940, as studies tended to last for a decade and even longer) exceeded two dozens,⁵⁰ while altogether, 93 historians graduated from the Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University, over the period of 1924–1940, and 52 historians graduated from the Faculty of Theology and Philosophy.⁵¹ The potential of officers who had the historian's education was substantial, and there were doctors of science among them, however, the limited resources prevented consolidation of the majority of these specialists in the Section of History of the Army Staff for conducting research.

II

The newly formed Section of Military History had to: 1) collect and store the material of the Lithuanian military history "*seeking to portray: a) the Wars of Liberation; 2) the formation and development of the Army, and c) the entire period of ancient history*"; 2) submit collections of documents and research findings for publishing; 3) take care of the military history dissemination in the army and among the general public; and 4) organise the Army archives.⁵² Section of the personnel, first of all, had to organise the materials of the Wars of Liberation and the interwar history of the Army. However, the historical materials on the previous periods had to be collected simultaneously, the concluded research and the analyses of the battles had to complement

the exposition of the Vytautas the Great War Museum.⁵³ As stated by Brigade General Stasys Raštikis, the Section of Military History were first of all organising the card index and collecting historical materials. In 1937, the tasks were half done, and after completing them, the writing of the history of the Wars of Liberation was to have been started.⁵⁴ In 1938, S. Raštikis indicated that the work of collecting and organising materials of military history had been delayed, however, in the late 1930s, it was carried out intensely.⁵⁵ The Commander of the Army said: "*Recently, hard work had been done in the area of organisation of the military history materials. The work was carried out in the Section of History of the Department of Publishing and Education of the Army Staff and in the Vytautas the Great War Museum. We tried to involve reserve officers and "the real fighters and witnesses to the Wars of Liberation"*".⁵⁶ The Section of Military History of the Army Staff argued that the wars of the past could not be forgotten so that the future generations would be able to defend their Motherland and emphasised: "*Our [Lithuanian – V. J.] military command, understanding the significance of the issue, became concerned about Lithuania's military history*".⁵⁷ The Section of Military History more than once appealed to the participants of the First World War and the Wars of Liberation with a request to write memoirs and to send them.⁵⁸ The issue of the collection, systematisation, and publishing of the sources was actualised not only by the army, but also by Lithuanian historians in general. In 1932, J. Matusas wrote: "*What do we need first of all? A full collection of Lithuanian sources of history. That is the most important thing*".⁵⁹ In 1937, Zenonas Ivinskis stated that "*the publication of the sources of Lithuanian history before had been, one could say, driven by the initiative and efforts of one person*".⁶⁰

V. Steponaitis, appointed the head of the Section of History, reported to the military authorities that, first of all, it was necessary: 1) to establish what had been published on the subject of military history in Lithuanian periodicals and other publications; and b) to check what materials had been stored in the archives. The first task was undertaken by V. Steponaitis himself: he made a card index of the bibliography of Lithuanian military history hoping to facilitate the research on military history in the future. Simultaneously, a second catalogue was being compiled, devoted to individual battles. Steponaitis worked following prof. V. Biržiška's advice. He stated that the Army archives were quite well organised, however, not systematised, and noted: "I still do not have a clear plan how to organise it all. As much as I know from literature, starting with the Middle Ages, papers in other archives had been catalogued (the way of cataloguing is not clear, as the system of cards is hardly suitable for the purpose, while some other people argue that the new archives are specifically organised by means of a card system), while those of the later ages are left as they are. That can be found out in the discussions with experts." In Steponaitis' opinion, it was necessary to collect memoirs on the subjects of military history, even if part of them did not fit for publishing, as well as to get a collection of photographs. He took a critical view of the past experience: he believed it was necessary to carry out research on history, however, that could be done only after the revision of the completed work, upon having collected materials and having got together the necessary personnel – "we shall only be able to study our wars more exhaustively and to write a history of the Wars of Liberation only when we have people. Yet it will be one of the cardinal tasks of the Section of History". A proposal followed to change the structure of the Section and the number of

the personnel. V. Steponaitis thought that, "in order to speed up the work", they had to have three sections: the first, of the history of the Lithuanian Army, the second, of the Wars of Liberation, and the third, of the archives. He suggested inviting Dr. Zenonas Ivinskis to work in the first section, the latter having already given his agreement, however, did not detail the personnel of all the sections. It was important that the Head of the Section of Military History, being an officer, defined two academic principles: "1) scientific freedom of work [...]; 2) the dependence must not restrict the initiative of work". He thought that "the studies of the Independence period required officers with higher military and historian's education. The first problem is easy to solve due to our General Staff courses. The second problem would be easy to solve, if a scholarship was granted to an officer to complete the studies in history at our university".⁶¹

In 1936, V. Steponaitis went to Latvia and Estonia to get acquainted with the situation in the research on military history. In 1921, the Chief of the Latvian Army Staff, in order to collect the materials of military history, set up the Military History Commission (Lat. *Kara vēstures komisija*) which was to collect the materials of military history and to publish research on the history of the Army; its sub-commissions were active in military units.⁶² In 1930, due to the lack of funds, the Commission was discontinued.⁶³ Therefore, on coming back, V. Steponaitis reported that Latvians did not have any section in charge of the research on military history, yet the former Commander-in-Chief of the Latvian Army M. Peniķis was very much interested in military history and was writing the history of the Wars of Liberation; one volume had already been published. As stated by V. Steponaitis, the Latvian Army Archives had two employees, however, no research was carried out.⁶⁴

In the Estonian Army, the Committee of the Independence War History (Est. *Vabadussõja Ajaloo Komitee*⁶⁵) had been active since 1926, formed by the Board and the Department of Military History. In accordance with the Lithuanian archival sources, the Board had 5 members (Major General Jaan Soots, Major General Aleksandre Tõnisson, Major General Nikolai Reek, and two professional historians: Jüri Uluots and Hendrik Seep), while the Department (with the personnel of 7–9 officers) consisted of three Sections: the archives, the material collection, and the research. Basically, the historical materials on the Independence War were collected, and the card index contained 20 to 30 000 cards. The memoirs were started to collect in 1920; to get them, questionnaires were sent out (before 1 April 1936, 4 190 questionnaires were disseminated, 1 113 were responded to, and 902 respondents agreed to be interviewed). Before 1936, the memoirs of 68 persons were received, including 11 diaries. The research Section had 4 employees, however, during 10 years of their activities, no works had been published, and in 1936, the *Popular History of Independence Wars* was being edited. Thus, the personnel of the Section were basically engaged in preparatory works: they prepared extracts of documents and systematised materials. Based on the above-mentioned examples, V. Steponaitis concluded: “*If we expect more efficient work from the section entrusted to me, we need to immediately re-organise it, and first of all by employing more people.*”⁶⁶ In 1936, representative of the Estonian Committee of the Independence War History Lt. Colonel Mihkel Kattai informed V. Steponaitis of the finishing of editing the history of the Estonian Independence War and asked to specify the information about the development

of the Lithuanian Army, as the issue was discussed in Volume 1 of the publication.⁶⁷ After V. Steponaitis had provided the information, Estonian colleagues also asked for the information about the situation in Lithuania at the end of 1918 and for the portrait of the first President of the Republic Antanas Smetona, so that they could publish it in the book.⁶⁸ The section of military history was also a part of the composition of armies in other countries. During the interwar period, Poland, had a Bureau of Military History with four departments;⁶⁹ in Italy, military history was studied by the Bureau of History of the General Staff, etc.⁷⁰

Upon having gained some experience in Estonia, V. Steponaitis wrote to officers, clergymen, and various public figures seeking to obtain from them materials of military history, such as memoirs, documents, and photos. In some cases, his activities were similar to that of a detective: in 1936, he approached the Chief of the Army Staff to find out whose diary served as a basis for the Commander of the Army Colonel of the General Staff S. Raštikis when he was writing an article for the *Karys*⁷¹ and where he could get the diary, as “*it is important for the Section of History to have that diary*”. The Chief of the Staff Colonel Jonas Černius answered that “*the Commander was using his own diary, and he has it, but it needs editing, therefore he cannot give it at present*”.⁷² The addresses of the people who could provide historical materials were sought in the files of the *Karys* correspondence with the authors.⁷³ In archival files, dozens, and possibly hundreds of such and similar appeals to different individuals can be found. In that way, the efforts were made to collect the greatest possible number of materials relevant to the research on Lithuanian military history.

III

Next to material collection and the compilation of a card index (a catalogue), research was conducted. To include the widest possible circle of people in the research, a number of methodological recommendations on conducting research was published. Different publications on the subject of military history appeared. In 1936, the Department of Publishing and Education presented a publication of 37 pages on major operations of the Wars of Liberation;⁷⁴ employees of the Section of History A. Vasiliauskas⁷⁵ and V. Steponaitis⁷⁶ each published several works on the subjects of military history. A. Vasiliauskas was entrusted with writing the history of the *Žemaičiai* Battalion.⁷⁷ In 1940, books of authors who did not belong to the Section were published: that of Dr. J. Matusas,⁷⁸ and that of Major Petras Šeštakauskas, who had studied history⁷⁹ at the University in 1928–1934 and was an author of two books⁸⁰ (*Antique Firearms*, 1940).⁸¹ The officers of the Section of History were sent on business trips to collect materials; they went to different garrisons to get acquainted with the documents stored there. Thus, e.g., in January 1939, Major Kazys Ališauskas went to Šiauliai and Panevėžys, Major Laucevičius to Radviliškis and Tauragė, and Dr. A. Vasiliauskas, to Marijampolė, Alytus, and Vilkaviškis.⁸² In 1939, in the Section of History, the period of the Wars of Liberation with Poles was analysed.⁸³ Still during 1939, V. Steponaitis asked to extend the term of service for the Head of the Military Archives Major J. Laucevičius, as in compliance with the legal acts, majors were transferred to reserve at the age of 51. V. Steponaitis motivated his request by the shortage of the personnel who was willing and able to work and by the fact that Major J. Laucevičius was the only one who knew the files of

the archives, who was compiling a card index and had to finish the task. It was impossible to appoint A. Vasiliauskas or K. Ališauskas to the archives, as that would have interrupted the research.⁸⁴

A number of military memoirs were published, and the publications were expected to serve as useful materials for military historians in conducting research and presenting “*the objective literature of our [Lithuanian – V. J.] military history*”.⁸⁵ However, even though the memoir publishing became more intensive, their evaluation was quite controversial. The two-volume memoirs *Our Deeds*⁸⁶ by reserve Colonel Jonas Petruitis, published in 1935–1937, were criticised by the first Head of the Section of History Lt. Colonel A. Šimkus: with reference to Colonel A. Grasset’s publication *How to Write a Battle Monograph*, he wrote that the book “*was biased and of no historical value*”.⁸⁷ A publication in the *Kardas on Our Deeds* characterised it as “*a very raw material*” and named its faults: “*an uneven scale and the absence of a framework. The author does not have a clear idea what needs to be written and what can be missed. The events are described superficially, in a perfunctory manner*”; moreover, the review emphasized that the author, by accentuating his own merits, belittled the merits of others, etc.⁸⁸ When the second volume was published, it was noted that the memoirs “*did not leave any single superior who was not ridiculed, derided, or criticised, as the author thought fit*”.⁸⁹ Z. Ivinskis took a critical view of the memoirs of the Great War compiled by P. Ruseckas⁹⁰ and found little value in the book. However, no review appeared in the press, and Z. Ivinskis wrote on his draft review: “*In February 1940, censors ordered to remove it, although it was set up for publishing in the Židinys*.”⁹¹ In 1937, the Union of Volunteer Creators of the Lithuanian Army published two

volumes of memoirs of the participants of the Wars of Liberation,⁹² which were positively evaluated;⁹³ the criticism may have been rejected by the censors. The publishing of those books and of memoirs in the military press illustrated the results of the campaign launched by the Section of History of the Army Staff, which encouraged the participants of the Great War and the Wars of Liberation to undertake memoir writing, even if professional historians and officers questioned their value.

In 1937, reserve General Kazys Ladiga offered to the Army Staff to describe the military operation of the Wars of Liberation.⁹⁴ The Staff approved it, however, refused to appoint three assistants due to the shortage of the personnel. However, the Head of the Publishing and Education Colonel J. Šarauskas suggested appointing one “*clerk-typist from amongst reserve officers (reserve junior lieutenant)*”.⁹⁵ The aforementioned reserve officer was historian Dr. A. Vasiliauskas. On completion of K. Ladiga’s work, on 9 May 1938, a specially formed commission consisting of J. Šarauskas, Lt. Colonel Mečius Stankaitis, Lt. Colonel V. Steponaitis, and P. Šeštakauskas concluded that the description of the Wars of Liberation with the schemas of operations of individual sections, as prepared by K. Ladiga, “*can be accepted merely as material for the further research of the Wars of Liberation*”. According to historian Dr. A. Vasiliauskas, who worked with K. Ladiga and who presented the work in the meeting, Ladiga did not study the works of other authors on the Wars of Liberation, which was considered by the Commission as part of the methodology of historical research; moreover, the author presented subjective evaluations in the text and did not observe the requirement to give references to the sources in the text. In the meeting, A. Vasiliauskas stated that “*presently there*

is an only one way of indicating the sources in science, i.e., for each reference or conclusion, the source has to be indicated either in the text or at the bottom of the text. However, reserve Gen. Ladiga did not follow the requirement”.⁹⁶ The list of the used sources was attached, however, to verify any fact, it was necessary to review all the material. The draft minutes stated that “*such primitive indication of sources was used in the 18th century*”,⁹⁷ although in the signed version of the minutes, the above-quoted evaluation of K. Ladiga’s work was gone. However, the history of the Wars of Liberation intended to mark their 20th anniversary in step with Latvia and Estonia, failed to be published. For the completed work and the submitted materials (715 pages of the text and schemas in six maps 1 : 100 000), performed by K. Ladiga from 18 October 1937 to 11 June 1938, he was paid the fee of 4 200 Litas.⁹⁸

Misunderstandings also plagued the preparation of a publication devoted to the 20th anniversary of Technical Troops. Historian Dr. Z. Ivinskis, who served in the army in 1934–1935, was simultaneously writing the history of the Armoured Group (Battalion size unit, Lith. *Šarvuočių rinktinė*), yet did not finish it. Later, when the Commander of the Group demanded for the manuscript, Z. Ivinskis asked for a fee (1 500 Litas),⁹⁹ however, the military authorities refused to pay, as they believed that a manuscript written during the service belonged to the Armoured Group, instead of the author.¹⁰⁰ The Commander of the Armoured Group asked the Head of the Military Equipment for a permission “*with the help of the police, to take away from Dr. Ivinskis the material that belongs to us*”.¹⁰¹ Still, the Chief of the Army Staff Colonel General Černius delegated the publishing of the manuscript to the Department of Publishing and Education and left the Armoured Group aside. He stated

that the Group will not be able to publish the work, and the manuscript, instead of being taken away from the author, had to be taken, evaluated, and published.¹⁰² The Heads of the Military Equipment and the Section of History, after studying the text, took the view that Z. Ivinskis had to be paid in accordance with the officially established rates.¹⁰³ Finally, Ivinskis' manuscript was published in an anniversary publication.¹⁰⁴ That is one of the cases of commissioned research on military history, abounding in misperception and misunderstandings.

In general, the formation of the Section of (Military) History in the Lithuanian Army Staff was rather a trend than an exception. The decision to have it is to be considered as somewhat delayed, and the number of its personnel was so small that they were unable to conduct wide-scale research on military history. It is obvious that two officers and one scientist-historian (employed as a clerk) were not able to carry out extensive studies of military history; that was the activity to be defined as "doing what we can" or just some "imitation" of activity, even though the setting up of the Section was an indicator of the change in the attitude of the military authorities. The personnel sufficed for the publishing of the *Military Archives* (Lith. *Karo archyvas*), the collection of materials about the Wars of Liberation, including the compilation of a card index and the preparation of one or two articles at the level of an analysis of the minor military tactics cases belonging to the period 1918–1920. However, the fact that the Head of the Section V. Steponaitis clearly identified high criteria for the academic performance and academic freedom of the Section activity and sought to expand the personnel by recruiting the most promising Lithuania historians of the time gave hope that the Section had the potential of growth both in terms

of its personnel and its academic activity. The nucleus of merely three or four scientists-historians (who would have covered the research themes of the military history of the Grand Duchy of Lithuania, the uprisings of the 19th century, and the Wars of Liberation), with the assistance of several officers (who could have organised and supervised the card index, the archives, and the library, as well as worked with the cartographic materials, etc.) would have essentially changed the situation.

Conclusions

The Section of History of the Department of Publishing and Education of the Lithuania's Army Staff was formed after the military authorities had declared the need to conduct research on military history, with the findings to be used in the officer training and military planning processes. However, the new Section of the Staff did not manage to more substantially develop either in terms of the personnel recruitment or the publishing of research findings. The Section of History felt a shortage of the academic personnel (historians), even if Lithuania had specialists in the area. The Head of the Section widely used the experience of other countries, and especially of the Estonian Army in the area of the military history research organisation.

The Section of History had to collect materials relevant to the research on Lithuania's military history and to conduct such research. The priority was the Wars of Liberation of 1919–1920. The military history was "delegated" two principal functions: 1) the "laboratory" of warfare, seeking to identify and select the warfare techniques, relevant to and appropriate for Lithuania, and to train officers; and 2) patriotic and civic education (of soldiers and

the general public). The working methods were taken over from the academic community, moreover, it was clear that certain principles of action were taken over from the Estonian Army after the acquaintance with their system of the research on military history.

Over several years of activity, a significant amount of materials was accumulated and a number of works published. The individuals who were involved in conducting military history research, were not

directly employed or serving in the Section of History; however, the key objective – the publishing of a synthesis of the military history or a major work on the analysis of military operations on the occasion of the 20th anniversary of the Wars of Liberation – failed. In the future, plans were made to expand the activity of the Section by attracting more professional historians and by purposefully preparing officers-military historians in Vytautas Magnus University, where they would study history.

REFERENCES AND NOTES

- ¹ VYTAUTAS JOKUBAUSKAS. Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu. In: Karo archyvas 2017, No. 32, pp. 295–351.
- ² ST. Naujas laikraštis. In: Karys, 19.05.1921., No. 20 (104), p. 234.
- ³ S. Iš Karo mokslų kurėjų d-jos. In: Lietuvos balsas, 04.05.1921., No. 7, p. 2.
- ⁴ PETRAS RUSECKAS. Karininkų suvažiavimas. In: Karys, 19.–25.07.1923., No. 29 (217), pp. 333–334, here p. 334; PETRAS RUSECKAS. Pirmasai baigusių aukštuosius kar. kursus karininkų ir kursantų suvažiavimas. In: Lietuva, 20.07.1923., No. 160 (1277), p. 4; PETRAS RUSECKAS. Pirmasai baigusių aukštuosius kar. kursus karininkų ir kursantų suvažiavimas. In: Lietuva, 21.07.1923., No. 161 (1278), pp. 4–5.
- ⁵ KAZYS TALAT-KELPŠA. Iš Čekoslovakijos karininkų gyvenimo. In: Karys, 26.–31.07.1923., No. 30 (218), pp. 348–349, here p. 348.
- ⁶ PETRAS RUSECKAS. Karo mokslo draugija. In: Karys, 6.–12.12.1923., No. 49 (237), p. 542.
- ⁷ Karo mokslo draugija. In: Karys, 25.–31.10.1923., No. 43 (281), pp. 477–478.
- ⁸ Karo mokslo draugija. In: Karys, 20.–26.03.1924., No. 12 (252), p. 102.
- ⁹ Kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo draugijos istorijos sekcijos uždaviniai ir darbuotė. In: Karys, 17.–23.04.1924., No. 16 (256), pp. 136–137.
- ¹⁰ Mūsų kariuomenės gyvenimas. Karo mokslo draugija. In: Kardas, 30.09.1926., No. 27 (51), p. 428.
- ¹¹ Informacija. Karo mokslų draugijos likimas. In: Kardas, 01.06.1933., No. 2 (164), p. 22.
- ¹² LEONAS RADUS-ZENKAVIČIUS. Trumpas Didžiojo karo eskizas. Kaunas 1924, p. 2.
- ¹³ VYTAUTAS JOKUBAUSKAS. Pirmoji Lietuvos Respublikos kariuomenės karinė doktrina ir jos autorius. In: Karo archyvas 2015, No. 30, pp. 176–237.
- ¹⁴ Strategija – operacija – taktika. In: Kardas 1930, No. 7 (15), p. 102.
- ¹⁵ ZENONAS GERULAITIS. Karo istorijos įvadas. Kaunas 1932, pp. 1–2.
- ¹⁶ V. NEMUNELIS. Mūsų kariuomenės karininkų korpo išsirutuliojimas. In: Karys, 18.07.1931., No. 25 (629), p. 494.
- ¹⁷ Minister, honourable officers, Lieutenant General Kubiliūnas [Lith.], 1931. Pone Ministre, gerbiamieji ponai karininkai, gen. ltn. Kubiliūnas. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, Vilnius (hereinafter – LCVA), 929-6-186, pp. 150–156.

- ¹⁸ STASYS RAŠTIKIS. Karo istorijos reikšmė ir jos dėstymo metodas vokiečių gen. št. mokykloje. In: Mūsų žinynas 1934, t. 26, No. 109, pp. 289–309, here p. 289.
- ¹⁹ MĀRTIŅŠ PENIŠIS (comp.). Latvijas atbrīvošanas kara vēsture, 1. un 2. daļa. Rīga 1938.
- ²⁰ S. LAIDER (comp.). Eesti Vabadussõda 1918–1920, Vol. I–II. Tallinn 1937, 1939.
- ²¹ Works of a smaller scope were also written in the interwar period: Petras Ruseckas prepared a text devoted to the fights for independence, but did not manage to publish it; in exile, a three-volume work *Kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės [In Fights for Lithuania's Independence]* by Kazys Ališauskas and Antanas Ruška (1972, 1981, and 1982) was published: KAZYS ALIŠAUSKAS. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920. T. 1. Čikaga 1972; ANTANAS RUŠKA. Kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. 2. Cleveland 1981; ANTANAS RUŠKA. Kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. 3. Cleveland 1982.
- ²² VYTAUTAS LESČIUS. Lietuvos kariuomenė 1918–1920. Vilnius 1998; VYTAUTAS LESČIUS. Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920. Vilnius 2004.
- ²³ In Estonia, in 1996 and 1997, and in Latvia, in 2006.
- ²⁴ VALDAS SELENIS. Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas. Vilnius 2007.
- ²⁵ AIVAS RAGAUSKAS. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje. In: Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis 2001, No. 19, pp. 59–70.
- ²⁶ POVILAS LASINSKAS. Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais. Vilnius, 2004.
- ²⁷ AURELIJUS GIEDA. Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius 2013; AURELIJUS GIEDA. Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais. Vilnius 2017.
- ²⁸ VALDAS RAKUTIS. XVIII a. Lietuvos karo istorijos tyrimų apžvalga. In: Karo archyvas 2003, No. 18, pp. 307–322; VYTAUTAS LESČIUS. Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos. In: Lietuvos istorijos studijos 2002, No. 10, pp. 35–50; JONAS VAIČENONIS. 1921–1940 m. laikotarpio Lietuvos kariuomenės tyrimai. In: Karo archyvas 2003, No. 18, pp. 339–354; MINDAUGAS POČIUS. 1944–1953 metų partizaninio karo Lietuvoje istoriografija. Istorija 2006, No. 64, pp. 52–64; MANTVYDAS VITKŪNAS. Archeologijos mokslo vaidmuo Lietuvos karo istorijos tyrimuose. In: Karo archyvas 2003, No. 18, pp. 296–306.
- ²⁹ JONAS VAIČENONIS. Lietuvos karo istorijos tyrimų organizavimas 1918–2008 metais. In: Istorija 2009, No. 73, pp. 59–67, here p. 63.
- ³⁰ ROMUALDAS JUZEFOVIČIUS. Istorinė švietėjiška karo mokslų draugijos veikla 1923–1933. In: Karo archyvas 2002, No. 17, pp. 181–194.
- ³¹ VYTAUTAS JOKUBAUSKAS. Karo istorija tarpukariu Lietuvoje ir dvi Karo mokslų draugijos (1921–1933 m.). In: Istorija 2018, t. CXII, No. 4, pp. 33–66; VYTAUTAS JOKUBAUSKAS. Activities of the History Section of the Society of Military Sciences in Lithuania (1923–1933). In: IRĖNA SALENIECE (ed.). Vēsture: avoti un cilvēki XXII. Daugavpils 2019, pp. 94–101.
- ³² VYTAUTAS STEPONAITIS. Kauno karo komendantūros monografijos pasirodymo proga. In: Kardas 1931, No. 3 (23), p. 34.
- ³³ P. P. Keletas minčių kariuomenės dalinių monografijų ir karo istorijos klausimu. In: Kardas 1931, No. 4 (24), pp. 50–52.
- ³⁴ VYTAUTAS STEPONAITIS. Karo mokslų draugijos Rusijoje. In: Mūsų žinynas 1931, t. 20, No. 74, pp. 346–352.
- ³⁵ VYTAUTAS STEPONAITIS. Mūsų ir svetimo spauda: “Lietuvos žinios” 1933 m. No. 295. In: Kardas, 15.01.1934., No. 2 (179), p. 39.
- ³⁶ AUŠRA JUREVIČIŪTĖ. Vytauto Didžiojo karo muziejus – Lietuvos karinių tradicijų kūrėjas ir karinio paveldo saugotojas. In: Karo archyvas 2019, No. 34, pp. 151–216.

- ³⁷ Įsakymas kariuomenei. Rikiuotės sritis, 27.10.1934., No. 101, pp. 2–4.
- ³⁸ On 22 January 1921, a permanent Military History College of 19 persons under the leadership of Gen.Lt. Vladas Nagevičius was set up and authorised “to take care of keeping the history of regiments and of organising of the Central and the War Museum archives”: see Įsakymas kariuomenei. Rikiuotės skyrius, 22.01.1921., No. 17, 1.
- ³⁹ Kariuomenės Vado žodis spaudai. Ginkluotojų pajėgų stiprinimo reikalu. In: Kardas, 01.04.1936., No. 7 (236), p. 778.
- ⁴⁰ Iš kariuomenės gyvenimo: karo istorijos dalis. In: Trimitas, 12.12.1935., No. 50 (783), p. 959.
- ⁴¹ VYTAUTAS ASEVIČIUS et al. Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953. T. 7. Vilnius 2007, p. 299.
- ⁴² Kariuomenės Vado žodis spaudai. Ginkluotojų pajėgų stiprinimo reikalu. In: Kardas, 01.04.1936., No. 7 (236), p. 778.
- ⁴³ Kariuomenės vadas apie aktualiuosius mūsų kariuomenės reikalus. Pasikalbėjimas su generolu St. Raštikiu. In: Lietuvos aidas, 23.11.1937., No. 534 (3749), p. 3.
- ⁴⁴ List of the officers of the Press and Education Department of the General Staff of the Armed Forces [Lith.], 01.02.1936. Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus karininkų sąrašas, 1936 m. vasario 1 d. LCVA, 929-6-186, p. 177.
- ⁴⁵ Report of the Head of the Department to the Chief of the General Staff of the Army [Lith.], 25.01.1936. Skyriaus viršininko 1936 m. sausio 25 d. raportas Kariuomenės štabo viršininkui. LCVA, 929-6-187, p. 1.
- ⁴⁶ VYTAUTAS ASEVIČIUS et al. Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953. T. 5. Vilnius 2005, p. 31.
- ⁴⁷ List of the officers of the Press and Education Department of the General Staff of the Armed Forces [Lith.], 01.12.1936. Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus karininkų sąrašas, 1936 m. gruodžio 1 d. LCVA, 929-6-186, p. 39.
- ⁴⁸ VYTAUTAS ASEVIČIUS et al. Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953. T. 4. Vilnius 2004, p. 24.
- ⁴⁹ Report by the Chairman of the Section of Military History [Lith.], 12.01.1939. Karo istorijos dalies vedėjo 1939 m. sausio 12 d. raportas. LCVA, 929-6-240, p. 18.
- ⁵⁰ The following Lithuanian Army’s aspirants either completed or were doing the studies of history: reserve junior lieutenant dr. Adolfas Šapoka, reserve lieutenant dr. Antanas Vasiliauskas, reserve junior lieutenant Kostas Andrėjauskas, reserve lieutenant Antanas Bertašius, reserve lieutenant Antanas Januševičius, reserve junior lieutenant Pranas Karalius, reserve junior lieutenant Evaldas Laužius, reserve lieutenant Petras Povilionis, reserve junior lieutenant Kostas Šumskas, reserve junior lieutenant Motiejus Vaišnys, reserve lieutenant Jonas Vosylius, reserve lieutenant Kazys Jankūnas (an active correspondent of military press), Lt. Antanas Danaitis (an aspirant recruited as officer); regular army officers: Colonel Petras Tarasenko, Major Aleksandras Ružancovas, Major Petras Ruseckas, Major Petras Šeštakauskas, Capt. Antanas Švilpa, Capt. Pranas Tamulevičius, Lt. Osvaldas Žadvydus. After the military service, the studies of history were completed by Capt. Juozas Galvydis, Lt. Antanas Pranulis: see VYTAUTAS ASEVIČIUS et al. Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. 2, pp. 56, 170; t. 3, pp. 27, 137; t. 4, pp. 47, 53, 155; t. 5, p. 37; t. 6, pp. 158, 163, 291, 300; t. 7, pp. 257, 279, 362, 351; t. 8, pp. 26, 140, 192–193, 285, 321.
- ⁵¹ Altogether, in the interwar period, 3 790 students graduated from Vytautas Magnus University: ČESLOVAS LANČINSKAS. Mokymo proceso organizavimas ir specialistų išleidimas. In: V. MERKYS. (comp.). Vilniaus universiteto istorija 1803–1940. Vilnius 1977, pp. 247–250.
- ⁵² Department of Press and Education [ca 1935–1936] [Lith.], 1935–1936. Spaudos ir švietimo skyrius [apie 1935–1936 m.]. LCVA, 929-6-186, p. 140.
- ⁵³ Kariuomenės Vado žodis spaudai. Ginkluotojų pajėgų stiprinimo reikalu. In: Kardas, 01.04.1936., No. 7 (236), p. 778.

- ⁵⁴ Kariuomenės vadas apie aktualiuosius mūsų kariuomenės reikalus. Pasikalbėjimas su generolu St. Raštikiu. In: Lietuvos aidas, 23.11.1937., No. 534 (3749), p. 3; Kariuomenės vadas apie kariuomenę. In: Kardas, 01.12.1937., No. 23 (277), p. 553.
- ⁵⁵ Kariuomenės vadas krašto gynimo reikalais. In: Trimitas, 05.05.1938., No. 18 (907), p. 434.
- ⁵⁶ Svarbus mūsų kariuomenės vado pareiškimas spaudos atstovams. In: Karys, 05.05.1938., No. 18 (986), p. 512.
- ⁵⁷ Karo istorijos reikalai. In: Karys, 09.04.1936., No. 15–16 (890–891), p. 388.
- ⁵⁸ Nurodymai atsiminimams rašyti. In: Kardas, 15.07.1936., No. 14 (243), p. 390; Karo istorijos reikalai. In: Karys, 09.04.1936., No. 15–16 (890–891), p. 388; Karo istorijos reikalai. In: Kardas, 15.04.1936., No. 8 (237), p. 226.
- ⁵⁹ JONAS MATUSAS. Ką mes darom savo istorijai? In: Naujoji Romuva, 04.12.1932., No. 49 (101), p. 1070.
- ⁶⁰ ZENONAS IVINSKIS. Aktualieji Lietuvos istorijos klausimai. In: XX amžius, 16.01.1937., No. 12 (170), p. 5.
- ⁶¹ Report by Lieutenant Colonel V. Steponaitis, Chairman of the Section of Military History [Lith.], 19.02.1936. Karo istorijos dalies vedėjo plk. ltn. Steponaičio 1936 m. vasario 19 d. raportas. LCVA, 929-6-186, pp. 171–173.
- ⁶² KĀRLIS DAMBĪTIS. Latvijas armijas artilērija 1919.–1940. g.: vieta bruņotajos spēkos, struktūra un uzdevumi. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2015, pp. 23–24; JURIS CIGANOVŠ. Latvijas armijas intendantūras dienesti (1919.–1940). Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2013, pp. 22–23.
- ⁶³ INTA PĒTERSONE (comp.). Latvijas Brīvības cīņas 1918–1920. Enciklopēdija. Rīga 1999, pp. 146–147.
- ⁶⁴ Report by V. Steponaitis [Lith.], 19.08.1936. 1936 m. rugpjūčio 19 d. V. Steponaičio raportas. LCVA, 929-6-187, pp. 234–237.
- ⁶⁵ ANDERO NIMMER. Vabadussõja Ajaloo Komitee (1926–1940). Tartu Ülikool. Tartu 2013, l. 96–97; also available at: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/31096/magNimmer_Andero.pdf (last viewed 10.12.2017).
- ⁶⁶ Report by V. Steponaitis [Lith.], 19.08.1936. 1936 m. rugpjūčio 19 d. V. Steponaičio raportas. LCVA, 929-6-187, pp. 234–237.
- ⁶⁷ Committee of the Estonian Independence War History [Est.], 12.09.1936. Vabadussõja Ajaloo Komitee. Töökomisjoni Juht. 12 septembril 1936. LCVA, 929-6-187, p. 292.
- ⁶⁸ Committee of the Estonian Independence War History [Est.], 15.10.1936. Vabadussõja Ajaloo Komitee. Töökomisjoni Juht. 15 oktoobril 1936. LCVA, 929-6-187, p. 295.
- ⁶⁹ Lenkų karo istorijos biuras. In: Kardas 1931, No. 5 (25), p. 70.
- ⁷⁰ Italijos karo istorijos biuras. In: Kardas, 15.08.1934., No. 16 (193), p. 326.
- ⁷¹ STASYS RAŠTIKIS. Iš Atskiro (Vilniaus) bataliono gyvenimo 1919 metais. In: Karys, 29.06.1928., No. 27 (475), [Kartinis *Kario* priedas: 5 pėst. D.L.K. *Kęstučio pulkas*] pp. 9–11.
- ⁷² Department of Press and Education [Lith.], 03.06.1936. Spaudos ir švietimo skyrius 1936 m. birželio 3 d. LCVA, 929-6-187, p. 141.
- ⁷³ Chairman of the Section of Military History [Lith.], 18.07.1936. Karos istorijos dalies vedėjas 1936 m. liepos 18 d. LCVA, 929-6-187, p. 199.
- ⁷⁴ Mūsų nepriklausomybės karų kai kurios svarbesnės kautynės ir operacijos. Kaunas 1936.
- ⁷⁵ ANTANAS VASILIAUSKAS. Saulės kautynės. In: Mūsų žinynas 1936, t. 31, No. 139, pp. 300–310; ANTANAS VASILIAUSKAS. Žemaičių batalionas. In: Karo archyvas 1937, No. 8, pp. 211–244; ANTANAS VASILIAUSKAS. Žaslių kautynės 1919 m. balandžio 2–8 d. In: Kardas, 01.04.1939., No. 7 (309), p. 209; ANTANAS VASILIAUSKAS. Žaslių kautynės 1919 m. balandžio 2–8 d. In: Kardas, 15.04.1939., No. 8 (310), pp. 230–232; ANTANAS VASILIAUSKAS. Zarasų operacijos 1919 m. In:

- Kardas, 15.09.1939., No. 18 (320), pp. 448–453; ANTANAS VASILIAUSKAS. Nepriklausomybės keliu. In: Mūsų žinynas 1938, t. 34, No. 2 (105), pp. 194–239; ANTANAS VASILIAUSKAS. Žaslių-Daugų operacija. In: Karo archyvas 1940, No. 12, pp. 183–211.
- ⁷⁶ VYTAUTAS STEPONAITIS. Karpilkomo žinios. In: Karo archyvas 1938, No. 10, pp. 143–156.
- ⁷⁷ Letter of the Department of Press and Education addressed to Vanagaitis and Simonaitis [Lith.], 30.04.1936. Spaudos ir švietimo skyriaus 1936 m. balandžio 30 d. laiškas Vanagaičiui ir Simonaičiui. LCVA, 929-6-187, p. 66.
- ⁷⁸ JONAS MATUSAS. Senovės prūsų žemės nukariavimas. Kaunas 1940.
- ⁷⁹ VYTAUTAS ASEVIČIUS, et al. Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953 t. 7, p. 279.
- ⁸⁰ PETRAS ŠEŠTAKAUSKAS. Šarvai: šarvų, skydų ir pentinų trumpa istorinė apžvalga. Kaunas 1936.
- ⁸¹ PETRAS ŠEŠTAKAUSKAS. Senoviniai šaunamieji ginklai. Kaunas 1940.
- ⁸² Report by the Chairman of the Section of Military History [Lith.], 12.01.1939. Karo istorijos dalies vedėjo 1939 m. sausio 12 d. raportas. LCVA, 929-6-240, p. 18.
- ⁸³ To the Head of the Military Equipment Department [Lith.], 30.01.1939. Karo technikos viršininkui 1939 m. sausio 30 d. LCVA, 929-6-240, p. 14.
- ⁸⁴ Report by the Chairman of the Section of Military History [Lith.], 19.01.1939. Karo istorijos dalies vedėjo 1939 m. sausio 19 d. raportas. LCVA, 929-6-240, p. 28.
- ⁸⁵ K. NAUNČIKAS. Mūsų karo žygiai laukia rašytojo plunksnos. In: Kardas, 01.08.1936., No. 15–16 (244–245), p. 425.
- ⁸⁶ JONAS PETRAITIS. Mūsų žygiai, t. 1–2. Kaunas 1935, 1937.
- ⁸⁷ ALEKSANDRAS ŠIMKUS. Mūsų Žygius paskaičius. In: Mūsų žinynas 1937, t. 32, No. 4 (145), pp. 406–452.
- ⁸⁸ VIL-TIS. Mūsų ir svetimoji spauda. Ats. plk. J. Patreutis. Mūsų žygiai. In: Kardas, 01.03.1935., No. 5 (210), p. 115.
- ⁸⁹ Spaudos apžvalga. “Mūsų žinynas” ir “Mūsų žygiai”. In: Kardas, 15.05.1937., No. 10 (264), p. 253.
- ⁹⁰ PETRAS RUSECKAS (comp.). Lietuva Didžiajame kare. Vilnius 1939.
- ⁹¹ GIEDA, Istoriografija ir visuomenė, p. 329.
- ⁹² PETRAS RUSECKAS (comp.). Savanorių žygiai: nepriklausomybės karų atsiminimai, Vol. 1–2. Kaunas 1937.
- ⁹³ A. N. Spaudos apžvalga. Savanorių žygiai. In: Kardas, 01.01.1938., No. 1 (279), p. 25; Raštai. Savanorių žygiai. In: Trimitas, 02.07.1937., No. 26 (863), p. 600.
- ⁹⁴ Letter by retired General Ladiga [Lith.], 06.07.1937. Ats. gen. Ladigos 1937 m. liepos 6 d. laiškas. LCVA, 929-6-242, pp. 117–118.
- ⁹⁵ Letter by Šarauskas [Lith.], 27.07.1937. Šarausko 1937 m. liepos 27 d. laiškas. LCVA, 929-6-242, p. 120.
- ⁹⁶ Minutes [Lith.], 09.05.1938. Protokolas, 1938 m. gegužės 9 d. LCVA, 929-6-242, pp. 86–87.
- ⁹⁷ Draft minutes of the 09.05.1938. meeting [Lith.], 09.05.1938. 1938 m. gegužės 9 d. posėdžio protokolo juodraštis. LCVA, 929-6-242, p. 150.
- ⁹⁸ Reports and acts [Lith.], 20.06.1938. Raportas ir aktas, 1938 m. birželio 20 d. LCVA, 929-6-219, pp. 199–200.
- ⁹⁹ Letter by Z. Ivinskis [Lith.], 21.10.1938. Z. Ivinskio 1938 m. spalio 21 d. laiškas. LCVA, 929-6-240, p. 76.
- ¹⁰⁰ Report by the Head of the Military Equipment Department [Lith.], 26.01.1939. Karo technikos viršininko 1939 m. sausio 26 d. raportas. LCVA, 929-6-240, p. 6.
- ¹⁰¹ Report of the commander of the Armoured Unit [Lith.], 20.12.1938. Šarvuočių rinktinės vado 1938 m. gruodžio 20 d. raportas. LCVA, 929-6-240, p. 10.

¹⁰² Order by the Chief of the General Staff of the Armed Forces to the Head of the Military Equipment Department [Lith.], 20.03.1937. Kariuomenės štabo viršininko 1937 m. kovo 20 d. įsakymas Karo technikos viršininkui. LCVA, 929-6-208, p. 74.

¹⁰³ Letter of the Staff of Military Equipment [Lith.], 22.05.1939. Karo technikos štabo 1939 m. gegužės 22 d. raštas. LCVA, 929-6-240, p. 73; Colonel Steponaitis, Chairman of the Section of Military History [1938] [Lith.], 1938. Plk. Steponaitis Istorijos dalies vedėjas [1938 m.]. LCVA, 929-6-240, p. 75.

¹⁰⁴ Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919–1939. Kaunas 1939.

SUMMARY

The research has shown that the Section of History at the Press and Education Department of the General Staff of the Lithuanian Armed Forces was established as a part of the declaration by the military authorities, indicating the need to conduct military history research that would be used for the purposes of officer corps' training and military planning processes. The new division of the staff, however, failed to expand both in terms of personnel recruitment and in terms of publishing the research output. The Section of History experienced the lack of academic staff (historians), albeit there were experts in this area available in Lithuania. Lieutenant Colonel Vytautas Steponaitis, who headed the Section, extensively relied on the experience of the armies of other countries such as Latvia and Estonia.

The Section of History was tasked with collecting materials relevant to the research of the Lithuanian military history and pursue the research as such. Priority was given to the 1919–1920 Wars of Independence, while military history was delegated two key functions: a) a warfare “laboratory”, the purpose of which was to highlight and select methods of warfare relevant and applicable for Lithuania and to train military cadres; b) patriotic and civic education (involving military personnel and general population). The working methods were adopted from the academic community; furthermore, it is evident that certain operating practices were taken over from the Estonian army upon close examination of the system of the research of military history implemented there.

Generally speaking, the establishment of the Section of (Military) History as part of the Staff of the Lithuanian Army was a trend rather than the exception in the context of other countries. The decision as such was even regarded as overdue, while the number of staff was minimal, and thus the Section was not capable to conduct large-scale research in the field of military history. Clearly, two officers and a single scholar of history (employed as a record clerk) were inadequate for pursuing research in military history on a wide scale; it was an activity that might be appropriately defined as “doing what we can”.

KOPSAVILKUMS

Lietuvos Respublikos Armijos štaba Publikacijų un izglitības departamenta Vēstures sekcija tika izveidota pēc tam, kad militārās vadības iestādes bija apzinājušas nepieciešamību un paziņojušas par nolūku veikt militārās vēstures pētniecību, lai izmantotu tās rezultātus virsnieku apmācībai un militārās plānošanas uzdevumiem. Pats lēmums izveidot

šādu struktūru bija zināmā mērā novēlota, un personāls bija tik nepietiekams, ka nespēja veikt plaša apjoma militārās vēstures izpēti. Sekcijas izveide tomēr liecināja par militārās vadības attieksmes maiņu pret vēstures pētniecību. Tādējādi gan sekcija lielā mērā darbojās pēc principa darīt vismaz to, kas ir iespējams. Tomēr jaunajai Armijas štāba sekcijai neizdevās gūt nopietnus panākumus ne personāla iesaistīšanas, ne pētniecības rezultātu publikācijas ziņā. Vēstures sekcija izjuta personāla (profesionālu vēsturnieku) trūkumu, kaut arī Lietuvā militārās vēstures speciālisti bija pieejami. Sekcijas vadītājs plaši izmantoja citu valstu pieredzi, it īpaši Igaunijas armijas sasniegumus militārās vēstures pētniecības organizēšanā.

Vēstures sekcijas funkcijās ietilpa vākt materiālus par Lietuvas militāro vēsturi un īstenot šīs vēstures izpēti. Sekcijas darba prioritāte bija Lietuvas Neatkarības kara norise 1919.–1920. gadā. Militārās vēstures izpētei bija divi galvenie uzdevumi: 1) kara vešanas “laboratorijas” funkcijas, lai identificētu un izvēlētos kara vešanas metodes, kas bija piemērotas Lietuvas armijas vajadzībām, un lai apmācītu virsniekus; 2) patriotiskā un pilsoniskā izglītošana, kas bija orientēta uz Lietuvas militāro personālu un visu sabiedrību kopumā. Tās darbības un izpētes metodes bija aizgūtas no akadēmiskās sabiedrības, bez tam bija skaidrs, ka noteikti darbības principi pārņemti no Igaunijas armijas pēc iepazīšanas ar tās militārās vēstures izpētes organizāciju.

Pēc vairākiem darbības gadiem sekcija bija sakrājusi nozīmīgu apjomu materiālu un publicējusi diezgan plašus pētījumus. Militārās vēstures izpētei tika pieaicināti darbinieki, kuri nebija nodarbināti Vēstures sekcijā, tomēr netika sasniegts galvenais mērķis: uz Neatkarības kara 20. gadadienu publicēt Lietuvas militārās vēstures apkopojumu vai liela mēroga pētījumu, kas analizētu militārās operācijas. Nākotnē tika plānots paplašināt sekcijas darbību, uzaicinot vairāk profesionālu vēsturnieku un mērķtiecīgi sagatavojot virsniekus – militāros vēsturniekus Vītauta Dižā Universitātē, kur viņi vispirms studētu vēsturi. Tomēr netika pietiekami izmantots to vēsturnieku speciālistu potenciāls, kuri beidza šo universitāti.

Vēstures avoti

Historical Sources

Norises Rīgā 1919. gada 12.–15. oktobrī kauju laikā ar Bermonta spēkiem: atspoguļojums Lielbritānijas politiskās misijas vadītāja Stīvena Talentsa ziņojumos

Events in Riga in October 12–15, 1919 during the Battles with Bermond Force: Reflection in Reports of the Head of British Political Mission Stephen Tallents

---

Dokumentus publicēšanai sagatavojis, no angļu valodas tulkojis un komentējis
Translation and commentaries by

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

1919. gada 8. oktobrī sākās Bermonta komandētās vāciski krieviskās Rietumkrievijas armijas uzbrukums Latvijas galvaspilsētā, pirmajās dienās izraisot strauju Latvijas armijas atkāpšanos. Gandrīz tika zaudēta Rīga, un tikai pēdējā brīdī paspēja noorganizēt aizsardzības līniju uz Daugavas. 10. oktobrī Rīgā “*valdija panikas pazīmes*” un “*sabiedrības padībenes Iekšrīgā sāka daudzit veikalu logus un laupīt*”,¹ taču 11.–12. oktobrī stāvoklis bija neregulējies, Latvijas armijas vienībām ieņemot stingru aizsardzības līniju gar Daugavu. Tiesa, 12. oktobrī britu un franču karakuģi saskaņā ar Bermonta armijas pārstāvja ieteikumu un neinformējot par notiekošo savas pilsētā esošās misijas, tika izvesti no Rīgas ostas – tas negatīvi iespaidoja Latvijas armijas karavīru noskaņojumu. 13. oktobrī Latvijas armijas daļas bez kaujas ieņēma ienaidnieka atstāto Doles salu, bet valdības vadītājs Kārlis Ulmanis ar vairākiem ministriem atgriezās Rīgā no Cēsīm. Šajā pašā dienā ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics devās palīdzības meklējumos uz Lietuvu un Poliju, lai pievienotos tur jau esošajai Jāņa Zāliša vadītajai delegācijai. 14. oktobrī Latvijas armijas daļas meģināja forsēt tiltus, kā arī pāriet Daugavu pie Bolderājas, bet tas neizdevās izrādītās pretestības dēļ. Britu admirālis Valters Kovans pieprasīja Bermontam izvest karaspēku no Daugavgrīvas cietokšņa, Ministru prezidents Kārlis Ulmanis personiski apmeklēja ierakumus Peldu ielā Rīgā, gūstot vieglu kontūziju pēdā no Bermonta artilērijas lādiņa šķembas. Vēl šajā dienā Vācijas armijas 6. rezerves korpusa komandieris, lielā mērā uzbrukuma Rīgai plāna iniciators Rīdigers fon der Golcs no Jelgavas aizbrauca uz Vāciju, bet viņa pēctecim

Magnusam fon Eberhardam vācu karaspēks, kas atradās Zemgalē un Kurzemē un bija iekļauts Bermonta armijā, atteicās paklausīt. Tāpat Rīgā no Londonas atgriezās Latvijas Pagaidu valdības finanšu ministrs Roberts Erhards, kurš bija mēģinājis nesekmīgi gūt aizdevumu no britu valdības.

15. oktobrī nesekmīgais Latvijas armijas vienību uzbrukums pāri tiltiem Rīgā tika atkārtots vēlreiz, lai novērstu ienaidnieka uzmanību no uzbrukuma mērķa Bolderājā. Šoreiz uz tiltiem tika ciesti smagi zaudējumi. Toties, pateicoties tam, ka iesaistījās sabiedrotie, un viņu karakuģu artilērijas atbalstam, 9. Rēzeknes kājnieku pulka desantam kuģišos pāri Daugavai pie Bolderājas izdevās ieņemt Daugavgrīvas cietoksni un Bolderājas miestu.²

Šeit publicēti divi Lielbritānijas Politiskās misijas vadītāja Stīvena Talentsa³ ziņojumi ārlietu ministram Džordžam Kēzonam (*George Curzon*), kuri aptver norises Latvijas galvaspilsētā no 1919. gada 12. līdz 15. oktobrim. Ziņojumi veido turpinājumu žurnāla iepriekšējā numurā publicētajam S. Talentsa ziņojumam, kas aptver notikumus laikā no 9. līdz 11. oktobrim (sk.: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 6, 175.–187. lpp.).

S. Talentsa ziņojumos ietvertā informācija būtiski paplašina Latvijas historiogrāfijā pastāvošo viedokli par norisēm aplūkojamajās dienās. To oriģināli atrodas Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā Londonā Ārlietu ministrijas dokumentu kolekcijā.⁴ S. Talents apskata pilsētā valdošo situāciju, atstāsta savas sarunas par aktuālajiem jautājumiem ar Latvijas valdības un armijas virspavēlniecības pārstāvjiem, citu sabiedroto misiju vadību šajā laikā, kā arī britu misijas darbību u. c. jautājumus.

Publikācijā sākotnēji sniegts dokumenta oriģinālteksts angļu valodā, pēc tam – tulkojums latviešu valodā ar komentāriem un skaidrojumiem.

Document No. 1

Report of events in Riga, October 12th to 13th, 1919

October 12th.

1. At about 10:30 I called on General Simonsen and Colonel Kalnin at Headquarters Staff, and tell [*sic*] them that in accordance with a decision taken by General Burt with regard of his own Mission, I proposed to embark the same evening those members of my Mission who were not required for immediate work. I explained that a sufficient staff was remaining in Riga, and that I had come to them personally so that there should be no misunderstanding about what I was doing. Colonel Kalnin looked much overwrought at this interview, and upon my telling General Simonsen that he could, of course, count on my offering any help I could give, but that I feared the Political Mission could do little for him at the moment, Colonel Kalnin let fall a bitter aside in Lettish to the effect that help from English ought to have come long ago.

2. At lunch time Mr Ulmanis arrived with Mr Meierovicz and asked anxiously what the Allies were doing about Bermond's attack. We could only tell him that we had no news of any kind, except that a blockade of German ships had been imposed in the Baltic. He told me that negotiations with the Estonians for military co-operation were proceeding. The Estonians asked for Walk and for a single command under General Laidoner. Certain difficulties still remain but he expected that these would be settled. I had been hailed

in the streets that morning by General Pödder and Colonel Reek, old acquaintances in the Estonian army, and these officers came to call on me after lunch. They explained that they had come to Riga in spite of strict orders to the contrary and impressed on me that theirs was an unofficial visit. I left them talking with Mr Ulmanis.

3. At this point we received news from the ships by telephone that they were moving out in response to a request made by a Russian officer who had boarded them the same morning. The account given of this incident so surprised General Burt and myself that we decided to visit the S.N.O. in person.

4. On our way to the river, we called on Colonel Ryan of the American Red Cross, who had that morning crossed the bridge under a flag of truce. He had come to the bridge-head accompanied by Colonel Grove, but the latter, as a military officer, had not been allowed to cross, whereas Colonel Ryan, as a Red Cross representative, had been sent forward. He had climbed across a ladder where the centre part of the bridge has been raised and was evidently tired of adventures, for though he had arranged to go back after three days, he expressed his intention of staying in Riga. He spoke of seeing some heavy artillery on the Mitau road drawn by six horses to a gun. The Germans had spoken to him of 700 casualties at all, of which 250 were killed. They had said that their worst losses were due to encounter between two German companies which mistook each other for Letts and were finally wiped out after bitter fighting by a Lettish armoured train which ran in between them. Every German to whom he had spoken expressed his determination not to return to Germany. They were going, they said, to make a place for themselves in Russia. If they got driven back to Germany, they would there take by force whatever they needed. In the meantime, conflicting orders were being given by German and Russian officers, the former being inclined to take command and the latter to resent their assumption of authority in the operations. The Iron Division, he said, were anxious to take Riga but the Russians were against a violent attack on the town.

5. Colonel Ryan had seen in Mitau with Colonel Grove, Count Pahlen, the Balt President of the new Council which Bermondts had appointed. Pahlen had expressed his regret at not having had an opportunity of explaining his position to me. He was inclined to apologise to Colonel Ryan for the company in which he now found himself, and urged that the best solution was for the Allies to father the whole adventure and direct it along reasonable lines. It is interesting to note that Pahlen was until lately regarded as one of the Balts who were especially sympathetic to the Letts. When Mr Tschakste, the Lettish President of the People's Council, complained to Baron Fircks of the inclusion of Brümmer as a Balt representative in the People's Council, he at the same time suggested that Pahlen ought to have been chosen instead for the vacancy. I am told that in South Lettland the peasants are bolshevistically inclined – largely owing to the continued German occupation – and that the propertied Letts in consequence tend to join forces with Balts. The inclusion of Letts in Bermondts's new Council has probably been made possible by this fact.

6. I was handed by Colonel Ryan a note from Bermondts and his Council, of which a copy is attached to this dispatch as appendix 1.

7. Colonel Ryan also handed General Burt a protest from General von der Goltz with regard to the treatment of certain Germans in Libau. This note aroused some suspicion that von der Goltz had designs on that town.

8. I was given the same afternoon a translated copy of an intercepted telegram of October 12th from Bermondts to Yudenich. It read as follows: ---

[...]

9. On leaving Colonel Ryan, General Burt and I motored down to the landing stage by the Provodnik factory, where we had arranged for a motorboat to meet us. We went off to H.M.S. Abdiel and there saw Major Keenan and, for a time, Captain Curtiss, the S.N.O. We were principally occupied in discussing with them two incidents:

10. Some misunderstanding had arisen out of a telephone message received by Major Greenslade from Major Keenan that the British ships were protecting the Lettish right flank, would shoot any aeroplane that come within range, and would prevent troops from crossing the river. We ascertained from Major Keenan that the destroyers had the previous day been arranged in positions which enabled them to watch the Lettish right flank, but that no definite decision had been taken as to action in case any part of the Russian troops attempted to cross. I suggested to major Keenan that this arrangement hardly constituted "protection" in the military sense. General Burt said that he must at once see the Lettish Headquarters Staff on his return to Riga and explain the mistake. This he subsequently did.

11. We also discussed with major Keenan the incident of that morning which had resulted in capt. Curtiss's decision to move the Allied destroyers down the river. This operation took place while we were on board H.M.S. Abdiel, and Capt. Curtiss, who was superintending the navigation, was therefore not present during most of our discussion. I attach as appendix 2 copy of a note of this incident given to me on the following day by the Military Mission. It appeared to me, and, I understood, to General Burt, from Major Keenan's account that Baron von Rönne had been treated with excessive consideration, and that the decision to move the ships down the river on the suggestion of a Russian battery commander, acting without his superior's orders, was likely to be most damaging to British prestige.

12. In agreement with General Burt, I drafted the following telegram which the S.N.O. undertook to have dispatched: ---

"Following for Troopers Astoria Foreign Office from General Burt Colonel Tallents: Following information is vitally required (1) What steps are Allies taking in Bermondts's attack (2) Are his forces regarded as outlaws or breaking the armistice (3) Lettish Government on the ground that they are doing work of the Allies urgently request bombardment by ships for purposes of moral support. Can permission been [sic] granted?"

We sent this telegram because we learned that the S.N.O., like ourselves, was entirely without information upon the points which it raised, except that he had received an order to be strictly neutral.

13. We embarked on the night of October 12th the following officers from the Political Mission: ---

Lt.-Commander Stoddart (in charge)

Mr Hansen (second in command)

Mr Berry

Capt. Brodie

Mr Malcolm

Mr Ellis

Capt. Farrow
Mr Richards
Sergt. Worall

Commander Stoddart and Mr Berry were instructed to proceed to Reval by sea at the first opportunity for the purpose of bringing the accounts of that Branch of the Mission up to date, Capt. Farrow, who was sick, was to be evacuated to England at the first convenient opportunity for discharge from the service of this Mission. Those left on the staff of the Mission ashore were as follows: ---

Lt.-Colonel Tallents
Capt. Dewhurst
Capt. Sir Warrender
Mr L. Collas
Mr Hampson
Mr Wilson
Corp. Warren
Mr Student
“Cristopher” (an English-speaking Lett)

There were also embarked the following Danish and Dutch subjects: ---

<u>Danish</u>	<u>Dutch</u>
Mr J. McBride	Mr Heitbroek
Mr M. Ragan	Mr Bosschart
Mr A. Brown	Mr Speyer
Mr F. Herskind	Mr Levie
	Mr Maters
	Mr Marcus
	Mr Claude
	Mr Vandenberg
	Mr Van Messel

I had observed that one of the men recommended for embarkment by the Danish Consul was an agent of the Baltic Bank, and I asked Major Keenan before leaving the ships to secure that all these alien refugees were kept strictly on board and that there should be a considerable delay, if possible, in their arrival at their destinations.

October 13th.

14. At 3 a.m. Major Greenslade woke me with a note of a telephone message from Major Keenan. This indicated that S.N.O. Baltic desired to know, in case of bombardment by the ships being practicable, whether the Allied Missions could be embarked. I got up and drafted a suggested reply for dispatch by S.N.O. Riga, and asked Major Greenslade to suggest to General Burt that he should propose this answer to the French and American Missions in the morning. The telegram was ultimately sent as drafted in the following terms, the words in brackets being added by General Burt: ---

“Missions unanimously desire Allied bombardment for moral effect on Lett and Hun. For same purpose they insist on staying in Riga – on their own responsibility if necessary. (May a naval officer come here immediately for full details of action required)”

15. I was shown the same morning the copy of a telegram which General Burt and Colonel Du Parquet had decided to send to the ships for dispatch to S.N.O. Baltic. This telegram ran as follows: ---

“General Burt and Colonel Du Parquet request you to send to the O.[fficer] C.[ommanding] forces at Mitau and Dunamünde that they should withdraw their guns and troops at once from the positions at and about Dunamünde as these constitute a danger to the Allied vessels which have distinct orders to remain in the river.

If this order is not carried out by the time that S.N.O. Riga orders, it will be necessary for the Allied ships to take action to enforce this.

Signed ALFRED BURT, Brig.Gen.

DU PARQUET, Lt-Col, Chief Mission Français”

16. I learned this morning that Mr Meierowicz, the Foreign Minister, had left the night before for Warsaw.

17. Numerous persons of British, Danish, Norwegian, Dutch, Russian, Polish, Persian, Checho-Slovakian and other nationalities visited the Mission during the morning to ask for protection in various forms. I accordingly visited the deputy for the Minister for Foreign Affairs, Mr Albat, and later Capt. Dambalkan, the Town Commandant with a view to agreeing systematic arrangements. Our Lettish liaison officer, Mr Student, was given a pass to conduct parties of refugees to the landing stage. We undertook to provide the Commandatur each day with a list of those evacuated and to refer any doubtful cases to the Commandant for his opinion. The Lettish authorities, on their part, agreed that I should evacuate any nationals of other countries that thought fit. Their main object was to prevent deserters from escaping. We sent on board the ships, leaving the landing stage at 7 o'clock the same evening, the following party: ---

Mr Lushington (British)

Mr Rumsey (British)

Mr F. Vrancken (Belgian)

Miss F. Wagner (Lett)

Mr C. F. Plaht, Mrs Plaht &
Daughter (Russian)

Mr W. Endel (Dutch)

Mr W. D. Addison (Brit.)

Miss K. Sonnenberg (Lettish)

Mrs Gray (Russian)

Mr H. B. Bruun (Danish)

Mr Onnen (Dutch)

Mr J. F. Jacobsen (Dutch)

Mr E. Ammende (Russ.)

Each member of this party was required to sign the following declaration: ---

“I understand that no guarantee of embarkation is given, no responsibility is taken for the safety of person or property, no particular destination can be promised, and once embarked, no one will be allowed to disembark, at any rate till further notice.”

18. About 3 p.m. I was called to the telephone office to speak on Hughes machine with Reval. I found that Major Bevin, of the Reval Military Mission was at the other end of the line, having been called as a result of an arrangement intended to take effect the day before. I told him I believed that the Riga Military Mission wanted to know what supplies of arms they were sending to Letts. He replied that the ss. Pyrgos had just arrived with guns of all sorts and that the first consignment of supplies would leave Reval by rail on the evening of October 14. I inquired whether any news had been received of the Allies' action on Bermond's attack and was told that none had been reached them.

S. G. Tallents Lt-Colonel

BRITISH COMMISSIONER FOR THE BALTIC PROVINCES

1. dokuments

Ziņojums par notikumiem Rīgā 1919. gada 12.–13. oktobrī

12. oktobrī.

1. Apmēram plkst. 10.30 es apmeklēju ģenerāli Simansonu⁵ un pulkvedi Kalniņu⁶ Armijas virspavēlnieka štābā un informēju viņus, ka saskaņā ar ģenerāļa Bērtu⁷ pieņemto lēmumu attiecībā uz viņa misiju tajā pašā vakarā esmu devis rīkojumu uzkāpt uz karakugiem tiem manas misijas locekļiem, kuri nav nepieciešami neatliekamam darbu veikšanai. Es paskaidroju, ka Rīgā paliek pietiekami daudz darbinieku un ka esmu ieradies pie viņiem personīgi, lai nerastos nekādi pārpratumi par manu rīcību. Pulkvedis Kalniņš sarunas laikā izskatījās ļoti pārguris, un, kad sacīju ģenerālim Simansonam, ka viņš, protams, var rēķināties ar visu manu iespējamo palīdzību, tomēr es baidos – politiskā misija šajā brīdī viņa labā var izdarīt maz, – pulkvedis Kalniņš ar rūgtumu latviski izmeta – palīdzībai no angļiem vajadzēja nākt jau sen atpakaļ.

2. Pusdienu laikā ieradās Ulmaņa⁸ kungs kopā ar Meierovica⁹ kungu un satraukti jautāja, ko sabiedrotie ir darijuši saistībā ar Bermonta¹⁰ uzbrukumu. Mēs viņam varējām vienīgi atbildēt, ka neesam saņēmuši nekādu informāciju, izņemot ziņu, ka Baltijas jūrā ieviesta blokāde vācu kuģiem.¹¹ Viņš man sacīja, ka turpinājušās sarunas ar igauņiem par militāro sadarbību. Igauņi pieprasījuši Valku un piekrišanu vienotai virspavēlniecībai ģenerāļa Laidonera vadībā.¹² Joprojām saglabājas noteiktas grūtības, taču viņš cer, ka tās tiks atrisinātas. Šorīt uz ielas mani sveicināja ģenerālis Peders¹³ un pulkvedis Rēks,¹⁴ veci paziņas no Igaunijas armijas, un šie virsnieki apciemoja mani pēc pusdienām. Viņi paskaidroja, ka ieradušies Rīgā, neraugoties uz stingrām pavēlēm to nedarīt, un radīja iespaidu par viņu vizītes neoficiālo raksturu. Es atstāju viņus sarunājamies ar Ulmaņa kungu.

3. Tajā brīdī mēs saņēmām telefonisku ziņu no kuģiem, ka tie aizbrauc, reaģējot uz kāda krievu virsnieka prasību, – viņš šorīt bija uzkāpis uz klāja. Notikušā apraksts tā pārsteidza ģenerāli Bērtu un mani, ka mēs nolēmām personiski apmeklēt v[ecāko] j[ūras] v[irsnieku].

4. Pa ceļam uz upi mēs apmeklējām pulkvedi Raienu¹⁵ no Amerikas Sarkanā Krusta, kurš tajā ritā bija pārgājis pāri tiltam ar balto karogu. Viņš bija ieradies pie priekštilta kopā ar pulkvedi Grovu,¹⁶ taču pēdējam kā armijas virsniekam netika atļauts to šķērsot, kamēr pulkvedis Raiens kā Sarkanā Krusta pārstāvis tika sūtīts uz priekšu. Viņš pāri trepēm bija uzrāpies uz paceltās tilta malas tā centrā un acīmredzami bija noguris no piedzīvojumiem, jo, kaut arī nokārtojās savu atgriešanos pēc trijām dienām, pauda gatavību palikt Rīgā. Viņš stāstīja, ka redzējis smago artilēriju uz Jelgavas šosejas, katru lielgabalu vilkuši seši zirgi. Vācieši viņam stāstījuši par saviem 700 zaudētajiem karavīriem, no kuriem 250 bija krituši. Tie sacīja, ka smagākie zaudējumi viņiem bijuši sadursmē starp divām vācu rotām, kuras viena otru kļūdaini uzskatījušas par latviešiem, un galu galā pēc sīvas kaujas tās noslaucījusi starp tām iebraukušā latviešu bruņotā vilciena uguns. Visi vācieši, ar kuriem viņš bija runājis, pauda apņemšanos neatgriezties Vācijā. Tie sacīja, ka vēlas atrast sev vietu Krievijā. Ja tos nosūtīs atpakaļ uz Vāciju, viņi ar varu varētu paņemt visu sev vajadzīgo. Pa to laiku vācu un krievu virsnieki bija izdevuši savstarpēji pretrunīgas pavēles, pirmie vēlējās uzņemties vadību, bet pēdējos aizvainoja vāciešu ambīcijas operācijās. Viņš [Raiens] sacīja, ka Dzelzsdivīzija uztraucoties par Rīgas ieņemšanu, bet krievi esot pret strauju uzbrukumu pilsētai.

5. Pulkvedis Raiens Jelgavā tikās ar pulkvedi Grovu, grāfu Pāleni¹⁷ – vācbaltieti, jaunās, Bermonta ieceltās padomes priekšsēdētāju. Pālenis paudis nožēlu, ka viņam nav iespējams man izskaidrot savu nostāju. Viņš bija gatavs atvainoties pulkvedim Raienam par sabiedrību, kādā viņš tagad atradās, un uzsvēra, ka labākais risinājums sabiedrotajiem būtu uzņemties aizbildņa lomu pār visu avantūru un to saprātīgi vadīt. Interesanti, ka Pālenis vēl nesen tika uzskatīts par vienu no vācbaltiešiem, kas sevišķi simpatizē latviešiem. Kad Čakstes¹⁸ kungs, Tautas padomes priekšsēdētājs, sūdzējās baronam Firksam¹⁹ par Brimmera²⁰ kā vācbaltiešu pārstāvja iekļaušanu Tautas padomē, viņš vienlaikus piedāvāja, ka brīvajā vietā vajadzētu iecelt Pāleni. Man ir teikuši, ka Dienvidlatvijā zemnieki ir noskaņoti boļševistiski – lielā mērā tas tā ir vācu okupācijas dēļ, kas turpinās, un arī tādēļ, ka turīgie latvieši tādējādi ir noskaņoti apvienot spēkus ar vācbaltiešiem. Šis fakts, iespējams, ir darījis iespējamu latviešus iekļaut Bermonta jaunajā padomē.

6. Pulkvedis Raiens man nodeva rakstu no Bermonta un viņa padomes, tā kopija ir pievienota šim ziņojumam kā 1. pielikums.²¹

7. Pulkvedis Raiens tāpat nodeva ģenerālim Bērtam protestu no ģenerāļa fon der Golca²² par attieksmi pret dažiem vāciešiem Liepājā. Šis raksts raisīja zināmas aizdomas, ka fon der Golcam ir plāni attiecībā uz šo pilsētu.²³

8. Tajā pašā pēcpusdienā man nodeva tulkotu kopiju no 12. oktobrī pārtvertās Bermonta telegrammas Judeņičam.²⁴ Tajā teikts: ---

[...] ²⁵

9. Atvadījušies no pulkveža Raiena, ģenerālis Bērts un es automašīnā devāmies lejup uz piestātni pie Provodņika fabrikas,²⁶ kur bija sarunāta motorlaiva, kas mūs sagaidīs. Mēs devāmies uz V[iņa] M[ajestātes] kuģi *Abdiel* un tur satikām majoru Kīnenu²⁷ un uz brīdi arī kapteini Kērtisu²⁸ – v[ecāko] j[ūras] v[irsnieku]. Pamatā mēs ar viņiem apspriedām divus atgadījumus:

10. Zināma nesaprašanās radās no telefoniski nodotās ziņas, ko majors Grīnslēids²⁹ saņēma no majora Kīnena un kas vēstīja, ka britu kuģi aizsargā latviešu labo spārnu un ka tie šaus uz jebkuru lidmašīnu, kas parādīsies redzeslokā, kā arī neļaus karaspēkam pārcelties pāri upei. Mēs no majora Kīnena uzzinājām, ka mīnu kuģi iepriekšējā dienā ir nostādīti tā, lai spētu novērot latviešu labo spārnu, taču nekāds noteikts lēmums nav pieņemts par rīcību gadījumā, ja kāda krievu karaspēka daļa mēģinātu upi pāriet. Es sacīju majoram Kīnenam, ka šādu izkārtojumu grūti nosaukt par “aizsardzību” militārā nozīmē. Ģenerālis Bērts teica, ka viņam uzreiz pēc atgriešanās Rīgā jātiecas ar latviešu virspavēlnieka štāba vadību, lai izskaidrotu kļūdu. To viņš pēc tam arī izdarīja.

11. Tāpat mēs ar majoru Kīnenu pārrunājām tā rīta incidentu, kura rezultāts bija kapt. Kērtisa lēmums aizvest sabiedroto mīnukuģus lejup pa upi. Šī saruna notika, mums atrodoties uz V[iņa] M[ajestātes] k[uģa] *Abdiel* klāja, un kapt. Kērtiss, kurš pārraudzīja navigāciju, nebija klāt lielākajā daļā mūsu sarunu. Es pievienoju kā 2. pielikumu kopiju no raksta par šo incidentu, ko man nākamajā dienā iesniedza militārā misija.³⁰ Man un, kā es saprotu, ģenerālim Bērtam pēc majora Kīnena skaidrojuma šķiet, ka barons fon Ronne³¹ tika uzņemts ar pārmērīgu cieņu, un lēmums aizvest kuģus lejup pa upi pēc krievu baterijas komandiera ieteikuma, kas dots bez viņa priekšniecības pavēlēm, jāuzskata par ļoti kaitējošu Lielbritānijas prestižam.

12. Saziņā ar ģenerāli Bērtu es sastādīju šādu telegrammu, ko v[ecākais] j[ūras] v[irsnieks] apņēmas nosūtīt: ---

“Šis paredzēts *Troopers Astoria*³² Ārlietu ministrijai no ģenerāļa Bērtas, pulkveža Talentsa: sekojošā informācija ir ārkārtīgi nepieciešama – (1) Kādus soļus sabiedrotie spers, atbildot uz Bermonta uzbrukumu, (2) vai viņa spēki tiek uzskatīti par laupītājiem, vai arī tie pārkāpj pamieru, (3) Latvijas valdība, balstoties uz apgalvojumu, ka darbojas sabiedroto vietā, steidzami prasa sākt bombardēšanu no kuģiem, lai sniegtu morālu atbalstu. Vai šāda atļauja var tikt dota?”

Mēs nosūtījām šo telegrammu, jo noskaidrojām, ka v[ecākajam] j[ūras] v[irsniekam], līdzīgi kā mums, nav pilnīgi nekādas informācijas par tajā minētajiem jautājumiem, izņemot to, ka viņš saņēmis pavēli ieturēt stingru neitralitāti.

13. 12. oktobra naktī mēs nosūtījām uz kuģiem šos virsniekus no politiskās misijas: ---
Leitn.-komandieris³³ Stodarts³⁴ (kā vecākais)

Hansena kungs (otrais atbildīgais)

Berija kungs

Kapt. Brodijs

Malkolma kungs

Elisa kungs

Kapt. Ferovs³⁵

Ričardsa kungs

Serž. Vorols

Komandierim Stodartam un Berija kungam tika dots rīkojums pie pirmās iespējas doties pa jūru uz Tallinu, lai nogādātu turp misijas sekcijas atskaites par šo laiku, kapt. Ferovam, kurš bija slims, bija jābūt evakuētam uz Angliju, tiklīdz iespējams, lai viņu atbrīvotu no šīs misijas dienesta. Misijas dienestā krastā bija atstāti: ---

Pulkvedis-leitn. Talents

Kapt. Djūhērsts³⁶

Kapt. sers Varenders³⁷

L. Kolasa kungs³⁸

Hempsona kungs

Vilsona kungs

Kapr. Vorens

Studenta³⁹ kungs

“Kristofers” (angliski runājošs latvietis)

Tāpat uz kuģi tika nosūtīti šādi dāņu un holandiešu pavalstnieki: ---

Dāņi

Dž. Makbraida kungs

M. Ragana kungs

A. Brauna kungs

F. Herskinda kungs

Holandieši

Heitbrūka kungs

Bosharta kungs

Speiera kungs

Levi kungs

Matersa kungs

Markusa kungs

Kloda kungs

Vandenberga kungs

Van Mesela kungs

Es ievēroju, ka viens no cilvēkiem, ko dāņu konsuls ieteica uzņemt uz kuģa, bija Baltijas bankas aģents, tāpēc lūdzu majoram Kīnam pirms kuģu izbraukšanas nodrošināt, lai

visi šie citu valstu bēgļi tiktu turēti uz klāja un, ja iespējams, lai tiktu ievērojami aizkavēta viņu ierašanās galamērķos.

13. oktobri.

14. Plkst. 3 naktī majors Grīnsleids pamodināja mani ar telefoniski nodotu ziņu no majora Kīnena. Tā vēstija, ka v[ecākais] j[ūras] v[irsnieks] Baltijas jūrā vēlas zināt, vai gadījumā, ja kuģi uzsāks bombardēšanu, sabiedroto misijas kāps uz kuģiem. Es piecēlos un sagatavoju ieteicamo atbildi, ko nosūtīt ar v[ecāko] j[ūras] v[irsnieku] Rīgā, kā arī lūdzu majoram Grīnsleidam ieteikt, lai ģenerālis Bērts no rīta piedāvātu šo atbildi franču un amerikāņu misijām. Galu galā telegramma tika nosūtīta, kā ieteikts sekojošā tekstā, vārdus iekavās pievienojis ģenerālis Bērts: ---

“Misijas vienprātīgi vēlas bombardēt sabiedrotos, lai morāli iespaidotu latviešus un huņņus.⁴⁰ Šī paša mērķa dēļ tās uzstāj uz palikšanu Rīgā – uz viņu pašu atbildību, ja nepieciešams.

(Vai šeit nekavējoties var ierasties jūras virsnieks, lai iegūtu akcijai nepieciešamo detalizēto informāciju[?])”

15. Tajā pašā rītā man tika parādīta kopija no telegrammas, kuru ģenerālis Bērts un pulkvedis Diparkē⁴¹ bija nolēmuši nosūtīt uz kuģiem v[ecākajam] j[ūras] v[irsniekam] Baltijas jūrā. Šis telegrammas teksts bija šāds: ---

“Ģenerālis Bērts un pulkvedis Diparkē pieprasa Jums nosūtīt Jelgavā un Daugavgrīvā esošo spēku komandierim prasību nekavējoties atvilkt savus lielgabalus un karaspēku no pozīcijām Daugavgrīvā un ap to, jo tas apdraud sabiedroto kuģus, kuriem ir skaidra pavēle palikt upē.

Ja šī prasība netiks izpildīta v[ecākā] j[ūras] v[irsnieka] Rīgā noteiktajā laikā, sabiedroto kuģi būs spiesti rīkoties, lai panāktu tās izpildi.

Parakstījis ALFREDS BĒRTS, brig.[ādes] ģen.[erālis]

DIPARKĒ, Pulkv.-leitn., Francijas misijas vadītājs”

16. Šorīt es uzzināju, ka ārlietu ministrs Meierovica kungs iepriekšējā naktī devies uz Varšavu.

17. Daudzas personas, briti, dāņi, norvēģi, holandieši, krievi, poļi, persieši, čehoslovāki un citu tautību pārstāvji, no rīta apmeklēja misiju, lūdzot dažādu veidu aizsardzību. Tāpēc es apmeklēju ārlietu ministra biedru Albatu⁴² un pēc tam pilsētas komandantu kapt. Dambekalnu,⁴³ lai vienotos par pastāvīgu darbības kārtību. Mūsu sakaru virsnieks Studenta kungs saņēma atļauju vest bēgļu grupas uz piestātņi. Mēs apņēmāmies komandantam katru dienu iesniegt evakuēto sarakstus un informēt komandantu par jebkādiem šaubīgiem gadījumiem, lai noskaidrotu viņa viedokli. Latviešu varas iestādes no savas puses piekrita, ka es drīkstu evakuēt jebkurus citu valstu pilsoņus, ja uzskatīšu to par nepieciešamu. Galvenais mērķis bija nepieļaut [Latvijas armijas] dezertieru aizbēgšanu. Tajā pašā vakarā plkst. 7 mēs no piestātnes nosūtījām uz kuģiem šādu grupu: ---

Lašingtona kungs (brits⁴⁴)

F. Vrankena kungs (beļģis)

C. F. Plāta kungs, Plāta kundze & meita (krievi)

K. Zonnenbergas jaunkundze (latviete)

H. B. Brūna kungs (dānis)

J. F. Jākobsena kungs (holandietis)

Ramzija kungs (brits)

F. Vāgneres jaunkundze (latviete)

V. Endela kungs (holandietis)

V. D. Edisona kungs (brits)

Grejas kundze (krieviete)

Oena kungs (holandietis)

E. Amendes kungs (krievs)

Katram šis grupas loceklim bija jāparaksta šāds paziņojums: ---

“Es apzinos, ka uzņemošā puse nedod uzskāpšanas garantijas, neuzņemas atbildību par personas un īpašuma drošību, netiek solīts konkrēts galamērķis, un pēc uzskāpšanas uz kuģa nevienam nekādā gadījumā netiks atļauts nokāpt līdz turpmākam rīkojumam.”

18. Apmēram plkst. 3 pēcpusdienā telefona centrālē mani izsauca pie Hjūsa aparāta⁴⁵ uz sarunu ar Tallinu. Izrādījās, ka līnijas otrā galā ir majors Bevens no militārās misijas Tallinā, viņš bija uzaicināts uz sarunu, kura sākotnēji bija paredzēta iepriekšējā dienā. Es sacīju viņam, ka uzskatu – militārajai misijai Rīgā ir jāzina, kādus ieroču krājumus viņi nosūta latviešiem. Viņš atbildēja, ka tvaikonis *Pyrgos* ir tikko ieradies ar visu veidu lielgabaliem, un pirmais vilciens ar krājumu sūtījumu varētu izbraukt no Tallinas 14. oktobra vakarā. Es jautāju, vai nav pienākušas kādas ziņas par sabiedroto reakciju uz Bermonta uzbrukumu, un dabūju atbildi, ka viņi neko nav saņēmuši.

S. G. Talentss, pulkvedis-leitn.

BRITU KOMISIJAS VADĪTĀJS BALTIJAS PROVINČĒS

Avots: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3626/367-375.

Document No. 2

REPORT on events in Riga, from October 14th and 15th, 1919

14th October.

1. I spent some time in helping madame T'Felt, widow of the late Belgian Consul in Riga, in making hurried arrangements for the burial of her husband and for her own embarkation on the "Princess Margaret". Her husband died suddenly early in October, and she had left his body in the mortuary, hoping to transfer it for burial elsewhere. I went with her in the Mission car to make the necessary arrangements with the priest and the cemetery authorities in the morning. I placed our car at her disposal in the afternoon for the funeral, which Sir Victor Warrender attended on my behalf, and in the evening I sent her on board the "Princess Margaret" with her small daughter.

2. Mr Ulmanis was very slightly wounded this morning. A piece of shrapnel appears to have struck his boot and to have caused a contusion upon his leg. This wound should prove of no practical inconvenience and much political advantage to him. I found him in the evening reclining on the sofa and interviewing a local reporter.

In a long private talk after the reporter left, he discussed with me, in optimistic vein, questions of future Government organization in Latvia, especially those connected with the development of Latvian resources. He told me that the Estonians were demanding not only Walk, but the right to occupy the district to the south of Walk, as a condition of their military aid. He had received an indignant telegram from the Lettish residents of Walk. He had also been unfavourably impressed by the conduct of General Pödder and Colonel Reek on their recent informal visit to Riga, which I have already reported. Both these officers got very drunk on that occasion. While hopeful that the Poles would join in the fight against Bermondts, he was afraid that one of the chief inducements to them would be the opportunity for occupying Lithuania, and he told me that the Poles already showed signs of desiring to absorb Libau as a substitute for Dantzic.

(3) In the course of the day Baron Fircks, President of the Balt National Committee, who is regarded by Mr Ulmanis as having played a proper part during recent weeks, came and during a private conversation gave me various items of information about the Mitau conspiracy, in which a number of his previous associates have taken part. He mentioned amongst other points that a friend of his had spoken to him of a conversation with General Malcolm in Berlin at the time when the German offers of financial assistance for Bermond's adventure were becoming prominent. This friend had told Baron Fircks that General Malcolm had given him to understand that England would not object to the employment of German volunteers in Bermond's advance. He had also suggested to him that English financial support might be obtained. Baron Fircks knew that some of Bermond's associates had been encouraged to join him by the impression this created that England really supported Bermond's plans. I report this conversation merely as showing what I had already gathered from other quarters, viz. that there was some genuine misapprehension, apart from obvious German propaganda, in the views of some of Bermond's adherents about England's attitude in the matter.

15th October.

(4) At 5:30 a.m. the Letts attacked across the main bridge over the Dvina. They went out without wire-cutters or gas helmets, spent some time in trying to pass the German barbed wire defences, and were repulsed with loss. I understand that gas was used against them.

(5) Mr Ulmanis, taking me aside, told me privately this morning that they had decided to replace General Simonsen by Colonel Ballod, who had reluctantly agreed to act as Commander-in-Chief on condition that he could return to take command of the Courland Division when the present operations were over.

(6) The following reply was received to the ultimatum sent by S.N.O. Baltic: ---
"To the British Admiral.

There are not and never have been any German troops in Dünamunde. Request to the Chief of Russian Western Army.

Lt.-General Eberhardt."

In view of this evasive answer, it was decided that the bombardment should proceed. Colonel Alexander and I motored down the right bank of the Dwina and climbed upon the roof of a factory near Neu-Mühlgraben overlooking the mouth, from which we had a birdseye view of the operation. The wind was blowing strongly towards the sea and the noise of bombardment was accordingly muffled, but we could see the flashes of the guns and observed some of the damage done by the bombardment in Dünamunde. After the firing had continued for about half-an-hour, some six Lettish tugs of various sizes put out of a creek between ourselves and the river mouth and, after cruising up and down for a short while, crossed towards Dünamunde. At this point we heard heavy machine-gun fire. This was followed by a bombardment by the ships of the Russian church, which stands prominently over Dünamunde. After this, fire slackened, and we could make out across an intervening tongue of land the Lettish boats advancing up the Aa, apparently stopping to land men at a bend in the river. I was afterwards told by Mr Ulmanis that their men had landed and had taken 500 prisoners, mostly Russians, who thought they were fighting against the Bolsheviks. He told me at about 10:30 the same evening that the troops who had crossed were working their way towards

Rīga without orders, and that Staff had been forced to send supports across the river to Dünamunde.

(7) Mr Ulmanis also told me that the Government were submitting for any comments by the Latvian High Command the text of a proposed reply to the offer of pourparlers sent to them by Bermondts on the second day of the attack. The Cabinet had also decided to send out a short wireless, declaring that all Latvian subjects implicated in Bermondts's conspiracy were traitors, and would forfeit any estates that they possessed in Latvia.

(8) In the afternoon I called on Dr Erhardt, who had arrived from London on the previous day, and had a long talk with him on the subject of future financial arrangements in Latvia.

(9) A good impression has been caused by the announcement that General Yudenich is sending the Letts four guns for use against Bermondts's force.

(10) I have organised a distribution of rations from the supplies belonging to this Mission to British subjects in the town, and in a few cases I have been obliged also to make small advances of money. Most of them had been without food and a few of them were quite destitute. Many of them had been complaining that the British Mission during recent months had done nothing for them. Having regard to the excessively trying times through which all the inhabitants of Riga have passed during recent years, I have not resented these complaints, but hope that the present issues of food will allay them for the future. The "Princess Margaret" brought up with her supplies of repatriated prisoners' rations for their benefit. It has not been so far possible to land them in Riga, but I still hope to get them on shore before she leaves for Copenhagen.

(11) I received a signal last night to the effect that the "Princess Margaret" must leave not later than Friday, with a comment from the captain of H.M.S. Abdiel that she could not maintain water and food supplies. I was told on her arrival that she could accommodate from 300–400 refugees, whereas in fact I have sent on board less than thirty. If, as might easily have happened, I had sent off to her a full complement of passengers, there would apparently have been a commissariat breakdown before she reached Copenhagen. It appears to me under these circumstances that the arrangements for her departure must have been defective.

S.G. Tallents Lt-Colonel

BRITISH COMMISSIONER FOR THE BALTIC PROVINCES

2. dokumenti

ZIŅOJUMS par notikumiem Rīgā 1919. gada 14. un 15. oktobrī

14. oktobrī.

1. Es pavadīju kādu laiku, palīdzot T'Feltas kundzei – mirušā Beļģijas konsula Rīgā atraitnei⁴⁶ – steigšus kārtot viņas vīra apbedīšanu⁴⁷ un viņas pašas nosūtīšanu uz [kuģi] "Princess Margaret". Viņas vīrs oktobra sākumā pēkšņi nomira, un viņa bija atstājusi tā ķermenī morgā, cerot nogādāt apbedīšanai kaut kur citur. No rīta misijas automašīnā es devos kopā ar viņu nokārtot nepieciešamās lietas ar mācītāju un kapsētas administrāciju. Pēcpusdienā es atstāju mūsu automašīnu viņas rīcībā priekš bērēm, kuras manā vārdā apmeklēja sers Viktors Varenders, un vakarā nosūtīju viņu uz "Princess Margaret" klāja kopā ar tās mazo meitu.

2. Šorīt Ulmaņa kungs tika ļoti viegli ievainots. Izskatās, ka šrapneļa šķemba trāpījusi pa viņa zābaku un kontuzējusi kāju. Šim ievainojumam nevajadzētu sagādāt viņam nekādas praktiskas neērtības, taču tas dos daudz politisku priekšrocību. Vakarā es atradu viņu, atlaidušos divānā un sarunājamies ar vietējo reportieri.

Pēc tam, kad reportieris aizgāja, viņš optimistiskā noskaņā ilgā privātā sarunā apsprieda ar mani nākotnes valdības organizācijas jautājumus Latvijā, sevišķi tādus, kas saistīti ar Latvijas resursu attīstību. Viņš man pastāstīja, ka igauņi pieprasījuši ne tikai Valku, bet arī tiesības okupēt apgabalu dienvidos no Valkas – kā nosacījumu savai militārajai palīdzībai. Viņš bija saņēmis sašutuma pilnu telegrammu no Valkas latviešiem. Tāpat viņu bija nelabvēlīgi noskaņojusi ģenerāļa Pedera un pulkveža Rēka uzvedība to nesenās neoficiālās vizītes laikā Rīgā, par kuru es jau esmu ziņojis. Abi šie virsnieki Rīgā bija ļoti piedzērušies. Optimistiski raudzīdamies uz iespēju, ka poļi varētu pievienoties cīņā pret Bermontu, viņš baidījās, ka viens no galvenajiem pamudinājumiem tiem varētu būt izdevība okupēt Lietuvu, un viņš man arī izstāstīja, ka poļi jau izrāda vēlmi Dancigas vietā iegūt Liepāju.

(3) Dienā barons Firkss, vācbaltiešu Nacionālās komitejas priekšsēdētājs, kuram, pēc Ulmaņa kunga domām, ir bijusi ievērojama loma pēdējo nedēļu laikā, ieradās un privātā sarunā sniedza man dažādu informāciju par Jelgavas sazvērēstību, kurā piedalījušies daži no viņa agrākajiem kompanjoniem. Cita starpā viņš minēja, ka viņa draugs ir stāstījis tam par sarunu ar ģenerāli Malkolmu⁴⁸ Berlīnē – laikā, kad vācu priekšlikumi par finansiālu atbalstu Bermonta avantūrai sāka kļūt pamanāmi. Šis draugs bija sacījis baronam Firkksam, ka ģenerālis Malkolms licis viņam saprast – Anglijai nevarētu būt iebildumu pret vācu brīvprātīgo iesaistīšanu Bermonta uzbrukumā. Tāpat viņš bija licis noprast, ka varētu saņemt angļu finansiālu atbalstu. Barons Firkss zināja, ka dažus no Bermonta atbalstītājiem viņam pievienoties pamudināja radītais iespaids, ka Anglija tiešām atbalsta Bermonta plānus. Es ziņoju par šo sarunu vienīgi tāpēc, lai parādītu, ko jau esmu savācis no citiem avotiem, piemēram, ka dažiem Bermonta piekritējiem bija nepareizs priekšstats par Anglijas attieksmi šajā lietā, un tas neradās vienīgi no skaidri saskatāmas vācu propagandas.

15. oktobrī.

(4) Plkst. 5.30 no rīta latvieši uzbruka pāri Daugavas galvenajam tiltam. Viņi devās uz priekšu bez dzeloņdrāšu šķērēm un gāzmaskām, kādu laiku pavadīja, mēģinot pārvarēt vācu dzeloņdrāšu aizžogojumus un tika ar zaudējumiem atsisti. Es sapratu, ka pret viņiem izmantota gāze.

(5) Ulmaņa kungs, šorīt paaicinājis mani sāņus, privāti izstāstīja, ka viņi izlēmuši nomainīt ģenerāli Šimansonu ar pulkvedi Balodi, kurš negribīgi piekritis darboties kā armijas virspavēlnieks ar nosacījumu, ka viņš varēs atgriezties Kurzemes divīzijas komandiera amatā, kad pašreizējās operācijas būs pabeigtas.

(6) Uz v[ecākā] j[ūras] v[irsnieka] Baltijas jūrā nosūtīto ultimātu tika saņemta šāda atbilde: ---

“Britu admirālim.⁴⁹

Daugavgrīvā nav un nekad nav atradies nekāds vācu karaspēks. Vērsieties pie Rietumkrievijas armijas pavēlnieka.

Ģenerālleitn. Eberhards.⁵⁰”

Ņemot vērā izvairīgo atbildi, tika pieņemts lēmums, ka jāuzsāk bombardēšana. Pulkvedis Aleksanders un es automašīnā devāmies lejup gar Daugavas labo krastu un pie

Jaunmilgrāvja uzkāpām uz fabrikas jumta, kas slējās virs ietekas, no tā mēs varējām vērot operāciju no putna skata punkta. Stiprs vējš pūta jūras virzienā, tāpēc bombardēšanas troksnis tika slāpēts, bet mēs varējām redzēt lielgabalu šāvienu uzliesmojumus un dažus postījumus, ko apšaude izraisīja Daugavgrīvā.⁵¹ Pēc tam, kad apšaude bija turpinājusies apmēram pusstundu, kādi seši dažādu izmēru latviešu velkoņi izbrauca no grīvas ieloka starp mums un upes ieteku un, īsu brīdi pabraukājuši augšup un lejup pa upi, devās tai pāri uz Daugavgrīvu. Šajā brīdī mēs dzirdējām spēcīgu ložmetēju uguni. Tai sekoja šāvienu no kuģiem pa krievu baznīcu, kas slejas pāri Daugavgrīvai. Pēc tam uguns intensitāte mazinājās un mēs varējām pāri atdalošajai zemes strēlei saskatīt latviešu kuģišus, kas tuvojās Lielupei, tie acīmredzot apstājās, lai izsēdinātu karavīrus upes likumā. Vēlāk Ulmaņa kungs man teica, ka viņu karavīri izsēdušies krastā un saņēmuši gūstā 500 gūstekņus, galvenokārt krievus, kuri domājuši, ka cīnās pret boļševikiem. Tajā pašā vakarā ap plkst. 10.30 viņš man sacīja, ka upi pārgājušais karaspēks pats uz savu roku mēģina izlauzties Rīgas virzienā, un štābs bijis spiests nosūtīt pāri upei uz Daugavgrīvu papildspēkus.

(7) Ulmaņa kungs tāpat man izstāstīja, ka Latvijas [armijas] virspavēlniecība iesniegusi valdībai komentēt tekstu ieteicamajai atbildei uz pamiera sarunu piedāvājumu, kas uzbrukuma otrajā dienā saņemts no Bermonta. Kabinets arī izlēmis izsūtīt īsu bezdrāts [telegrammu], tajā paziņojot, ka visi Latvijas pilsoņi, kas piedalījušies Bermonta savērēstībā, ir nodevēji un var zaudēt visus īpašumus, kas tiem pieder Latvijā.

(8) Pēcpusdienā es apmeklēju Dr. Erhardu,⁵² kurš iepriekšējā dienā bija atgriezies no Londonas, un mums ar viņu bija gara saruna par to, kā nākotnē risināt Latvijas finansiālos jautājumus.

(9) Labu iespaidu ir atstājis paziņojums, ka ģenerālis Judeņičs sūta latviešiem četrus lielgabalus, ko izmantot pret Bermonta spēkiem.

(10) Esmu organizējis [pārtikas] devu izdalīšanu britu pavalstniekiem pilsētā no šai misijai piederošajiem krājumiem, un dažos gadījumos esmu bijis arī spiests izdalīt nelielus naudas pabalstus. Lielākā daļa no viņiem ir bijuši bez pārtikas, un daži bija pavisam nabadzīgi. Daudzi ir sūdzējušies, ka britu misija pēdējo mēnešu laikā neko nav darījusi viņu labā. Ņemot vērā ārkārtīgi smagos laikus, kādi bija jāiztur visiem Rīgas iedzīvotājiem pēdējos gados, es neņēmu ļaunā šos pārmetumus, bet ceru, ka pašreizējās pārtikas izdales mazinās tos nākotnē. Kuģis “Princess Margaret” ir gatavs palīdzēt viņiem ar saviem repatriējamo karagūstekņu devu krājumiem. Lidz šim nav bijis iespējams tos izkraut Rīgā, bet es joprojām ceru dabūt tos krastā, pirms kuģis aizbrauks uz Kopenhāgenu.

(11) Pagājušajā naktī es saņēmu ziņu, ka “Princess Margaret” jāizbrauc ne vēlāk kā piektdien,⁵³ turklāt V[iņa] M[ajestātes] k[uģa] “Abdiel” kapteinis atzīmē, ka “Princess Margaret” pietrūkst ūdens un pārtikas krājumu. Kad kuģis ieradās, man tika sacīts, ka tas var uzņemt 300–400 bēgļus, bet es nosūtīju uz klāja mazāk nekā trīsdesmit. Ja gadījumā, un tas viegli varēja notikt, es būtu nosūtījis uz kuģi pilnu skaitu pasažieru, uz tā acīmredzot varētu notikt apgādes sistēmas sabrukums, pirms tas sasniegtu Kopenhāgenu. Šajā situācijā man šķiet, ka sagatavošanas darbiem pirms kuģa izbraukšanas bija jābūt slikti veiktiem.

S. G. Talentss, pulkvežleitn.

BRITU KOMISIJAS VADĪTĀJS BALTIJAS PROVINCĒS

Avots: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3616/84-88.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ FRĪDRIHS ZOMMERS. Bij. studentu bataljona gaitu atcerē. In: Latvijas Kareivis, 09.10.1929., 2. lpp.
- ² Par militārajām norisēm 1919. gada 12.–15. oktobrī sīkāk sk.: MĀRTIŅŠ PENIĶIS (red.). Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. 2. daļa. Rīga 1938, 99.–112. lpp.
- ³ Stīvens Džordžs Talentss (*Stephen George Tallents*, 1884–1958), Lielbritānijas valsts ierēdnis, kara laikā – virsnieks. No 1919. gada februāra – politiskās misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ⁴ Bez komentāriem un ar izlaidumiem tie publicēti: ERNEST LLEWELLYN WOODWARD, ROHAN BUTLER (eds.). Documents of British Foreign Policy 1919–1939. First Series. Vol. III. 1919. London 1949, pp. 156–162, 174–177.
- ⁵ Dāvids Simansons (1859–1933), Krievijas armijas ģenerālmajors, Latvijas armijas ģenerālis. No 1919. gada jūlija līdz 16. oktobrim – Latvijas armijas virspavēlnieks.
- ⁶ Eduards Kalniņš (1876–1964), Krievijas armijas pulkvedis, Latvijas armijas ģenerālis. No 1919. gada jūlija līdz 15. oktobrim – Armijas virspavēlnieka štāba priekšnieka vietas izpildītājs.
- ⁷ Alfrēds Bērts (*Alfred Burt*, 1875–1949), Lielbritānijas armijas ģenerālmajors, 1919.–1920. gada sākumā – sabiedroto militārās misijas vadītājs Latvijā un Lietuvā.
- ⁸ Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs, no 1918. līdz 1921. gadam – Latvijas Pagaidu valdības Ministru prezidents.
- ⁹ Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925), valstsvīrs, no 1918. līdz 1924. gadam – Latvijas ārlietu ministrs.
- ¹⁰ Pāvels Bermonts-Avalovs (*Pavel Bermond-Avalov*, 1877–1973), Krievijas armijas štābrotmistrs, 1919. gadā – Rietumkrievijas armijas virspavēlnieks Latvijā un Lietuvā, pulkvedis, ģenerālmajors.
- ¹¹ 1919. gada 10. oktobrī sabiedrotie Parīzē saistībā ar Bermonta spēku uzbrukumu Rīgai izsludināja pagaidu aizliegumu brīvai Vācijas kuģu kustībai Baltijas jūrā.
- ¹² Johans Laidoners (*Johan Laidoner*, 1884–1953), Krievijas armijas pulkvedis, Igaunijas armijas ģenerālis, Igaunijas armijas virspavēlnieks Neatkarības kara laikā.
- ¹³ Ernests Peders (*Ernst Pödder*, 1879–1932), Krievijas armijas pulkvedis, Igaunijas armijas ģenerālis, no 1919. gada maija – 3. divīzijas komandieris.
- ¹⁴ Nikolajs Rēks (ist. v. Nikolajs Bazikovs, 1890–1942), Krievijas armijas virsnieks, Igaunijas armijas pulkvežleitnants, vēlāk ģenerālleitnants. No 1919. gada septembra – 3. divīzijas štāba priekšnieks.
- ¹⁵ Edvards Raiens (*Edward Ryan*, 1883–1923), Amerikas Sarkanā Krusta ārsts, virsnieks (pulkvežleitnants), no 1919. līdz 1922. gadam – misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ¹⁶ Tomass Tekerijs Grovs (*Thomas Thackeray Grove*, 1879–1965), inženieris, Lielbritānijas armijas virsnieks, majors un pagaidu pulkvežleitnants. 1919. gadā dienēja britu militārajā misijā Baltijas valstīs, jūlijā un augustā pildīja jaunizveidotās Latvijas armijas apmācības priekšnieka pienākumus Liepājā, pēc tam līdz oktobra vidum vadīja militārās misijas nodaļu Jelgavā.
- ¹⁷ Konstantīns Pālens (1861–1923), Krievijas valsts ierēdnis, hofmeistars (gubernators, Senāta loceklis), muižu īpašnieks Kurzemes guberņā. No 1919. gada 6. oktobra – Jelgavā izveidotās Rietumkrievijas armijas civilpārvaldes (vietējās padomes) priekšsēdētājs.
Teodors Vankins (1873–1947), ārsts, politiķis un sabiedriskais darbinieks. No 1919. gada maija līdz jūnijam – Andrieva Niedras provāciskās valdības kara ministrs, rudenī darbojās zemes Bermonta armijas civilpārvaldes – Sevišķās pārvaldes – padomes Pašpārvaldes komitejā.
- ¹⁸ Jānis Čakste (1959–1927), advokāts, valstsvīrs. No 1918. līdz 1920. gadam – Tautas padomes priekšsēdētājs, vēlāk Satversmes sapulces priekšsēdētājs, Valsts prezidents.
- ¹⁹ Vilhelms fon Firkss (*Wilhelm von Firks*, 1870–1933), inženieris, politiķis, 1919. gadā – Vācbaltiešu nacionālās komitejas priekšsēdētājs.

- ²⁰ Heinrihs fon Brimmers (*von Brümmer*), vācbaltiešu sabiedriskais darbinieks, 1919. gadā – A. Niedras valdības sabiedrisko darbu ministrs un ārlietu ministra vietas izpildītājs.
- ²¹ Netiek publicēts. Sabiedroto pārstāvjiem adresētajā rakstā Bermonts un Pālēns skaidro uzbrukuma cēloņus (Latvijas valdības un armijas darbība), kā arī savas darbības mērķus.
- ²² Rīdigers fon der Golcs (*von der Goltz*, 1865–1946), Vācijas armijas ģenerālmajors, 1919. gadā – 6. rezerves korpusa komandieris Latvijā un Lietuvā.
- ²³ R. fon der Golcu un Rietumkrievijas armijas vadību interesēja iespēja izmantot Liepājas ostu; rezultātā novembrī sekoja uzbrukums pilsētai, kas tika atsists.
- ²⁴ Nikolajs Judeņičs (*Nikolaj Yudenich*, 1862–1933), Krievijas armijas infantērijas ģenerālis, no 1919. līdz 1920. gadam – Krievijas Ziemeļrietumu armijas virspavēlnieks.
- ²⁵ Judeņičs 9. oktobra telegrammā izsludināja Bermontu par nodevēju, un Bermonts, kategoriski noraidīdams visas apsūdzības, šajā telegrammā norādīja, ka sācis uzbrukumu, lai novērstu stāvokli, kādā Judeņičs, kurš nekontrolējot situāciju, nostādījis Ziemeļrietumu armiju, proti, lai nodrošinātu aizmuguri. Viņš puda pārliecību, ka uzbrukums palīdzēs arī Ziemeļrietumu armijai.
- ²⁶ 1888. gadā izveidotās krievu-franču gumijas rūpnīcu sabiedrības fabrika “Provodņik” Rīgā atradās pie Sarkandaugavas (Vēlākā Rīgas Elektrorūpnīca).
- ²⁷ Ostins (arī Ougustins, *Augustine*) Henrijs Kīnens (*Henry Keenan*), Lielbritānijas armijas izlūkdienesta majors, 1919. gada pavasarī – militārās misijas vadītājs Liepājā un Rīgā, pēc tam tās vadītāja vietnieks.
- ²⁸ Berviks Kērtiss (*Berwick Curtis*, 1876–1965), Lielbritānijas Kara flotes kapteinis, vēlāk vice-admirālis, 1919. gadā – karakuģa *Abdiel* komandieris.
- ²⁹ Sairuss Grīnslēids (*Cyrus Greenslade*, 1892–1895), Lielbritānijas armijas majors, vēlāk brigādes ģenerālis, 1919. gadā – militārās misijas loceklis Baltijas valstīs.
- ³⁰ Netiek publicēts. Tajā O. Kīnens apraksta franču mīnukuģa apmeklējumu un pēc tam ierašanos uz kuģa *Abdiel* klāja (kopā ar franču virsniekiem), kur Daugavgrīvā novietotās krievu baterijas komandieris fon Ronne lūdza aizvest kuģus drošībā no eventuālās latviešu-krievu artilērijas kaujas lauka.
- ³¹ Fon Ronnes – Kurzemes vācbaltiešu dzimta, iespējams, šeit ir runa par kādu tās pārstāvi.
- ³² Šifrētais adresāta apzīmējums Lielbritānijas Ārlietu ministrijā.
- ³³ Leitnants-komandieris – Lielbritānijas Kara flotes dienesta pakāpe.
- ³⁴ Henrijs N. Stodarts (*Henry N. Stoddart*), Lielbritānijas kara flotes virsnieks, politiskās misijas loceklis, kasieris.
- ³⁵ Viljams Heistingss Ferovs (*William Hastings Farrow*, 1893–1946), Lielbritānijas armijas kapteinis, lidoņs, 1919. gadā neilgu laiku atradās dienestā politiskajā misijā Rīgā.
- ³⁶ Normens Džūhersts (*Norman Dewhurst*, 1887 – pēc 1947), Lielbritānijas armijas kapteinis, politiskās misijas loceklis, vadītāja vietnieks, vēlāk publicists.
- ³⁷ Viktors Varenders (*Victor Warrender*, 1899–1993), Lielbritānijas armijas leitnants, vēlāk politisks darbinieks, 1919. gadā – Lielbritānijas politiskās misijas loceklis Baltijas valstīs.
- ³⁸ L. Kolass (*L. Collas*), Lielbritānijas politiskās misijas civilierēdnis.
- ³⁹ Kārlis Students (1885–1964), Krievijas armijas podporučiks, Latvijas armijas virsleitnants, no 1920. gada kapteinis, Ārlietu ministrijas ierēdnis. Pirms Pirmā pasaules kara dzīvojis Anglijā. No 1919. gada 3. jūnija dienējis 1. Atsevišķās latviešu brigādes štābā, pēc tam Armijas virspavēlnieka štābā, kā angļu valodas pratējs piekomandēts Lielbritānijas politiskajai misijai.
- ⁴⁰ Huņņi – Āzijas klejotāju tauta, kas agrajos viduslaikos (4.–5. gadsimtā) iebruka Centrāleiropā (gotu zemēs un Romas impērijā), ko līdz savai padzišanai turēja pakļautībā, aizsākot tautu staigāšanas laikmetu, un daļēji saplūda ar ģermāņu ciltīm. Pazīstami ar savu nežēlību. Pirmajā pasaules karā sabiedroto armiju karavīri nicīgi par huņņiem dēvēja vāciešus.

- ⁴¹ Emanuels Diparkē (*Emmanuel du Parquet*, 1869–1933), Francijas armijas pulkvežleitnants, no 1919. līdz 1920. gadam – militārās misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ⁴² Hermanis Albats (1879–1942), Latvijas Ārlietu ministrijas ierēdnis, diplomāts, no 1919. gada augusta līdz septembrim – Konsulārās nodaļas vadītājs, no septembra – Juridiskā departamenta direktora v. i. un juriskonsults, no 1920. gada jūlija līdz 1923. gadam – ārlietu ministra biedrs.
- ⁴³ Jānis Dambekalns (1883–1941), virsnieks, policijas ierēdnis, no 1919. gada jūlija – Rīgas Militārās policijas priekšnieks (no 1920. gada – prefekts).
- ⁴⁴ Domāta pilsonība.
- ⁴⁵ Hjūza aparāts: 19. gadsimta 70. gados amerikāņu zinātnieka Deivida Hjūza (*Hughes*) izgudrots aparāts signālu noraidīšanai bez vada, 1919. gadā Latvijā to sauca par “bezdrāts telegrāfa aparātu”, faktiski runa ir par radiosignālu pārraidīšanu.
- ⁴⁶ Publicētajās atmiņās S. Talentss atzīmē, ka atraitne bijusi poliete. STEPHEN TALLENTS. *Man and Boy*. London 1943, p. 368.
- ⁴⁷ Par it kā 6. oktobrī notikušo Beļģijas Tirdzniecības ministrijas pārstāvja Rīgā Dizirē T’Felta apbedīšanu katoļu kapos ar oficiālu Latvijas amatpersonu piedalīšanos Latvijas Preses birojs ziņoja 8. oktobrī, acīmredzot ziņa bija pārsteidzīga (5. oktobrī viņa kundze ievietoja presē sludinājumu par nākamajā dienā paredzēto izvadīšanu no morga Antonijas ielā).
- ⁴⁸ Neils Malkolms (*Malcolm*, 1869–1953), Lielbritānijas armijas ģenerālmajors, no 1919. līdz 1920. gadam – militārās misijas vadītājs Berlīnē.
- ⁴⁹ Domāts Valters Kovans (*Cowan*, 1871–1956), Lielbritānijas Kara flotes kontradmirālis (no 1927. gada – admirālis), no 1919. gada 6. janvāra – britu Kara flotes spēku Baltijas jūrā komandieris.
- ⁵⁰ Dokumentā sākotnēji kļūdaini ierakstīts “Ebbert”, kas pēc tam ar roku izlabots uz “Eberhardt”, pierakstot jautājuma zīmi. Domāts: Valters fon Eberhards (*von Eberhardt*, 1862–1944), Vācijas armijas ģenerālmajors. 1919. gada 13. novembrī R. fon der Golcs Jelgavā formāli nodeva viņam savus pienākumus, taču bez sekām; 18. novembrī viņš uzņēmas jau sakautās Krievijas Ziemeļrietumu armijas komandēšanu.
- ⁵¹ Publicētajās atmiņās S. Talentss raksta: “[...] *Ar lauka binokļiem mēs vērojām bombardēšanas sākumu. Mūsu kuģi no attāluma izskatījās kā rotaļlietas; un vējš, kas pūta uz jūru, slāpēja to šāvieni troksni. Taču mēs varējām redzēt liелgabalu uzliesmojumus un dūmus lādiņu sprāgšanas vietās [...]*” TALLENTS, *Man and Boy*, p. 368.
- ⁵² Roberts Erhards (*Erhardt*, 1874–1941), vācbaltiešu sabiedriskais darbinieks, Latvijas valstsvīrs. No 1919. gada 14. jūlija līdz 1920. gada 14. martam – finanšu ministrs.
- ⁵³ Domāta piektdiena, 1919. gada 17. oktobris.

Nekrologs

Obituary

Profesores Aleksandras Rolovas piemiņai

Šī gada sākumā pienāca ziņa, ka Vācijā 99 gadu vecumā mūžībā aizgājusi profesore Aleksandra Rolova (16.11.1920.–05.01.2020.). Latvijas Universitātes (LU) Vēstures un filozofijas fakultātes vecākā gadagājuma bijušie studenti atceras viņu kā erudītu vēsturnieci ar Latvijas apstākļiem unikālu specializāciju renesanses laikmeta Itālijas vēsturē un kultūrā. Viņa ne tikai pati mīlēja un lieliski pārzināja šo spožo Itālijas vēstures posmu, bet arī iedvesmoja savus studentus interesēties par Rietumeiropas vēsturi, tās mākslas un kultūras pasauli.

Aleksandras Rolovas bagātā mūža lielākā daļa ir aizvadīta Latvijā. Viņas bērnība un jaunība pagāja, dzīvojot materiālā pārticībā Rīgā – Aleksandras tēvs Dāvids Abramovičs bija viens no labākajiem un populārākajiem galvaspilsētas ārstiem. Aleksandra uzauga vācu un ebreju kultūrvidē, viņas vecāki aizrāvās ar mākslu, literatūru, vēsturi un klasisko mūziku. Grāmatas, teātris un opera, kā arī pazīstamu kultūras cilvēku viesošanās Abramoviču dzīvoklī pilsētas centrā raksturo gaisotni, kādā veidojās viņas personība.

Pēc Ebreju privātās Ezras ģimnāzijas absolvēšanas 1939. gadā Aleksandra Rolova kļuva par Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentī. Pirmajā studiju gadā, apmeklējot dažādus ievadkursus, visvairāk viņu iespaidoja Borisa Viperas lasītās lekcijas mākslas vēsturē. Mūža nogalē rakstītajos memuāros Aleksandra Rolova atceras, ka studenti apbrīnojuši profesora zināšanu dziļumu un redzesloka plašumu, kā arī profesionālo analīzi, bet jo īpaši spēju koncentrētā formā raksturot konkrētu mākslas darbu stilistiskās īpatnības, atsevišķu laikmetu raksturīgās iezīmes, mākslinieku emociju pasauli un vietu sava laika sabiedrībā: “Profesors Vipers, kurš pirmais mani ievadīja tēlotājmākslas pasaulē, ir palicis atmiņā kā nepārspēts pasniedzējs, kurš prata mākslas darbus padarīt saprotamus un tuvus labāk kā jebkurš cits.” Pēc Latvijas okupācijas un varmācīgās iekļaušanas Padomju Savienībā Viperu ģimene 1941. gada pavasarī pārcēlās uz Maskavu, un līdz ar to tālejošāka sadarbība Aleksandrai Rolovai ar Borisu Viperu neizveidojās. Tomēr tieši Boriss Vipers kļuva par vienu no nozīmīgākajiem viņas skolotājiem, paraugu vēlākajā zinātnieces un mācībspēka darbā.

1941. gada vasarā kara apstākļos Rīgai tuvojās nacistiskās Vācijas karaspēks, un Aleksandras Rolovas ģimene devās bēgļu gaitās. Studijas viņa turpināja Saratovā, uz kuriem bija evakuēta Ļeņingradas Valsts universitāte un tās mācībspēku korpuss. Pavērās lieliskas iespējas klausīties erudītu profesoru lekcijas un specializēties Itālijas

renesanses laikmeta vēsturē. Cieši ar Ļeņingradas profesūru un akadēmisko vidi bija saistīts viss turpmākais Aleksandras Rolovas zinātnieces un mācībspēka mūžs. Ļeņingradas Valsts universitātē 1944. gadā viņa ieguva augstāko izglītību, turpat arī aizstāvēja gan vēstures zinātņu kandidāta disertāciju “Sociāli politiskā ciņa Florencē 1527.–1537. g. un Mediči absolūtisma rašanās” (1953. gadā), gan doktora disertāciju “Florence un Itālijas saimnieciskā pagrimuma problēma (16. gs. otrā puse – 17. gs. sākums)” (1974. gadā). Aleksandra Rolova kļuva par vienu no ievērojamākajām speciālistēm Padomju Savienībā Florences un Toskānas vēsturē, turklāt viņas pētījumi guva ievēribu arī ārzemēs, jo īpaši Itālijā. 1981. gadā viņa tika ievēlēta par Toskānas vēstures zinātnes biedrības ārzemju locekli.

Aleksandras Rolovas augstskolas mācībspēka darbs ritēja Rīgā. 1946. gadā viņa sāka strādāt Rīgas Pedagoģiskajā institūtā, bet pēc institūta Vēstures fakultātes likvidēšanas 1954. gadā darbu turpināja Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas (kopš 1970. gada Vēstures un filozofijas) fakultātē. Tur viņa no 1976. gada vadīja Seno un viduslaiku vēstures katedru un 1978. gadā kļuva par profesori. Lekcijas viņa lasīja arī Latvijas Mākslas akadēmijā, Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā, Tartu Universitātē un citur.

Latvijas apstākļiem unikālās zināšanas, daudzpusīgā dzīves pieredze un personības šarms nodrošināja Aleksandrai Rolovai autoritāti gan kolēģu, gan studentu vidū. Vislielāko ievēribu un studentu atsaucību guva profesores kursi, kuri veltīti Itālijas renesansei un tās pilsētu ekonomiskajai un sociālajai vēsturei. Tie piesaistīja klausītājus, kas padomju vienveidīgās un

samākslotās ideoloģijas kundzības apstākļos meklēja ceļu pie patiesām, vispārcilvēciskām vērtībām. Neaizmirstamas ar savu augstvērtīgo kvalitāti un novatorisko saturu bija arī profesores Rolovas uzaicināto viesprofesoru Joela Veinberga, Aleksandras Ļubļinskas, Viktora Rutenberga, Jurija Besmertnija u. c. LU Vēstures un filozofijas fakultātē lasītās lekcijas. Aleksandra Rolova un viņas kolēģi pavēra studentiem skatu uz Rietumeiropas vēsturi un, atrodoties aiz dzelzs priekškara, sniedza kaut nelielu priekšstatu par zinātnes dzīves norisēm un vēstures interpretācijām Rietumos. Profesores Rolovas bijušā studenta un vēlākā kolēģa Armanda Vijupa vārdiem runājot, viņa šajā, jau patālajā laikā iemiesoja saikni starp pirmskara Latviju, Pēterburgas akadēmisko garu un Latvijas Universitāti.

Kopš 1991. gada februāra profesore Rolova dzīvoja Vācijas pilsētā Āhenē. Mūža nogalē viņa varēja pēc sirds patikas apceļot sirdij tik miļo Itāliju (padomju laikos tāda iespēja viņai tika dota tikai vienu reizi 1969. gadā), kā arī citas zemes. Pēdējo reizi uz Itāliju viņa devās 92 gadu vecumā. Āhenē Aleksandra Rolova dzīvoja piesātinātu dzīvi, rakstīja atmiņas (tās ir publicētas krievu un vācu valodā), nodarbojās ar tulkošanu. No 2011. līdz 2014. gadam viņa bija Āhenes Kristiešu-ebreju sadarbības biedrības līdzpriekšsēdētāja. Līdz pat nesenam laikam profesore Rolova saglabāja saikni ar Latviju un LU Vēstures un filozofijas fakultāti. Jāņa Kerusa, Inetas Lipšas u. c. autoru 2010. gadā izdotajā grāmatā “Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991)” ir publicēts viņas dzīvesstāsta fragments.

Ilgvars Misāns, Valda Kļava

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Dāvis Beitlers (1993) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks, vairāku zinātnisku un populārzinātnisku grāmatu autors vai redaktors, Latvijas Universitātes doktorants; izstrādā promocijas darbu par tēmu, kas saistīta ar latviešu tautsaimniecību trimdā. Zinātniskās intereses: latviešu trimdas vēsture, Latvijas jūrniecības vēsture, Latvijas grāmatniecības vēsture, Latvijas ērģeļmākslas (instrumenti, mūzika un mūziķi) vēsture, reģionālās vēstures izpētes problēmas, historiogrāfija.

Dāvis Beitlers (1993) holds an MA degree in history (University of Latvia, 2017). He is a historian at the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of the History of Latvian Navigation), an author or editor of several scientific and popular science books, doctoral student in history at the University of Latvia; working on the PhD thesis dedicated to Latvian economic activities in exile. Research interests include history of Latvian exile, history of Latvian navigation, history of Latvian book production, history of Latvian organ-culture (musical instruments, music, musicians), research problems of regional (local) history, historiography.

Zenons Butkus (1951) ir habilitētais vēstures doktors (Viļņas Universitāte, 2007), Viļņas Universitātes Vēstures fakultātes Jauno laiku vēstures katedras profesors. Vairāku monogrāfiju autors: “Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 m.” (1993) (“Lietuvos un Latvijas attiecības 1919.–1929. gadā”), “Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje” (2019) (“Starp Trešo Reihu un Trešo Romu: Vācijas un Padomju politikas ietekme uz Baltijas valstu starptautisko un iekšpolitisko stāvokli starpkaru periodā”). Z. Butkus ir sastādījis dokumentu krājumu “Baltijos vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais” (2008) (“Baltijas savienības ideja un prakse 1918.–1940. gadā”). Kolektīvu monogrāfiju līdzautors: “Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais” (2016) (“Sociālās pārmaiņas Lietuvas valstī 1918.–1940. gadā”), “Lietuvos vidaus reikalų istorija” (2008) (“Lietuvas iekšlietu politikas vēsture”). Vairāk nekā 90 zinātnisku rakstu autors, tie publicēti ārzemēs un Lietuvā. Apbalvots ar IV šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Zinātniskās intereses: Lietuvas ārpolitika starpkaru periodā, Baltijas valstu sadarbības problēmas, PSRS un Vācijas politika Baltijā.

Zenonas Butkus (1951) is a professor at the Department of New History, Faculty of History, Vilnius University, Dr. hab. hist. (Vilnius University, 2007). He is the author of the following monographs: “Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929” (“Lithuanian-Latvian Relations 1919–1929”), 1993; “Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje” (“Between the Third Reich and the Third Rome: Impact of German and Soviet Policy on the International and Domestic Situation of the Baltic States in the Interwar Period”), 2019. Z. Butkus has also compiled a collection of documents “Baltijos vienybės idėja ir praktika

1918–1940 metais” (“The Idea and Practice of Baltic Unity in 1918–1940”), 2008. He is a co-author of the collective monographs “Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais” (“Social Change in the State of Lithuania in 1918–1940”), 2016; “Lietuvos vidaus reikalų istorija” (“History of the Interior Affairs of Lithuania”), 2008. He has published over 90 academic articles both abroad and in Lithuania. An Officer of the Order of the Three Stars. Research interests include foreign policy of Lithuania in the interwar period, problems of collaboration of the Baltic states, policy of the USSR and Germany in the Baltic states.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. 27 grāmatu (piecas no tām izdotas ārvalstīs) un 260 zinātnisku rakstu (apmēram puse no tiem publicēti 13 ārvalstīs) autors. Piedalījies 210 zinātniskās konferencēs. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofesors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelnu krustu un III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965) is a professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1995). A full member of the LAS. An author of 27 books (5 of these published abroad) and 260 scientific articles (about a half of them published in 13 countries), he has taken part in 210 scientific conferences, served as an expert of the Latvian Scientific Council, a foreign expert of Polish, Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland’s Gold Merit Cross. A Commander of the Order of the Three Stars. Research interests: political and military history of Latvia and the region in the first half of the 20th century.

Vitauts Jokubausks (1978) ir vadošais pētnieks un militārās vēstures docents Klaipēdas Universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūtā. Vēstures doktors (Klaipēdas Universitāte, 2013). Vairāku monogrāfiju autors: ““Mažūņu kariuomeniņ” galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejis” (2014) (““Mazu armiju” spēks un paramilitarisms: Lietuvas starpkaru perioda piemērs”); “Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.” (2019) (“Netiešā pieeja un Lietuvos militārā drošība 1919.–1940. gadā”) un līdzautors kolektīvajām monogrāfijām: “Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemas” (2015) (“Pretošanās griba: paramilitarisms un Lietuvos nacionālās drošības jautājumi”); “Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija” (2018) (“Lielais karš kultūrā un sabiedrībā: Lietuva un Austrumprūsija”). Pētnieciskās intereses: Lietuvas militārā vēsture, Lietuvas 20. un 21. gadsimta militārā vēsture, Lietuvas strēlnieku savienības vēsture starpkaru periodā, partizānu kara problēmas, Pirmā pasaules kara atmiņu kultūra starpkaru perioda Lietuvā, militārās domas un zinātnes vēsture.

Vytautas Jokubauskas (1978) is a senior research fellow and docent in War History at the Institute of Baltic Region History and Archaeology, University of Klaipėda. He holds a PhD in history (University of Klaipėda, 2013).

The author of the monographs: ““Mažųjų kariuomenių” galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejis” (“The Power of “Small Armies” and Paramilitarism: the Case of Interwar Lithuania”), 2014; “Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.” (“An Indirect Approach and the Military Safety of Lithuania in 1919–1940”), 2019, and co-author of the collective monographs “Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos” (“The will to Resist: Paramilitarism and Questions of Lithuania’s National Security”), 2015; “Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija” (“The Great War in Culture and in Society: Lithuania and East Prussia”), 2018.

Fields of research include Lithuanian military history, military history of Lithuania in the 20th and 21st centuries, history of the Lithuanian Riflemen’s Union between the two world wars, concepts of guerrilla warfare, Lithuanian military doctrine, culture/s of remembrance of the First World War in interwar Lithuania, history of military thought and science.

Elīna Kļaviņa (1991) ir vēstures maģistre (LU, 2019). Maģistra darba tēma – “Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta darbība 1919.–1934.”. Pētnieciskās intereses: Latvijas starpkaru perioda politiskā un sociālā vēsture.

Elīna Kļaviņa (1991) holds an MA degree in history (University of Latvia, 2019). The title of her master’s thesis – “The Activity of The Department of Health (Ministry of Public Welfare) 1919–1934”. Research interests include political and social history of Latvia during the interwar period.

Laura Melne (1994) ir vēstures maģistre (LU, 2019), muzeja “Ebreji Latvijā” krājuma speciāliste. Maģistra darba tēma – “Latviešu kultūras dzīve Rēzeknē (1920–1940): Rēzeknes Latviešu biedrības “Tautas pils” piemērs”. Pētnieciskās intereses: Latvijas starpkaru perioda politiskā un kultūras vēsture, Latvijas teātra vēsture, Latgales vēsture.

Laura Melne (1994) holds an MA degree in history (University of Latvia, 2019) and works as a collection specialist at the museum “Jews in Latvia”. Her master’s thesis title is “Latvian Cultural Life in Rēzekne (1920–1940): Example of Rēzekne Latvian Society’s Culture House “Tautas pils””. Research interests include political and cultural history of Latvia during the interwar period, history of Latvian theatre, history of Latgale.

Edvards Seliška (1982) ir prokonsuls Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienotās Karalistes vēstniecībā Rīgā. Vēstures maģistrs (LU, 2009). Zinātniskās intereses: Latgales sociālekonomiskā vēsture, Polijas, Francijas, Dienvidslāvijas zemju jauno un jaunāko laiku politiskā vēsture.

Edvards Seliška (1982) is Pro-Consul at British Embassy in Riga and holds an MA degree in history (University of Latvia, 2009). Research interests include socioeconomic history of Latgale, modern and contemporary political history of Poland, France, Yugoslav countries.

Ojārs Stepens (1974) ir vēstures maģistrs (LU, 1999), mākslas zinātņu maģistrs (Latvijas Kultūras akadēmija, 2016), Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktore, 2016.–2018. gadā bijis pētnieks LU Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijā. Pētnieciskās intereses: Latvijas vēsture Otrā pasaules kara laikā, padomju režīma represijas un kultūras politika.

Ojārs Stepens (1974) holds an MA degree in history (University of Latvia, 1999), as well as an MA in cultural studies (Latvian Academy of Culture, 2016). Currently, he is a doctoral student in history at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. From 2016 to 2018 worked as a researcher at the Government Commission for the KGB Research at the University of Latvia. Research interests include history of Latvia during the Second World War, repressions and culture policy of Soviet regime.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Latgales druka"